

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

KUR'ÂN'DA "SALÂT" KAVRAMI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Emine ÖZBEK

BURSA - 2015

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI**

KUR'ÂN'DA "SALÂT" KAVRAMI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Emine ÖZBEK

**Danışman:
Yard. Doç. Dr. Mustafa BİLGİN**

BURSA - 2015

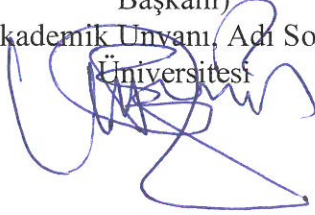
TEZ ONAY SAYFASI
T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dalı, Temel İslam Bilimleri Anabilim/Anasanat
numaralı 70123029 Tez Bilim Dalı'nda
hazırladığı Emine ÖZBEK'nin
".....
....." konulu Kur'an'da Salat Kavramı
..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta ~~Yeterlik~~
Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 10/08/2015 günü 11 - 13..saatleri
arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
..... başarılı..... (başarılı/başarısız) olduğuna oybirliğiyle.....
(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Yardımcı Doç. Dr. Mustafa ZİLCİN

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail Çetin
Uludağ

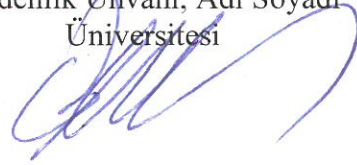
Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer ÇELİK
Ma. Univ.

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

10/08/2015

ÖZET

Yazar	: Emine ÖZBEK
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Tefsir
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xvi+299
Mezuniyet Tarihi	: .../.../ 2015
Tez Danışman(lar)ı	: Yard. Doç. Dr. Mustafa BİLGİN

KUR'ÂN'DA "SALÂT" KAVRAMI

"Salât" kelimesi sözlükte "dua", "rahmet", "bereket", "hüsn-ü senâ da bulunma", "tezkiye etme", "istiğfar dileme" ve "tesbîh" anlamına gelir. Terim olarak ise; Cibril hadisinde belirtildiği üzere İslâm'ın beş şartından biri ve İslâm Dini'nin en önemli ibadetlerinden olan, kıyâm, kırâat, rükû, secde gibi unsurlardan oluşan "namaz" anlamında kullanılmaktadır.

İnsanda var olan, yüce bir güce sığınma, bağlanma, başı sıkıştığında yardım isteme, tapınma, ibadet etme duygularından dolayı genelde ibadet özelde de namaz Din Bilimlerinin ve İslâm Bilimlerinin doğrudan veya dolaylı olarak ilgi alanına girmiş; namazın insan ve toplumun namaz üzerindeki etkilerinden dolayı bu bilimlerin inceleme alanında yer almıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ise "salât" en çok zikredilen kelimeler arasında yer almış, bazen lügat anlamı olan "dua", "rahmet etme", "bağışlanma", "mağfiret dileme", "tezkiye etme", "övmeye", "tesbîh", "tapınma" ve "din" anlamlarında kullanılmıştır. Dua manası, âciz ve her daim yaratıcısına muhtaç olan insan ve diğer canlılar için kullanılabilirken Allah Teâlâ için kullanılması mevzu bahis olamaz. Allah'ın salâtı; O'nun kulunu bağışlaması, merhamet etmesi, Râsûlü için ise onu melekût âleminde övmesi anlamlarına gelir. Meleklerin, insanların salâtı hem dua hemde ibadet anlamında kullanılmıştır. Meleklerin salât'ı peygamber ve mü'minler için hayır duada bulunma; Peygamberin mü'minlere salât'ı ise onlar için hayır duada bulunma, onların bağışlanmasını Allah Teâlâ'dan isteme anlamına gelip bunun mü'minler için bir "sekîne/ gönül rahatlığı" olduğu et-Tevbe sûresinin 103. âyetinde bildirilmiştir. Mü'minlerin salâtı Allah Teâlâ'nın bir emri olarak ibadet etme ve peygamberleri için "salât ve selâmda bulunma" anlamında âyetlerde gelmektedir. İbadet anlamındaki bu salât genelde "ekâme" fiili ile kullanılmış, onun sıradan bir fiil olmadığı bu şekilde gösterilmiştir. Kur'ân'da salât kelimesinin türevleri de yer almaktadır. "Salavât" kelimesi çoğul olarak "Yahudilerin ibadet yeri" anlamında geçmektedir. "Musallâ" da "ibadet edilen yer" anlamında kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Allah Kur'ân-ı Kerîm Tefsir Salât İnsan Dua İbadet

SUMMARY

Author	: Emine ÖZBEK
University	: Uludağ University
Institution	: Institute of Social Sciences
Department	: Fundamental Islamic Sciences
Field	: Interpretation
Qualification of Thesis	: Master Thesis
Number of Pages	: xvi+299
Date of Graduation	: .../.../ 2015
Thesis Consultant(s)	: Ass.Prof. Dr. Mustafa BİLGİN

CONCEPT OF “PRAYER” IN QURAN

In dictionary, the word “prayer” means, "prayer", "mercy", "divine gift", "benefit of praise", "acquittal", "praying for forgiveness", "to obey". As concept; it is used as "ritual worship" which consists of rising, read, prostrate, bend which are the most important worship of Islamic religion and one of the five conditions of Islam as mentioned in Cibril hadith.

The ritual worship has directly or indirectly taken part in the area of interest of Islamic sciences and Religion Sciences due to the feelings of a human related with worshipping, serving, asking for help in trouble, to shelter to a holy power; ritual worship has taken part in the area of examination of these sciences due to the mutual effects of the human and society on the ritual worship.

The "prayer" word has taken part within the words which are most mentioned in Quran and sometimes it is used as "prayer", "asking for mercy", "forgiveness", "forgiveness of sins", "acquittal", "praising", "obeying", "worshipping" and "religion". The meaning of prayer is used for the human who is always in need of his creator and other creatures but it is not concern of being used for God. The prayer of God means to forgive the servant, to mercy and for the prophet, it is meant to praise him in empery of God. The prayers of humans and angels are used in the meaning of both prayer and worship. It is mentioned in verse that the prayer of angels means to have benediction for the prophet and believers and the prayer of prophet for the believers is benediction and asking God for their forgiveness and for the believers it means an inner calm. The prayer of the believers have the meaning of worshipping as the order of the God and to have prayer and salaam for their prophet. The prayer with the meaning of worship is generally used with the verb "ekame" and with this way it is shown that it is not an ordinary verb. There are derivatives of prayer in Quran. The word "salawat" is used plural as the "worshipping place of the Jews". The word "musalla" i used as the "place of worship".

Keywords

God, Quran, Prayer, Interpretation, Human, Worshipping

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ akıl, ruh, irade vb. nimetler bahşederek varlıklar âleminde seçkin kıldığı insanı, başıboş bırakmamıştır. İslâm inancına göre dini vahiy yoluyla bildiren Allah'tır. Bu dinler safiyetlerini korudukları sürece yürürlükte kalmışlardır. İlk insan aynı zamanda ilk peygamber olup kendisine bildirilen din de “tevhîd” dinidir. Ancak tarihin akışı içinde insanlar hak dinden uzaklaşmış, kendilerine gönderilen dini tahrif etmiş, beşerî zaaf neticesinde bâtil inanç ve yaşayışlara yönelmiştir. Allah Teâlâ bu bozulmayı ya kendinden önceki şeriatî devam ettiren Peygamber göndererek düzeltmiş ya da yeni bir din ve şeriat inzal etmiştir.

İnsanla beraber var olan, tarihin bütün devirlerinde ve bütün toplumlarında karşılaşılan din olgusu çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. Bu da din duygusu gibi ibadet etme duygusunun da fitrî olduğu kanaatinin oluşmasını neden olmuştur.

Yarattığı varlığı her yönüyle en iyi bilen Allah akıl, ruh, irade gibi eşsiz nimetler verdiği insana sorumluluklar yüklemiş, vahiy yoluyla bunu bildirmiştir. Hiçbir şeye muhtaç olmayan her şeyin ise kendisine muhtaç olduğu Allah Teâlâ kulundan kendisini ibadet etmesini istemiştir. Vahiy ve Peygamber aracılığıyla bu ibadetin erkânını da bildirmiştir. Tüm ilâhî dinlerde namaz ibadetinin var olduğu Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden öğrenmekteyiz. Tüm ilâhî dinlerde namazın olduğunu kesin olarak bilmekle birlikte ifa edilmiş şekli konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Şuan her ne kadar Müslümanların kıldığı namaz ile birebir örtüşen bir namaz ibadetini ne Yahudilikte ne de Hıristiyanlıkta görememekle birlikte ondan parçaları bulmaktayız.

“Salât” kavramının incelendiği bu çalışma, genel olarak bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. “Giriş”te konunun ele alınışı, metot ve kaynaklar hakkında bilgi verilmiş; “Birinci Bölüm”de “Genel Olarak ‘Salât’ Kavramı” adı altında öncelikle kavramın etimolojik tahlili yapılmış akabinde de kavramın “Din Bilimleri” ve “İslâmî İlimler” deki karşılığı aranmıştır. Çalışmanın “İkinci Bölümü”nde ise “Kur'ân'da ‘Salât’ Kavramı” başlığı altında kavramın anlam alanı belirlenmiş ve Kur'ân'daki kullanımları alanlarına göre ele alınmıştır.

Bu çalışma esnasında değerli zamanını ayırarak yol gösteren, tecrübe ve rehberliğini esirgemeyen değerli danışman hocam Yard. Doç. Dr. Mustafa BİLGİN Bey'e derin şükranlarımı sunuyorum.

Emine ÖZBEK

BURSA-2015

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
SUMMARY	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	xv
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	1
II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK “SALÂT” KAVRAMI

I. “SALÂT” KAVRAMININ TANIMI.....	4
A. SÖZLÜK ANLAMI	4
1. “SLV/ SLY” (صلو/صلي) kökünün fiil türevleri	4
a. Sülâsî mücerred fiiller.....	4
1) Birinci bab	4
2) İkinci bab.....	5
3) Dördüncü bab	6
b. Sülâsî'nin mezîdi fiiller	7
1) İf'âl vezni	7
2) Tef'îl vezni	8
3) İftiâl vezni	9
4) Tefe''ul vezni	9
2. “SLV/ SLY” (صلو/صلي) kökünün isim türevleri	10
a. el-Masliyye (المصليّة).....	10
b. el-Mislât (المصلاة).....	10
c. el-Musallî (المصلي).....	10
d. es-Salâ (الصلا).....	11
e. es-Salâ ve es-Salâ' (الصلاء/الصلاة).....	12
f. es-Salât (الصلاة)	12
g. es-Salâet (الصلاة).....	19

h. es-Salâet ve es-Salâyet (الصلاة و الصلاة)	19
1. es-Sıllıyân ve es-Sıllıyyân (الصليان والصليان)	19
B. TERİM ANLAM	19
II. “SALÂT” KAVRAMININ LİTERATÜRDEKİ YERİ	21
A. DİN BİLİMLERİNDE “SALÂT” KAVRAMI	21
1. Dinler tarihi’nde	22
a. Genel olarak “din” ve “tarih”	22
b. Özel olarak “namaz” ve “tarih”	22
ba. Vahye dayalı dinler’de	23
1) Yahudilik’te	24
2) Hıristiyanlık’ta	26
3) İslâm tarihi’nde	28
bb. Tabii dinler’de	30
1) İlkel kabilelerde	30
2) Eski dinlerde	31
a) Eski Yunan’da	31
b) Eski Ortadoğu’da	31
c) Eski Uzakdoğu’da	34
d) Eski Ortaasya’da	38
2. Din felsefesi’nde	39
a. Genel olarak “din” ile “felsefe” arasındaki ilişki	40
b. Felsefe – iman ilişkisi	42
c. Hegel’e göre tapınma	43
3. Din psikolojisi’nde	44
a. Genel olarak “din” ve “insan psikolojisi”	44
b. Özel olarak “namaz” ve “insan”	46
ba. Namazın insan fizyolojisi üzerindeki etkisi	48
bb. Namazın insan psikolojisi üzerindeki etkisi	49
1) İnsan – Âlem ilişkisini zayıflatması	50
a) Maddiyata ilgiyi azaltması	50
b) Zamanı planlama alışkanlığını geliştirmesi	50
2) İnsan – Allah ilişkisini güçlendirmesi	50
a) Ulûhiyet şuurunu pekiştirmesi	50
b) Sorumluluk duygusunu aşılması	51
c) Günahlardan arınma ilkesini kazandırması	51
d) Ruhsal rahatlama sağlaması	52
4. Din sosyolojisi’nde	54
a. Genel olarak “din” ve “toplum”	54
b. Özel olarak “namaz” ve “toplum”	55

ba. Namaz – toplum ilişkisi	55
1) Bireysel sonuçları	56
a) Bilgi edinme	56
b) Zaman ekonomisi	56
2) Toplumsal sonuçları	56
a) Sosyal bütünleşme	57
b) Sosyalleşme ve sosyal dayanışma	58
c) Sosyal eşitlik	59
bb. Toplum – namaz ilişkisi	60
1) Bireysel ölçeklere göre	60
a) Cinsiyet ve yaşa göre	61
b) Medeni haline göre	61
c) Eğitim düzeyine göre	61
2) Toplumsal ölçeklere göre	61
a) Sosyal birimlerine göre	62
b) Gelir dağılımına göre	62
c) Meslek gruplarına göre	62
5. Din eğitimi'nde	62
a. Genel olarak “din” ve “eğitim”	63
b. Özel olarak “namaz” ve “eğitim”	64
ba. Eğitimin öznesine göre	66
1) Eğitimcinin genel nitelikleri	66
a) Sevgi ve hoşgörü	66
b) Ceza	67
2) Eğitimci grupları	68
a) Doğal eğitim grupları	69
aa) Aile'nin eğitimi	69
ab) Sosyal çevrenin eğitimi	70
b) Örgün eğitim kurumları	70
bb. Eğitimin mahalline göre	71
1) Bireysel ibadet mahalli	71
2) Toplumsal ibadet mahalli (Mabedler)	71
B. TEMEL İSLÂM BİLİMLERİNDE “SALÂT” KAVRAMI	72
1. Tefsir'de	72
a. Kur'ân'da	73
b. Genel olarak tefir'de	73
2. Hadis'te	73
a. Biçim yönüyle	74
b. Anlam yönüyle	77
ba. Tarihçesi	77

bb. Önemi	81
bc. Tatbiki	83
bd. Etkisi	86
3. Fıkıh'da	88
a. Genel olarak namaz	88
aa. Hükümü	88
ab. Rükünleri	89
1) Dışındaki şartlar (Hadesten taharet, Necâsetten tahâret, Setr-i avret, İstikbâl-i kible, vakit, niyet)	89
2) İçindeki şartlar (İftitâh tekbiri, Kıyâm, Kıraât, Rükû', Sücûd, Ka'de-i âhire)	90
ac. Vâcipleri	90
ad. Sünnetleri/ Nafileleri	91
ae. Mekruhları	91
af. Müfsitleri	92
ag. Ruhsatları	92
b. Özel olarak namaz	93
ba. Kazâsı	93
bb. Temsîli	94
bc. İnkârı	94
bd. Terki	95
1) Târik'e katlı uygulanır	95
a) Mürted olarak	96
b) Had olarak	96
2) Ta'zir cezası uygulanır	96
4. Kelâm ve mezhepler tarihi'nde	97
a. Genel olarak "iman" ve "namaz"	97
aa. İmanın tanımı sorunu	97
1) Dil ile ikrâr'dır	98
2) Kalbin tasdiki'dir	98
3) Ma'rifet'tir	99
4) Kalp ile tasdik ve dil ile ikrâr'dır	99
5) Kalp ile tasdik, dil ile ikrâr ve amel'dir	100
ab. İman – amel ilişkisi sorunu	101
1) İmanda artma-eksilme	102
2) Amel imandan bir cüz müdür?	102
b. Özel olarak "namaz" (Fırkaların namaza bakışı)	103
ba. Ehl-i Sünnet	103
bb. Ehl-i Bid'at (Şîa, Havâric, Mu'tezile)	103
bc. Ehl-i İlhâd (Bahâilik, Kâdiyânîlik)	106

5. Tasavvuf'ta	107
a. Genel olarak "ibadet" kavramı	107
aa. Zâhir-bâtın/şeriat-hakikat ilişkisi	110
1) Şeriat aleyhinde görülen sapmalar	111
2) Antinomist (şeriat aleyhtarı) eğilime tepki.....	112
ab. İbâdet – ihlâs ilişkisi	114
b. Özel olarak "namaz" ibadeti.....	115
ba. Önemi	115
bb. Anlamı.....	116
1) Zâhirî anlamı	118
2) Bâtınî anlamı	118
III. "SALÂT" KAVRAMININ KÜLTÜREL ANATOMİSİ.....	120
A. DİN BİLİMLERİ PERSPEKTİFİYLE.....	121
B. İSLÂM BİLİMLERİ PERSPEKTİFİYLE.....	122

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA "SALÂT" KAVRAMI

I. KUR'ÂN'DA "SALÂT" KAVRAMININ TANIMI.....	123
A. BİÇİM YÖNÜYLE KUR'ÂN'DA "SLV/ SLY" MADDESİ VE TÜREVLERİ 123	
1. Fiil Türevleri.....	123
a. Mâzî fiil (Tefîl Babı)	123
b. Muzârî fiil	124
ba. Sülâsî mücerred.....	124
bb. İfâl babı.....	127
bc. Tefîl babı.....	128
bd. İftiâl babı	129
c. Emîr fiil.....	130
ca. İfâl babı	130
cb. Tefîl babı.....	130
d. Nehy fiil (Tefîl babı).....	131
2. İsim türevleri.....	131
a. Masterlar	131
aa. Sülâsî fiil mastarı (صَلَّى).....	131
ab. Tef'îl babının mastarı (تَضَلَّى).....	131
b. Türemiş isimler.....	132
ba. Tekil ve çoğul isimleri	132
1) Tekil	132
a) Müfred isim (الصَّلَاة)	132
b) Muzâf isim (صَلَّوَاتِهِمْ / صَلَاتِكَ)	146

bb. İsm-i fâil (المُضَلِّينَ; صَالِ الْجَحِيمِ).....	149
bc. İsm-i mekân (المُضَلَّى).....	150
B. ANLAM YÖNÜYLE KUR'ÂN'DA "SLV/ SLY" MADDESİNİN SEMANTİK KADROSU	151
1. "Namaz"ın "ibadet"le ilgili kavram alanı.....	154
a. Kadîm bir ibadet olarak "namaz".....	154
aa. Hz. İbrahim.....	157
ab. Hz. İsmail.....	157
ac. Hz. Lût, Hz. İshâk ve Hz. Ya'kub.....	157
ad. Hz. Şuayb.....	158
ae. Hz. Lokman.....	158
af. Hz. Zekeriyya.....	158
b. İslâm'ın bir şartı olarak "namaz".....	158
ba. Genel olarak "namaz" anlamı.....	170
bb. Özel olarak namaz türleri.....	174
1) İkinci namazı.....	175
2) Korku namazı.....	175
3) Cuma namazı.....	176
4) Bayram namazı.....	176
5) Cenaze namazı.....	177
6) Nâfile namazı.....	178
2. "Namaz"ın "ibadet" dışındaki kavram alanı.....	178
a. Fâilin fiilleri.....	178
aa. Allah'ın fiilleri.....	178
1) Medh.....	179
2) Bağışlama/ Rahmet.....	179
ab. Âlemin fiilleri.....	180
ac. İnsanın fiilleri.....	180
1) Dünyevî anlamları.....	180
a) Ateşle ısınmak.....	181
b) Tapınmak.....	181
c) Dua etmek.....	181
ca) Ta'zimde bulunmak.....	182
cb) Afv ve mağfiret dilemek.....	183
cc) Hayr ve bereket dilemek.....	184
d) Kırâat.....	185
e) Din.....	186
2) Uhrevî anlamı.....	187
b. Fiilin mahalleri.....	188

ba. Namazgâh	188
bb. Havra	189
II. KUR'ÂN'DA "SALÂT" KAVRAMININ TAHLİLİ	193
A. ÖZNESİNE VE NESNESİNEGÖRE "SALÂT" KAVRAMI	193
1. Allah'ın "Salât"ı	194
a. Allah'ın peygamber'ine "salât"ı	194
b. Allah'ın mü'minlere "salât"ı	195
2. Âlem'in "salât"ı	197
a. Meleklerin	198
aa. Meleklerin peygambere "salât"ı	198
ab. Meleklerin mü'minlere "salât"ı	198
b. Diğer canlıların	199
3. İnsan'ın "salât"ı	199
a. Mü'minlerin "salât"ı	199
aa. Peygamberin "salât"ı	199
1) Peygamber'in mü'minlere "salât"ı	199
2) Peygamber'in Münâfiklara "salât" etmemesi	200
ab. Diğer mü'minlerin "salât"ı	201
b. Gayri Mü'minlerin "salât"ı	204
ba. Ehl-i kitab'ın "salât"ı	204
bb. Müşriklerin "salât"ı	205
bc. Münâfikların "salât"ı	208
B. YÜKLEMİNE GÖRE "SALÂT" KAVRAMI	208
1. Somut fiiller /Amelî fiiller alanı	209
a. "Salât"ın diğer kavramlarla ilişkisi	209
aa. "Salât" – "infâk" ilişkisi	210
ab. "Salât" – "zekât" ilişkisi	211
ac. "Salât" – "savm" ilişkisi	212
ad. "Salât" – "hac" ilişkisi	213
ae. "Salât" – "hasene" ilişkisi	214
b. Bizzat "salât" ile ilgili kavramlar	215
ba. "Salât"ın îfâsıyla ilgili kavramlar	215
1) İkâme	215
2) Dâim	218
3) Hafeza	219
4) Sehv	220
5) Zayi etme	221
c. "Salât" ile kurulan mecâz-ı mürseller: " Cüz'ü zikredip kül'ü kastetme"	222
ca. Kıyâm	222
cb. Kırâat	224

1) Kur'ân	225
2) Tesbîh	226
3) Zikr	230
cc. Rükû	233
cd. Sücûd	234
2. Soyut fiiller / Nazarî fiiller alanı	238
a. Müsbet fiiller	239
aa. Allah'ın fiilleri	239
1) Din	239
2) İslâm	241
3) Sekîne	243
4) Rahmet	244
5) Mağfîret	246
ab. İnsan'ın fiilleri	248
1) Hamd	248
2) Şükr	249
3) İman	252
4) Dua	254
5) Huşû	256
6) Sabır	257
7) Tевbe	261
b. Menfî fiiller	262
ba. Küfr	262
bb. Şirk	264
bc. Nifak	264
bd. Münker	265
be. Fısk	266
bf. İsyân	267
bg. Kibir	268
bh. Riya	269
III. KUR'ÂN'DA "SALÂT" KAVRAMININ HEDEFLERİ	270
A. GÖZETTİĞİ TEMEL (ASLÎ) HEDEFLER (MAZARRATLARI DEFETME)	272
1. Kibri Yenme	272
2. Kötülükten ve Fahşadan Alıkoyma	272
B. GÖZETTİĞİ TEMEL YAN (TÂLÎ) HEDEFLER (MENFAATLERİ CELBETME)	274
1. Allah – İnsan ilişkisinde	274
a. İnsanı şerden uzak tutması / şerri defetmesi	274
b. İnsanı hayra delâlet etmesi	275
2. İnsan-Allah ilişkisi	276
a. Allah ile kul arasındaki bağı sağlama	276

b. Allah'ın kanunlarına bağlılığı sağlama.....	277
3. İnsan – Âlem ilişkisinde	278
a. Manevi güç verme	278
b. Dünyevî ve Uhrevî Mükâfatı Sağlama.....	279
SONUÇ	281
BİBLİYOGRAFYA.....	287
ÖZGEÇMİŞ	299

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı Eser
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.md.	: Adı Geçen Madde
a.g.tz.	: Adı Geçen Tez
a.m.	: Aynı Müellif
a.s.	: Aleyhi's-Selâm
A.O.	: Ankara Okulları
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.Ü.İ.F.	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
a.y.	: Aynı Yer
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
C.Ü.İ.F.	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
çev.	: Çeviren
Ç.İ.F.	: Çorum İlahiyat Fakültesi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
D.İ.D.	: Diyanet İlmi Dergi
ed.	: Editör
F.Ü.İ.F.	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
H.z.	: Hazreti
İ.F.A.V.	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
K.S.Ü.	: Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
M.Ü.İ.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı
r.a.	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
sad:	: Sadeleştiren

s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
ss.	: Sayfadan Sayfaya
S.	: Sayı
S.D.Ü.İ.F.	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
S.Ü.İ.F.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
tas .	: Tashih
tah.	: Tahkik
T.D.V.	: Türkiye Diyânet Vakfı
ts.	: Tarihsiz
trc.	: Tercüme
U.Ü.İ.F.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
v.	: Vefat
vb.	: Ve Benzeri
v.dğr.	: Ve Diğerleri
vs.	: Vesaire
yay. haz.	: Yayına Hazırlayan
y.y.	: Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Çalışmamızda Kur'ân'ın odak kavramlardan biri olduğunu düşündüğümüz “salât” kavramı ve daha pek çok kavram, konu veya hüküm Kur'ân-ı Kerîm'de farklı sûrelerde, farklı âyetlerde yer almaktadır. Âyetler çerçevesinde bir konu hakkında bilgi sahibi olmak isteyen birinin, Kur'ân'a başvurduğunda aynı anda, aynı yerde derli toplu aradığı bilgiyi elde etmesi mümkün değildir. Aynı hükmü içeren âyetler nüzul şartları gereği ya da farklı kişiler hakkında, farklı sorular sebebiyle nâzil olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in bazı hikmetleri de içerisinde bulunduran, kendine has tertibinden, beşerî bazda ve günümüz insanının hayat şartlarından dolayı bu bilgiyi derli toplu temin etmeye hizmet olarak artık “konulu tefsir” çalışmaları zorunlu görülmüştür.

Çağımızda İslâm âlimleri bu konunun önemine dikkat çekmişler, müstakil eserler kaleme almışlardır. Çağımızda bilimlerde ihtisaslaşmanın gittikçe önem kazandığı müşahede edilmektedir. Tefsir ilmide bu gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. Biz de ele alacağımız “salât” kavramını “konulu tefsir”lerde takip edilen metodu örnek alarak işlemeye gayret ettik. Kur'ân-ı Kerîm'de kavramımızın geçtiği yerleri tespit ederek, âyetler arasındaki benzerlik ve farklılıkları dikkate alarak çeşitli yönlerden incelemeye çalıştık.

II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Araştırmanın “Birinci Bölümü”, kavramın sözlük ve terim anlamlarının belirlendiği semantik tahlilini ve yine kavramın “Din Bilimleri” ve “İslâmî Bilimler”deki karşılığını belirleme çabasını içermektedir. Tanımların yapıldığı bölümde, ilgili kavramın sözlük ve terim manası Halîl b. Ahmed (v.170)'in Kitâbu'l-Ayn, ez-Zeccâc (v.311/923)'in Me'âni'l-Kur'ân, İbn Düreyd (v.321)'in Cemheretü'l- Luga, el- Ezherî (v.370/980)'nin Tehzîbu'l-Luga, el- Cevherî (v.398/ 1007)'nin es-Sihâh'ı, İbn Fâris (v.395)'in Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga'sı er-Râğib (v.502/1108)'in el-Müfredât'ı, ez- Zemahşerî (v.538/1143)'nin Esâsu'l-

Belâga'sı İbn Manzur (v.711/1311)'un Lisânü'l-Arab, el-Fîrûzâbâdî (v. 817/ 1415)'nin el-Kâmûsü'l-Muhît'i, ez-Zebîdî (v.893/1487)'nin Tâcu'l-'Arûs'u, et-Tahânevî (v.1158/ 1745)'nin Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn'u başta olmak üzere önemli lügat eserlerinde incelenmiştir.

Çalışmanın “Birinci Bölümü” nün ikinci ana başlığı “Din Bilimlerinde ‘Salât’ın Yeri”dir. Bu bölüme “Dinler Tarihi” bilimiyle başlanmış ve tarihte var olduğu bilinen ilâhî ve beşeri dinlerde “salât” kavramını dinler tarihi açısından tetkik ve tahlili yapılmaya çalışılmıştır. “Din Felsefesi”nde dinle felsefe arsındaki ilişki incelenmiş. “Din Psikolojisi”nde kısaca “din ve insan”, “namaz ve insan”, “namazın insan ruh ve bedeni üzerindeki etkileri” ne; “Din Sosyolojisi”nde “din ve toplum”, “namaz ve toplum” ve “namaz ile fert arasındaki çift yönlü etkileşim”e yer verilmeye çalışılmıştır. Son olarak da “Din Eğitimi”nde “namaz ve eğitim”, “namaz eğitim ve öğretiminde etkin unsurlar” tespit edilmeye ve tüm bu bilim dallarının “salât” ile olan ilişkisi saptanmaya gayret gösterilmiştir.

Çalışmanın “Birinci Bölümü”nün üçüncü temel başlığı “İslâmî Bilimlerde ‘Salât’ın Yeri”dir. Bu bölüm Temel İslâm Bilimleri'nin “Tefsir”, “Hadis”, “Fıkıh”, “Kelâm” ve “Tasavvuf” olan beş bilim dalında incelenmeye çalışılmış “salât” başlıklarını içermektedir. “Tefsir Bölümü”nde kısaca Kur’ân’da “salât” kavramı ve istikâkları üzerinde durulmuş ve kavramın anlamsal çerçevesi hakkında bilgi verilmiştir. “Hadis Bölümü”nde “salât”ın hadislerde geçen biçim yönüyle ve sözlük anlamıyla kullanımlarına birkaç örnek verilmiş, terim anlamında kullanımına ise ana hatlarıyla gruplandırılarak yer verilmeye çalışılmıştır. Hadislerin metinlerinde Arapça kaynaklar kullanılmış fakat tercümesinde Türkçe tercüme şerhleri kullanılmış ve bu tercümenin geçtiği ilk yerde kullanılan kaynak gösterilmiş daha sonra hep aynı kaynak kullanıldığından gösterilmemiştir. “Kelâm Bölümü”nde “amel-iman arasındaki ilişki”, “amelin imandan bir cüz olup olmadığı” tartışmaları ve bu tartışmalar çerçevesinde “firkaların namaz ibadetine dair görüşleri”ne değinilmeye çalışılmıştır. “Fıkıh Bölümü”nde terim anlamı olan “namaz ibadeti” üzerinde durulmuş, “ana hatlarıyla namaz rükün ve şartları”, “İslâm Hukuku’nda namaz suç ve cezaları” incelenmeye çalışılmıştır. “Tasavvuf Bölümü”ne gelince bu bilimde “şeriat-hakikat/ zâhir-bâtın arasındaki ilişki”, “tasavvuf’ta görülen şeriat aleyhtarı sapmalar” ve “mutasavvıfların genel olarak ibadete özel olarak da namaz ibadetine yaklaşımları”na yer verilmiştir. Bu araştırmayla bu bilimlerle “salat” arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın “İkinci Bölümü”nde “Kur’ân’da ‘Salât’ Kavramının Tanımı” başlığı altında biçim yönünden “slv/sly” maddesi ve türevleri ve de anlam yönünden bu maddenin semantik kadrosu incelenmeye, âyetler biçim ve anlam yönünden gruplandırılmaya çalışılmıştır. Bölümümüzün ikinci ana başlığı olan “Kur’ân’da ‘Salât’ Kavramının Tahlili” adı altında özetle “salât” kavramının menşei konusunda müfessirlerin görüşlerine yer vermeye çalıştık. “Salât” kavramının Kur’ân’da geçmiş olduğu bütün âyetleri tespit edip “öznesine göre” ve “yüklemine göre” başlıklarıyla gruplara ayırdık. “Öznesine göre” başlığı altında âyetler çerçevesinde; “Allah’ın”, “meleklerin”, “Hz. Peygamber’in”, “mü’minlerin”, “ehl-i Kitab’ın”, “müşriklerin”, “Münâfıkların” ve son olarak “diğer canlıların salâtına” yer verdik. “Yüklemine göre” adı altında Kur’ân’daki anahtar kavramlardan birisi olduğunu düşünüp çalışmamıza konu olan “salât” kavramının anlam sahasında doğrudan veya dolaylı olarak yer alan diğer kavramları belirleyip bu kavramları incelemeye çalıştık.

Bu alandaki çalışmamızda şu müfessirlerimize başvurduk: Mukâtil b. Süleyman (v.150), et-Taberî (v.310/ 922), ez-Zeccâc (v.311/ 923), el-Kuşeyrî (v.465/1072), ez-Zemahşerî (v.538/1143), er-Râzî (v.606/ 1209), el-Kurtubî (v.671/1273), el-Beydâvî (v.685/1286), el-Nesefî (v.701/ 1301), İbn Kayyîm el-Cevziyye (v.751/ 1350), İbn Kesîr (v.774/1373), el-Bursevî (v.1137/1725), el-Âlûsî (v.1270/1854), Elmalılı (v.1942), Seyyid Kutub (v.1966), İbn Âşur (v.1973), Mevdûdî (v.1979), et-Tabâtabâî (v.1401/ 1981)’nin tefsirleri başta olmak üzere, temel tefsir eserlerinden faydalanılmaya çalışılmıştır. Ayrıca “salât” konusunda yazılan güncel makaleler erişilebildiği kadarıyla gözden geçirilmiş ve konunun işlenişine paralel olanlardan yararlanılmaya çaba gösterilmiştir. Bunun yanında konuların alt başlıklarıyla ilgili olarak T.D.V. İslâm Ansiklopedisinin maddelerinden istifade edilmeye özen gösterilmiştir. Âyetlerin meâllerinde T.D.V. yayınlarının Kur’ân meâli esas alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK “SALÂT” KAVRAMI

I. “SALÂT” KAVRAMININ TANIMI

“Salât” kavramına genel olarak bakıldığında; sözlüklerde temelde ‘dua’, terim olarak ise sistematik bir ibadet olan ‘namaz’ anlamında kullanıldığı görülür. Bu kavramın bilimlerdeki karşılığına yer verilmeden önce sözlük ve terim anlamı üzerinde durulacaktır. Her ne kadar kavramlar zaman içerisinde anlam kaymasına uğrayabilse de kavramların kazanmış olduğu bu yeni anlamlar genellikle sözlük anlamı ile bağlantılı olur.

A. SÖZLÜK ANLAMI

1. “SLV/ SLY” (صلو/صلي) kökünün fiil türevleri

a. Sülâsî mücerred fiiller

1) Birinci bab

Sözlükte “salâ/ salev” fiili birinci babda kullanılmıştır. **صَلَوْتُ الظَّهْرَ** “Atın sırtına/baldırına/uyluğuna vurdum.” demektir.¹ **الصُّلُو** (sad’ın fethalı şekliyle) “bir kimsenin **صَلَا** denilen kısmına vurmak veya dokunmak” anlamında **صَرَبْتُ صَلَاةً** terkibi de

¹ İbn Manzûr, Ebu’l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (v.711/ 1311), **Lisânü’l-Arab**, I-XV, 1.bs., Dâru Sâdr, Beyrût, 1410/1990, C. XIV, s. 466.

kullanılmıştır.² Bazı dilciler salâtn “kuyruk sokumunu çeviren iki taraf, kalça” anlamına gelen الصَّلَوْنِ den geldiğini savunmuştur.³

2) İkinci bab

Salâ/yaslî/salyen fiilinin ramâ/ yermî/ ramyen (رمى/رميا) fiili gibi⁴ ikinci babdan olduğu ve “kızartmak”, “pişirmek” ve “yakmak” anlamlarına geldiği belirtilmiştir. صلى صلاه النار “Salâ” fiili ‘el-lahm’ kelisi ile kullanıldığında “eti kızartmak”, “pişirmek”;⁵ صلاه النار ‘en-nâr’ (salâ/salyen veya suliyyen/ siliyyen) : صلى فلاناً النار/ فى النار/ على النار/ صلياً / صلياً kelimesi ile kullanıldığında “ateşe atıp yaktı”, “ateşte yaktı”;⁶ صلى لفلان “Salâ li fülânin” şeklinde kullanıldığında ise “yakmak” anlamından farklı “aldatmak”, “hile yapmak”, “oyuna getirmek”, “bir kimseye entrika çevirmek, tuzak kurmak ve kötü duruma düşürmek için yapılan davranış”⁷ anlamına geldiği söylenmiştir.

² Asım Efendi, Ebu'l-Kemal Ahmed (v.1235/ 1819), **el-Ukyânûsu'l-Besit fi Tercemeti'l- Kâmûsu'l-Muhît**, I-III, Asitane, İstanbul, ts, C.III, s. 857.

³ ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl (ö. 311/ 923), **Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu**, I-V, tah. Abdülcelîl Abduh Şelebî, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrût, 1408/ 1988, C.I, s. 232.

⁴ el- Cevherî, Ebu Nasr İsmâil b.Hammâd (v.398/1007), **es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l- 'Arabiyye**, I-VII, 2.bs., tah. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-İlmi li'l- Melâyin, Beyrût,1399/1979, C.VI, s. 2403; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 467.

⁵ el- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed (v. 170), **Kitâbu'l-Ayn: Müratteben alâ hurûfu'l-Mu'cem**, I-IV, 1.bs., tah. Abdülhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût-Lübânân, 1424/ 2003, C.II, s. 411; el- Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed (v.370/980), **Tehzîbu'l-Luga**, I-XV, 1.bs., tah. Rıyâd Zekî Kâsım, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût-Lübânân, 1422/2001, C.I, s. 2049; el-Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (v. 817/ 1415), **el- Kâmûsü'l-Muhît**, 8.bs., tah. Mekteb Tahkîku't-Turâsî, Müesseseti'r-Risâle, Beyrût-Lübânân, 1426/ 2005, s. 1303; a.m., **Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifu'l- Kitâbu'l-Azîz**, tah.Muhammed Ali en-Neccâr, I-VI, Mektebü'l-İlmiyye, Beyrût, ts., C.III, s. 435; ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtazâ el- Hüseyînî (v. 893/ 1487), **Tâcu'l-'Arûs: min Cevâhiru'l Kâmûs**, I-X, 1.bs., Dâru Sâdr, Beyrût, 1306 /1889., C.X, s. 212; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 856.

⁶ el- Cevherî,a.g.e., C.VI, s. 2403; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 467; es-Semîn el-Halebî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf (756), **'Umdetu'l-Huffâz fi Tefsiri Eşrafî'l- Elfâz: Mu'cem Lugavî li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 1.bs., tah. Muhammed el-Tuncî, İlmi'l-Kütüb, Beyrût, 1414/1993, C.II, s. 407; el-Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't- Temyîz fi Letâifu'l- Kitâbu'l-Azîz**, C.III, s. 435; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s.212; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 856.

⁷ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C. II, s. 411; el- Ezherî, a.g.e., C.I, s. 2050; el- Cevherî,a.g.e., C.VI, s. 2403; ez-Zemahşerî, Cârullâh Ebî Kâsım Muhammed b. Ömer el- Havârizmî (v. 538/ 1143), **Esâsu'l- Belâga**, Dâru Beyrût, Beyrût, 1385/1965, s. 361; İbn Manzur, a.g.e., C.XIV, s. 468; el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsu'l-Muhît**, s. 1303; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 212; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 856.

İbn Fâris, صلى kelimesinin biri ‘ateş’ diğeri de ‘bir ibadet çeşidi’ olmak üzere iki anlama geldiğini ifade etmiştir.⁸ Ateş anlamı صَلَّيْتُ بِالنَّارِ (sopayı ateşe yaklaştırarak düzelttim.) terkiibinden gelmiştir.⁹ Çünkü; namaz kılan kişide ateşin karşısında sopanın şekil alması gibi namaz halinde huşû içinde Allah’a boyun eğmiş durumdadır.¹⁰ Bu anlamı taşıyan صلى fiili vâvî olmayıp yâîdir.¹¹

3) Dördüncü bab

Saliye/yaslâ: صَلَّيْتُ بِالنَّارِ/يَصَلِي/يُصَلِّي/يُصَلِّي/يُصَلِّي fiili “ateşte yanmak”, “ateşin içine girmek”, “ateşe katlanmak” anlamına gelir. رَضِيَ/يَرْضَى fiili gibi¹² dördüncü babdan geldiği ifade edilmiştir. “صَلَّى الْكَافِرُ النَّارَ” sözü de ‘Kâfir ateşin sıcaklığına katlandı,’ anlamında kullanılmıştır.¹³ “... وَيَصَلُونَ سَعِيرًا”,¹⁵ “... *Cehenneme girecek.*”¹⁴ يَصَلَّى سَعِيرًا “... *zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.*”¹⁶ “... *kızgın ateşe girer*”¹⁶ يَصَلَّى نَارًا حَامِيَةً âyetlerde ve aşağıdaki beyitlerde bu anlamda kullanılmıştır.

تَالله لولا النار أن نضلاها،

أو يدعوا الناس علينا الله،

لَمَا سَمِعْنَا لِأَمِيرٍ قَاهَا¹⁷

⁸ İbn Fâris, Ebu'l- Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (v.395), **Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga**, I-VI, tah. Abdusselâm Muhammed Harun, Dâru'l-Fikriyye, y.y., 1399/1979, C.III, s. 301; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 214.

⁹ İbn Fâris, **Mücmelü'l-Luga**, 1.bs., tah. Züheyr 'Abdulmuhsin Sultan, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1404/1984, s.538; a.g.e., C.III, s. 300; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 214.

¹⁰ İbn Fâris, **Mücmelü'l-Luga**, C.I, s. 538; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 214.

¹¹ ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 214.

¹² el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsû'l-Muhît**, s. 1303; a.m., **Besâiru Zevi't- Temyîz fî Letâifu'l- Kitâbu'l-Azîz**, C.III, s. 435; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 212.

¹³ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C.II, s. 411; er- Râğîb el- İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî (v.502/1108), **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, I-II, tah. Mektebetü'd-Dirâsâ, C.II, s. 374; el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsû'l-Muhît**, s. 1303; a.m., **Besâiru Zevi't- Temyîz fî Letâifu'l- Kitâbu'l-Azîz**, C.III, s.435.

¹⁴ el-İnşikâk 84/12.

¹⁵ en-Nisâ 4/10.

¹⁶ el-Gâşiye 88/4.

¹⁷ el- Cevherî, a.g.e., C.VI, s. 2403; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 468; ez-Zebîdî, a.g.e., C. X, s. 212.

“ Allah’a yemin olsun ki cehennem ateşine girmeyecek olsaydık veya da insanlar bizlere beddua etmeyecek olsaydı hiçbir emîri ne dinler nede itaat ederdik.”¹⁸

صَلِّي بِالْأَمْرِ: (saliye bi’l-emr) terkininin de “Zorluğuyla karşı karşıya gelmek”, “zor bir durumla karşılaşmak”¹⁹, “imtihan edilmek”²⁰ anlamları ile mecaz ifade ettiği²¹ söylenmiştir.

ez-Zeccâc (v. 311/ 923)’a göre; salâtta asıl olan ‘lüzum’ yani ‘ısrarla devam etmek’, ‘zorunlu’ ve ‘kaçınılmaz olması’dır. Bu nedenle namaza salât denilmiştir. Zorunluluk olduğunda **صَلِّي** ve **اضْطَلَّى** denilir. Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok âyette yer alan **يُصَلِّي فِي النَّارِ** ifadesi **يَلْزِمُ النَّارَ** (ateşte devamlı olarak kalmak) anlamına gelir.²² el-Ezherî (v. 370/ 980) de Zeccâc’ın görüşünü tercih ederek: “Salât Allah Teâlâ’nın farz kılmasıyla lüzumludur ve ısrarla devam edilmesi emredilen farzların en büyüğüdür.” demiştir.²³

b. Sülâsî’nin mezîdi fiilleri

1) İf’âl vezni

أَصْلَى / يَصْلِي / إِصْلَاءٌ: (aslâ/yuslî) fiili “ateşe sokmak”, “ateşe atmak”, “ateşte yakmak”²⁴ anlamına gelmektedir.

أَصْلَتِ النَّاقَةُ / أَصْلَتِ الْفَرَسُ şeklinde kalıp olarak kullanıldığında “hayvanın doğumu yaklaştığı için sırt ortası gevşeyip sarktı”²⁵ anlamını yüklenir. **مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ عُذْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ**

¹⁸ trc. için bkz: Güllüce, Hüseyin, “Salât Kavramı: Etimolojisi ve Bazı Mülâhazalar”, **A.Ü.İ.F.Dergisi**, S.23, Erzurum, 2005, ss. 171-184, s. 180.

¹⁹ el- Ezherî, a.g.e. , C.I, s. 2050; el- Cevherî, a.g.e., C.VI, s. 2403.

²⁰ el-Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi’t- Temyîz fî Letâifu’l- Kitâbu’l-Azîz**, C.III, s. 435.

²¹ ez- Zemahşerî, a.g.e., s. 361.

²² ez-Zeccâc, a.g.e., C.I, s. 232

²³ el-Ezherî, a.g.e. , C.I, s. 2049; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 465; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 212;

²⁴ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C.II, s. 411; el- Cevherî, a.g.e., C.VI, s. 2403; es-Semîn el-Halebî, a.g.e., C.II, s. 407; el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsû’l-Muhît**, s. 1303; a.m., **Besâiru Zevi’t- Temyîz fî Letâifu’l- Kitâbu’l-Azîz**, C.III, s. 435; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 856.

²⁵ İbn Manzûr, a.g.e., C. XIV, s. 466; el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsû’l-Muhît**, s. 1303; ez-Zebîdî, a.g.e., C. X, s. 213; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

²⁶ و نُضَلِّيهِ نَارًا²⁶ “ Her kim bunu düşmanlık ve zulüm için yaparsa, onu ateşe atacağız.”âyetinde geçtiği gibi.²⁷

2) Tef’îl vezni

صَلَّى / يُصَلِّي / تَصَلِّيَةٌ (sallâ/yusallî) fiili “ateşe sokmak”, “ateşe atmak”, “ateşte yakmak”.²⁸ Aşağıdaki beyitlerde de صَلَّى (sallâ) fiili bu mana da kullanılmıştır.

أَلَا يَا اسْلِمِي يَا هِنْدُ، هِنْدَ بَنِي بَدْرِ،

تَحِيَّةَ مَنْ صَلَّى فُوَادِكِ بِالْجَمْرِ²⁹

“ Ey Bedir’de yakınlarını kaybeden Hind, esen ol. Bu senin kalbini üzüntü ateşi ile yakanın selâmıdır.”³⁰

صَلَّيْتُ عَلَيْهِ fiilinin alâ harficeri ile “ona dua ettim”, “onu tezkiye ettim”, anlamına³¹ da geldiği görülmüştür. Âyette yer alan³² “صل عليهم” ifadesi “ Onlara dua et.” demektir. Bir kimse için dua edildiğinde صَلَّى عَلَى فلان denilir. Rasûlüllah (s.a. v.)’ın إِذَا دُعِيَ أَحَدُكُمْ إِلَى طَعَامٍ فَلْيُجِبْ، فَإِنْ كَانَ مُفْطِرًا فَلْيَطْعَمْ، وَإِنْ كَانَ صَائِمًا فَلْيُصَلِّ (Biriniz yemeğe davet edildiğinde icabet etsin. Oruçlu değilse yesin, oruçlu ise salât etsin.) hadisinde yer alan فليُصَلِّ (felyüsalli) ifadesi ‘yemek sahiplerine bereket ve hayır dilesin/ dua etsin,’ demektir.³³

صَلَّى الْعَصَا عَلَى النَّارِ : fiil kalıbında “elini ısıttı.”³⁴ صَلَّى يَدُهُ بِالنَّارِ kalıbında kullanıldığında “Sopasını ateşte kızdırıp yumuşatarak kıvama soktu”, “bazı yerlerini

²⁶ en-Nisâ 4/29

²⁷ el- Ezherî, a.g.e., C.I, ss. 2049-2050; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 212.

²⁸ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C.II, s. 411; el- Cevherî, a.g.e., C.VI, s. 2403; es-Semîn el-Halebî, a.g.e., C.II, s. 407; el-Fîrûzâbâdî, el- Kâmûsû'l-Muhît, s. 1303; a.m., Besâiru Zevi't- Temyîz fî Letâifu'l- Kitâbu'l-Azîz, C.III, s. 435; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 856.

²⁹ İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 467; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 212.

³⁰ trc. için bkz: Güllüce, a.g.m., s. 179.

³¹ er- Râğîb, a.g.e., C.II, s. 374.

³² et-Tevbe 9/103

³³ ez-Zebîdî, a.g.e., C. X, s. 213.

³⁴ İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 468; el-Fîrûzâbâdî, el- Kâmûsû'l-Muhît, s. 1303; a.m., Besâiru Zevi't- Temyîz fî Letâifu'l- Kitâbu'l-Azîz, C.III, s. 435; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 212; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 856.

düzeltilti.”³⁵ Anlamını ifade eder. Ka’b b. Züheyr (v.645)’in aşağıda yer alan beyitlerinde de bu anlamda kullanıldığını görmekteyiz.

فلا تعجل بأمرك واستدمه،

فما صلى عصاك كمستديم³⁶

“İşinde acele etme, sebat et. Havada uçan kuş misali ol. Çünkü onun asâsı henüz ısınmamıştır.”³⁷

Dilcilerden biri; صلاة (salât) kelimesinin “صَلَّى” kökünden geldiğini ifade edip صَلَّى الرَّجُلُ sözü: ‘Kişi bu ibadet ile kendinden Yüce Allah’ın tutuşturulmuş ateşi olan “صَلَّى”ı kovdu, uzaklaştırdı.’ yorumunu yapmış ve صَلَّى in fiilinin yapısı “مَرَّضٌ” yani ‘hastalığı izale etme’, ‘hastalığı giderme’ anlamına gelen مَرَّضَ fiili ile aynı yapıda³⁸ olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple fiil ‘yâ’ bir kökten gelmiştir³⁹ iddiasında bulunmuştur. Fakat bu görüş reddedilmiştir.⁴⁰

3) İftiâl vezni

اصطلى بالنار/ اصطلاء: (ıstâlâ) fiili “ısınmak”, “ateşinden faydalanmak”⁴¹ anlamındadır. لا يُضْطَلَّى بناره : ise bir kimse “cesur, güç yetirilemez” olduğunda kullanılan bir terkidir.⁴²

4) Tefe’ul vezni

تَصَلَّى النَّارَ : fiili “ısınmak”, “ateşinden bunalmak”, “yanmak”⁴³ anlamına gelir.

Aşağıda ki Ebû Zübeyde’nin beyitlerinde de kelime bu anlamda kullanılmıştır.

³⁵ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C. II, s. 411; el-Ezherî, a.g.e., C.I, s. 2050; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 468; el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsû'l-Muhît**, s. 1303; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 856.

³⁶ el- Cevherî, a.g.e., C.VI, s. 2402; ez-Zebîdî, a.g.e., C. X, s. 212.

³⁷ trc. için bkz: Güllüce, a.g.m., s. 179.

³⁸ er- Râğıb, a.g.e., C.II, s. 374; el-Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't- Temyiz fi Letâifu'l- Kitâbu'l-Azîz**, C.III, s. 436; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 214.

³⁹ ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 214.

⁴⁰ es-Semîn el-Halebî, a.g.e., C.II, s. 406.

⁴¹ el- Cevherî, a.g.e., C.VI, s. 2403; İbn Manzûr, a.g.e., C. XIV, s. 467; El-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsû'l-Muhît**, s. 1303; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 212; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 856.

⁴² Halîl b. Ahmed, a.g.e., C. II, s. 411; el- Cevherî, a.g.e., C.VI, s. 2403.

⁴³ Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 856.

فَقَدْ تَصَلَّيْتُ حَرَّ حَزْبِجِم،

كما تَصَلَّى المَقْرُورُ مِنْ قَرَسٍ⁴⁴

“Sen onların harp ateşini kızıştırdın, soğuktan donanın ısıtılması gibi.”⁴⁵

2. “SLV/ SLY” (صلو/صلي) kökünün isim türevleri

a. el-Masliyye (المصلية)

المُصَلِّيةُ : “Kızartılmış et.”⁴⁶ anlamına gelmektedir.

b. el-Mislât (المصلاة)

المِصْلَاةُ : “el-mislât” kelimesi “uzak”, “kuş avlamak için kurulan ağ, kapan.” manasındadır. Şam halkının lisanında da kelime bu anlamda kullanılmaktadır: نَ لِلشَّيْطَانِ (Muhakkak ki şeytanın tuzakları ve ağları vardır.) örnek olarak bu cümle gösterilmiştir.⁴⁷ Ebu Ubeyde, burada yer alan tuzak ifadesini; Şeytanın insanları kendisiyle kandırdığı dünya zîneti, istek ve arzuları, olarak yorumlanmıştır. Kelimenin çoğulu مَصَالِي dir.”⁴⁸

c. el-Musallî (المصلي)

المُصَلِّي : “el-müsallî” kelimesi ‘yarışlarda ikinci gelen, birinciyi takip eden at’ anlamındadır. Çünkü ikinci olan atın kafası birinci gelen atın kabasının/ baldırının ardından gelir.⁴⁹ Nitekim “at yarışta ikinci olduğunda صَلَّى الفرس (yarışta ikinci oldu.)” denilir.⁵⁰

⁴⁴ el- Ezherî, a.g.e., C.I, s. 2050; el- Cevherî, a.g.e., C.VI, s. 2403; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 467; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 212.

⁴⁵ trc. için bkz: Güllüce, a.g.m., s. 179.

⁴⁶ el- Ezherî, a.g.e., C.I, s. 2049.

⁴⁷ İbn Fâris, a.g.e., C.III, s. 301; ez- Zemaşşerî, a.g.e., s. 360.

⁴⁸ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C. II, s. 411; el- Ezherî, a.g.e., C.I, s. 2050; el- Cevherî,a.g.e., C.VI, s. 2403; İbn Fâris, **Mücmelü'l-Luga**, C.I, s. 538; İbn Manzûr, a.g.e., C. XIV, s. 468; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 212.

⁴⁹ el- Ezherî, a.g.e., C. I, s. 2049; el- Cevherî,a.g.e., C.VI, s. 2402; İbn Fâris, **Mücmelü'l-Luga**, C.I, s. 538; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X., s. 213; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

⁵⁰ el- Cevherî,a.g.e., C.VI, s. 2402; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X., s. 213; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

Musalli'nin rükû ve secdesi esnasında uyluklarının hareket etmesi nedeniyle salâtın **الصَّلَوَاتِ** den müştak olduğu da söylenmiştir.⁵¹ el-Lihyânî de: "İkinci olan atın kafası birinci olan atın kalçasını/uyluğunu (صلا) izlediğinden 'musallin' olarak isimlendirilir ve musallin o atın kuyruk sokumunu saran (الصَّلَوَاتِ/ iki kalça/uyluk) es- salaveyn'den gelmektedir." demiştir. Hz. Ali (v.40/661)'nin şu sözünde de yer alan bu kelime mecaz ifade ettiği söylenmiştir. ... سبق رسول الله، صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَصَلَّى أَبُو بَكْرٍ وَثَلَّثَ عُمَرُ... (Allah Rasûlü öne geçti, Ebû Bekir ikinci olarak onu takip etti, Ömer de üçüncü oldu...)⁵² Ebû Ubeyde (110-210/728-825) de: "Salâtın aslı at yarışından gelir, at yarışında ikinci gelen ata müsallin denilir. Arapların ifadelerinde de namaz kılan kişi, at yarışında ikinci gelen ata teşbih edilmiştir." demiştir.⁵³

Dua eden herkes aynı zamanda مُصَلٍّ (müsallin) dir.⁵⁴

d. es-Salâ (الصلا)

الصَّلا : "es-salâ" kelimesi "عصا" vezninde,⁵⁵ 'insan ve hayvan sırtının ortası'⁵⁶ demektir. ez-Zemahşerî (v.538) bu şekilde anlamıştır.⁵⁷ 'Atın kuyruk sokumu'⁵⁸ 'kuyruk sokumunun sağ ve sol kısmında bulunan kemik',⁵⁹ 'kuyruk sokumunun sağ ve sol kısmı' için kullanılmıştır. Tesniyesi صلوان dir.⁶⁰ Çoğulu صَلَوَاتٌ veya أَصْلَاءٌ şeklinde gelir. صَلَوَاتٌ müzekkerden elif ve tâ (ات) ile cemi' yapılmıştır.⁶¹

⁵¹ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf'an Hakâiki -Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, I-IV, 3.bs., Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1430/ 2009, C.I, s. 38; es-Semîn el-Halebî, a.g.e., C.II, s. 405; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

⁵² el- Ezherî, a.g.e., C. I, s. 2050; ez- Zemahşerî, **Esâsu'l- Belâga** s. 361; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV., s. 467; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 213.

⁵³ el- Ezherî, a.g.e., C. I, s. 2050; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 467; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 213.

⁵⁴ el- Ezherî, a.g.e., C.I, s. 2049; İbn Fâris, **Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga**, C.III, s. 300; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 465.

⁵⁵ Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

⁵⁶ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C. II, s. 410; el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsû'l-Muhît**, s. 1303.

⁵⁷ ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 212.

⁵⁸ el-Cevzî, a.g.e., s. 394.

⁵⁹ İbn Düreyd, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan (v.321), **Cemheretü'l-Luga**, tah. Remzî Münîr Ba'lebekkî, Dâru'l-İlmi li'l- Melâyin, ts., C. II, s. 897.

⁶⁰ el- Cevherî, a.g.e., C.VI, s. 2403; İbn Fâris, **Mücmelü'l-Luga**, C.I, s. 538; el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsû'l-Muhît**, s. 1303; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

⁶¹ el- Ezherî, a.g.e. , C. I, s. 2050; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 466; el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsû'l-Muhît**, s. 1303; ez-Zebîdî, a.g.e., C. X, s. 212; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

e. es-Salâ ve es-Salâ' (الصلاة/الصلا)

الصَّلَى ve الصَّلَا : Kelimesi “yakıt”, “ateş”, “ateşin kendisiyle yakıldığı şey”,⁶² الصَّلَى ‘odun’ demektir.⁶³ صليت النار dan gelir.⁶⁴ الصَّلَا (salâ); “fethalı olduğunda ‘ateşte yakmak’, kesralı (sılâ) geldiğinde ise bizzat ‘ateş’ anlamını taşır.”⁶⁵

f. es-Salât (الصلاة)

“Salât” kelimesinin; الصلاة⁶⁶ şeklinde “vavlı” olarak yazıldığı gibi “vav”sız olarak “الصلاة” şeklinde de yazılıp; صلاة vezninde⁶⁷ olduğu söylenmiştir. Halîl b. Ahmed (v. 170)’e göre kelimeye yer alan ‘elif’in aslı ‘vâv’dır. Çünkü çoğulu “صلوات”, tesniyesi “صلوان” dir.⁶⁸ Master yerine konulmuş bir isim olup⁶⁹ ‘dua’ anlamındadır. صَلَّيْتُ صَلَاةً / صَلَّيْتُ صَلَاةً (salleytü salâten/ sallâ salâten) denilir, تَضَلَّيْتُ denilmez.⁷⁰

ez-Zebîdî; Fahreddîn er-Râzî (v.606/1209)’nin, ‘Salâtın hangi kökten geldiği konusunda ihtilafa düşülmüştür; fakat salât duadan gelir zira içerisinde duanın bulunmadığı bir salât yoktur.’ dediğini rivayet eder.⁷¹ الصلاة ın taşıdığı anlamları şöyle sıralayabiliriz:

1. “Dua”, “af dilemek”,⁷² “rahmet”⁷³ ve ‘Allah Teâlâ’nın Rasûlüne “hüsni senada bulunması” anlamlarına gelir.⁷⁴ Hz. Muhammed (s.a.v.)’e صلوات عليه الصلاة والسلام yahut صلوات

⁶² el- Ezherî, a.g.e., C.I, s. 2050; el- Cevherî, a.g.e., C.VI, s. 2404; er- Râğıb, a.g.e., C.II, s. 374; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l- Belâga**, s. 360; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 468; el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsu'l- Muhît**, s. 1303; a.m., **Besâiru Zevi't- Temyîz fî Letâifu'l- Kitâbu'l-Azîz**, C.III, s. 435; ez-Zebîdî, a.g.e., C. X, s. 212; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 859.

⁶³ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C. II, s. 411.

⁶⁴ İbn Düreyd, a.g.e., C. II, s 898.

⁶⁵ es-Semîn el-Halebî, a.g.e., C.II, s. 407.

⁶⁶ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C. II, s. 410; Şemseddîn Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, 1.bs., Şifa Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 849.

⁶⁷ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf'an**, C.I, s. 38.

⁶⁸ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C II, s. 410; İbn Düreyd, a.g.e., C. II, s. 897.

⁶⁹ el- Cevherî,a.g.e., C.VI, s. 2402; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 465; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

⁷⁰ el-Cevherî,a.g.e., C.VI, s. 2402; el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsû'l-Muhît**, s. 1303; a.m., **Besâiru Zevi't- Temyîz fî Letâifu'l- Kitâbu'l-Azîz**, C.III, s. 435; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 213.

⁷¹ ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 214.

⁷² Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

⁷³ İbn Fâris, **Mücmelü'l-Luga**, s. 538.

⁷⁴ el-Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't- Temyîz fî Letâifu'l- Kitâbu'l-Azîz**, C.III, s. 435.

عليه و سلم و الله عليه dualarıdır.”⁷⁵ Dua anlamı ‘hakikat’, ‘rahmet’, ‘bağışlanma dileme’ ise mecaz anlam ifade ettiği⁷⁶ söylenmiştir. Şair el-A’şâ’da aşağıdaki beyitlerde ‘dua etmek’ anlamında kullanmıştır:

وَ صَهْبَاءَ طَافَ يَهُودِيَّهَا

وَ أَتْرَزَهَا، وَ عَلَيْهَا خَتَمٌ

وَ قَابَلَهَا الرِّيحُ فِي دَنِّيهَا

وَ صَلَّى عَلَيَّ دَنِّيهَا وَازْتَسَمَ⁷⁷

“Kızıl şarabı içip sarhoş olan, onu ortaya çıkardı, üzerinde mühür vardı. Rüzgâr o küpteki şaraba doğru esti, o da küpüne dua etti (sallâ) ve onu afsunladı.”⁷⁸

Yani; ‘İçkinin ekşiyip bozulmaması için dua etti.’ demektir.

Bir diğer beyitinde de aynı anlamda kullanmıştır:

عَلَيْكَ مِثْلَ الَّذِي صَلَّى فَاعْتَمِضِي

نَوْمًا، فَإِنَّ لِحْنَبَ الْمَرْءِ مُضْطَجَعًا

“Ey kızım, bana yaptığın duanın (salât’ın) aynısı sana da olsun. Uyuyarak istirahat et. Çünkü kişinin yanının (vücudunun) yatmaya ihtiyacı vardır.”⁷⁹

Dilcilerin çoğu da salâtın; ‘dua’, ‘tebrik’, ‘bereket duası etme’ ve ‘temcîd’ anlamında olduğunu kabul etmiştir. ‘Ona dua ettim, onu tezkiye ettim,’ anlamın صَلَّى عَلَيْهِ (salleytü aleyh) denmiştir.⁸⁰ ‘Dua’, ‘ta’zîm’, ‘rahmet’ ve ‘bereket’ anlamları arasında müştereklik olduğu da ifade edilmiş; fakat يصلون على النبي cümlesinde anlam ortaklığı olmayıp sadece ta’zim anlamını ifade ettiği⁸¹ belirtilmiştir. ez- Zebîdî (v.893) “salât” kelimesinin taşıdığı “dua” anlamının temel anlam olduğunu⁸² söylemiştir.

⁷⁵ Şemseddîn Sâmî, a.g.e., s. 849.

⁷⁶ Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

⁷⁷ el- Ezherî, a.g.e., C. I, s. 2049; el- Cevherî, a.g.e., C.VI, s. 2402; İbn Fâris, **Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga**, C.III, s. 300; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 464; ; ez-Zebîdî, a.g.e., C. X, s. 213.

⁷⁸ trc. için bkz: Güllüce, a.g.m., s. 179.

⁷⁹ trc. için bkz: Güllüce, a.g.m., s. 174.

⁸⁰ er- Râğîb, a.g.e., C.II, s. 374.

⁸¹ ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 213.

⁸² ez-Zebîdî, a.e., C. X, s. a.y..

2. İbadethane: İbn Fâris (v. 395) salâtın, ‘içerisinde namaz kılınan ibadethane’⁸³ demek olduğunu söylemiştir.

3. İslâmi ibadet: الصلاة (salât) “namaz ibadetinin özel ismidir.”⁸⁴ İbnü'l-Esîr (v.630/1232); salât “namaz ibadeti”nin özel ismidir, salâtın aslı dilde, ‘dua’dır, bundan dolayı da onun cüzlerinden birisi olan dua ile isimlendirilmiştir,⁸⁵ der. İslâm âlimlerinin bir kısmı, ‘şer’i namazın’ içerisinde dua bulunması,⁸⁶ dilde aslının ta’zim olması ve Allah Teâlâ’ya ta’zimi içermesi sebebiyle صلاة (salât) olarak isimlendirilmiştir,⁸⁷ demiştir. Bir kısmı da kişinin uygularken baldırını/ kalçasını hareket ettirdiği,⁸⁸ “rükû ve secdenin bulunduğu ibadetin”⁸⁹ salât olarak isimlendirildiği görüşündedir.

Özetle salât temelde lügavî olarak dua; şer’i olarak namaz anlamındadır. Bir görüşe göre içerisinde dua bulunduğu için salât, dua لُدْعَاء ا anlamından müştaktır. Bu görüşü savunanlara göre salât kelimesinin dinî bir isimlendirilmesi yoktur. Rasûlullah (s.a. v.)’ın hadisinde “felyüsalli” fiili dua anlamındadır.⁹⁰

Tefsîr âlimlerine göre ‘salât’ın Kur’ân-ı Kerîm’deki vecihleri ise:⁹¹

1.“Dînî bir ibadet.”⁹² الذين يقيمون الصلاة و يؤتون الزكّات

2.“Bağışlama (mağfiret). AllahTeâlâ’nın rahmet etmesi.” إن الله و ملائكته يصلون على

هو الذى يصلي عليكم و ملائكته⁹⁴...النبى يا أيها الذين آمن صلوا عليه و سلموا تسليما⁹³

3.“İstiğfâr (bağışlama dileme). Meleklerin salâtı.”

⁸³ el-Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't- Temyîz fî Letâifu'l- Kitâbu'l-Azîz**, C.III, s. 436; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

⁸⁴ İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 466; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

⁸⁵ İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 466; er- Râğîb, a.g.e., C.II, s. 374; el-Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't- Temyîz fî Letâifu'l- Kitâbu'l-Azîz**, C.III, s. 435; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 213.

⁸⁶ Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

⁸⁷ İbn Manzûr, a.g.e., C. XIV, s. 466; el-Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't- Temyîz fî Letâifu'l- Kitâbu'l-Azîz**, C.III., s. 436; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 214.

⁸⁸ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, C.I, s. 38; el-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, (v. 597/1201), **Nüzhetü'l-A'yün en- Nevâzir fî İlmi'l-Vucûh ve'n-Nezâir**, 3.bs., tah. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1407/1987, s. 394.

⁸⁹ İbn Manzûr, a.g.e., C. XIV, s. 464; el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsü'l-Muhît**, s.1303; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

⁹⁰ es-Semîn el-Halebî, a.g.e., C.II, s. 405.

⁹¹ el-Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't- Temyîz fî Letâifu'l- Kitâbu'l-Azîz**, C.III, ss. 437-438.

⁹² el-Mâide 5/

⁹³ el-Ahzâb 33/56

⁹⁴ el-Ahzâb 33/43

4. ⁹⁵ لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَبَيْعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ "Namazgâh."
5. و صَلَّى عَلَيْهِمْ إِنْ صَلَاتِكَ سَكَنَ لَهُمْ "Dua."
6. أ صَلَاتِكَ تَأْمُرُ أَنْ تَتْرَكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا "Dîn."
7. وَلَا تَنْجِهُزْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تَخَافَتْ بِهِ ⁹⁶ "Kirâat."
8. إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ⁹⁷ "Cuma namazi."
9. تَحْسِبُونَهَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ ⁹⁸ "İkindi namazi."
10. وَلَا تَصَلْ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا ⁹⁹ "Cenaze namazi."
11. وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرْفَى النَّهَارِ ¹⁰⁰ "Fecr namazi."
12. أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ ¹⁰¹ "Zuhr namazi."
13. وَ أَمْرُ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ ¹⁰² "Nâfile namazi."
14. مَا كَانَ صَلَوَتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مَكَاءً وَ تَصَدِيَةً ¹⁰³ "İbadet."
15. "Boyun eğme, kanunun, otoritenin buyruğu tasarrufu altında olma." فَإِنْ تَابُوا وَ
- ¹⁰⁴ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ
16. لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَ أَنْتُمْ سَكَارَى ¹⁰⁵ "Mescid."
17. "Hz. Muhammed (s.a.v.)'e salât." إِنْ اللَّهُ وَ مَلَائِكَتُهُ يَصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا
- عَلَيْهِ وَ سَلِّمُوا ¹⁰⁶ تَسْلِيمًا
18. فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى ¹⁰⁷ "İslâm."

⁹⁵ ed-Dâmegânî, el-Hüseyn b. Muhammed, **Kâmûsû'l-Kur'ân: Islâhu'l-Vucûh ve'n-Nezâir**, 4.bs., tah. Abdulazîz Seyyide'l-Ehl, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1983, ss. 284-285.

⁹⁶ el-İsrâ 17/110

⁹⁷ el-Cu'ma 62/9

⁹⁸ el-Mâide 5/ 106

⁹⁹ el-Cevzî, a.g.e., ss. 394-395-394.

¹⁰⁰ el-Hûd 11/114

¹⁰¹ el-İsrâ 17/78

¹⁰² et-Tâhâ 20/132

¹⁰³ el-Enfâl 8/35

¹⁰⁴ et-Tevbe 9/ 5-11

¹⁰⁵ en-Nisâ 4/ 43

¹⁰⁶ el-Ahzâb 33/56

¹⁰⁷ el-Kiyâme 75/ 31

19. “Bayram namazı.”¹⁰⁸ فَصَّلْ لربك وانحر¹⁰⁹

20. “Yolculuk esnasında namaz.”¹¹⁰ فليس عليكم جناح أن تقصروا من الصلاة

21. “Geçmiş milletlerin namazı.”¹¹¹ و أوصاني بالصلاة والزكاة

22. “Korku namazı.”¹¹² و إذا كُنتَ فيهم فأقمِنتَ لَهُم الصلاة

Salâtın terkiib halinde kullanıldığında şu anlamlara geldiğini görmekteyiz:

1. هو الذي يصلى¹¹³ “Allah Teâlâ’nın salâtı”; “rahmeti” dir.

âyetinde de ‘rahmet eder’ anlamındadır.¹¹⁵ Salih kullarına salât; “tezkiye etmesi”,¹¹⁶ “hüsni senada bulunması”, “onları anması”,¹¹⁷ anlamına gelir. Adî b. er- Rukâ’ da aşağıdaki beyitlerinde bu anlamda kullanmıştır.

صلى الإله على امرئٍ ودَّعْتُهُ،

و أتمَّ نِعْمَتَهُ عليه و زادها

“ Ayrıldığım kimseye ilahı rahmet etti. Ve ona nimetini tamamlayıp arttırdı.”

Aynı manada er- Râî’nin beyitlerinde de kullanıldığını görmekteyiz.

صلى على عزّة الرحمن وابتنتها

ليلي، و صلى على جاراتها الأخر¹¹⁸

“ Rahman Gazze’ye ve kızı Leyla’ya rahmet etti. Diğer komşularına da rahmet etti.”

¹⁰⁸ en-Nîsâbüri, Ebu Abdirrahmân İsmâil b. Ahmed el-Hîrî (361/431), **Vucûhü’l-Kurân**, 1.bs., tah. Necef Arşî, ss. 344-345-346-347-348.

¹⁰⁹ el-Kevser 18/2

¹¹⁰ en-Nisâ 4/101

¹¹¹ el-Meryem 19/31

¹¹² en-Nisâ 4 /102

¹¹³ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C. II, s. 410; el- Ezherî, a.g.e.,C. I, s. 2049; el- Cevherî,a.g.e., C.VI, s. 2402; İbn Fâris, **Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga**, C.III, s. 301; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

¹¹⁴ el-Ahzâb 43

¹¹⁵ ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 213.

¹¹⁶ er- Râğıb, a.g.e.,C.II, s. 374; es-Semîn el-Halebî,a.g.e., C.II, s. 406; el-Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi’t-Temyîz fî Letâifu’l- Kitâbu’l-Azîz**, C.III, s. 435.

¹¹⁷ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C. II, s. 410.

¹¹⁸ İbn Manzûr, a.g.e., C. XIV, s. 465.

2. صلاة : Allah'ın rasûlüne salâtı; “Rasûlüne rahmet etmesi”, “hüsni senada bulunması”¹¹⁹ anlamını ifade etmektedir. el-Ezherî'ye göre ise ‘rahmet’ anlamındadır.”¹²⁰

إن الله و ملائكته يصلُّون على النبي يا أيُّها الذين آمنوا صلُّوا عليه و سلِّموا تسليماً

“Allah ve melekler Peygamber’e salât ediyorlar; ey iman edenler, siz de ona salât ve selâm okuyun.”¹²¹ Bu âyette de Allah’ın rasûlüne salâtı; ‘Rasûlüne rahmet etmesi’, ‘hüsni senada bulunması’ anlamında kullanılmıştır.¹²²

3. الصلاة من الملائكة : Meleklerin ve insanların salâtı; “dua etmeleri” ve “mağfîret dilemeleridir.”¹²³ Hz. Ebu Bekir “التحيات لله و الصلوات...” hadisindeki ‘salavât’ın ‘terahhum’(rahmet talep etmek, Allah’tan bağışlanma dilemek) manasında olduğunu ifade etmiştir. “إن الله و ملائكته يصلُّون على النبي”¹²⁴ âyetinde de ‘terahhum’ anlamını ihtiva etmektedir. من صلى عليّ صلاةً صلَّت عليه و الصائم إذا أُكِلَ عنده الطعام صلَّت عليه الملائكةُ hadisinde ve من صلى عليّ صلاةً صلَّت عليه hadisinde kullanılmıştır.¹²⁵

âyetinde يصلي (yüsallî); ‘rahmet eder’, ‘Melekleri de Müslümanlara dua eder’ demektir. ¹²⁶ أو لئك عليهم صلوات من ربهم و رحمةً hadisinde يصلي عليكم و ملائكته Allah’ın onları ‘övgüsü’, ‘methi’ ve ‘takdiri’ anlamındadır.

İbnü’l-A-râbî; “Allah’ın salâtı ‘rahmet’; mahlukâtın, meleklerin, insanların ve cinlerin salâtı kıyâm, rükû’, secde, dua ve tesbîh; kuşların salâtı ise tesbîh anlamındadır.” demiştir.¹²⁷

¹¹⁹ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C.II, s. 410; İbn Fâris, **Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga**, C.III, s. 301; el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsü’l-Muhîd**, s. 1303; ez-Zebîdî, a.g.e., C. X, s. 213; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

¹²⁰ el- Ezheri, a.g.e., C.I, s. 2049; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 465.

¹²¹ el-Ahzâb, 33/56

¹²² İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 465.

¹²³ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C.II, s. 410; er- Râğîb, a.g.e., C.II, s. 374; es-Semîn el-Halebî, a.g.e., C.II, s. 406; el-Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi’t- Temyîz fî Letâifu’l- Kitâbu’l-Azîz**, C.III, s. 435; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 213; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

¹²⁴ el-Ahzâb 33/56

¹²⁵ el- Ezheri, a.g.e. , C.I, s. 2049; İbn Fâris, **Mu’cemu Mekâyisi’l-Luga**, C.III, s. 300; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 465.

¹²⁶ el-Bakara 2/157

¹²⁷ el- Ezheri, a.g.e., C.I, s. 2049; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 465.

4. صلوات الرسول للمسلمين : “Hz. Peygamberin Müslümanlara salâti; onlara dua etmesi.”¹²⁸ “...وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ”¹²⁹ demektir. “Rasûlullah’ın duaları.” : صلوات الرسول¹²⁸ . . . “...Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sukûnettir...”¹³⁰ âyeti buna güzel bir örnektir.

5. اللهم صلِّ على محمد“ : صلاة النَّاسِ على الرسول : İnsanların Peygambere salât’ı yani: “Dünyada O’nun zikrini yüceltmek, davetini izhar etmek, şerîfatını bâkî kılmak; âhirette de ümmetine şefaati ve ecrini, sevabını katlamak suretiyle Hz. Peygamber’i yücelt.” demektir. Bu duanın Hz. Muhammed (s.a.v.) dışında her hangi bir kimse için yapıp yapılamayacağına ihtilafa düşülmüştür. Sahih olan görüşe göre, bu dua Hz. Muhammed (s.a.v.)’e mahsustur ve onun dışında bir kimse için yapılamaz.¹³¹

6. الصلوات لله : “Kendisiyle Allah’ın ta’zim edildiği dualar, kastedilir ve bu dualara Allah’tan başka hiç kimse layık değildir.”¹³²

7. صلاة النَّاسِ على المَيِّتِ : “İnsanların ölmüş bir kimseye salâta bulunmaları; o kişiye dua etmeleri.”¹³³ demektir.

8. صلوات اليهود : Terkipteki salavât kelimesinin müfredi صلاة şeklinde gelir. “كنايس ” اليهود Yahudilerin sinagogları, kiliseleri”¹³⁴ anlamını taşır. ‘Havra’ olarak da ifade edilir.¹³⁵ İbn Abbâs (v.687)’dan gelen bir rivayete göre¹³⁶ لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَيَبَعُ وَصَلَوَاتُ وَمَسَاجِدُ¹³⁶ âyetinde yer alan صَلَوَاتُ ifadesinin “Yahudilerin sinagogları” yani “salât yerleri”¹³⁷ ve aslı “İbranice” صَلُو تَا (salûtâ) dır.¹³⁸ Bu nedenle salâtın Arapçaya geçmiş (muarrab) veya da

¹²⁸ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C.II, s. 410.

¹²⁹ İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 466; er- Râğıb, a.g.e., C.II, s. 374.

¹³⁰ et-Tevbe 9/103

¹³¹ İbn Manzûr, a.g.e., C. XIV, s. 466; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 214.

¹³² İbn Manzûr, a.g.e., C. XIV, s. 466.

¹³³ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C.II, s. 410.

¹³⁴ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C.II, s. a.y.; ez- Zemaşerî, **Esâsu’l- Belâga**, s. 360; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s.213.

¹³⁵ Asım Efendi, a.g.e., C.III,s.857.

¹³⁶ el-Hac 22/40

¹³⁷ el- Cevherî,a.g.e., C.VI, s.2404; el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsû’l-Muhît**, s.1304; a.m., **Besâiru Zevi’t-Temyîz fî Letâifu’l- Kitâbu’l-Azîz**, C.III, s.435; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 213; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

¹³⁸ el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsû’l-Muhît**, s. 1304; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 213; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857

mürâdif bir kelime olduğu savunulmuştur.¹³⁹ ضُلُوت (sulût) şeklinde de okunmuştur.¹⁴⁰ “Sâbiîn’in salavât yerleri”¹⁴¹, “Ehl-i kitab’ın ibadethaneleri” olduğu da gelen rivayetler arasındadır.¹⁴²

g. es-Salâet (الصلاة)

الصلاة: Kelimesinin “isim” olup “lakap” olarak verildiği rivayet edilmiştir.¹⁴³

h. es-Salâet ve es-Salâyet (الصلاة و الصلابة)

الصلاة ve الصلابة : “Üzerinde baharatın, kokunun vb. ezildiği geniş taş”¹⁴⁴ demektir. الصلابة nün “cephe” anlamında olduğu da ifade edilmiştir.¹⁴⁵ Cemîsi ise صلبي ve صلبي şeklinde gelir.¹⁴⁶

i. es-Sılliyyân ve es-Sılliyyân (الصليان والصلبان)

الصليان: Kelimesi “bitki”, “develerin yediği bir tür ot,”¹⁴⁷ anlamında olup فِعْلَان veya فِعْلِيَان veznindedir.¹⁴⁸ أَرْضٌ مَصْلَاةٌ de ‘bitki örtüsünün kaplı olduğu toprak’ demektir.¹⁴⁹

B. TERİM ANLAM

Salât’ ın lügat olarak ‘dua’ anlamına geldiğini, Allah Teâlâ için kullanıldığında ‘rahmet’, melekler için kullanıldığında ‘istiğfâr’, Mü’minler için kullanıldığında ‘dua’ ve diğer canlılar hakkında kullanıldığında ise ‘tesbîh’ anlamına geldiğini gördük.¹⁵⁰ ez-Zeccâc salâtın sözlükte iki anlama geldiğini belirtmiştir. Bunlardan biri rahmet, senâ ve

¹³⁹ Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 857.

¹⁴⁰ el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsü'l-Muhît**, s. 1304; ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 213.

¹⁴¹ el- Ezherî, a.g.e., C.I, s. 2050.

¹⁴² İbn Manzûr, a.g.e., C. XIV, s. 466.

¹⁴³ el- Cevherî, a.g.e., C.VI, s. 2402; İbn Manzûr, a.g.e., C. XIV, s. 467; ez-Zebîdî, a.g.e., C. X, s. 212.

¹⁴⁴ el-Ezherî, a.g.e., C.I, s. 2050; ez- Zemahşerî, a.g.e., s. 361; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 468; el-Fîrûzâbâdî, **el- Kâmûsü'l-Muhît**, s. 1303; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 856.

¹⁴⁵ ez-Zebîdî, a.g.e., C.X, s. 212; Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 856.

¹⁴⁶ Asım Efendi, a.g.e., C.III, s. 859.

¹⁴⁷ İbn Düreyd, a.g.e., C. II, s. 898.

¹⁴⁸ Halîl b. Ahmed, a.g.e., C. II, s. 411; el- Ezherî, a.g.e., C.I, s. 2050; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 469.

¹⁴⁹ el- Ezherî, a.g.e., C.I, s. 2050; İbn Manzûr, a.g.e., C.XIV, s. 469.

¹⁵⁰ et-Tahânevî, Muhammed Alî b. Alî b. Muhammed el-Hanefî (ö. 1158/ 1745), **Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn**, I-IV, tah. Ahmed Hasen, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1418/ 1998, C.III, s. 76.

dua olan salâttır. İnsanların ölüye salât etmeleri de duâ etmeleri anlamındadır. Diğeri ise rükûsu ve secdesi bulunan,¹⁵¹ Müslümanların Allah Teâlâ'ya ibadetleri olan namazdır. Fukahânın nezdinde iftitah tekbiri, kıyâm, rükû, secde ve kuûddan oluşan bir ibadettir.¹⁵² Farsçada ise “temizlik” anlamına gelir.¹⁵³

İslâm âlimleri tarafından salâtın özde bir birine benzeyen pek çok tanımı yapılmıştır:

el-Bursevî'ye göre belirli fiil, hareket ve dualarıyla kılınması farz olan bir ibadettir. Çünkü bu ibadetin kıyamında kırâat, kuudunda sena ve dua, namazı kılan kimseye rahmet vardır.¹⁵⁴ el-Kuşeyrî'ye göre namaz, onu rükûnleri ve sünnetleriyle yerine getirmek, sonrada kendisi için namaz kılınanı görmek suretiyle bu ibadeti görmez hale gelmek demektir.¹⁵⁵ Aynı zamanda namaz; rızık kapısını çalmak, münacat ve mahremiyet makamında durmak, kalbin ve kaderin tecellileri içerisinde bulunmaktır.¹⁵⁶

Seyyid Kutub'a göre namazın; Allah'a verilen ahdi ve yapılan anlaşmayı yerine getirmek ile yakından ilgisi vardır. Namaz bu ahdin ve anlaşmanın ifşa edilmesi ve belirtilmesidir ki, bundan dolayı bu ahdin ilk ve en önemli rüknüdür. Ayrıca tam ve mükemmel olarak Allah'a yönelmenin ve bağlanmanın ifadesidir. Allah ile kul arasında açık bir bağlantıdır. Yalnız ve yalnız Allah'a ibadet edip, Allah'tan başkasına en ufak bir hareket ve sözde bulunmamanın ilanıdır.¹⁵⁷

Salâtın sözlük anlamını aynı zamanda zâhirî ve bâtinî yönünü içerisinde barındıran bir tanımı da şu şekilde yapılmıştır: “Namaz, belirli şekil şartları ve edepleriyle anlam bütünlüğü içerisinde uygulanan, sevgi ve saygı temeli üzerine inşa edilen samimi yalvarış ve yakarıştır. Dolayısıyla özünü kalpte ki huşû hissi oluşturur. Sembolik hareket ve şekiller

¹⁵¹ ez-Zeccâc, a.g.e., C.I, s. 231.

¹⁵² et-Tahânevî, a.g.e., C. III, s. 81.

¹⁵³ Uludağ, Süleyman, **İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti**, T. D. V. Yayınları, Ankara, 1995, s. 81.

¹⁵⁴ el-Bursevî, İsmâil Hakkı (v.1137/1725), **Tefsîru Ruhû'l-Beyân**, çev: Ömer Faruk Hilmi, I-XXVI, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, C.I, s. 63.

¹⁵⁵ el-Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Havâzin b. Abdilmelik (v.465/ 1072), I-VI, **Letâifu'l-İşârât**, trc: Mehmet Yalar, Harf Yayınları, İstanbul, 2013, C.I, s. 19.

¹⁵⁶ el-Kuşeyrî, a.g.e., C. III, s. 348.

¹⁵⁷ Kutub, Seyyid (v.1966), **Fîzılâl-il Kur'an**, XVI, 3.bs., trc: M. Emin Saraç-İ.Hakkı Şengüler-Bekir Karlığa, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1968, C. VIII, s. 542.

özü koruyan kabuk mesabesinde olup biri olmadan diğeri eksiktir.”¹⁵⁸ Zira namaz, Allah Teâlâ’ya ibadetin bütün değişik şekillerinin birleşimidir.¹⁵⁹

Elmalı’ya göre “salât” kelimesi, dinde Peygamberimizden görülegeldiği üzere kalbe, dile ve bedene ait fiiller ve özel esaslardan oluşmuş son derece intizamlı, kâmil bir ibadetin ismidir. Necasetten, hadesten temizlenme, setr-i avret, vakit, niyet, kıbleye dönme adıyla altısı dışından başlayan şart; iftitah tekbiri, kıyâm, kırâat, rükû, sücûd, teşehhüd miktarı ve kâde-i ahîre adıyla içinde yapılan altı esas olmak üzere en az on iki farzı; Fâtiha, zammı sûre, tâdil-i erkân, ilk oturuş (kâde-i ûlâ) ve diğeri gibi bir takım vacipleri; bunlardan başka birçok sünnetleri, müstehapları, edepleri, mekruhları ve müfsidâtı vardır,¹⁶⁰ diyerek Müfessir Yazır namazın şartlarını, özelliklerini de ihtiva eden geniş bir tanımını yapmıştır.

Izutsu da salâtın daha çok sözlük anlamını dikkate alarak terimsel tanımını şu şekilde yapmıştır: “Namaz, sözlü olmayan ilahî haberleşmenin insan tarafındaki karşılığı olarak, aşağıdan yukarıya, yani insandan Allah’a doğru olan sözsüz haberleşme şeklidir. Zira namaz, insanın Allah ile doğrudan temas kurduğu bir ibadet olup, Yüce Yaratıcının huzurunda duyduğu derin huşûnun şekilsel olarak ifadesidir.”¹⁶¹

II. “SALÂT” KAVRAMININ LİTERATÜRDEKİ YERİ

Çalışmanın bu bölümünde “Din Bilimlerinde ‘Salât’ın Yeri” incelenmiştir. Din Bilimleri çerçevesinde yer alan “Dinler Tarihi”, “Din Felsefesi”, “Din Psikolojisi”, “Din Sosyolojisi” ve “Din Eğitimi” bilimleri ana hatlarıyla taranmış ve ‘salât’ kavramıyla doğrudan veya dolaylı olarak bağlantısı bulunan konulara yer verilmeye çalışılmıştır.

A. DİN BİLİMLERİNDE “SALÂT” KAVRAMI

Bu bölüm “Dinler Tarihi” bilimiyle başlayıp, “Din Eğitimi” ile sona ermiştir. “Dinler Tarihi” alanında bu alanda söz sahibi olan kişilerin kaynaklarından yararlanılarak ‘salâtın sözlük ve terim anlamından hareketle “dua” ve bir ibadet biçimi olan “namaz”ın

¹⁵⁸ Çolak, Abdullah, “Allah’a Karşı Derin Sevgi ve Saygının Bir Tezahürü Olarak Namazda Huşû”, **Bilimname XVI**, 2009/1, s. 184.

¹⁵⁹ Hamidullah, Muhammed, **İslâm’a Giriş**, çev. Cemal Aydın, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1996, s. 86.

¹⁶⁰ Yazır, Elmalı M. Hamdi, **Hak Dini Kur’an Dili** (v.1942), I-X, sad: İsmail Karaçam-Emin Işık-Nusrettin Bolelli-Abdullah Yücel, Zehraeny Yayıncılık, İstanbul, C.I, ss. 178-179.

¹⁶¹ Izutsu, Toshihiko, **Kur’ân’da Allah ve İnsân ve İslâm Düşüncesinde İslah**, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts., ss. 171-172.

hak ve bâtil dinlerin pek çoğunda ana hatları ile tetkiki yapılmaya çalışılmıştır. Din Felsefesi'nde ibadet alanında kavramımız araştırılmış, “Din Felsefesi”nde felsefe-din ilişkisi, felsefe-iman ilişkisi ve Hegel’e göre tapınma incelenmeye çalışılmıştır. “Din Psikolojisi” ve “Din Sosyolojisi” alanlarında, ana hatlarıyla namaz ibadetinin insan üzerindeki ve toplumun namaz üzerindeki etkilerine yer verilmeye çalışılmıştır. Son olarak da “Din Eğitimi” alanında; genelde din eğitimi, özelde ise namaz eğitim ve öğretiminde dikkate alınması gereken unsurlardan kısaca bahsedilmeye çalışılmıştır.

1. Dinler tarihi’nde

Bu başlık altında genel olarak din ve tarihten bahsedip, dinin olmadığı bir toplumun bulunmadığı bilgisinden hareketle, tarihte var olduğu bilinen gerek beşerî gerekse ilâhî dinlerde “salât” kavramını incelemeye çalıştık.

a. Genel olarak “din” ve “tarih”

Din, tarihin bütün devirlerinde ve bütün toplumlarında daima karşılaşılan evrensel bir olgu, insanı içten ve dıştan kuşatan, düşünce ve davranışlarında kendini gösteren bir disiplindir.¹⁶²

İnsan tarih boyunca insanüstü bir güçle irtibatta bulunmuş, ihtiyaçları için onun üstünde, onu aşan bir güce, kudrete yönelmeye ihtiyaç duymuş¹⁶³ ve bu yönelişi dua, niyaz ve ibadetlerle ortaya koymuştur. Dinler Tarihi de; tarih ve filoloji metotlarını kullanarak, hak-bâtil ayırımı yapmaksızın, yaşamış ve yaşamakta olan dinleri doğuş ve gelişmelerinden inanç, ibadet, ahlak vb. konularına kadar tarihi seyir içinde incelemiştir. Dinin tarihi gelişmesi, önemli şahsiyetleri, prensipleri, ibadetleri, âyin ve ahlak kuralları, değerleri, kurumları, mezhep, tarikat ve gruplar vb. ise bu alanın konularını oluşturmuştur.¹⁶⁴

b. Özel olarak “namaz” ve “tarih”

Bu başlık altından “vahye dayalı dinlerde” ve “tabiî dinlerde” “salât” kavramını, tarihte yaşayan toplumların ibadetlerini ana hatlarıyla incelemeye çalıştık.

¹⁶² Tümer, Günay, “Din” (Genel Olarak), **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 1994, C.IX, s. 317.

¹⁶³ Tümer, a.g.md., C.IX, s. 317.

¹⁶⁴ Tümer, a.g.md., C.IX, s. 334.

ba. Vahye dayalı dinler’de

Kur’ân-ı Kerîm’de; kıyâm, rûkû, secde, tesbîh, zikir, iman ve salât namazı ifade etmek için kullanılan kelimelerden bazısıdır. Salât lügatta “dua” anlamına gelip özü itibarı ile bir duadır. Her ne kadar şekil ve form olarak farklı olsada bütün Peygamberlerin şeriatinde yer alan temel bir ibadettir. Gerek Kur’ân-ı Kerîm’de gerekse diğer kitaplarda bu hususu ortaya koyan çok sayıda ifade yer almaktadır.¹⁶⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. İbrahim ve evlatlarının namazından söz edilmektedir. “[İbrahim] Ey Rabbimiz ben evlatlarımdan bazısını senin mukaddes olan evinin yanında ekinsiz bir vadiye yerleştirdim. Ta ki namazı dosdoğru kılsınlar. Artık sen insanlardan bir kısmının gönüllerini oraya meylettir.”¹⁶⁶, “Rabbim, beni dosdoğru namaz kılmakta devamlı kıl. Neslimden de (böyle namaz kılanlar yarat). Ey Rabbimiz duamı kabul buyur.”¹⁶⁷

İsrailoğullarına hitaben: “Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rûkü edenlerle beraber rûkü edin.”¹⁶⁸ denmiştir.

H. Lokman’ın oğluna namazı öğütlediği şu sözleri: “Yavrurum namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçir ve başına gelene sabret. Çünkü bunlar azmolunması gereken işlerdendir.”¹⁶⁹

H. Âdem, Hz. Nuh ve Hz. İbrahim’den sonra gelen neslin namazı zâyi ettiğini ifade edilmektedir. “Onlardan sonra yerlerine; namazı zayi eden ve şehvetlerine uyan bir nesil geldi.”¹⁷⁰

H. Zekeriyâ’nın namazından: “Zekeriyâ mabette ayakta durmuş namaz kılariken melekler ona: ‘Allah sana bir kelimeyi doğrulayıcı, efendi, nefesine hâkim ve Salihlerden bir Peygamber olarak Yahya’yı müjdeler’ diye seslendiler.”¹⁷¹ bu şekilde söz edilmektedir.

H. İsa kendisine namazın emredildiğini dile getirmektedir: “Beni bulduğum her yerde insanlara yararlı kıldı. Sağ olduğum sürece bana namaz kılmayı, zekât vermeyi emretti.”¹⁷²

¹⁶⁵ Yigit, Metin, “ Bir İbadet Biçimi Olarak Namazın Tarihçesi”, **Diyanet İlmî Dergi**, C.47, s.1, Ocak-Şubat-Mart 2011, ss. 20-21-22; Sadrettin Gümüş, “Kur’ân’da Namazın Asr-ı Saadet’teki Yorumu ile Zaman İçinde Meydana Gelen Değişiklikler ve Sapmalar”, **Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami**, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul, 2009, s. 53; Efe, Mehmet, “İlahî Dinlerde İbadet ve Namaz”, **İslam Araştırmaları**, S.3., 2009, s. 21.

¹⁶⁶ el-İbrahim 14/37

¹⁶⁷ el-İbrahim 14/ 40

¹⁶⁸ el-Bakara 2/43

¹⁶⁹ el-Lokmân 31/17

¹⁷⁰ el-Meryem 19/59

¹⁷¹ el-Âl-i İmrân 3/39

Hz. İsmâil'in ailesine namaz kılmayı emrettiği: “*Kitap ta İsmâil'i de an! Gerçekten o, sözüne sadıktı, resûl ve nebi idi. Ailesine namaz kılmayı, zekât vermeyi emrederdi.*”¹⁷³

Hz. İbrahim, Hz. Lût, Hz. İshâk ve Hz. Yakûb'un Salih kullar olduğu ifade edildikten sonra namaz kılmakla emroldukları belirtilmektedir: “*Onları emrimizle doğruyu gösteren rehberler yaptık ve onlara hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı ve zekât vermeyi vahyettik.*”¹⁷⁴

“*Dediler ki: Ey Şuayp! Babalarımızın taptıklarını (putları), yahut mallarımız hususunda dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen yumuşak huylu ve çok akıllısın!*”¹⁷⁵ âyetinde yer alan ‘salât’ kelimesinin ya “din” ya da “ibadet olan namaz” olduğu yönünde iki görüş vardır. Rivayete göre Hz. Şuayb çok namaz kılardı.

Yukarıda yer alan âyetlerden, namaz ibadetinin ilâhî dinin ve mesajın ayrılmaz bir parçası olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁶

1) Yahudilik'te

İslâm'da ki namaz ibadetinde hâkim olan dua hali, namaz esnasında kutsal metin okuma, kıyâm, rükû ve secde ritüelleri onların ibadetlerinde de bulunmaktadır.¹⁷⁷

Yahudi Kutsal Kitabı'nda namaz ibadetini emreden açık bir emir bulunmamakla birlikte, namaz ve dua Allah'a yaklaşma vesilesi kabul edilmiştir. Dua ve ibadet anlamına gelen İbranîce “Tephillah” kelimesi Yahudilerdeki namaza ve ondan kastedilen anlama gelmektedir. Tanah'ta bahsedilen mecburi ibadet ise, Mabed'de gerçekleştirilen ayinler çerçevesinde mezmurlar şeklindedir.¹⁷⁸

Kral Süleyman tarafından inşa ettirilen¹⁷⁹ Kudüs'teki Mabed'in M.S. 70 senesinde tahrip edilmesinden sonra¹⁸⁰ Yahudi halkı ancak dua ve toplantı yerleri olarak havralar/sinagoglar inşa etmiştir.¹⁸¹ Sinagog; “dua ve ibadet evi” demek olup “toplanma”

¹⁷² el-Meryem 19/31

¹⁷³ el-Meryem 19/54-55

¹⁷⁴ el-Enbiyâ 73

¹⁷⁵ el-Hûd 11/87

¹⁷⁶ Yigit, a.g.m., s. 22; Gümüş, a.g.m., s. 53; Efe, a.g.m., s. 21.

¹⁷⁷ Efe, a.g.m., ss. 22-23.

¹⁷⁸ Tümer- Küçük, a.g.e., s. 478.

¹⁷⁹ Güç, Ahmet, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, Esra Fakülte Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 122.

¹⁸⁰ Schimmel, Annamari, **Dinler Tarihine Giriş**, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999, s. 152; Güç, a.g.e., s. 123.

¹⁸¹ Sarıkçıoğlu, Ekrem, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Genişletilmiş 4.bs., Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002, s. 279.

anlamına gelen Grekçe “Sunagoge”den gelir. İbrânîce karşılığı “Keneseth”tir. “Ev” anlamına gelir. Ârâmîce karşılığı ise “Kanishta”dır. Arapçaya “Kenîse” şeklinde geçmiştir. Aynı anlamı ifade etmek üzere Kur’ân-ı Kerîm’de “Salavât”, hadislerde ise genellikle “Kenîsetü’l-Yehûd” kelimeleri kullanılmıştır.

Terim olarak sinagog: “Yahudilerin topluca ibadet etmek, halkı eğitmek veya kültürel kimliklerini korumak amacıyla toplandıkları yer”¹⁸² demektir.

İbadet ferdî ve cemaat halinde gerçekleştirilebilir. Ferdî ibadet evlerde; cemaatle ibadet Sinagog’da 12 yaşını bir ay geçmiş en az on kişinin bulunması ile yerine getirilebilir.¹⁸³ Cemaatle yapılan dua daha önemli olup Yahudilerin dinî hayatlarında merkezi bir yer işgal eder. Duanın uygun yeri sinagog olmakla beraber Cumartesi hariç haftanın diğer günlerinde evde de yapılabilir.¹⁸⁴ İbadet dili İbranîce’dir.¹⁸⁵ Her erkek imam görevini üstlenebilir. Sinagog’da ibadet esnasında kadınlarla erkeklerin ayrı olmaları gerekir ve kadınlar sadece başları örtülü olarak ibadeti dışarıdan izleyebilirler.¹⁸⁶ Kadınları ayrı bir bölmede bulundurma uygulaması muhafazakâr sinagoglar için geçerli bir uygulamadır. Liberal veya Reform yanlısı olan Yahudiler ise, tüm ailenin bir arada oturmasına izin verir.¹⁸⁷ İbadet esnasında Cemaat sesli bir halde Tevrat parçalarının okur, Tevrat okunurken başın bir takke ile örtülmesi şarttır.¹⁸⁸

Yahudiler dua ayininden önce vücutlarının bazı kısımlarını yıkayarak hazırlık yaparlar. Bu dinin mensuplarına göre takdis edilmiş suya el daldırmak veya bileğe kadar eli yıkamak bir nevi abdest almak sayılır.¹⁸⁹ Toprağa el sürerek teyemmüme benzer bir hareket onlarda da vardır. Dua sırasında Kudüs’e dönülür. Bu dua şeklinde olan namaz, alçak bir yerde, ayaklar bitişik olarak ve ayakta,¹⁹⁰ eller semaya doğru uzatılmış, baş öne doğru eğik bir halde huşû içinde icra edilir. Kişi şükür ve ta’zim esnasında rükûya varır ve dua okuyarak kalkar, üç adım geri gider ve sağa-sola eğilerek ibadetini tamamlar.¹⁹¹

Mabet döneminde dindar Yahudiler namazı, ferdî ve cemaat halinde sabah, öğle ve akşam olmak üzere günde üç vakitte yerine getiriyorlardı. Bir günde; sabah, öğle ve akşam

¹⁸² Güç, a.g.e., ss.136-139.

¹⁸³ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 479.

¹⁸⁴ Güç, a.g.e., s. 146.

¹⁸⁵ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 480.

¹⁸⁶ Schimmel, a.g.e., s. 153; Tümer-Küçük, a.g.e., s. 479.

¹⁸⁷ Güç, a.g.e., s. 142.

¹⁸⁸ Efe, a.g.m., s. 22.

¹⁸⁹ Efe, a.g.m., s. 22.

¹⁹⁰ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 479.

¹⁹¹ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 480; Efe, a.g.m., s. 22.

yapılmakta olan günlük; Cumartesi Sinagog'ta yapılmakta olan haftalık ve yalnız Kippur (büyük bağışlama bayramı) gününde yapılmakta olan yıllık ibadet, ayin ve duaları bulunmaktadır.¹⁹²

Cumartesi ve bayram günleri bunlara öğleden önce (musâf) ibadeti eklenir. Pazartesi ve perşembe günleri tevbe duaları, haftanın belli günlerinde de cenaze olmasa dahi ansızın gelebilecek ölümlere hazırlık için cenaze duaları yapılır.¹⁹³ Sabbat (Cumartesi) ibadeti Cuma günü akşamı havanın kararmasıyla başlayıp Cumartesi günü Güneş'in batışıyla sona erer.¹⁹⁴ Sabah duasında diğer dualardan farklı olarak dua atkısı (tallit) örtülmekte; sol pazıya ve altına muska şeklinde 'dua kayışı' takılmaktadır.¹⁹⁵

Yahudi ibadetinde belli bir düzen ve disiplin yoktur. Cemaat Sinagog'ta dolaşır, birbirleriyle konuşur. Onlara göre Sinagog bir mabetten ziyade toplantı yeri hüviyetindedir.¹⁹⁶

Yahudilerin ibadeti Müslümanların namaz ibadetine benzetilmektedir. Mittwoch (1876/1942) bu benzerlik hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: "Namazdaki başlangıç tekbiri, Yahudi 'tefillah'ın takdislerine benzer. Müslümanlıkta namaz ayakta kılınır. Yahudi 'tefillah'ına da "Amidah" denilir. Sonra rükû gelir. Bu, el avuçların dizlerin hizasına gelinceye kadar gövdenin eğilmesinden ibaret olup, Yahudilerin "keria"sına benzer. Yine secde benzeri form da Yahudi ibadetlerinde vardır."¹⁹⁷

2) Hıristiyanlık'ta

Hız. İsa bir ibadet yeri olarak Kilise inşa etmemiştir. Kilise'nin ortaya çıkışı, Hıristiyanlığı bir devlet dinî olarak tanıyan İmparator Konstantin dönemine rastlar.¹⁹⁸

Hız. İsa'nın ilk müntesipleri kendilerini Yahudiler arasından çıkmış olmaları sebebiyle kendilerini gerçek İsrâil olarak görüyorlardı. Kudüs'te kendilerine ait bir sinagogları vardı.¹⁹⁹ Bu nedenle mabede gidip tüm Yahudi ibadet ve ayinlerine katılıyorlardı. Diğer taraftan ulaşan bilgilere göre Hız. İsa hiçbir yeni ayin tesis etmemiştir. Etrafında toplanan cemaatin de özel dinî törenleri yok ve toplantıları da bir ayin niteliği

¹⁹² Tümer-Küçük, a.g.e., s. 479.

¹⁹³ Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 280.

¹⁹⁴ Güç, a.g.e., s. 146.

¹⁹⁵ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 479.

¹⁹⁶ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 480.

¹⁹⁷ Efe, a.g.m., s. 22.

¹⁹⁸ Güç, a.g.e., s. 177.

¹⁹⁹ Güç, a.g.e., ss. 169-170.

taşıymıyordu. Hz. İ̇sâ da Yahudi ibadetine karşı değil, ancak Yahudi din adamlarınca oluşturulan mabed telakkisine karşıydı.²⁰⁰

Hıristiyanların Kutsal Kitabı'nda Hz. İ̇sâ tarafından tavsiye edilmiş dinî bir uygulama bulunmamaktadır. Ancak orada “kalben dua edilmesi” yer almaktadır.²⁰¹ Dua konusunda telkinlerde bulunmuş; “Putperestler, Ferisîler gibi ibadet etmemek, ibadeti odaya kapanarak ve gizlilik içinde yapmak” yani gösterişten, riyâdan uzak bir halde yapmak gerektiğini belirtmiştir. Hz. İ̇sâ'nın ibadet ettiği, namaz kıldığı ve geceyi ibadetle geçirdikten sonra havarilerini seğtiği tartişılan konular arasındadır.²⁰²

Hıristiyanlıkta dua, ayin, 325 İznik Konsili'nde kabul ve tespit edilmiştir. Vatikan, İznik Konsili'nde kabul edilen dua konusunda zaman zaman değişiklikler yaparak Katolik Hıristiyanlara bildirmiştir.²⁰³

Kiliseler arasında ibadet usûl ve uygulamalarında önemli farklılıklar mevcuttur. Bu nedenle ibadet ve ayinlerin Ortodokslara, Katoliklere ve diğer kiliselere göre ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir.²⁰⁴ Fakat biz konunun uzamaması için temel noktalarda bilgi vermekle yetineceğiz.

İbadet, kiliselerde cemaatle ve papaz nezaretinde yerine getirilmektedir. Bununla beraber “ferdî dua” ve “oruç” da vardır. İbadete çağrı ise çan ile yapılmaktadır.²⁰⁵ İbadetler; günlük, haftalık ve yıllıktır.²⁰⁶

Günlük ibadet: Önceleri günde yedi defa yapılmakta iken daha sonra sabah ve akşam olmak üzere ikiye indirilmiştir. Sabah ve akşam ibadetleri papaz nezaretinde kilisede gerçekleştirilir.²⁰⁷ Süryanilerde sabah ve akşam ibadetine bir de öğle ibadeti eklenir.²⁰⁸ İbadet saatleri iklime ve hayat şarlarına göre düzenlenir. Bu ibadetlerde Hıristiyan Kutsal Kitabı'ndan parçalar okunur, ilahiler söylenir.²⁰⁹

Pazar günü sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa yapılır. Bu ibadete katılmak Katoliklerde mecburîdir.²¹⁰ Pazar günü Evharistiya (Ekmek- şarap Ayini) ile Hz. İ̇sâ'nın manevi vücuduna iştirak edilmiş olunacağına inanılır. Bu ibadet, mutlaka kilisede papaz

²⁰⁰ Güç, a.g.e., s. 171.

²⁰¹ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 480.

²⁰² Tümer-Küçük, a.g.e., s. 481.

²⁰³ Tümer-Küçük, a.e., s. a.y.

²⁰⁴ Güç, a.g.e., s. 181.

²⁰⁵ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 293.

²⁰⁶ Efe, a.g.m., s. 24.

²⁰⁷ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 293; Efe, a.g.m., s. 24.

²⁰⁸ Gündüz, şinasi, **Hıristiyanlık**, İsam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 150.

²⁰⁹ Sarıkçioğlu, a.g.e., s. 352; Tümer-Küçük, a.g.e., s. 293.

²¹⁰ Tümer-Küçük, a.g.e., ss. 293-294.

gözetiminde icra edilir. Kutsal Kitaplarından parçalar okunur, ilâhîler söylenir, dualar edilir, vaazlar verilir.²¹¹ Pazar günü dışında çeşitli kutsal gün ve dönemlerde de bu ayin düzenlenir.²¹² Dualar yerlere kapanarak ve diz çökerek yapılır.

Kilisenin yapısına göre ibadet ayakta, diz çökerek ya da oturarak yapılabilir. Özellikle bireysel ibadet esnasında ellerin avuç avuca bir araya getirilmesi, parmakların birbirine kenetlenmesi ve boyun eğilmesi gibi hareketler dikkat çeker. Ortodokslar kiliselerde ve evlerinde ikonanın önünde dua ederler. Fakat, çeşitli kiliseler ikonalar önünde dua etmeye karşı çıkarlar ve bu fiili bir putperestlik ve küfür olarak nitelerler.²¹³ Ortodoks kiliselerinde ibadet yerli dilde yapılır. Ortak bir ibadet dili belirlenmemiştir. Bir kaç Doğu kolu hariç tüm Katolik kiliselerinde ise ibadet dili Latince'dir.²¹⁴

Hıristiyan kiliseleri arasında Süryani Kilisesi hariç diğer kiliselerin ibadetleri arasında rükû ve secde yoktur. Süryanilerin dua ve secdeden ibaret olan ibadetlerinde İslâm'dakine benzer bir secde yer alır. Hıristiyan geleneğinde genelde erkekler ve kadınlar karışık olarak ibadet ederler. Fakat bazı doğu kiliselerinde ibadet esnasında erkekler önde kadınlar ise arkada yer alır.²¹⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın salâtından bahsedildiğini göz önüne alırsak salâtın muhteva olarak Hıristiyanlık'ta mevcut olduğunu fakat zamanla İsa anısına İsa odaklı bir ibadete dönüştüğü söylenebilmektedir.²¹⁶

3) İslâm tarihi'nde

İslâm, dini tebliği başlayınca çok geçmeden namaz ibadeti İslâm Dini'nin temel taşlarından biri olmuş, dini görevler arasında namaza son derece önemli bir yer verilmiş, yeni kurulmakta olan İslâm toplumunun ayırıcı vasfı haline getirilmiştir.²¹⁷

Erken dönemde nazil olan Mekkî sûrelerdeki âyetlerde namaz anlamındaki 'salât' kelimesinin ve türevlerinin yer almış olması bu ibadetin İslâm'ın ilk dönemlerinde mevcut olduğunu gösterir. Ayrıca nübüvvetin beşinci yılında Habeşistan'a hicret eden

²¹¹ Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 351; Efe, a.g.m., s. 24.

²¹² Gündüz, **Hıristiyanlık**, s. 145.

²¹³ Gündüz, a.g.e., s. 150.

²¹⁴ Güç, a.g.e., ss. 187-191.

²¹⁵ Gündüz, a.g.e., s. 150.

²¹⁶ Efe, a.g.m., s. 24.

²¹⁷ Izutsu, a.g.e., s. 172.

Müslümanların Habeş Kralına ‘bu peygamberin kendilerine namaz kılmayı da emrettiğini’ söylemeleri Müslümanların namaz ibadetini erken dönemde icra ettiklerini teyit eder.²¹⁸

Tefsir âlimlerinin çoğuna göre Hz. Muhammed (s.a.v.)’e Hira mağarasında ilk vahyin gelmesinin ardından kendisine Müddesir Sûresi ve hemen akabinde el-Müzzemmil sûresi nazil olmuştur. el-Müzzemmil sûresinin ilk âyetlerinde: “*Ey örtülere bürünen! Birazı hariç geceleri kalk! (Namaz kıl). Yarısını kıl yahut bunu biraz azalt ya da çoğalt ve Kur’an-ı tane tane oku! Zira biz sana (taşınması ağır) bir söz vahyedeceğiz.*”²¹⁹ yer alan ifadelerden gece namazının emredildiği ve bunun emredilen ilk namaz olduğu çıkarılmıştır.²²⁰ Bir rivayete göre bu âyetin nazil olmasının hemen ardından Cebrâil gelip Hz. Peygamber’i Mekke’nin yakınlarındaki bir vadiye götürmüş, orada önce kendisi sonra Hz. Peygamber abdest almış, ardından Hz. Peygamber’e Sabah namazını kıldırmıştır. Daha sonra Hz. Peygamber evine gelip Hz. Hatice’yi aynı yere götürmüş ve aynı şekilde orada onunla abdest alıp iki rekât namaz kılmışlardır.²²¹ Cebrâil’in gelip Hz. Peygamber’e abdest almayı göstermesi olayının el-Müzzemmil sûresinin ilk âyetlerinin nazil olmasıyla değil de el-Müddesir sûresinin 1-3 âyetleri nazil olunca gerçekleştiği yönünde rivayetler de bulunmaktadır.²²²

Gece namazının farzı ise ya el-Müzzemmil sûresinin “*kolayınıza geleni okuyun*” ifadesinin yer aldığı son âyeti ile ya da– daha çok tercih edilen görüş– beş vakit namazı emreden âyetlerle neshedilmiştir.²²³ Fukahanın genel kanaati İsrâ’dan evvel –gece namazı haricinde– farz namazın olmadığı yönünde olsa da bazı kaynaklarda gece namazından sonra ve henüz beş vakit namaz farz kılınmadan önce sabah ve akşam olmak üzere iki rekât kılınan bir namazın bulunduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır.²²⁴

İslâm’ın ilk yıllarında Hz. Muhammed (s.a.v.) ve beraberindeki Müslümanlar Güneş’in doğuşundan ve batışından önce (sabah ve ikindi) olmak üzere Kâbe’ye gidip orada namaz ibadetini yerine getiriyorlardı. “... *Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabbini övgü ile tesbîh et: gecenin bir kısım saatleri ile gündüzün etrafında (iki ucunda) da tesbîh et ki hoşnutluğa eresin*”²²⁵, “(Resûlüm) *Şimdi sen sabret.*

²¹⁸ Gümüş, a.g.m., ss. 55-56.

²¹⁹ el-Müzzemmil 73/1-5

²²⁰ Yigit, a.g.m., s. 25.

²²¹ Gümüş, a.g.m., s. 56.

²²² Yaşaroğlu, a.g.m., s. 351.

²²³ Yigit, a.g.m., s. 26.

²²⁴ Yigit, a.g.m., ss. 27-28.

²²⁵ et-Tâhâ 20/130

Çünkü Allah'ın vâdi gerçektir. Günahının bağışlanmasını iste. Akşam sabah Rabbine hamd ile tesbih et."²²⁶ âyetlerinin bu iki vakit namaza işaret ettiği tefsir kaynaklarında yer almakla birlikte asıl amacın mü'minleri Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih etmek olabileceği de ihtimal dahilinde görülmüştür.²²⁷

Beş vakit namaz ise; Miraç'ta hicretten bir buçuk yıl kadar önce²²⁸ farz kılınınca Müslümanlar da o zaman günde beş vakit olarak namazı kılmaya başladılar. Fakat Mekkelilerin günden güne artan baskıları nedeniyle Müslümanların güvenliği için Kâbe önünde namaz kılmaları yasaklandı. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.) ashabıyla Erkam'ın evinde namaz kılmaya başladı.²²⁹ Bazı rivayetlere göre "...*Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma; ikisinin arası bir yol tut.*"²³⁰ âyetleri Hz. Peygamber'in gizli davet döneminde namaz kılarken sesini müşriklerin işitip Kur'an'a hakaret etmeleri üzerine inmiştir.²³¹

Mescidde kılınan namaz ibadeti günlük, haftalık ve yıllık olarak tasnif edilebilir. Beş vakit farz namazı günlük, Cuma günü kılınan Cuma namazı haftalık, Ramazan ve Kurban Bayramı namazları yıllık ayrıca "Tahiyyetü'l-mescid" gibi mescitte kılınan, belirli bir zamanı olmayan nafîle ibadetlerdir.²³²

bb. Tabii dinler'de

Bu başlık altında ilkel kabilelerde ve Eski Yunan, Eski Ortadoğu, Eski Uzakdoğu ve Eski Ortaasya'da yaşayan dinlerde salât kavramını kısaca incelemeye çalıştık.

1) İlkel kabilelerde

İlkel kabilelerin kutsal kitapları ve yazılı kaynakları oluşmamış; fakat genellikle bir Yüce Tanrı inancı olduğu gelen bilgiler arasındadır. Büyü ve büyücüye yoğun ilgi vardır, din kurucusu söz konusu değildir, ruhun yaşadığına inanılır fakat âhîret inançları yoktur.²³³ Ayin dansının çeşidine göre maskeler takarlar ve bu ayinlerin belli kuralları da yoktur.²³⁴

²²⁶ el-Mü'min 40/55

²²⁷ Gümüş, a.g.m., s. 56.

²²⁸ Gümüş, a.g.m., s. 57.

²²⁹ Güç, a.g.e., s. 234.

²³⁰ el-İsrâ 17/110

²³¹ Yaşaroğlu, a.g.m., s. 351.

²³² Güç, a.g.e., s. 250.

²³³ Sarıkçioğlu, s. 55; a.m., **Dinler Tarihi**, 3.bs., Ocak Yayınları, Ankara, 1997, ss. 52-53.

²³⁴ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 52.

2) Eski dinler’de

Bu başlık altında, Eski Yunan’da, Eski Ortadoğu yani Eski Mısır, Eski Mezopotamya, Eski Filistin, İnan’daki Zerdüştilik ve İslâm Dini’nde önce Arapların; Eski Uzakdoğu’da Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm, Konfüçyüsçülük, Şintoizm ve son olarak Eski Ortaasya’daki dinlerin ibadetlerini incelemeye çalıştık.

a) Eski Yunan’da

Tanrının mabette ikamet ettiğine inanıldığından mabetler inşa edilmiştir. Fakat bu düşünceden dolayı mabette cemaatle ibadet yapılmazdı. İbadet büyük çapta mabedin dışında ve daha çok tanrıları yatıştırmak, onların insanların isteklerine uygun hareket etmelerini sağlamak amacıyla yapılırdı.²³⁵

b) Eski Ortadoğu’da

Eski Mısır’da

Mabetler Tanrıların ikamet yeri olarak görülüyordu. Firavun tanrıların yeryüzündeki temsilcileri olup ibadet görevini Firavun’un temsilcileri olarak rahipler yapardı.²³⁶ Mabetteki günlük kült; tanrının heykeline yönelik olup sadece sabahları yapılırdı. Her sabah rahip dua ve ilâhîler eşliğinde tanrının bulunduğu kutsal mekânı açar, tanrısını uyandırır, onun önünde yere kapanır, onu temizler ve güzel kokular sürer, onu süsler, başına çelenkler koyar, onu yağlar ve ona muhteşem örtüler örter, yiyecek sunar. Öğle ve akşam ayinleri de vardır.²³⁷

Eski Mezopotamya’da

Sümerlerde mabette Tanrı’ya kurban, yiyecek, şarap vb. gibi içecek takdimi; çeşitli dualar, ayinler, buhur yakma vs. ibadetler yapılır. Mabette yapılan ibadet ve ayinleri Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi görülen kral veya onun görevlendirdiği rahipler yönetir.²³⁸

Bâbil ve Asurlular’da mabetler Tanrı’ya ibadet edilen yerler olup mabetten “gökyüzü ile yeryüzü arasındaki bağ” diye söz edilir. Ve Tanrı’nın yeryüzünde

²³⁵ Güç, a.e., ss. 54-55-56.

²³⁶ Güç, a.e, s. 52.

²³⁷ Güç, a.e., s. a.y.

²³⁸ Güç, a.e., ss. 42-43.

bulduğunda bu mabette ikamet ettiğine inanılır ve mabetlerde Tanrı'nın orada bulunduğunu sembolize eden heykeller bulunurdu.²³⁹

Eski Filistin'de

Sabiîler²⁴⁰ dinî hayatlarını ya evlerinde ya da “mandi” adı verdikleri binanın önündeki havuzun kenarında icra etmeye çalışırlar.²⁴¹ İbadetleri rükûlu ve secdeli bir namaz ibadeti olmayıp²⁴² duadan ibarettir. Sabiîlerin ibadetlerinin her çeşidinde dua yer alıp bütün hayatlarını kuşatmış durumdadır. Duaları “Yüce Hayat'ın ismiyle” ifadeleriyle başlamakta ve “Hayat Yücedir”, “Hayat en üstündür” ifadeleriyle sona ermektedir.²⁴³

Zerdüştilik'te;

İslâm kaynaklarında “Mecûsîlik”, ateş kültüyle ilgili inanç ve ritüellerinden dolayı “ateşperestlik” olarak da bilinir.²⁴⁴ Tek Tanrı inanişına yer vermesi nedeniyle İran dinleri arasından en dikkat çekenidir.²⁴⁵

Mecûsîler abdeste benzeyen bir temizlikten sonra güneş doğarken, öğle vakti, öğleden sonra, güneş batarken ve gece olmak üzere günde beş vakit çeşitli dualar okur.²⁴⁶ Günde beş defa ateşin temizliğini korumak için rahiplerin nezaretinde temizleme ayinleri yapılır. Ayinlerde Avesta'dan (kutsal kitapları) ilâhîler, parçalar okunur.²⁴⁷ Mabette Tanrı'ya ibadet yapılırken ateş yakılır, ibadetin amacı ise fizikî ve manevî temizliktir. Zerdüşti, Mabede girerken ayakkabılarını çıkarır, el ve ayaklarını yıkar Avesta'dan dualar okur bunun yanında ek olarak kendine göre dualar eder. İbadet sona erdiğinde saygılı bir şekilde yüzü mabede sırtı kapıya dönük vaziyette geri çekilerek mabetten çıkar.²⁴⁸ Mabede kadınlar girip ibadet edebilir. Cemaatle ibadet olmayıp ibadetler ferdî olarak yerine getirilir.²⁴⁹

İslâmiyetten Önce Araplarda;

²³⁹ Güç, a.g.e., s. 44.

²⁴⁰ Sarıkçioğlu, a.g.e., ss. 138-139.

²⁴¹ Aydın, a.g.e., s. 164.

²⁴² Sarıkçioğlu, a.g.e., s. 150.

²⁴³ Gündüz, Şinasi, **Son Gnostikler Sâbiîler İnanç Esasları ve İbadetleri**, 2.bs., Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s. 187.

²⁴⁴ Gündüz, “Mecûsîlik”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, Ankara, 2003, C.XXVIII., s. 279.

²⁴⁵ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 118.

²⁴⁶ Gündüz, a.g.m., s. 283.

²⁴⁷ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 126.

²⁴⁸ Güç, a.g.e., s. 50.

²⁴⁹ Güç, a.e., s. a.y.

Câhiliye döneminde ibadet niyetiyle yapılan filler; putların etrafında dönme, putlara el sürme ve onların adına kurban kesmeden ibaretti.²⁵⁰ Namaz ibadetinin en önemli rüknü olan ve ibadet eden mü'minin önündeki bir şeye alnını koymasını ifade eden secde fiili, İslâm'dan önceki Araplar arasında biliniyordu. Onlarda da secde, ibadet derecesine varan derin hayranlığın bir ifadesi idi.²⁵¹ Abdullah İbn Ömer (v.73/692)'den gelen bir rivayete göre, müşriklerde İslâm namazına benzer bir ibadet biçimi vardı. Rivayete göre: “Kâbe'yi tavaf ederler ve el çırparlardı. İbn Ömer kendi eliyle nasıl el çırpıklarını tarif ettikten sonra ‘yanaklarını yere koyarlardı’ demişti.²⁵² İbn Abbâs (v.68/687)'tan gelen bir rivayete göre Kureyş kabilesinin çıplak bir halde ıslık çalıp el çırparak Kâbe'yi tavaf etme şeklinde bir ibadetleri vardı.²⁵³

Rivayetler arasında Câhiliye devrinde Arapların ölü için namaz kıldıkları da yer almaktadır. Ölüyü bir yere uzatırlar, velisi onun başında durur iyiliklerini, güzel işlerini anar, ‘Allah’ın rahmeti onun üzerine olsun’ der ve sonrada ölüyü defnederlerdi. Buna da “as-Salâh” (namaz) derlerdi. İslâm bu dinî gelenekleri “da’vâ'l-câhiliyyeh” (câhiliye duası) olarak adlandırmıştır. Yine bu dönemde Ka'b b. Lüey'in Kureyşlileri Cuma günü toplayıp içerisinde hutbenin de yer aldığı bir ibadeti yerine getirdikleri ve bu güne “Yevmü'l- Arûbe” (Araplık Günü) dedikleri bilgisi yer alır. Onların yaptıkları ibadet son derece maneviyat ve edepten uzak, şirk bulaşmış, sadece Allah'a değil, Allah ile beraber O'nun ortakları ve kızları kabul ettikleri melekler için yapılan bir ibadetti.²⁵⁴

Ebu Zerr el-Gıfârî (v.32/652),²⁵⁵ Kus b. Saîde (v.600)²⁵⁶ ve Zeyd b. Amr (v.606)'ın Câhiliye döneminde de namaz kıldıkları ve sadece Allah'a ibadet ettikleri bilinmektedir.²⁵⁷

Namaz, şekil bakımından olmasa da mana yönüyle Hz. Muhammed (s.a.v.)'in İslâm'dan önceki günlerinde de görülür. Bütün sahih hadisler Hz. Peygamberin bazı dindar Mekkelilerin yaptığı gibi her yıl birkaç gün Mekke yakınında bulunan Hîrâ dağındaki mağaraya çekildiğini bildirir. Hadiste bu uzlete “tehannus” adı verilir. Bu kelimenin

²⁵⁰ Olgun, Tahir, **Müslümanlıkta İbadet Tarihi**, Işık Basımevi, İstanbul, 1946, s.25.

²⁵¹ Izutsu, a.g.e., s. 172.

²⁵² Soysaldı, Mehmet, “İslam Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz, Zekât, Oruç ve Hac Uygulamaları”, **Kur’ân’ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur’ân Öncesi Mekke Toplumu**, İstanbul, 2011, ss. 150-151.

²⁵³ Gümüş, a.g.m., s. 54.

²⁵⁴ Soysaldı, a.g.m., s. 151.

²⁵⁵ Gümüş, a.g.m., s. 54.

²⁵⁶ Soysaldı, a.g.m., s. 149.

²⁵⁷ Yigit, a.g.m., s. 25.

etimolojisi net olmamakla beraber bir takım “zühdî hareketler” anlamına gelmektedir. Hatta tehannüs ‘namazın İslâm’dan önceki’ şekli kabul edilebilir.²⁵⁸

Fakat yine de Câhiliye döneminde müşrik Araplar arasında muayyen bir namaz şeklinin bulunduğu söylenemez. Nitekim: “*Onların salâtı (namazı) ıslık çalmak ve alkışlamaktan ibarettir.*”²⁵⁹ âyetinden hareketle müşriklerin bu fiili Müslümanların Kâbe’deki ibadetlerini engelleme hareketi olarak yorumlanmıştır.²⁶⁰

Oryantalistlerden İ.Goldziher (v.1921), ‘salât’ teriminin Arapça olmayan, Hıristiyanlıktan alınma bir kelime olduğunu söyleyip buna dayanarak da namaz ibadetinin Câhiliye toplumunda mevcut olmadığını savunmuştur. Lâkin, namaz ibadetinin Câhiliye toplumunda olmadığını kabul edilse bile bu, Câhiliye Araplarının Hz. İbrahim’in dininin mevcut olan pek çok ritüelini unuttukları gibi bunu da unuttukları anlamına gelir.²⁶¹

Bilgilerden de görüldüğü üzere hiçbir dindeki ibadet, İslâm Dini’ndeki namaz ibadetinin 12 farzının tamamını ihtiva etmemiş, İslâm Dini’ndeki kadar belirli bir vakit kavramı yer almamış, ibadetten önce hadesten ve necasetten temizlenme kadar titiz bir hazırlık gözlemlenmemiş, niyet İslâm’daki kadar ibadetin ana rüknü olmamıştır.²⁶²

c) Eski Uzakdoğu’da

Hinduizm’de

Hindu mabetlerinde tanrının bir tasviri veya heykeli bulunur. Hindular bu mabetlere gider tanrının heykeli önünde eğilir, ona çiçek ve buhur sunarlar.²⁶³ Mabetler günahlardan arınma ve temizlik yerleridir. Maddi temizlik için ise mabetlerin yanında temizlik için yapılmış banyo ve havuzlar vardır.²⁶⁴ Mabetlere girdiklerinde bir nevi adak ve yemin ifasında mabedin etrafını bir tür secdeye kapanarak dolaşırlar.²⁶⁵ Bayramlarda tanrının resim ve heykelleri arabalar üzerinde merasimlerle şehrin ve köyün sokaklarında gezdirilir.²⁶⁶

Hinduizm’de ibadet diye adlandırılan fiiller ferdî olarak da yapılabilmektedir. Bu sebeple pek çok evde ibadet için tahsis edilmiş özel bir oda veya bir ibadet köşesi

²⁵⁸ Izutsu, a.g.e., s. 172.

²⁵⁹ el-Enfâl 8/35

²⁶⁰ Gümüş, a.g.m., s. 54.

²⁶¹ Soysaldı, a.g.m., s. 149.

²⁶² Tümer-Küçük, a.g.e., s. 485.

²⁶³ Güç, a.e., s. 63.

²⁶⁴ Güç, a.e., s. 64.

²⁶⁵ Güç, a.g.e., s. 65.

²⁶⁶ Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 176.

bulunmaktadır. Odada inanılan tanrının bir sembolü bulunur. İbadet esnasında ışıklar yakılır ve tanrının tasviri önünde buhurla yakılır. Dualar ilâhî isme yalvarma veya kutsal formüllerin okunmasından ibaret olup, içeriği şahsîdir.²⁶⁷

Dindar Hintli, ibadeti sabah, kuşluk ve akşam olmak üzere günde üç vakitte yapar.²⁶⁸ İbadet için sabah şafaktan önce kalkar, evde veya nehir kıyısında yapabileceği ibadet için hazırlanır. Tanrısının adını zikreder, Gayatri İlâhisini okur, sabah ibadetinde yüzünü doğuya dönerek oturur. Vücudunun etrafına su döker, Tanrısının putuna yakarır. Öğle ve akşamda bu yaptıklarını tekrarlar.²⁶⁹

Hinduizm’de ibadet birliği yoktur. Fertler büyük bayramlarda bile mabetlerde kendi anlayışlarına göre hareket eder. Topluca ibadet olmadığı gibi ibadet için belirlenmiş belli bir yer ve saatte yoktur Mabede gidip gelmeler günlük ve belirli zamanlarda olmak üzere ikiye ayrılır.²⁷⁰ Ayrıca ibadetin, kutsal kitabın, erkeklere ve kast sisteminin ilk üç sınıfına ait olduğu kabul edilmiştir.²⁷¹

Budizm’de

Budizm’in bir kurucusu, kutsal kitabı, doktrini, yap-yapma yönünde emirleri ve bir cemaati vardır.²⁷² Bazı dinler tarihçileri Budizm’de tanrı inancı olmadığını düşünerek bu dinde dua ve ibadet bulunmadığını ifade etmişlerdir.²⁷³

Budistler Buda’yı tanrılaştırmış, ona yönelmiş ve ona dua etmişlerdir.²⁷⁴ Buna rağmen bu dinde köklü bir amentü ve ibadet anlayışı yoktur. İbadet adı altında yapılan işlemlerde perhiz ön plandadır. Hedef Nirvana’ya ulaşmaktır, tüm ibadetler bunun için yapılır. Nirvana’ya ulaşmanın da üç yolu vardır: 1- Manastır hayatına zaruri giriş ile dünyayı terk, 2- Ruhu temizlemeye yönelik davranışlar, 3-Murakabe yoluyla Nirvana’ya ulaşmak.²⁷⁵

Budist mabede girdiğinde Buda’nın heykeline ta’zimde bulunur. Ona çiçek, tütüsü sunar, ışık, mum yakar. Bu arada bir takım şeyler okur. Ta’zim davranışı olarak Buda’nın önünde diz çöker, ellerini yüzünün önünde avuçlarını birleştirmiş olduğu halde tutar, bazı

²⁶⁷ Güç, a.g.e., ss. 63-65.

²⁶⁸ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 483.

²⁶⁹ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 104.

²⁷⁰ Güç, a.g.e., s. 63.

²⁷¹ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 106.

²⁷² Tümer-Küçük, a.g.e., s. 159.

²⁷³ Tümer-Küçük, a.g.e., ss. 195-196.

²⁷⁴ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 483.

²⁷⁵ Aydın, Mehmet, **Dinler Tarihine Giriş: Dinler-mezhepler- yeni dini hareketler**, 6.bs., Literatürk, Konya, 2012, s. 128.

ta'zim durumlarında alnını yere koyarak tam yere (secdeye) kapanır.²⁷⁶ Daha sonra Buda'nın önünde bağdaş kurup oturur, tefekkür dalar.²⁷⁷ Manastırlarda bulunan toplanma salonlarında topluca tazimlerde genellikle kutsal metinler veya bunun için hazırlanmış yazılardan okunur.²⁷⁸

Budizm'de ibadet genelde ferdî olarak, düzensiz bir şekilde yapılır ve mabetlerde ayinler cemaatle icrâ edilmez. Kişiler mabetlere ancak müsait oldukları zaman giderler. Sabit bir ibadet ve ayin şekli olmayıp belirli mevsimlere ait bayram ve şenliklerde büyük kalabalıklar bir araya gelmektedir.²⁷⁹

Caynizm'de

Caynizm, ateist bir din olarak gösterilir. Fakat Caynist mezheplerin bazısında tanrı inancının var olduğu anlaşılır. Tapınaklarında tanrı heykeli bulunur.²⁸⁰ Kurucusu Mahavira öldükten sonra kendisi ilâhlaştırılıp adına mabet yapılmıştır. Bu dinde Tirthankaralar'a (Mahavira'dan önce yaşamış olan yirmi üç muallim) ibadet edilir. Bundan maksatta dua etmek ve onlarda yardım istemekten çok onlara duyulan aşırı saygıyı göstermektir.²⁸¹ En çok tenasühten (yeniden doğuş çarkından) kurtulmayı önem verilmiş, bunun da tek yolu olarak zahitlik görülmüştür.²⁸²

İbadetlerini genelde ayakta veya bağdaş kurmuş durumda, çıplak kutsal tasvirlerle taparak yaptıklarını bazı kaynaklar nakletmektedir.²⁸³ Mabetde bulunan heykellere meyve, sebze sunar, önlerinde ilâhîler söylerler ve bu heykelleri takdis edip önlerine lamba, tütsü koyar; yıkar, yağlar ve çiçeklerle süslerler.²⁸⁴

Svetambara mezhebine göre Caynist ibadeti sabah saat yediden itibaren mabede yapılan günlük ziyaret ile başlar. Caynist banyosunu yapıp mabede gider. Mabede girerken ayakkabı ve çoraplarını dışarıda bırakır. İnancının üç cevheri olan doğru bilgi, doğru inanç ve doğru davranışı düşünerek tasvirin etrafını üç kere dolaşır. Tasvirin yıkanması ve takdimelerin sunulmasından sonra, tasvirin önünde üç defa yere kapanır, Tirthankaralar'a

²⁷⁶ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 197; Aydın, a.g.e., s. 129; benzer bilgiler için bkz. Sarıkçıoğlu, a.g.e., s. 212.

²⁷⁷ Güç, a.g.e., s. 72.

²⁷⁸ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 197.

²⁷⁹ Güç, a.g.e., s. 69.

²⁸⁰ Tümer-Küçük, a.g.e., ss. 108-109.

²⁸¹ Güç, a.g.e., ss. 73-74.

²⁸² Aydın, a.g.e., s. 114.

²⁸³ Aydın, a.g.e., s. 116.

²⁸⁴ Tümer-Küçük, a.g.e., ss. 111-484; Sarıkçıoğlu, a.g.e., ss. 192-193.

övgü dolu sözler söyler. İbadetin sonunda yüzü tasvire dönük olarak elleri bağlı geri geri kapıya doğru gider.²⁸⁵

Digambara mezhebine ait mabetlerde ibadetler daha çok cemaatle yapılır. Caynizm'in Svetambara mezhebi kadınların mabede girmesine izin verir. Digambara mensupları kadınları mabede sokmazlar.²⁸⁶

Sihizm'de

Sihlerin seremonileri basit bir duadan bir nevî abdest almaktan (yıkınmak) ibarettir. Dindar bir Sih'in günlük ibadeti, Adi Granth'tan ve Guru Nanak'a ait pasajlardan ezber okunması, her sabah toplanıp ailevî bir vecibe olarak Adi Granth'tan herhangi bir yerin okunması ve tapınağa ibadet için gidilmesi²⁸⁷ olarak özetlenir.

Sihlerde erkekler ve kadınlar cemaate alınırlar. Başlı örtülü olan kadınlar erkeklerden ayrı yerde oturur.²⁸⁸ Günlük ibadetler erken kalkma, soğuk su ile banyo yapma, Tanrının ismi üzerine meditasyon ve sabah-akşam belirli duaların okunması şeklindedir.²⁸⁹ Mabette ibadet istenilen zamanda yapılabilmekte, fakat sabah erken ve akşam olmak üzere iki defa toplanmak adet olmuştur.²⁹⁰ İbadet imamın kutsal metni okumasıyla başlar. İlâhîleri müzik eşliğinde söylemek ibadetin önemli bir kısmını oluşturur.²⁹¹

Konfüçyüsçülük'te

Çin'de halk mabetlere buhur ve şamdanlar yakmak, dua ve niyazda bulunmak için gider. Mabet kendisinde Tanrı'nın hazır olarak bulunduğu yer olarak düşünülür.²⁹² Konfüçyüs mabetlerinde sadece onun adına düzenlenmiş tabletler bulunur.²⁹³

Şintoizm'de

Şintoizm'de²⁹⁴ ibadet daha çok dua ve kurbandan ibarettir. İbadetin en ağır olanı, soğuk su ile yıkandıktan sonra, ıslak elbise giyip, mabedin etrafında yüz defa dönmektir.

²⁸⁵ Güç, a.g.e., s. 75.

²⁸⁶ Güç, a.g.e., ss.76-77.

²⁸⁷ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 117.

²⁸⁸ Sayım, Huzeyfe, "Sih Dini", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 2009, C.XXXVII, s. 168.

²⁸⁹ Güç, a.g.e., s. 83.

²⁹⁰ Sayım, a.g.m., s. 167.

²⁹¹ Sayım, a.g.m., s. 168.

²⁹² Güç, a.g.e., s. 87.

²⁹³ Güç, a.g.e., ss. 88-89.

²⁹⁴ Demirci, Kürşat, "Şintoizm", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 2010, C.XXXIX, s. 177.

Kamilere (üstün, yüksek varlıklar) ibadet ise; dua okumak, pirinç ve pirinç şarabı sunmakla yapılır.²⁹⁵

Şinto ibadetlerinin belirlenmiş vakitleri yoktur. Kişiler daha çok özel duaları için mabede gelirler.²⁹⁶ Şinto mabetlerinde günlük ibadet rahipler tarafından icra edilip kısa bir el çırpmadan sonra başlar, mabetlerde cemaatle ibadet yapılmaz. Kişiler tek başlarına gelip mukaddes mekânın önünde durur, tanrının dikkatini çekmek için orada bulunan zili çalar, mabede para bağışında bulunur, kutsal metinden bazı bölümler okur ve dua eder. Dua esnasında el çırpır, saygı eğilişinde bulunur. Evlerde “Kami-dana” veya “tanrı rafı” adı verilen özel bir bölüm bulunur,²⁹⁷ ibadet de onun yönünde yapılır. Öncelikle el ve yüz yıkanır, ağız çalkalanır, iki defa eller birbirine çırpılır, diz üstü çökülerek baş önde dua edilir.²⁹⁸

d) Eski Ortaasya'da

Geleneksel Türk dini'nde

Eski Türk Dini'nde ibadet karşılığında takdis, dua, öğme, secde etme, dileme ve arz etme gibi anlamlara gelen “alkış”, “yükünme” ve “ötünme” gibi kelimeler kullanılmıştır.²⁹⁹

Türkler tek Tanrı inancını benimsemişler ve ibadetlerinin merkezini “Tanrı” teşkil etmiştir. Kaynaklarda Türkler'in ibadethaneleri olduğu bilgisi bulunmakla birlikte bu bilgi net değildir. İbadetleri, belirli zamanlarda yapılan ve tesadüfî olaylar nedeniyle icra edilen olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ferdî ibadetin yanında Hakan tarafından yönetilen resmî ibadet ve ayinleri vardı. İhtiyaç duyduklarında baş açıp, yüzü ve elleri göğe kaldırıp Tanrı'ya duada bulunurlardı.³⁰⁰

İslâm Dini'ni kabul etmeden önce Türkler arasında bireysel ibadet yoktu, fakat bireysel dua bulunmaktaydı.³⁰¹ Cenaze ayinleri de son derece önemliydi. Ölünün mertebesine göre çeşitli törenler yapılır ve yemek verilirdi.³⁰² En eski ve köklü ibadetleri “kanlı kurban”,³⁰³“at kurbanı” ydı.³⁰⁴

²⁹⁵ Tümer-Küçük, a.g.e., ss. 76-77.

²⁹⁶ Demirci, a.g.m., s. 178.

²⁹⁷ Güç, a.g.e., ss. 92-93.

²⁹⁸ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 78.

²⁹⁹ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 88.

³⁰⁰ Tümer-Küçük, a.e., s. 89.

³⁰¹ Harun Güngör, “Türk”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 2012,C.XXXVI, s. 531

³⁰² Tümer-Küçük, a.g.e., s. 92.

³⁰³ Harun Güngör, a.g.m., s. 531.

³⁰⁴ Tümer-Küçük, a.g.e., s. 92.

2. Din felsefesi'nde

A.N. Whitehead dini, canlı bir şekilde kavrandığında ve içtenlikle benimsendiği takdirde, insan karakteri üzerinde köklü değişiklikler meydana getiren genel hakikatler sistemidir, diye tanımlar. Vicdan yönünü dikkate alarak yapılan bir tanıma göre ise din, insanın tek başına iken yaptığıdır.³⁰⁵

Din felsefesi, bir zamanlar genel olarak, dinî kanaatlerin felsefî müdafaası anlamında, dinî konularda felsefe yapmayı ifade ettiği düşünülmüş, “vahyedilmiş” olandan ayrı olarak, “tabii” teoloji ile ilgili çalışmaların devamı şeklinde de anlaşılmıştır.³⁰⁶

İnsanlık tarihinin seyri içinde tezahür ettiği şekliyle dinin dört görünüşü vardır veya daha doğrusu din, dört faktörün kullanılmasına dayanır. Bunlar: Ritüel, duygu, inanç ve aklıleştirme. Belirli bir seremoni vardır; duygunun dışa vurumunun belirli biçimleri vardır; kesin olarak belirlenmiş inançlar vardır; nihâyet inançların, özünlülük ve dışınlılık olarak bir sistem halinde organizasyonu vardır. Fakat bu dört faktörün etkisi tarihin her döneminde hep aynı olmamıştır.³⁰⁷

Din felsefesi, dinî tecrübenin öncesinde bulunan olay, ibadet faaliyetleri ve inanç sistemlerinin dayandığı ve kendisinden kaynaklandığı derin dinî düşünceleri inceler. Bunun yanında, dinin kavramlarını ve inanç sistemlerini inceler. Tanrı, Dharma, Brahman, Kurtuluş, İbadet, Yaratma, Kurban, Nirvana, Ebedî Hayat vb. kavramları tahlil etmeye ve günlük hayat, ilmî keşif, ahlâk ve sanatların hayalî anlatımlarına kıyasla dinî ifadelerin tabiatını belirlemeye çalışır.³⁰⁸

Din başlangıcından beri, felsefî düşüncenin önemli bir konusu ola gelmiştir. Filozofların bir kısmı dini kendi felsefî sistemlerinin ayrılmaz bir bölümü saymış, bazıları dine felsefî bir temel bulmaya çalışmış, bazıları da felsefî karakterde bir din anlayışı geliştirmeye yönelmiş ve bütün bu faaliyetler hep din felsefesi çerçevesi içinde düşünülmüştür.³⁰⁹

³⁰⁵ Aydın, Mehmet S., “İnançtan Eyleme”, **Üçüncü 1000'e Girerken İslâm**, Kutlu Doğum Sempozyumu-2000, T.D.V. Yayınları/ 330, Ankara, 2005, ss. 275-283, s. 276.

³⁰⁶ Hick, John, “Din Felsefesi Nedir?”, **U.Ü.İ.F. Dergisi**, çev. İsmail Çetin, S.4, C.4, 1992, ss. 339-342, s.339.

³⁰⁷ Whitehead, A.N., “Dinin Oluşumu”, **Din Felsefesi Yazıları I**, derleyen ve çev. Zeki Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 137-156, s. 140.

³⁰⁸ Hick, a.g.m., ss. 339-340.

³⁰⁹ Aydın, Mehmet S., “Din Felsefesi”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 1994, C. IX, s. 339.

Din felsefesi genellikle şu ana problemlerle uğraşır: a) Metafizik ve kozmolojik problemler. b) Epistemolojik problemler. c) Dinî hükümlerin dil ve mantık açısından tenkid ve tahlili ve din dilinin mantıkî statüsünün belirlenmesi. d) Dinin ahlâk, sanat ve ilimle münasebeti. Bütün beşerî tecrübelerin organik bir bütünlüğe kavuşturulması ve yeni dinî tefekkür sistemlerinin kurulmasına ilişkin çabalar. e) Dini sembolizmin anlam ve önemi.³¹⁰

Felsefe gerekiyorsa dinin aklılığı (rasyonelliği), tutarlılığı ve evrenselliği hakkında hükümler verir ve dini mümkün olan her açıdan ele alarak değerlendirir. Din felsefesi, dinin temel hususları hakkında rasyonel, tutarlı, kapsamlı ve objektif bir şekilde görüşler ve tesbitler ortaya koyan bir disiplindir. Filozof, bir filozof olarak dinin lehinde veya aleyhinde olmaz. Onun görevi anlama, açıklama, tahlil ve tenkidtir.³¹¹

Din felsefesinin hedefi ise, tanrının varlığını rasyonel bir şekilde kanıtlamak, dolayısıyla da vahyin iddialarına zemin hazırlamak³¹² olarak belirtilmiştir.

a. Genel olarak din ile felsefe arasındaki ilişki

Din ile felsefenin her ikisinin birden insanın beşerî tecrübesi arasında yer almalarından doğan bir münasebet, bir ortaklıkları vardır. Akıl ve akıllı olmak insanın en ayırıcı özelliği belki de insanı insan yapan temel vasıftır. Aklın ve akıllı olmanın en bâriz niteliği de düşündürmektir. Düşünmekten maksat da doğru, tutarlı, sistemli düşünmek; çözüm üretici bir tarzda düşündürmektir ki buna kısaca felsefe yapmak da denir.³¹³

Kaynağı vahiy olan İslâm Dini'nin akla geniş yer vermesi: Meselâ, insanları Allah'a iman etmeye davet ederken, salt taklit ve otorite emrinin yanında, âlemin yaratılışı, varlıklardaki nizâm, gayelilik, hikmet ve inâyetin araştırılmasına dair emir ve telkinlerde³¹⁴ bulunması da dinin akla verdiği değeri göstermeye yeter.

Düşünme, akıl sahibi olma gibi özelliğe sahip olan insanın bir diğer fitrî ve önemli özelliği inanmaktır. İlk insan ve ilk Peygamber Hz. Âdem insan olması açısından akıl'ı, düşünme özelliğini (felsefeyi); Peygamber olması açısından da iman'ı (dinî) temsil etmektedir. Bu nedenle din ve felsefe insana aidiyeti açısından birbirinden ayrılmazlar.

³¹⁰ Aydın, Mehmet S., a.g.e., ss. 11-12.

³¹¹ Aydın, "Din Felsefesi", C. IX, s. 339.

³¹² Hick, a.g.m., s.339.

³¹³ Erdem, Hüseyin, **Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti**, Konya, 1997, s. 31

³¹⁴ Taylan, Necip, **İslâm Düşüncesinde Din Felsefeleri**, 3.bs., M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1997, s. 29.

Çünkü onların her ikisi de insana fitrî olarak verilmiş ilâhî bir vergi olarak³¹⁵ kabul edilmektedir.

Felsefenin dinle ilgilenmesi, genellikle iki şekilde olmuştur. Dinî olmayan verilerden veya unsurlardan hareket ederek dinî bir hükmü açıklamaya, hatta bazen kanıtlamaya çalışan yaklaşım. Örneğin: Bilimsel veri ve sonuçlardan hareket ederek Tanrının varlığını, rûhun ölümsüzlüğünü ispatlamaya çalışmak bu cümledendir. İkinci olarak, doğrudan doğruya din fenomeninden yola çıkarak dinin temel hükümlerini açıklamaya çalışan yöntemdir. Her iki ilginin birlikte sürdürüldüğü durumlara da rastlanır.³¹⁶

Felsefe kavramının menşei olarak kabul edilen “hikmet”, dinin mahiyetiyle büyük bir benzerlik göstermektedir. Hikmet, bir açıdan ilâhî olanların, bir açıdan da beşerî olanların bilgisini ifade ederken; diğer yandan iyinin, faziletin gereği olan pratik yaşayışı da ihata etmektedir.³¹⁷

Din-felsefe münasebetinin meşruiyetine dair tartışmalar yaşanmış, bu tartışmalarda en açık tavrı İbn Rüşd ortaya koymuştur. Çünkü O’nda din ile felsefe bir hakikatın iki ayrı şekilde açıklanması olarak değerlendirilmekte, onların aralarında hiçbir uzlaşmazlığın bulunmadığı belirtilerek, esas yanlış anlamaların her iki tarafın taraftarlarının tarafları yanlış değerlendirmelerinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Çünkü O’na göre, “*hikmet, şeriatin arkadaşı, sütkardeşidir...*” “*Felsefenin işi, varolanlara bakmaktan ve Sâni’a (Tanrı’ya) delâleti bakımından onları değerlendirmekten başka bir şey değildir.*”³¹⁸

Din-felsefe münasebetinin meşruiyeti meselesinde bu meşruiyete karşı çıkanlar ve böyle bir meşruiyetin imkânsız olduğunu savunanlar da vardır.³¹⁹ el-Gazâlî, “Tehafütü’l-Felâsife” adlı eserinde filozofları on yedi meselede bid’atçı, üç meselede de kâfir olarak nitelendirmiştir. el-Gazâlî’nin filozofları tekfir etmesinin esas sebeplerinden birisi ise, dinin esasını ilgilendiren konularda kesin delile dayanmaksızın te’vile gittikleri iddiasıdır. O’nun din ile felsefe münasebetini meşru görmemesinin baş sebebi de imanın O’na göre, bir yaşama ve zevk işi olması ve dinin “ihyâsı (yaşanması)”nda akıl yolunu değil de kalb yolunu tercih etmiş olmasıdır.³²⁰

³¹⁵ Erdem, a.g.e., s. 31.

³¹⁶ Aydın, a.g.e., ss. 9-10.

³¹⁷ Erdem, a.e., s. 31.

³¹⁸ Erdem, a.e., s. 37.

³¹⁹ Erdem, a.e., s. 39.

³²⁰ Erdem, a.e., s. 41.

Din ve felsefe, her ikisi de, insanların karşılaştığı önemli problemleri ele alır ve çözmek ister. Fakat ikisi arasında önemli farklar vardır. Bu, en azından günümüzde kabul edilen felsefe anlayışı için geçerlidir. Felsefe ile dini aynı hakikatin iki cephesi olarak gören ve dolayısıyla felsefeyi de bir hayat tarzı olarak tasavvur eden bir düşünür söz konusu farkın, bir derece farkı olduğunu söyleyebilir. Felsefenin özü, düşündürmektir; dinin özü ise, el-Gazâlî'nin deyimiyile rûhânî bir zevk halini yaşamaktır. Felsefe yaparken bir fikre sahip oluruz; dini yaşarken anlar, duyar ve ibadet ederiz. Gerçi dua ve ibadetin tefekkür yanı olduğu gibi, tefekkürün de dînî bir boyutu olabilir. Meselâ; Kur'ân'ın teşvik ettiği bir teemmül ve tefekkür, bir çeşit ibadettir.³²¹

b. Felsefe–iman ilişkisi

Dinî tutumda insan, Mutlak'la ilişkiye girer. İnsan Mutlak'ı örtük biçimde bütün fiilerinde, faaliyetlerinde arar.³²² Dinî tutum “iman”ın temelindedir. Saf haliyle iman, engellerle karşılaşmayan imandır; spontane, naif, kuşkuya hiçbir yer bırakmayan imandır. İman, kendisinin ortaya çıkmasına neden olan öğretiy önünde alçak gönüllü bir itaatten ibarettir. Hegel'e göre manevî anlamlarla dolu geçmiş olaylara inanırız ve dogmatik iman, mü'minin kabul etmek zorunda olduğu hakikatlerin bütünü, en azından ana hatlarıyla belirtmiştir. Çünkü sade dindar imanın hakikatlerini ayrıntılarıyla bilemez.³²³

Hegel'e göre her şeye rağmen, ne kadar belirsiz olursa olsun, imanın kesinlikle bir objesi (görülen ve dokunulabilen herhangi bir şey) olmalıdır. Aksi halde iman boşluğa açılır. Diğer taraftan iman, soyut önermeler halinde ifade edilen tümüyle entelektüel bir bağlanmaya indirgenemez. İman bir hayattır, inanan kişinin düşüncelerini, duygularını ve fiilerini canlandıran bir ilkedir.³²⁴

Din felsefesi, hem teoride hem de pratikte imanî konularla ilgili tasdiklerimizin rasyonel olarak nasıl doğrulanabileceğini araştırır. Din felsefesi tarafından üretilen analiz ve düzeltmelerin hedefi “dürüst inanç” diye isimlendirilebilecek olan şeyi tesis etmektir. Negatif açıdan bu hedef, inanç sistemlerinin doğruluğu, anlamı ve etkinliği ile ilgili sorular sormayı içerir. Yine bu, insanların inandıklarını söyledikleri inançlara günümüzde teslim olmayı sürdürmelerinin gerekip gerekmediğini ve o inançların bil-fiil yaşadıkları

³²¹ Aydın, Mehmet S., **Din Felsefesi**, 5.bs., Selçuk Yayınları, Ankara, 1996, s. 9.

³²² Vancourt, Raymond, “Hegel'in Din Felsefesi”, **Din Felsefesi Yazıları I**, derleyen ve çev. Zeki Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, ss.25-107, s. 30.

³²³ Vancourt, a.g.m., s. 31.

³²⁴ Vancourt, a.g.m., s. 32.

imanı uygun şekilde ifade edip etmediğini incelemeyi içerir. F. Nietzsche kiliseleri “ Tanrının mezar ve türbeleri” olarak tanımlarken onun işaret ettiği şey, inananların kilisede kabul ettikleri teistik inanç ile bu insanların, kilise kapısından çıkar çıkmaz yaşamlarını yönlendirdikleri gündelik inançları arasındaki uçurumdur.³²⁵

Dinî inanç ve dinî pratik açısından din felsefecisinin rolü, mühendis, mimar ve yapı uzmanının rolüyle karşılaştırılabilir. Din felsefesi, orada neyin olduğunun bir incelemesinin içerir. Din felsefecileri, neye inanıldığını, ‘ona inanıyorum’ sözüyle ne kastedildiğini, bir şeye niçin inanıldığını ve inancın pratikte nasıl ifade edildiğini keşfetmek için dinî alanı araştırırlar.³²⁶

İlk olarak, din felsefecileri dinle ilgili bütün geçerli kavrayışların sonuçlarını içinde barındıran dinin kuşatıcı bir anlamını araştırırlar. İkinci olarak, onlar, belli inançlara sahip olmanın ve belli bir dinî inancın pratiklerini takip etmenin haklılaştırılmasıyla ilgilenirler. Onlar, inanılan şeyin neyi içermesi gerektiğini ve neden içermesi gerektiğini basitçe belirlemekle uğraşmazlar; aynı zamanda böyle bir inancı kabullenmenin haklılaştırılabilir olup olmadığını da tespit etmek isterler.³²⁷

c. Hegel’e göre tapınma

Hegel’e göre tapınma, Tanrı ile birleşmeyi gerçekleştirmek için yapılan fiile indirgenir. Tapınmanın aldığı biçimler, her ne olursa olsun, inanan kişinin Tanrı’ya sahip olmasına ve Yüce İlke’nin ona inâyet olarak verdiği güvene kavuşmasına izin vermek zorundadır. Tanrı’yla ilişki sade teorik bir ilişki değil, aynı zamanda pratik bir ilişkidir. “Tanrı bir tarafta, ben diğer tarafta, benim bizzat Tanrı’yla birleşmem, kendimi Tanrı’da ve Tanrı’yı kendimde bilmem gerekir.”³²⁸

Bununla birlikte din, tümüyle bireysel bir iş değildir. Hegel bu konuda şöyle demektedir: Tarihte din, kendine inanan kişileri dinî bir kurum altında birleştiren paylaşılmış inançlar, kolektif tutumlar biçiminde ortaya çıkar. Tanrı’nın bilinci, toplulukta kazanılan özel bir tasavvurdur. İnsanların var olamamaları durumunda Mutlak’ın bilinip bilinmediğini araştıramayız. Din, insanın bireysel ve kolektif bir tarzda Tanrı hakkında bilinç edinmesidir; din, her yerde var ve etkin olan tapınmayı ortaya çıkartan Mutlak’ın

³²⁵ Pailin, David A., “Din Felsefesi Nedir?”, **Gazi Üniversitesi Ç.İ.F. Dergisi**, çev. Ferit Uslu, 2005/1-2, C.IV, S. 7-8, ss.121-154, s. 125.

³²⁶ Pailin, a.g.m., s.121.

³²⁷ Pailin, a.g.m., s.121.

³²⁸ Vancourt, a.g.m., s. 33.

fiili biçiminde gerçekleşir. Bu tapınma yüzeysel, anlamsız sözlerden ve fiillerden ibaret bir şey değildir; o, umut, korku, sevgi gibi duyguları içerir. Tapınma, en azından minimum seviyede, Hegel'in ısrarla tavsiye ettiği kendine dönüşü, murakabeyi içerir. Fakat tapınma yine de bir bireyin tapınması değildir; topluluğun tapınmasıdır.³²⁹

3. Din psikolojisi'nde

'Din psikolojisi' başlığı altında ana hatlarıyla din ve insandan, özel olarak da biyo-psişik bir varlık olan insanın namaz ibadetinin ruh ve beden üzerindeki etkilerini araştırmaya ve bu ibadeti uygulamanın veya da terk etmenin birey psikolojinde meydana getirdiği farklı durumlara yer vermeye çalıştık.

a. Genel olarak "din" ve "insan psikolojisi"

Dinin kişinin ruh halini, iç âlemini etkilediği bilinmektedir. Dolayısıyla da dinin, psikolojinin inceleme alanına girmesi kaçınılmazdır. Zira, fertte uyanan dini duygu ve düşüncelerin meydana getirdiği hal ve buna bağlı olarak yapılan veya yapılmayan bütün davranışlar dini hayatı oluşturmaktadır. Böylece dini hayat psikolojinin, özellikle din psikolojisinin incelediği bir alan olmaktadır.³³⁰ İbadetler ise bu dinî hayatın bir bölümünü teşkil etmektedir.

Allah'a inancı ve bağlılığı simgeleyen bütün davranışlar ibadet olarak isimlendirilebilir. İbadet, Allah'la kurulan tabiat üstü ilişkinin görünür hali, belli sözler, jestler ve davranışlar şeklindeki tezahürüdür.

Genel olarak ibadet kavramı; "kutsal zaman ve mekânlara saygı", " vahyin yorumu sonucunda girilen bazı eylemler" ve " belli bir amaca ulaşmak için yapılan basit törenler" olmak üzere çok geniş bir davranış ve uygulamalar sistemini,³³¹ kulun Rabbine karşı sevgi, saygı, bağlılık, şükran ve âcizlik duygularını ifade eder.³³²

İbadet ve dinî uygulamalar sayesinde inançlı insan, kendi psikolojik tabiatının ve gündelik şuurunun normal işleyiş düzeninin dışına çıkarak, üstün bir varlık tarzına ve yaşama modeline yükselmektedir.³³³

³²⁹ Vancourt, a.g.m., ss. 33-34.

³³⁰ Uysal, Veysel, **Psiko-Sosyal Açından Oruç**, T. D. V. Yayınları, Ankara, 1994, s. 20.

³³¹ Hökelekli, Hayati, **Din Psikolojisi**, 7.bs., T. D. V. Yayınları, Ankara, 2008, s. 233.

³³² Pazarlı, Osman, **Din Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s.169; Hâbil Şentürk, **Din Psikolojisi**, Esra Yayınları, Konya, 1997, s. 131.

³³³ Hökelekli, a.g.e., s. 234.

İnsanda tapınma eylemini gerçekleştiren asıl niyet, “bağımlılık (sadaikat, birine karşı sevgi ve saygı ile yakınlık duyma ve gösterme) şuuru”ndan beslenmektedir. Tam ve mükemmel olmayan insanın, her şeyini kendisine borçlu olduğu mükemmel ve yüce varlığa karşı itaat ve yakınlaşma isteği, ancak ibadetlerle mümkün olur ve kendini gösterir. Zira ibadet bir “itaat” davranışıdır. Ve yine ibadet, Allah’a bağımlılığın şuuruna varabilmiş olan insanın, bunun sonucuna içtenlikle, şükran ve minnettarlık duyguları içerisinde katılmasını simgeler.³³⁴

Bağımlılık kavramı itaat kavramıyla yakın ilişki içindedir. Çünkü, kişinin bağımlılık duymadığı varlığa itaat etmesi candan ve gönülden değil zoraki olur. Allah’a olan itaat gönül bağı, sevgi, saygı ve bağımlılık ister.³³⁵

İnanan insanın Allah’a bağımlılığını ifade etmesi, buna uygun olan kalıplaşmış hareket ve davranış şekillerini gerektirir. Din bu davranış sistemlerini bizzat düzenlemekle, ferdin tapınma isteğine yön göstererek model davranış şekli ve uygulama biçimleri oluşturmuş olmaktadır. Böylece her ibadet için değişmez aslî unsurlardan oluşmuş bir şekil ve kalıp söz konusudur. Çoğu zaman bu şekil ve kalıp kendi ötesinde çok derin ve gizli manalar taşıyan sembolik tarzda düzenlenmiştir. Bu bakımdan ibadetin şekli, onun mânâsının yaşanmasında etkili olmaktadır. İnanan insan, kıyâm, rükû, secde vb. kalıplar içinde dinî tecrübe ve tasavvurlarının gelişmesini açıkça izleme imkânı bulmakta, ruh hallerinin boğucu etkisinden sıyrılabilmekte ve ilâhî şuuru yaşayabilmektedir. Böylece ibadetin anlamı, şeklinin varlık yapısıyla birleşmektedir.³³⁶

Namaz ibadeti derûnî ve zâhirî boyutları olan bir ibadettir. Bu iki boyutu birbirinden ayırmak ise mümkün değildir. Namazın kalıbı ve ondaki Kur’ân okuma, zikir, salavât gibi sözlü rükûnler objektif bir mahiyete sahip olup ferdin kendisinin belirlediği şeyler değildir.³³⁷

Namazdaki beden duruş şekli ve sözlü rükûnlar sembolik mahiyette olan ve dînî uygulamanın bir parçasını teşkil eden unsurlardır. Bundan dolayı namazdaki söz ve hareketler sıradan şeyler değil; bunlar kişinin dînî tecrübe ve davranışlarını sınırlandıran bir kalıp ve çerçevedir. Mü’min kişinin dînî şuuru bu kalıp içerisinde, namazın sınırladığı algı modeli ve telkin ettiği mânâlar çerçevesinde şekillenir. Kişinin niyeti, rûhî halleri ve

³³⁴ Hökelekli, a.e., s. a.y.

³³⁵ Şentürk, a.g.e., s. 139.

³³⁶ İzutsu, a.g.e., s. 171; Hökelekli, a.g.e., s. 235.

³³⁷ Pazarlı, a.g.e., s. 169; Kasapoğlu, Abdurrahman, “İbadette Şekilcilik: Münâfıkların Namazları Hakkında Psikolojik Bir Tahlil”, **K.S.Ü. İ. F. Dergisi**, 9/2007, s. 124.

algılama imkânları bu kalıbın gerektirdiği mânâyâ uygun düşmesi ölçüsünde, namazın psikolojik etkinliği de artmış olacaktır. “*Şu namaz kılanların vay haline ki, onlar kıldıkları namazın mânâsından uzaktırlar.*”³³⁸ anlamındaki âyet, ibadetteki bu şekil ve mânâ bütünlüğüne dikkat çeker.³³⁹

Sırf dini sorumluluktan kurtulmak, dindar bir çevrede yaşadığı için sosyal uyumun bir gereği olarak, bilincine varılmadan kılınan namazlardan hedeflenen maksadın hâsıl olması ise beklenemez.³⁴⁰

b. Özel olarak “namaz” ve “insan”

Duygu ve düşünceleri ifade etmenin çeşitli yolları vardır. Sembolik yol ise bunların en kapsayıcısı ve derin mânâlar taşıyanıdır. Din, soyut gerçekliklerin en fazla dile getirildiği alan olması hasebiyle dinde çoğu zaman sembollerden yararlanılmıştır. Her şeyden önce, mü’minin varlığına ve yüceliğine inanıp bağlandığı Allah, görülen ve doğrudan algılanan bir yapıya sahip değildir. İnanan insanın, kendisini görmediği ve yaklaşmadığı Allah karşısında duygu ve düşüncelerini nasıl dile getirecek? sorusu ortaya çıkmaktadır. Diğer dinlerde olduğu gibi, İslâm’daki bazı ibadetler de, insan-Allah ilişkisini dile getiren sembolik hareketler, jestler ve bunlara eşlik eden sözlü formüller halinde düzenlenmiştir.³⁴¹

Örneğin: “*Göklerde bulunanlar, yerdeki canlılar ve bütün melekler büyüklük taslamadan Allah’a secde ederler. Onlar üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar.*”³⁴² âyetinde secde hareketi kibirlenme halinden uzak olmanın;³⁴³ “*Hani biz meleklerle (ve cinlere): Âdem’e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirden oldu.*”³⁴⁴ âyetinden ise secde etmeme hali büyükleme belirtisi olarak zikredilmiştir. Ancak ibadetlerde yer alan, din tarafından belirlenmiş olan şekiller ile anlam arasındaki ilişkiyi

³³⁸ el-Mâun 107/ 4-5

³³⁹ Hökelekli, a.g.e., s. 236; Certel, Hüseyin, “Psikolojik Bir Yaklaşımla Sözlü ve Fiilî Şart ve Rükûnlarıyla Namaz”, **A. Ü. İ. F. Dergisi.**, S.13, Erzurum, 1997, s. 341.

³⁴⁰ Certel, “Ebû Tâlib El-Mekkî’de Namazın Psikolojisi”, **S. D. Ü. İ. F. Dergisi.**, S.6., 1999, s. 136.

³⁴¹ Hökelekli, a.e., ss. 236-237.

³⁴² en-Nahl 16/45-49

³⁴³ Bilgin, Vejdi, **İbadet: Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal**, Emin Yayınları, Bursa, 2011, s. 36.

³⁴⁴ el-Bakara 2/34

açıklamak veya da doğru açıklamalarda bulunmak her zaman mümkün değildir ve bu durum konuyu hikmet boyutuna taşır.³⁴⁵

Namaz ibadeti, insanın bütün ifade imkân ve vasıtalarını bir bütün halinde faaliyete geçiren tam bir davranışlar sistemidir, denilebilir. Namazdaki kıyâm, rükû, secde vb. şekli erkânlar, dindarın Rabbi karşısında duyduğu saygı ve tazim hislerinin ifade edildiği fenomenlerdir.³⁴⁶

Bu özellikleri ile namaz, ciddî bir vaziyet alış, söz ve hareket unsurlarından oluşmuş tam bir ifade sistemidir. Bu unsurlar, kendilerine uygun düşen psikolojik muhtevalarından ayrı düşünülemez. Kişinin namaz anında yaşadığı ruh halleri bu davranışlarla uyum ve uygunluk içerisinde olduğu ölçüde ibadet, anlamına uygun olarak yerine getirilmiş olur.³⁴⁷

Bedenin herhangi bir durumdaki vaziyet alış şekli, bireyin o anda yaşadığı duygu ve düşüncelerle alâkalıdır. Normalde birisine saygı ve hürmet ifade etmek için ayakta durulur ve kendisine saygı duyulan, kendisinden yardım umulan şahsa karşı dönülür. Daha hürmetkâr olarak insan başını saygı ve tazimle indirir. Böylece, diz çökme ve secdeye kapanma, ferdî benliği alçaltmanın en son derecesi ve en tabii ifadesidir. Allah huzurunda benliğin tevâzû ile boyun eğişinin gerçekleşmesinde bütün bu beden duruşları ve hareketlerinin büyük etkisi ve önemi vardır. Namazdaki beden hareketleri, Allah karşısında bu benliğin yok oluş ve boyun eğişini bununla birlikte ferdî benliğin tasdikini temsil eder.

Kıyâm, Allah karşısında insanî benliğin kabullenilmesi, rükû ve secde ise bağımsız bir fert olarak Allaha itaat ve teslimiyettir³⁴⁸ ve bu hal inanan insanın Rabbine en yakın olduğu haldir. İnsan Hak karşısında ne kadar eğilir ve küçülürse, ruhen o nispette büyür, yücelir.³⁴⁹

İmama uyarak hep birlikte aynı hareketlerin icra edilmesi her şeyden önce birliği ve beraberliği sembolize eder. Müslümanların bedenlen bir arada toplanmaları ruhen, kalben, fikren, hissen ve itikâden yekpare bir kitle hâline gelmiş olmalarını, imamın tekbiriyle hareket edilmesi ferdî irade ve şuurun fâni olup yerine ma'şeri irade ve şuurun geçmesini,

³⁴⁵ Bilgin, a.g.e., s. 37.

³⁴⁶ Certel, "Ebû Tâlib El-Mekkî'de Namazın Psikolojisi", s. 135.

³⁴⁷ Hökelekli, a.g.e., s. 239.

³⁴⁸ Hökelekli, a.e., s. a.y.

³⁴⁹ Uludağ, a.g.e., s. 80.

saflardaki doğruluk ve hareketlerde ki ahenk kalplerdeki doğruluğu ve ruhlarda ki ahengi temsil eder.³⁵⁰

Böylece namazdaki beden duruş ve hareketleri zihinde oluşmaya başlayan dinî duygu, düşünce ve tasavvurların yönünü belirlemek suretiyle beden ruh üzerine etkisini sağlayıcı ve artırıcı bir sistem olarak rol oynar.³⁵¹

Bir başka açıdan namaz, insanın Allah'a karşı yolculuğunu sembolize etmektedir. Bu yolculukta kullanılan vasıta, söz ve hareket şekilleri Allah tarafından belirlenmiştir; yani bunlar “gayr-i beşerî” bir özelliğe sahiptir. Namazda beşerî olan, her insanın kendi kapasitesine göre Yaratıcı'sına yakınlaşma arzusudur.³⁵²

ba. Namazın insan fizyolojisi üzerindeki etkisi

Her gün namaz kılmak için alınan abdestin bir tür temizlik sağladığı ortadadır. Abdest vücudun mikroplarla en fazla temasta bulunduğu bölümlerinin temizlenmesini sağlamaktadır.³⁵³ Abdest almak, gusül yapmak maddi ve manevi temizliği; namaz ibadetinde beden, elbise ve namaz kılınacak yerin temizliği maddi temizliği; namazın ruhuna uygun bir tavır takınmak, namazın ruhuna uygun olmayan tutum ve davranışlardan sakınmak manevi temizliği ifade eder.³⁵⁴

Namaz öncesi alınan abdestin fizyolojik tesirine bazı yazar ve tıp uzmanları değinmektedir. Günde beş kere belirli periyotlar halinde suyla vücudu temas ettirme adalelerin rahatlamasına yardımcı olduğu, bedensel ve ruhsal gerginliğin şiddetini azalttığı bilinmektedir.³⁵⁵

Namazdaki beden hareketleri vücuttaki bütün eklem yerlerini harekete geçirmektedir. Eklem ve kas ağrıları şeklinde kendini gösteren romatizmal hastalıkların tedavisinde doktorlar namaz ibadetindekine benzer kültür-fizik hareketleri tavsiye etmektedirler. Bu açıdan namazın, kasların güçlenmesi ve eklemlerin normal faaliyetlerini sürdürmesinde önemli pozitif etkilerde bulunduğu dile getirilmiştir.³⁵⁶ Elbette ki namaz bu

³⁵⁰ Uludağ, a.e., s. 84.

³⁵¹ Hökelekli, a.e., s. 239.

³⁵² Pazarlı, a.g.e., s. 169; Hökelekli, a.e., s. a.y.

³⁵³ Hökelekli, a.g.e., ss. 247-247.

³⁵⁴ Uludağ, a.g.e., s. 81; Şentürk, a.g.e., s. 145.

³⁵⁵ Necati, Muhammed Osman, **Kur'an ve Psikoloji**, çev. Hayati Aydın, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998, ss. 254-255.

³⁵⁶ Hökelekli, a.g.e., s. 247; Şentürk, a.g.e., ss. 152-153.

tür faydalarından dolayı değil, sadece ve sadece Allah Teâlâ emrettiği için ve O'nun rızasına mazhar olmak için kılınmalıdır.

bb. Namazın insan psikolojisi üzerindeki etkisi

İnsan tabiatı temelde, çok yönlü istek ve ihtiyaçların biri diğeri ile çelişen, çatışmalı, değişken ve istikrarsız bir özellik gösterir. Bu değişken ve tutarsız tabiatın tutarlı ve dengeli bir karakter haline getirilmesi, ilâhî hakikatle ilişkilerin sürekli canlı tutulması, sistemli bir davranış ve uygulama düzenini gerekli kılmaktadır. İbadetler genelde kişilik ve karakteri düzenleyici ve dengeleyici sistemler olarak anlaşılabilir.³⁵⁷

Devamlılık içerisinde ve tam bir yoğunlaşmayla yapılan ibadetler, ferdî bazı eğilimlerin aşılıp geride bırakılması, buna karşılık diğeri bazılarının da güçlenip gelişmesiyle sonuçlanır. İnsan tabiatındaki iyi yönlerin gelişip olgunlaşmasını sağlayan ibadet, ancak belirtilen şartlara uygun olarak yerine getirilendir. Namazın kötü ve iğrenç şeylerden kişiyi vazgeçirme gücü ve etkisi³⁵⁸ anlamına uygun, ciddiyet ve dikkat içerisinde yerine getirilmediğinde işlemez hale gelebilir.³⁵⁹ Bu açıdan, ahlakî bir dönüşüm sağlayan ibadet, kendini ilâhî hedeflere uyumlu hale getirmiş kimsenin ibadetidir.³⁶⁰

Duanın kendini ifade etme, yardım ve himaye görme; namazın bağlanma; orucun yeme, içme ve cinsel ilişkide bulunma; zekât ve sadakanın mülk edinme ve sahip olma gibi ihtiyaç ve arzuları düzenlemedeki rolleri vardır. Bu rolleri dikkate aldığımızda ibadetler, insanî arzuları düzenleyici bir sistem olarak da yorumlanabilir. Bir bütün olarak ibadetler güçlülere katlanma potansiyelini geliştirme, zorluklarla mücadele etme ve kendini aşma ile sonuçlanan psikolojik bir olgunlaşmanın itici güçleri olurlar.³⁶¹

İbadet karakteri sağlamlaştırır, ferdin kendine olan güvenini artırır, metanet ve cesaretini takviye eder.³⁶² Gençler, dinî inanç ve değerlere bağlanmaları ölçüsünde, çağımızın yıkıcı etkilerinden kurtulup daha sağlıklı ve bütünleşmiş bir benlik yapısı geliştirebilmektedir.³⁶³

³⁵⁷ Hökelekli, a.e., s. 242

³⁵⁸ el-Ankebût 29/ 45

³⁵⁹ el-Mâûn 107/ 4-7

³⁶⁰ Hökelekli, a.g.e., s. 243.

³⁶¹ Hökelekli, a.e., s. 244.

³⁶² Pazarlı, a.g.e, s. 172; Altun, a.g.e., s. 103.

³⁶³ Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 84.

1) İnsan – Âlem ilişkisini zayıflatması

Bu başlık altında inanan ve inancı gereği yaşamaya çalışan insanın ifa ettiği namaz ibadetinin kişi “üzerindeki maddiyata ilgiyi azaltma” ve “zamanı planlama alışkanlığını geliştirme” gibi olumlu iki etkisini incelemeye çalıştık.

a) Maddiyata ilgiyi azaltması

Dünyadaki çeşitli imkânlar para, makam, mevkî vb. insana câzip gelen şeylerdir. İbadetler bunlara aşırı bağlılığı engellemede de etkilidir. Namaz ibadeti günde beş kere bireye Allah’ı, ölümü, âhireti hatırlatır. Böylece insanın dünyaya olan hırsını, ihtirasını azaltır.³⁶⁴

b) Zamanı planlama alışkanlığını geliştirmesi

İbadetler sayesinde ferdin vicdanında “kendi kendini denetleme” sistemi yerleşir.³⁶⁵ Farklı zaman dilimlerine yayılmış olan ibadet, namaz vakitleri bireyde zaman planlama alışkanlığı yaratır. Belli bir program içerisinde sürekli icra edilen ibadet uygulaması, fertte bir iç disiplinin oluşmasını³⁶⁶ ve disiplinli bir hayata alışmasını kolaylaştırır.³⁶⁷ İnsanı sabretmeye alıştırmak, iradesinin güçlenmesini sağlar. Billhassa namazda ve oruçta iradenin etkin rolü ortaya çıkmaktadır.³⁶⁸ Özellikle namazın azimet ve ruhsatlar dışında senenin her gününde, belirli vakitlerde ifa edilmesi zamanı planlı kullanmayı teşvik edicidir.

2) İnsan – Allah ilişkisini güçlendirmesi

İnsanın günde en az beş kere Rabbiyle buluştuğu namaz ibadeti insan-Allah ilişkisinin güçlenmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda ulûhiyet şuurunu pekiştirmekte, sorumluluk duygusunu aşılama, günahlardan arınma duygusunu ve ruhsal rahatlamayı sağlamaktadır.

a) Ulûhiyet şuurunu pekiştirmesi

İnsanın günlük hayatı, iş ve çalışma meşgaleleri ile uykunun mekanik etkisi altında sürüp giderken şuur seviyesi de sıradan, monoton bir haldedir. İbadetlerin etkisi sıradan

³⁶⁴ Peker, a.g.e., s. 121

³⁶⁵ Hökelekli, a.g.e., s. 244; Peker, a.g.e., s. 120.

³⁶⁶ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s. 244.

³⁶⁷ Hayta, Akif, “ İbadetler ve Ruh Sağlığı”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, ed. Hayati Hökelekli, A. O. Yayınları, Ankara, 2002, s.121.

³⁶⁸ Peker, a.g.e., s. 120; Şentürk, a.g.e., s. 151.

şuurun otomatikliğini ve seçiciliğini ortadan kaldırarak³⁶⁹ insanı Allah'ta odaklanan bütün bir hakikatle karşı karşıya getirme şeklinde kendini gösterir. İbadet esnasında bireyin ruhunda dini bir atmosfer oluşur ve bu hâl içinde fikirler ve duygular incilir, yücelir. Bu ruh hallerinin tekrar tekrar yaşanmasıyla dînî şuur insanda kökleşmeye başlar. Dînî bir hayat tarzının benimsenip kişilikte yapılanması sürekli yenilenen ve tekrarlanan dînî tecrübelerle, ibadetlerle gerçekleşir. Böylece, şuurun aşağı seviyelerinden ve bunun tabii sonuçlarından kurtulup aklî kuvvet derecelerine yükselme, ibadetlerin temel bir fonksiyonu olarak ortaya çıkar.³⁷⁰

b) Sorumluluk duygusunu aşılması

İbadet, onu yerine getiren bireyler tarafından Allah'a karşı bir borç ve vazife olarak algılanması ölçüsünde sorumluluk duygusunun gelişmesinde³⁷¹ etkili olmaktadır. İlk olarak Allah karşısında hissedilen sorumluluk ve vazife duygusu; ikinci olarak insanın hem cinslerinden cansız varlıklara kadar uzanan bir karakter halini almaya başlar.³⁷²

c) Günahlardan arınma ilkesini kazandırması

İbadetler, günahkârlık ve suçluluk duygularından bireyi korur. Birey gerek ibadet esnasında gerekse ibadet sonrasında yaptığı dualarla daha önce işlemiş olduğu günahların bağışlanacağını düşünerek günahkârlık ve suçluluk duygularına kapılmaz.³⁷³ Her gün beş vakit namazdan önce, namaz içinde ve namazdan sonra yapılan dua, zikir ve tevbe bu duyguların makul düzeyde olmasını sağlar.

Namaz Esnasında Yaşanan Duygu ve Düşünceler: Bir grup ilâhiyat öğrencisine namazla ilgili bir anket yapılmıştır. Yapılmış olan bu ankette öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar çoğunluğun vermiş olduğu cevaplardan başlayarak tasnif edilmiştir. Buna göre; “Allah huzurunda olma, Allah'a yakınlık, ta'zim ve sığınma hissi, tevâzu ve ciddiyet düşüncesi, mücadele azmi, kararlılık duygusu ve münferit olarak da Allah'a kavuşma ve O'nunla konuşma düşüncesi, nefsi terbiye etme, spor ve sağlık düşüncesi” pozitif düşünceleri yansıtan cevaplardır. Bunun yanında “âcizlik duygusu, kendine namaza

³⁶⁹ Pazarlı, a.g.e, s. 169.

³⁷⁰ Hökelekli, a.g.e., s. 242.

³⁷¹ Kimter, Nurten, “Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, ed. Hayati Hökelekli, A.O. Yayınları, Ankara, 2002, ss.183-191, s. 191.

³⁷² Pazarlı, a.g.e., s. 170; Uludağ, a.g.e., 1995, s. 81; Şentürk, **Din Psikolojisi**, ss. 145-146; Hökelekli, a.g.e., s. 243; Peker, Hüseyin, **Din Psikolojisi**, 1.bs.,Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2003, s. 120.

³⁷³ Peker, a.g.e., ss. 122-123.

verememiş olmanın verdiği sıkıntı, pişmanlık ve suçluluk duygusu” hissedilen negatif duygu ve düşüncelerdir.

Namaz Sonrası Duygu ve Düşünceler: Namaz kılma halinde; “sevinç, rahatlık ve huzur, Allah’a yakınlık, sevgi, dostluk hissi, ruhî tatmin, mutluluk, Allah’la konuşma; namazı kılmama durumunda ise suçluluk, huzursuzluk, zihnin meşgul olmasının olumsuz etkisi; gereği gibi kılmadığında ise, eziklik duygusu” hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Ferdî ve Toplu Namazların Uyandırdığı Duygu ve Düşünceler: Yalnız olarak namaz kılmaya yönelik soruya verilen cevapların çoğu olumlu olup, “daha çok haz alma” hissi yaşadıklarını ifade etmişlerdir. “Yalnızlık duygusu” ise yaşanan olumsuz duyguyu gösteriyor. Cemaat ile kılınan namaza yönelik soruya verilen cevapların tamamı olumludur. Bunlar: “Toplum şuuru, rahatlık, aidiyet, güven, dikkat, huşû, tâdil-i erkân’a riâyet, tevhid inancı, feyiz alma, namaz kılmanın daha kolay gelmesi ve kılınan namazın daha makbul olduğu” cevaplarıdır.

Cami Cemaatiyle Karşılaşmanın Uyandırdığı Duygu ve Düşünceler: Sorulmuş olan bu soruya verilen cevapların da tamamı olumludur. “Sevgi, saygı, yakınlık, sevinç ve mutluluk, güven, yalnız olmama düşüncesi.” verilen cevaplardır.

Cuma ve Bayram Namazlarının Uyandırdığı Duygu ve Düşünceler: “Birlik, beraberlik, huzur ve mutluluk, buluşma, tanışma, iletişime geçme, merhamet ve barış duygusu.”

Namazın Duygu, Düşünce ve Davranış Üzerindeki Kalıcı Etkisine Dair Görüşler: Namazın kalıcı etkisine dair görüşlerin de tamamı olumludur. “Kötü düşünce ve davranışlardan uzaklaştırdığı, davranışları disipline ettiği, ahlaki kişilik kazandırdığı, manevî zevk ve huzur verdiği, motive ettiği, Allah ile olan irtibatı sağladığı ve metanet kazandırdığı” verilmiş olan cevaplardır.³⁷⁴

d) Ruhsal rahatlama sağlaması

Namaz ibadeti ile Allah karşısında kendi bağımlılığını ve aczini tecrübe eden, Yüce Varlık şuuru gelişmiş kimse, büyüklenme ve bağımsızlık duygularının sürükleyebileceği

³⁷⁴ Şentürk, “Namaz İbadetinin Uyandırdığı Duygu ve Düşünceler Üzerine Pilot Bir Araştırma: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği”, **S.D.Ü.İ.F. Dergisi**, S. 13., 2004/2, ss. 46-47-48-49-50-51-52-53-54-55-56-57-58-59; benzer bir çalışma için bakınız. Aydar, Hidâyet, “Bir Din Eğitimi Konusu Olarak “Namaz” ve Bunun Öğrencilerin Hayatındaki Tezahürleri”, **Kur’an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi**, 1999, S.16,17, 18, s. 144.

davranışlardan büyük ölçüde uzak, alçak gönüllü tutumları gelişmiş bir kişilik ortaya koyacaktır.³⁷⁵

Ferdin namazda Allah'ın huzurunda itaat ve niyaz içinde durması ruhsal saflık, kalbî dinginlik, psikolojik bakımdan güven bilincinin oluşması hususunda ruhsal bir aktivite meydana getirmektedir. Namazın meydana getirdiği bu rehavet ve sükûnet hali kişilerin stres ve tedirginlik gibi ruh hastalıklarından kurtulmasını sağlar ve bu sükûnet hali namazdan sonrada bir müddet devam eder.³⁷⁶

Namazın hemen ardından yapılan tesbîh ve duada insanın problemlerini, sıkıntılarını dile getirmesi, ruhsal bakımdan bir rahatlamaya vesile olmaktadır. Ruhsal bakımdan insan; problemlerini, sıkıntılarını bir dostuyla veya da bir psikologla paylaştığında nasıl stresin şiddetinin hafiflemesi, bir rahatlama hali meydana geliyorsa onun problemlerini Yüce Yaratıcı'sına arz etmesi, her namaz sonunda Rabbine dua etmesi, Rabbinden yardım talebinde bulunması kişiyi çok daha fazla rahatlatmaktadır. Böylelikle namaz ibadeti, başarılı bir ruhsal tedavinin nefiste meydana getirdiği sonucu hâsıl etmektedir. Ancak namazın etkisi, ruhsal tedavinin etkisinden çok daha fazladır. Çünkü iç dünyasında, insanın ruhsal bakımdan stres vb. ruh hallerinden kurtulmasının yanı sıra Rabbi arasında namaz esnasında ruhsal bir iletişim meydana gelir, kişinin emelleri yeniden canlanır, azmi kuvvetlenir, kendisi için zorlukları göğüsleme, büyük görevleri yerine getirmeyi mümkün kılacak büyük bir güç hâsıl olur.³⁷⁷

Cemaatle kılınan namazın da ferdin ruhsal tedavisinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Ferdin cemaat namazı için camiye gidip gelmesi diğer insanlarla iletişim halinde olmasına, sağlam sosyal ilişkiler oluşturmaya, cemaate katılanlarla sevgi ve saygı bağlarının oluşmasına katkı sağlar. Bu tür sosyal ilişkiler ise ferdin şahsiyetinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Nitekim bunlar; yalnızlık duygusu, insanlardan kaçınma ve sosyal gruba üye olmama veya toplumun kendilerini kabul etmediğini hissetmekten dolayı bazı fertlerde hâsıl olan stresten korunmayı sağlamak üzere ferdin toplumun bir üyesi olma ve sosyal beğeni ihtiyacını tatmin etmektedir.³⁷⁸

Cuma namazından önce imamın vermiş olduğu Cuma hutbesi, ferde kendisini değerlendirme, hayatına dair bazı problemleri görme ve onlarla yüz yüze gelme, onlara

³⁷⁵ Hökelekli, a.g.e., s. 245.

³⁷⁶ Necati, a.g.e., ss. 247-248-251.

³⁷⁷ Necati, a.e., ss. 248-251.

³⁷⁸ Necati, a.e., s. 252.

direnme ve üstesinden gelmeye yardımcı olur. Kişiler, namazdan sonra problemlerini imama anlatma, sıkıntılarının etkisini izale etmek için imamdan nasihat alma fırsatı elde etmektedir. Genel olarak cemaatle kılınan namazlar, özel olarak ise Cuma namazının ifa ettiği rol bir ölçüde grup psikoterapinin rolüne benzemektedir.³⁷⁹

İbadet insana gerginlik ve stresten kurtulmada ve ruh sağlığını korumada yardımcı olur. İnsan günlük hayatın problemleri ile uğraşırken zaman zaman gerginlikler yaşar, huzursuz olur, zihnen yorulur. İşte İslâm'da sıkça yapılması istenen namaz, insanı günlük hayatındaki yorgun işlerden, zihnini meşgul eden problemlerden uzaklaştırarak kısa bir süre de olsa dinlenmesini ve stres atmasını sağlar.³⁸⁰

Mü'min bir kimse, her hangi bir farz ibadetini yerine getirdiğinde Yaratıcısı olan Yüce varlığa karşı vazifesini yerine getirmiş olmanın iç huzurunu, rahatlığını yaşar ve sonuçta elde etmesi mümkün olan mükâfatın ümidiyle moral düzeyini yüksek tutabilir.³⁸¹

4. Din sosyolojisi'nde

'Din sosyolojisi' başlığı altında genel olarak din ve toplum arasındaki ilişkiye, özel olarak da namazla toplum arasındaki çift taraflı etkileşimden bahsetmeye çalıştık.

a. Genel olarak "din" ve "toplum"

Din sosyolojisi, dinin sosyolojik yönüyle ilgilenen bilim dalıdır. Dinin sosyolojik manası; dini sosyolojik zaviyeden ele almayı, anlamayı, tasvir etmeyi, yorumlamayı; dinin toplumsal gerçekliğini; sosyal bir fenomen olarak dini, din ile toplumun karşılıklı ilişkilerini olduğu veya gerçekleştiği gibi sosyolojik perspektiften anlama ve yorumlama çabalarını ihtiva etmektedir.³⁸²

Bazı dinlerin kültür hayatındaki tesiri çok daha fazladır,³⁸³ denilebilse de hangisinin diğerini daha fazla etkilediğini genel bir hüküm olarak ortaya koyabilmek mümkün değildir. Çünkü, dine dayalı inançlar ve sosyo-kültürel yapılar çeşitlilik arz eder. İlahî alandan beşerî alana inen vahyin anlaşılmasında ve yorumlanmasında "toplumsal yapının

³⁷⁹ Necati, a.e., s. 253.

³⁸⁰ Pazarlı, a.g.e., s. 169; Peker, a.g.e., s. 119.

³⁸¹ Kimter, a.g.m., s. 191.

³⁸² Okumuş, Ejder, "Sosyolojinin Din Sorunsalı", **Din Sosyolojisi**, ed. Mehmet Bayyigit, Palet Yayınları, Konya, 2013, s. 87.

³⁸³ Freyer, Hans, **Din Sosyolojisi**, çev. Turgut Kalpsüz, A.Ü.İ.F. Yayınlarından, Ankara, 1964, s. 64; Ejder Okumuş, a.g.m., s. 95; ayrıca bkz. Sezen, Yümnü, **Sosyoloji Açısından Din**, 3.bs., M.Ü.İ.F. Yayınları Nu:22, İstanbul, 1993, s. 79.

fiziki ve kültürel özelliklerinin” dine etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Aynı zamanda dinin de söz konusu alana farklı zamanlarda ve ortamlarda çeşitli şekillerde etki ettiği de bilinmektedir.³⁸⁴

b. Özel olarak “namaz” ve “toplum”

Din toplumda bütünleştirme,³⁸⁵ organizasyon, sosyalizasyon, yapılandırma gibi işlevleri yerine getirmektedir.³⁸⁶ Örneğin; İslâm Dini’ndeki namaz vakti, insanların bir araya gelmelerini ve camide cemaat oluşturmalarını sağlar. Cuma namazı ise ibadet amacıyla haftalık bir toplanma zamanı anlamına gelir. İbadet maksadıyla gerçekleşen bu zamansal düzenlemeler sosyal bütünleşmeyi sağlamaktadır. Ayrıca ibadetlerin belli mekân ve zamanlarda icra edilmesi o mekânın estetik düzenlemeye tâbi tutulmasını da sağlamaktadır.³⁸⁷

Dinin toplumda olumlu işlevlerinin yanı sıra olumsuz bir takım işlevlerinin de olduğu ifade edilmiştir. Din toplumu bütünleştirdiği gibi ayrışmasına neden de olabilir.³⁸⁸ Kıbrıs’ta Müslüman ve Hıristiyan toplumları arasında olduğu gibi, bir toplumda çeşitli dine mensup fertler bir arada olduğunda din bazen bütünleştirme işlevini yerine getirememektedir. İnananların yanında inanmayanlarda mevcut olduğunda, dinin emir ve yasaklarına duyarlı olanlarla olmayanların düşünceleri bir birine zıt olduğunda toplumda çatışma meydana gelebilmektedir.³⁸⁹ İlâhî kaynaklı olan bir din tabiki de insanları ayrıştırmayı, toplumda kaos ve fesat çıkarmayı hedeflemez ve müntesiplerini bu yönde teşvik etmez.

ba. Namaz – toplum ilişkisi

Namaz-toplum ilişkisi başlığımız altında namazın bireysel ve toplumsal sonuçlarını, bireysel sonuçları içerisinde bilgi edinme ve zamandan tasarrufu ele alacağız.

³⁸⁴ Güngör, Özcan, “Kur’an’da Sosyal Bütünleşme”, **D. İ. Dergi**, C. 40, S.3, 2004, s. 35.

³⁸⁵ Sezen, a.g.e., s. 76.

³⁸⁶ Okumuş, a.g.m., s. 99.

³⁸⁷ Çelik, Celalettin, “Sosyal Bütünleşme ve Din”, **Din Sosyolojisi**, ed. Mehmet Bayyığıt, Palet Yayınları, Konya, 2013, ss. 171-175.

³⁸⁸ Okumuş, a.g.m., s. 96.

³⁸⁹ Taplamacıoğlu, Mehmet, **Din Sosyolojisi**, 3.bs., A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, ts., s. 134.

1) Bireysel sonuçları

Zihnî ve kalbî bir niteliğe sahip olan iman fertleri ayırabilirken; ibadetler aynı merkezî tecrübeyi paylaşan kimseleri birbirine bağlamaya, birleştirmeye, dinî grup kurmaya ve geliştirmeye yarar.³⁹⁰ Aile de bütünleşmesini ibadet cemaati ile kazanır. Aynı ayinlerin toplu olarak icra edilmesi müşterek kanaatlerden ve inançlardan daha etkili olduğu bir gerçektir.³⁹¹

a) Bilgi edinme

Namaz ibadeti vesilesiyle her gün beş defa ihtiyarî, haftada bir kere Cuma namazıyla³⁹² mecbûrî olarak camide buluşan Müslümanların içtimaî meselelerini istişâre ederek müşterek kararlar alıp ve bu kararların tatbikatını takip edip neticesini öğrenmeleri, ayrıca ikili temaslarda bulunup bilgi eksikliğini gidermeleri ve gelişmelerden haberdar olmaları sağlanmaktadır.³⁹³ Nitekim Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin hemen ardından, Mescid'i Nebî'nin inşasını gerçekleştirip, burayı merkez alarak ibadet öncesinde ve sonrasında bütün sosyal meseleri istişâre ederek karar aldığı yönündeki bilgiler de³⁹⁴ Hz. Peygamber'in ibadet merkezinin bu özelliğinden istifade etmeyi amaçladığını gösterir.

b) Zaman ekonomisi

Sabah namazının erken kılınması toplumda hayatın en azından “üç” saat önce başlaması anlamına gelir. İlk bakışta küçümsenen bu zaman farkı, memleketin fertlerine teşmil edilip, yayıldığı ve beş-on sene içinde mütâlâa edildiği takdirde büyük yekûnlar karşımıza çıkar. Meselâ; her gün kazanılan bu üçer saat, üç gün zarfında dokuz saat şeklinde ufak bir fedakârlıkla kazanılmış bir iş günü olur.³⁹⁵

2) Toplumsal sonuçları

Sosyal bütünleşme, sosyalleşme, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, sosyal eşitlik namazın toplum üzerindeki olumlu etkilerinin bir kaçıdır. Bunları kısaca incelemeye çalışacağız.

³⁹⁰ Taplamacioğlu, a.g.e., s. 199.

³⁹¹ Wach, Joachim, **Din Sosyolojisi**, çev. Ünver Günay, M.Ü.İ.V. Yayınları Nu.98, İstanbul, 1995, s. 96.

³⁹² Özcan Güngör, a.g.m, s. 46.

³⁹³ Uludağ, a.g.e., s. 84.

³⁹⁴ Ünal, a.g.m., s. 361.

³⁹⁵ Daryal, Ali Murat , **Dini Hayatın Psiko- Sosyal Temelleri**, 2.bs., M.Ü.İ.F. Yayınları:75, İstanbul, 1999, s. 106.

a) Sosyal bütünleşme

Genel anlamda din, özelde namaz ibadeti coğrafya ve yerleşim birimleri açısından da birleştirici bir etkiye sahiptir. İslâm toplumunda şehirler cami ve tekkelerin etrafında gelişmiştir. Araplar ve Türkler gibi içerisinde yoğun göçebe unsurları taşıyan milletlerin yerleşik hayata geçmelerinde mabetlerin ve toplu icra edilen ibadetlerin büyük etkisi olmuştur.³⁹⁶ En ilkel kabilelerde görülen, bir mabet etrafında kurulan yerleşim birimleri bu bütünleşmeyi göstermektedir.³⁹⁷ Fransız Doğu gezgini Jean Thevenot (1633/1667)'a göre, İslâm memleketlerinde hamamlar, çeşmeler ve camilerin birbirlerine yakın bir külliye olarak inşâ edilmesi İslâm Dini'nin belirli vakitlerde yerine getirilmesini emrettiği abdest ve namaz ibadeti sebebiyledir.³⁹⁸

Namaz ibadetinin toplu olarak ifa edildiği camilerde Müslümanlar bir imamın önderliğinde topluca Allah'ın huzuruna çıkıp kısa bir süre için de olsa maddi hayatın ağırlığını üzerlerinden atarak ruhen dinlenirler. Cami bir mektep; imam da muallim görevi görür. Cemaatin bilgi ve kültür seviyesi buralarda yükseltilir. Cami bir aile; imamda şefkatli bir aile reisidir. Burada edep ve terbiye yerleştirilir. Cami bir hastane; imam da bir kalp doktorudur. Maddi meseleler ve rûhî hastalıklar bu şifahanede tedavi edilir. Cami bir kışla; imam bir subaydır. Disiplin ve nizama bağlılık şuuru burada verilir. Cami bir mahkeme; imam ise âdil bir hâkim ve hakemdir. İnsanlara adalet tevzii eder. Kısacası namaz ibadetinin toplu olarak eda edildiği camiler İslâm toplumunun hem beyni hem de kalbidir. Cemaatin aklını ve kalbini buralar besler.³⁹⁹ Camilerin, hutbelerle “fakirlere maddeten yardım edilmesi” çağrısıyla Kızılay'ın; “içki içmenin, kumar oynamanın zararlarına vb.” dikkat çekilmesiyle Yeşilay'ın; “bütün canlı varlıklara kötülük etmeyip bilakis onları sevip korumanın lüzumunun” belirtilmesiyle Hayvanları Koruma Cemiyetinin; “ağaç dikmenin sevabının” dile getirilmesiyle Ormanları Koruma Cemiyetinin fahrî birer şubesi gibi olduğu söylenebilir.⁴⁰⁰

Nitekim tarihte, temel de namaz ibadeti için yapılan Medine Mescid'i, ibadet merkezi olmasının yanında, siyasi ve idari meselelerin müzakere edilip karara bağlandığı yer olması hasebiyle Millet Meclisi, Benî-Sakîf ve Negrân örneklerinde görüldüğü üzere

³⁹⁶ Bilgin, Vejdi, “Din ve Kültür”, **Din Sosyolojisi**, ed. Mehmet Bayyigit, Palet Yayınları, Konya, 2013, s. 121; geniş bilgi için ayrıca bakınız. Sezer, a.g.e., ss. 84-85.

³⁹⁷ Ünal, Vehbi, “İslâm'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu”, **C.Ü.İ. F. Dergisi**, S. XIV/1, 2010, s. 359.

³⁹⁸ Er, İzzet, **Din Sosyolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 267.

³⁹⁹ Uludağ, a.g.e., s. 85.

⁴⁰⁰ Daryal, a.g.e., ss. 102-103.

Milletlerarası siyasi görüşme salonu, Eğitim ve öğretim yeri, kimsesizler yurdu, geçici barınak, sosyal yardımlaşma ve dayanışma merkezi, genellikle davaların görülüp karara bağlandığı mahkeme salonu, daha çok savaş sonrasında mescid, geçici hastane, Necrân Hıristiyan toplumunun liderleri sulh için Medine'ye geldiklerinde devlet misafirhânesi, Sûdanlı ve Habeşistanlılar kılıç-kalkan oyunu gibi oyunlar oynadıkları, Hassân b. Sâbit'in şiirler okuduğu, bunları sahabe, Hz. Peygamber ve Hz. Âişe'nin dinlediği kültür ve sanat merkezi gibi fonksiyonlar icra etmiştir.⁴⁰¹

b) Sosyalleşme ve sosyal dayanışma

İbadetler içtimaî bir karakter taşıyıp⁴⁰² birçoğu cemaat halinde uygulanır. Bunun önemi en fazla mü'minler arasında birlik şuurunun uyanmasıyla kendini gösterir. Farz namazların aksine, sünnetlerin ayrı ayrı kılınması, Müslümanların temel meselelerde birlik ve beraberlik içinde olmalarıyla birlikte teferruatta robotlaşmayarak şahsî teşebbüs sahibi fertler olarak yapıcılığa, şahsi kabiliyet ve istidatlarını geliştirmeye teşvik amacına da hizmet etmektedir.⁴⁰³ En nihâyetinde toplu kılınan namaz ibadeti bireyleri ferdiyetçilikten toplumculuğa yöneltip toplum şuurunun güçlenmesini sağlayacak,⁴⁰⁴ insanlarda birlikte yaşama ve kardeşlik şuurunu geliştirecek, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı öğretecektir.⁴⁰⁵

Sosyolojik açıdan bakıldığında cemaatle kılınan namaz, ümmet şuurunun zaman ve mekânda tecessüm etmesini ve İslâm ümmetinin ferdî şuurlarda ve belli sosyal gruplarda bir bütün olarak var olmasını sağlamaktadır.⁴⁰⁶

İbadetler, kişiyi Allah'la olduğu kadar diğer insanlarla da yakınlaştırmaktadır. Benzer duygu ve düşüncelere sahip olarak ortak tek bir amaç için bir araya gelmiş olan insan kalabalığı içerisinde, ferdî benliklerin duvarları yıkılarak kollektif ruh hâkim olur. Namaz ibadetinin toplu olarak ifa edildiği camiler bunda aktif rol oynar. İnsanlar birbirleriyle tanışır, birbirlerine yardımcı olur, hâl hatır sorar ve böylelikle yalnızlık

⁴⁰¹ Karadoğu, Ali, Sosyo- Kültürel Açıdan Namaz İbadeti, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2008, ss. 196-197-198.

⁴⁰² Pazarlı, a.g.e., s. 170.

⁴⁰³ Daryal, a.g.e., s. 93.

⁴⁰⁴ Daryal, a.e., s. 95.

⁴⁰⁵ Ünal, a.g.m., s. 370.

⁴⁰⁶ Arslantürk, Zeki, " Namazın Cemaatle Kılınması veya İbadetin Toplumsallaşması", **Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami**, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul, 2009, s. 182.

duyguları bir nebze olsun ortadan kalkar,⁴⁰⁷ birbirlerinin durumundan haberdar olma fırsatı elde ederler.⁴⁰⁸

Camilerde toplu olarak ifa edilen farz namazlarının, tecrübî psikolojideki “aynı işi yapanlar arasında sevgi, muhabbet ve dayanışmanın meydana geleceği” ilkesine göre bu kişiler arasında da sevgi, saygı, dayanışma vs. oluşmasını sağlaması kaçınılmazdır, denebilir.⁴⁰⁹ Birey namaz için kibleye yöneldiğinde “salli bârik” duaları ile bütün ümmet ve peygamberlere, “Rabbenâ” dualarıyla da bütün insanlara dua etmiş olmakla; ruhunda sevgi, saygı ve kardeşlik duygularını hisseder. Toplum hayatının gelişip olgunlaşması içinde gerekli olan ilk adım sevgi, saygı, kardeşlik, minnet ve dualaşma hislerinin oluşması ve bunların canlı tutulmasıdır.⁴¹⁰

Tüm Müslümanların cemaatle kılınan namazlarda ırk, sınıf, ülke ve dil farkı gözetmeksizin Mekke'deki Kâbe'ye yönelmeleri dünya inananlarının birliğine somut bir gösterge olmaktadır.⁴¹¹ Bundan dolayı iki Müslüman bir namaz vakti birlikteliğine sahip ise mutlaka bu şuuru grup davranışı haline dönüştürmeleri gerekmektedir. Farz ve vacip namazları dışında birlikte eda edilen namazlara Yüce Yaratıcının kat kat sevap vaadi de bu olguyu motive etmektedir.⁴¹² Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) Cuma ve Bayram namazlarında olduğu gibi beş vakit namazın farzlarını, hatta ölüm hastalığında dahi cemaatle kılmış ve cemaate kıldırmıştır. Cemaatle namaz kılmaya hiçbir tabiat olayı hiç bir sıkıntı ve olumsuzluk, savaş hâli de dahil olmak üzere, engel olamamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in savaş alanında dahi vakit namazlarını cemaatle kıldırıldığını, savaş alanında namazın nasıl kılınacağını bildiren âyetlerden öğrenmekteyiz.⁴¹³

c) Sosyal eşitlik

Toplu ibadetler, ibadet edenler arasındaki makam, mertebe ve ırk üstünlüğü duygusunu ortadan kaldırmak suretiyle sosyal eşitliği oluşturur ve besler. Böylece cemaat

⁴⁰⁷ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, ss. 245-246; Peker, a.g.e., s. 122; Şentürk, a.g.e., s. 148.

⁴⁰⁸ Kamili, Fahri, **İslam Fıkıhında Namaz İbadeti (Anlamı, Önemi, Tarihçesi, Fert ve Toplum Üzerindeki Etkileri)**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2006, ss. 155-156.

⁴⁰⁹ Daryal, a.g.e., s. 93.

⁴¹⁰ Kamili, a.g.tz., s. 163.

⁴¹¹ Kamili, a.g.tz., s. 160.

⁴¹² Arslantürk, a.g.m., s. 182.

⁴¹³ Çetiner, Bedreddin, “Ferdî Namaz- Cemaatle Namaz”, **Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami**, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul, 2009, ss. 156-157.

halinde ibadetler, insanla insan arasındaki bütün engelleri kaldırmak suretiyle insanları birbirine yaklaştırmış olur.⁴¹⁴

Camilerde; âmir-memur, zengin-fakir, öğretmen-öğrenci her kesimden insanın aynı safta omuz omuza, hatta camiye önce gelmişse diğerinden önde yer alarak namaz kılması, kişilerin Allah'ın huzurunda herkesin eşit olduğunu görmesini, algılamasını ve aşağılık duygusuna kapılmamasını sağlar.⁴¹⁵ Böylelikle namaz sosyal adaleti gerçekleştirmiş olup “insan insan olduğu için muhteremdir” düşüncesini zihinlere yerleştirir.⁴¹⁶

bb. Toplum – namaz ilişkisi

Bu başlık altında “Toplum-namaz ilişkisi”ni bireysel ve toplumsal ölçeklere göre yer vermeye çalıştık.

1) Bireysel ölçeklere göre

Dinin toplum ve kültür üzerinde etkili olduğu müşahede edilirken, din ile toplum arasında etkileşimin karşılıklı olduğu da unutulmamalıdır. Yani; bir yandan din ve unsurları toplumu etkilerken bir yandan da toplum düzeni, kültür sahaları dine tesir eder.⁴¹⁷

“Brüksel Flaman Üniversitesinin 1995 yılında 1462 kişilik bir örneklem üzerinde yürüttüğü ankette, Belçika'daki yetişkin (19 yaş ve üstü) Türk erkeklerin %16'nın her gün camiye, %22'sinin de Cuma namazına gittiği belirtilmektedir. Örneklemin yarıya yakını, bazı özel gün ve bayramlarda camiye gittiklerini ifade etmişlerdir. Sorgulamalardan %24'ü hiçbir camiyle ilişkili değildir. Örnekleimde, çalışan ücretli nüfusun %83'ü, öğrencilerin %73'ü, işsizlerin %69'u ve serbest meslek sahiplerinin %64'ü, en az haftada bir kere camiye gittiklerini ifade etmişlerdir.”⁴¹⁸ Müslüman nüfusun azınlıkta olduğu bir ülkedeki namaz kılma oranını gösteren bu çalışmadan; Müslüman bir ülkede yaşayıp yaşamamanın kişinin ibadetleri hayatına geçirmesinde etkili olduğunu öğrenmekteyiz.

⁴¹⁴ Pazarlı, a.g.e., s. 171; Hökelekli, a.g.e., ss. 245-246.

⁴¹⁵ Uludağ, a.g.e., s. 84; Pazarlı, a.g.e., s. 171; Peker, a.g.e., s. 120; daha geniş bilgi için bakınız: Daryal, a.g.e., ss. 86-87-89; vb. ifadeler için bkz. Şentürk, Lütfi, “İslâm'da İbadet Kavramı ve Namaz”, **D.İ. Dergisi**, C.33., S.3., 1997, s. 25.

⁴¹⁶ Yıldırım, Celâl, “Namaz Huzur Verir”, **D. İ.B. Dergisi: Dinî, Ahlâkî, Meslekî Aylık Dergi**, C.3., S. 10-11, s. 238.

⁴¹⁷ Freyer, a.g.e., s. 64; Okumuş, Ejder, a.g.m., s. 95; ayrıca bkz: Sezen, a.g.e., s. 79.

⁴¹⁸ Aydın, Mehmet Zeki, “Belçika'da İlk ve Orta Öğretimde Okutulan İslâm Din Dersi Programları”, **C.Ü.İ.F.D**, S.VII/1, Sivas, 2003, s. 87.

a) Cinsiyet ve yaşa göre

Günlük namazını düzenli kılanlar sıralamasında kadınların erkeklerden daha çok olduğu tespit edilmiştir. Hiç namaz kılmam diyenlerin oranının da erkeklere nazaran daha düşük olduğu tespitler arasındadır.⁴¹⁹

Yaş faktörünün de dini yaşayışta rolü oldukça büyüktür. Genç yaşlarda dine karşı belli bir kayıtsızlık yaşanmasına karşılık, yaş ilerledikçe yaşın ilerlemesine paralel dine karşı bağlılık da artmakta ve çoğunlukla teşkilatlanmış ve gelenekselleşmiş din içerisinde hâkim rolün yaşlılara düştüğü gözlemlenmektedir. Yaş ilerledikçe günlük vakit namazlarına dikkat artmakta, 60 yaş ve üzerinde günlük namaz kılma oranı üst düzeye çıkmaktadır.⁴²⁰ Beş vakit namazlarda cami cemaatinin genelde yaşlılardan oluştuğu gözlemlenirken Cuma namazında gençlerin de çokluğu dikkat çekmektedir.⁴²¹

b) Medeni haline göre

Medeni durumla düzenli namaz kılma arasındaki ilişki en yüksekten düşüğe doğru, evliler, dul olanlar ve bekârlar şeklinde sıralanmaktadır. Medeni durum gibi aile tipi de namaz kılmayı etkileyen bir unsurdur. Genellikle geleneksel özellikleri ağır basan geniş aile ortamlarında düzenli namaz kılma oranı daha yüksek iken, modern aile ortamlarında bu oranın azaldığı gözlemlenmiştir.⁴²²

c) Eğitim düzeyine göre

Okuma yazma bilmeyenler, ilkokul ve lise mezunları düzenli olarak namaz kılmada en yüksek orana sahiptir. Buna karşın en düşük orana yüksek okul mezunlarında raslanmaktadır.⁴²³

2) Toplumsal ölçeklere göre

“Toplumsal ölçeklere göre” başlığı adı altında kırsal bölgenin ve kentin; gelir durumunun ve icra edilen mesleğin namaz ibadeti üzerindeki etkilerini göstermeye çalıştık.

⁴¹⁹ Karadoğu, a.g.tz., s. 266.

⁴²⁰ Karadoğu, a.g.tz., s. 268.

⁴²¹ Karadoğu, a.g.tz., s. 271.

⁴²² Karadoğu, a.g.tz., s. 270.

⁴²³ Karadoğu, a.g.tz., s. 269.

a) Sosyal birimlerine göre

Kırsal bölgelerde beş vakit namaza bağlılık kenttekenden daha fazla olduğu yapılan araştırmalardan tespit edilmiştir. Fakat kırsal kesimde kentleşmenin etkileri arttıkça günlük namazlara olan ilgi azalmaktadır. Kent merkezinden geleneksel çevreden modern çevrelere çıkıldıkça namaza ilginin hissedilir ölçüde düştüğü görülmektedir.⁴²⁴ Kırsal alanlarda Cuma ve Bayram namazına ilgi kente nazaran daha fazladır. Aynı şekilde şehirde, gecekondu semtlerinde bu namazlara ilginin, lüks semtlerden daha yoğun olduğu tespit edilmiştir.⁴²⁵

Ayrıca dinî ibadetleri icra etmede bölgeler arası sekülârizasyon en fazla Ege bölgesinde, ikinci olarak Marmara, daha sonrada Akdeniz bölgelerinde görülmektedir.⁴²⁶

b) Gelir dağılımına göre

Gelir düzeyi yükseldikçe vakit namazlarına ilginin düştüğü gözlemlenmiştir. Gelir düzeyi bakımından toplumun en alt tabakasının namaza daha bağlı, en üst tabakanın da daha az ilgili olduğu tespit edilmiştir.⁴²⁷

c) Meslek gruplarına göre

İş ve meslek gruplarında namazlarını en düzenli kılanların ev hanımları olduğu müşahede edilmiş, ikinci sırayı tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar, üçüncü sırayı esnaf ve zanaatkârlar, dördüncü sırada işçi, müstahdem takip edip; sıralama tüccarlar, memurlar ve öğrenciler şeklinde gitmektedir. Hiç namaz kılmam diyenlerin en az olduğu grubu tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar oluştururken, en yüksek oran memurlarda görülmektedir.⁴²⁸

5. Din eğitimi'nde

Bu başlık altında genel olarak din ve eğitimden, özel olarak da namaz eğitim ve öğretiminden, namaz öğretimine etkisi olan faktörlerden bahsedeceğiz.

⁴²⁴ Karadoğu, a.g.tz., s. 265

⁴²⁵ Karadoğu, a.g.tz., s. 271..

⁴²⁶ Karadoğu, a.g.tz., s. 265.

⁴²⁷ Karadoğu, a.g.tz., s. 268.

⁴²⁸ Karadoğu, a.g.tz., s. 269.

a. Genel olarak “din” ve “eğitim”

“Eğitim, çocuğun davranışlarında istenen yönde değişiklik yapma faaliyeti olarak tarif edilmiştir.”⁴²⁹ İstenilen yönden kasıt, insandaki iyi yönlerin geliştirilmesidir.⁴³⁰ Din eğitimi ise, çocuğun Yüce Allah’ın varlığını ve birliğini kavramasına imkân veren doğuştan edindiği sezgisel yeteneğin fark edilerek desteklenmesi ve daha da geliştirilme çabası,⁴³¹ olarak tanımlanmıştır.

İbadet eğitimi, ibadet ve kulluk davranışları içerisinde yapılan öğrenme, inanma ve dua gibi fonksiyonları içine alan bir faaliyet, inananlar arasında cereyan eden bir iletişim ve etkileşimin ifadesidir.⁴³² İslâm Dini’nde ibadet eğitimi önemli bir husus olup bu faaliyeti aile, okul, mabet ve toplum gibi sosyal kurum ve ortamlar üstlenmiştir.⁴³³ Hiçbir şekli ile ibadet eğitimi görmemiş kimseler arasında hurafelere başvurma yaygın bir şekilde görülmesi nedeniyle de bu eğitiminin verilmesi kaçınılmaz olmuş, ibadeti öğretme din eğitiminin görevlerinden biri sayılmıştır.⁴³⁴

Psikolog ve pedagoglar ortak eğilimlerini ve davranış kalıplarını göz önüne alarak, çocukluk dönemini çeşitli evrelere ayırmışlardır.⁴³⁵ 3 yaştan itibaren yavaş yavaş dini nitelikli sözlerle, heyecanlarla sevgi veya korkularla ilgilenmeye başlar. 3-4 yaş çocukların telkin almaya çok müsait oldukları bir dönemdir. Bu nedenle de eğitim ve din eğitimi için son derece önemli ve kritik bir dönem kabul edilir. Bu yılların aynı zamanda dinî, duygu ve düşüncenin uyanmaya ve konu ile ilgili sorular sormaya başladıkları bir dönem⁴³⁶ olduğu ifade edilmiştir.

3 ile 5 yaş arasındaki çocuklarda kendiliğinden bir dînî his ortaya çıkmaktadır. Onun için bu dönem çocukların dinî duygu ve inanç gelişimleri için önemli⁴³⁷

⁴²⁹ Kirpitçi, Eyüp, “Din Eğitimi Açısından Baba-Oğul İlişkisi”, **S.Ü.İ.F.D.**, ss. 223-239-234.

⁴³⁰ Bilgin- Beyza - Selçuk, Mualla, **Din Öğretimi: Özel Öğretim Yöntemleri**, Akid Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 26.

⁴³¹ Oruç, Cemil, “Din Eğitiminin Hedefleri”, **F.Ü.İ.F. Dergisi**, 13:1 (2008), ss. 259-269, s. 261.

⁴³² Onay, Ahmet, “Mabet İçinde Eğitim” ya da “İçinde Eğitim Olan İbadet”, **Dem Dergi**, Yıl: 1, Sayı: 3, ss. 42-45, s. 42.

⁴³³ Onay, a.g.m., s. 42.

⁴³⁴ Bilgin, Beyza, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, A. Ü. İ. F. Yayınları, Ankara, 1988, s. 25.

⁴³⁵ Şimşek, Eyüp, “Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2004, S.1, ss.207-220, s. 208.

⁴³⁶ Öcal, Mustafa, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**, T. D. V. Yayınları, Ankara, 2007, s. s. 45.

⁴³⁷ Öcal, a.g.e., s. 49; Dam, Hasan, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, editör: Mustafa Köylü, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010, ss.13-63 s. 30.

adedilmiştir. Değişik alanlarda yapılan çalışmalar, öğretimi çocuğa göre ayarlamının gereğine ve çocuğun dinî gelişimine dair bilgiler sağladı.⁴³⁸

Din ile ilgili öğrenme de çocuğun ilk günlerinden itibaren söz konusudur. Çocuğun kulağına ulaşan “Allah”, kelimesi, “Maşallah, Allah bağışlasın” gibi dualar, “hu hu hu Allah, sen uykular ver Allah” gibi ninniler sayesinde Allah, çocuğun zihninde yer eder. Bu izlenimleri ileride onları ne zaman nerede nasıl edindiklerini hatırlamaksızın kullanacaklardır.⁴³⁹

Dinî faaliyetlerin bir oyun ve eğlence esprisi içinde yürütüldüğü 6 senelik kazanımın ardından bilgilendirmeye geçilmelidir. Allah Rasûlü’nün ifade ettiği üzere 7 yaşında⁴⁴⁰ da namaz ibadeti eğitimi verilmeye başlanmalıdır.⁴⁴¹ Fakat her şeyden önce temel amaç çocuğun dine sempati ile bakmasıdır. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.) en güzel örnektir.⁴⁴²

b. Özel olarak “namaz” ve “eğitim”

İslâm’ın temelinde yer alan kelime-i şehâdet, namaz ve oruç çocukları öncelikle ilgilendiren ibadetlerdir. Zira çocuklar küçük yaştan itibaren namaz ve oruçla ilgilendirilir.⁴⁴³ Bundan dolayı zihinsel gelişim döneminde öncelikle namaz ve oruç ibadetinin üzerinde durmak gerekir.⁴⁴⁴

Çocuklara öncelikle “ibadetlerin insanlar tarafından değil, Allah tarafından konulmuş olduğu, insanlar tarafından kaldırılamayacağı gerçeği fark ettirilecektir. Bunları yapanların yanı sıra yapmayanlarında bulunabileceği, ibadetin Allah ile insan arasında bir mesele olduğu, yapmayanların zorlanamayacağı, yapanlara ise saygı ve kolaylık gösterilmesi gerektiğine dikkat çekilecektir.”⁴⁴⁵

⁴³⁸ Bilgin- Selçuk, a.g.e., s. 66.

⁴³⁹ Bilgin- Selçuk, a.g.e., s. 68.

⁴⁴⁰ ed-Dârimî, a.g.e., “Kitâbu’s-Salât”, Bab No: 141; et-Tirmizî, a.g.e., “Ebvâbü’s-Salât”, Bab No: 299

⁴⁴¹ Dodurgalı, Abdurrahman, **Ailede Çocuğun Din Eğitimi**, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 123, 2.bs., İstanbul, 1998, s. 139.

⁴⁴² Dodurgalı, a.g.e., s. 142.

⁴⁴³ Öcal, a.g.e., s. 90.

⁴⁴⁴ Dodurgalı, a.g.e., s. 204.

⁴⁴⁵ Bilgin- Selçuk, a.g.e., s. 88.

Namaz ve ibadet eğitiminde en çok niyet yani bilinçli olma özelliği kazandırılmaya çalışılmalıdır. Zira ibadet konusunda belli bir bilincin oluşması ibadetten beklenen amacın tahakkuku için şarttır.⁴⁴⁶

İbadetler, elde edilmesi güç alışkanlıklardandır. Bundan dolayı ibadet eğitiminde çok dikkatli olunmalı, duyarlı hareket edilmelidir. Önce çocukta öğrenme isteğinin kaynağı olan ilgi oluşturulmalı, ibadete dair oluşturulan bu ilgi alanı içinde çocuk yönlendirilmelidir.⁴⁴⁷ Genelde din eğitimi, özelde namaz eğitiminde çocuğa uygulanan metotlar içinde en ideal olanı ibadete teşvik, birlikte ibadet ve bunun akabinde sohbet yoluyla anlatmak olduğu yapılan araştırmalardan çıkarılmıştır. Bu şekilde izlenen bir eğitimin salt hoşgörü ve mükâfata dayalı veya da baskı ve sıkı disiplinden çok daha olumlu sonuçlar vereceğine⁴⁴⁸ inanılmaktadır.

Modern eğitim ve öğretiminde, çocuklarda oyunun rolü ve işlevi üzerinde çok durulmaktadır. Çocukta namaza karşı ilk ilgi de oyun şeklinde ortaya çıkmaktadır. Namaz kılan kişinin bu esnada sırtına atlama veya secdeye yanına yatma, sırta binme vb. davranışlar, çocukta bir ilgi alanı oluştuğunun göstergeleri olarak kabul edilebilir. Çocuğun bu eğlenceli uğraşı engellenmemeli bilakis zaman zaman namaz kılar gibi hareketlerle çocuk namaza ısındırılmalıdır.⁴⁴⁹

Çocuğun küçük yaşlarda çevresinde gördüğü hareketler çocuğun zihninde cevap alınması gereken sorular haline dönüşür. Bu sorular ve taklit yoluyla öğrendiği hareketler namaz eğitimi için birer çıkış noktalarıdır. 6-8 yaşlarında çocuklara uygulanan bir araştırmada çocukların %88'inin namaz kılan çocuk fotoğrafından namaz kılma ibadetini tanıdıkları görülmüştür.⁴⁵⁰

Rasûlullah (s.a.v.) 7 yaşına gelen çocuklara namaz eğitimine başlatmamızı emretmektedir.⁴⁵¹ Buna hazırlık olarak namazdan önce namazla ilgili abdest almak, büyüklerin yanında namaz kılmak, Kur'ân okurken davranışlara dikkat etmek gibi şekle,

⁴⁴⁶ Dodurgalı, a.g.e., s. 223.

⁴⁴⁷ Dodurgalı, a.g.e., s. 224.

⁴⁴⁸ Ay, Mehmet Emin, "Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler", **İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II)**, ed: İbrahim Canan, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 365.

⁴⁴⁹ Dodurgalı, a.g.e., s. 225.

⁴⁵⁰ Dodurgalı, a.g.e., s. 224

⁴⁵¹ ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el- Fazl (v.255/869), **Sünenü'd-Dârimî**, I-XXIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981(1401), (Genel Cilt. 19. Eser Cilt. I-II), "Kitâbu's-Salât", Bab No: 141; et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre(v.279/892), **Sünenit'-Tirmizî**, I-XXIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981(1401), (Genel Cilt. XII, Eser Cilt. I-II),I, "Ebvâbü's-Salât", Bab No: 299

taklide dayalı şekli hareketlerin vb. bazı bilgilerin çocuğa öğretilmesi gerekmektedir. Çocuk çevresinde taklit edebileceği ibadetler bulabilmeli, anne-baba ibadet etmelidir. Bu tip faaliyetler sayesinde bu ibadetlerin hareketleri çocukta alışkanlık olarak teşekkül edebilir.⁴⁵²

Namaz kılarken bu ortamda bulunması, bu ortamı teneffüs etmesi gereklidir. Bu konuda Peygamberimizin pek çok hadisi vardır. Bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber (s.a.v.) torunu Ümâme'yi sırtına alarak mescide girmiş ve namaz kılarken onu kucağında tutmuş, rükûya gittiğinde yere bırakmış, kalkarken onu da kaldırmıştır.⁴⁵³

ba. Eğitimin öznesine göre

“Eğitimin öznesine göre” başlığı altında eğitimin genel niteliklerini ve eğitimci grupları ele almaya çalıştık.

1) Eğitimin genel nitelikleri

Eğitimi verecek olan kişilerin eğitimden beklenen maksadın hâsıl olması için taşınması gereken bir takım özelliklere sahip olmaları, gerekli formasyonu almış olmaları gerekir. Bunların başında da bu kişilerin sevgi ve hoşgörü anlayışına sahip olmaları gelmektedir. Eğitimde ceza kavramı ise tartışmalı olup bunun uygulanması halinde kişilerin, bunu kendi egoların tatmin etmek için değil çocuğun psikolojik hali, yaşı gibi özellikleri dikkate alınarak uygulanması gerektiği ise kabul edilmiştir.

a) Sevgi ve hoşgörü

Sevgi, çocuğun en temel ihtiyaçlarından birisidir. O hem sevmeye hem de sevilmeye muhtaçtır. Bu nedenle sevgi onun eğitiminin temelini teşkil eder. Sevgi yaklaştırır ve kendine çeker, korku ve nefret ise onu uzaklaştırır, iter. İslâm Dini'nin eğitim ve öğretiminde baskı ve zorlamanın yeri yoktur. Sevgiden yoksun bir din eğitimi çocukların sadece dinden soğumalarına, dine ilgisiz kalmalarına neden olmakla kalmaz, dini tamamen reddetmesine ve ona karşı gelmesine bile sebep olabilir.⁴⁵⁴ Bu durum ibadetler içinde geçerlidir.

⁴⁵² Dodurgalı, a.g.e., s. 204.

⁴⁵³ Ebu Dâvûd, “Kitâbu's-Salât”, Bab No: 169

⁴⁵⁴ Dam, a.g.m., ss. 61-62.

b) Ceza

Eğitimde zorlamanın öğretici bir unsur olup olmadığı tartışılmıştır. İslâm eğitimcileri, genelde zorlama ve cezaya karşı olmakla beraber, gerektiğinde insan onurunu zedelememek kaydıyla ve son çare olarak cezanın verilebileceğini belirtmişlerdir. İslâm eğitimcileri eğitim ve öğretimde öncelikle sevdirmeye, teşvik etmeye, özendirmeye büyük önem vermişler, zorlamaktan ve bıktırmaktan sakınmışlardır.⁴⁵⁵

Bununla birlikte çocuk 10 yaşına ulaştığı halde namaz ibadetini yerine getirmemekte direniyorsa çocuğun hafifçe dövülmesi yolunda Rasûlullah'ın⁴⁵⁶ vermiş olduğu bir ruhsat vardır. Bu hadisin, çocuk eğitiminde namazın önemine işaret eden bir unsur olarak anlaşılmış ve *Abdurrahman Dodurgalı* tarafından şu şekilde yorumlanmıştır: “ Bilindiği gibi 10 yaş çocuk eğitiminde kritik yaş olarak kabul edilir. 10 yaş çocuğu, 9 yaşındaki çocuktan çok farklıdır. İlgileri değişmiş, gerginlik gitmiş, uysallık ve uyumluluk ortaya çıkmış. Ağrı, sızı ve rahatsızlıklar ya azalmış ya yok olmuştur. Duygusal hayatları daha düzenli, sosyal gelişimlerinde daha başarılıdırlar. Onun için bu döneme “huzur çağı” adı verilir. 3 yıllık bir eğitimden sonra namaz kılmamakta direnen bir çocuk bu dönemi inatçılık sebebi ile yaşayamıyor demektir. Dövme ile ilgili ruhsat, bu durumu onda var etmek için düşünülmelidir. Eğitim faaliyetlerinde çocuğu dövme hususunda bu derece açık olarak, yalnız bu meselede izin verilmiş ve bir takım şartlara bağlanmıştır. Bir kere burada söz konusu edilen dayak son derece sınırlı ve şiddeti düşüktür. Bütün ömrü boyunca çocuklara yaptığı bir iş için “Niçin yaptın!?” veya yapmadığı bir iş için “Niçin yapmadın!?” diye bir kınama veya azar sayılabilecek bir söz bile söylemeyen ve çocuklara hep sevgi ve merhamet ortamı içinde iletişim Kur’ân Peygamber Efendimiz’in bu konudaki bu ruhsatı, işin, çocuğun eğitilmesine olan etkisine dikkat çekmek içindir. Hiçbir şekilde ihmal edilemez olduğunu vurgulamak içindir. İhmal edildiğinde de çocuğun eğitimi açısından büyük sakıncalar ortaya çıkacağını belirtmeye yöneliktir.

Çocuğu dövebilmenin ikinci şartı, 7 yaştan 10 yaşın sonuna kadar 3-4 sene onu bu konuda eğitmek için çaba sarf etmiş olmaktır. Bu çaba gösterilmeden çocuğu dövme yoluna başvurmak çocuğa karşı haksızlık olacaktır.

⁴⁵⁵ Aydar, a.g.m., s. 134.

⁴⁵⁶ ed-Dârimî, “Kitâbu’s-Salât”, Bab No: 141; et-Tirmizî, Ebvâbü’s-Salât”, Bab No: 299

Üçüncü şart ise, çocuğu döverken yaptığımız işin eğitim değeri taşımış olmasına dikkat etmektir. Yani bu dayak, çocuğu namazdan soğutmak için veya kızgınlığı gidermek için olmamalıdır. Çocuğu eğitmek için olmalıdır.”⁴⁵⁷ Çeşitli sebeplerle veya ihmal sonucu namaz kılmamak, ama kılmaması gerektiğine inanmak ve kılmadığında bunun ızdırabını çekmek, o çocuğun namaz eğitimini almış olduğunu gösterir.⁴⁵⁸

Mehmet Emin Ay'a göre ise; dayak cezası özellikle baskının kalkması gereken yıllar olan ergenlik öncesi ve ergenlik yıllarında, çocuğun ibadetleri terk eden, dinî değerlere sırt çeviren biri olmasına sebep olabilir. Bu nedenle eğer mutlaka bir cezaya başvurulması gerekiyorsa bu “sevgi ve ilgi göstermemek” şeklinde manevi bir ceza türü olmalı, gerektiğinde uyarı, tenkit ve azarlama cezası ile yetinilmeli fakat bu ebeveyn-çocuk ilişkilerini zedeleyen dayak olmamalıdır.⁴⁵⁹

2) Eğitimci grupları

Çocuklarda dinî duygu ve inanç kendiliğinden ortaya çıkabiliyorsa da, bu konuda eğitim ve öğretimin önemli etki ve katkıları vardır. Bu duygu ve düşüncenin erkenden veya gecikerek, sağlıklı veya sağlıklı gelişmesi verilen eğitimle, ailenin dindarlık durumuyla doğru orantılıdır.⁴⁶⁰

Çocukluk dönemi dînî gelişimin belirgin özelliklerinden birisi de taklittir. İlk çocukluk evresi denilen 2-6 yaş çağı taklit evresidir, denilebilir. Çocuk bu evrede bilinçli veya bilinçsiz olarak model olarak aldığı insanları, karşılaştıkları tutum ve davranışları taklit etmeye çalışır.⁴⁶¹ Çocuğun taklidinin aktifleşmesinde sevgi, benzerlik, güç ve üstünlük etkili olduğundan çocuk, anne-babasını, öğretmenini, diğer yetişkinleri ve beraber olduğu diğer çocukların tavır ve davranışlarından etkilenip taklit eder.⁴⁶²

Bu yetenek dînî yaşayışı tanıyıp öğrenmesinde ve alışkanlık kazanmasında önemli bir işleve sahiptir. Çocuk dini dünyanın içine taklitle girer. Aile fertlerinden gördüğü ibadetlere, dînî motif taşıyan eylemlere içten gelen duygularla yönelir. Büyüklerin duasına, namazına ve orucuna katılarak taklit eder. Böylece taklit ve özdeşleşme ile başlayan dînî

⁴⁵⁷ Dodurgalı, a.g.e., s. 231.

⁴⁵⁸ Dodurgalı, a.g.e., s. 232.

⁴⁵⁹ Ay, a.g.m., s. 372.

⁴⁶⁰ Öcal, a.g.e., s. 51; Dam, a.g.m., s. 30.

⁴⁶¹ Dam, a.g.m., ss. 32-33.

⁴⁶² Sağlam, İsmail, “ Okulöncesi Eğitimde Taklit Etkinlikleri ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, U.Ü.İ.F.D., Sayı:9, C. 9., 2000, s. 2.

yaşayış çevresinin dinî havasına ve çocuğun şahsi kabiliyetine göre yavaş yavaş gelişip derinleşerek onun kişiliğinin bir parçası olur.⁴⁶³ Taklide dayalı ibadetler zamanla gerçek dinî duygu ve arzunun uyanmasına ve gelişmesine olumlu katkıda bulunur.⁴⁶⁴

a) Doğal eğitim grupları

“Doğal eğitim grupları” başlığı altında eğitimin ilk başladığı kurum olan “Aile’nin eğitimi”ni ve aileden sonra gelen “sosyal çevrenin eğitimi”, eğitim ve öğretimdeki rollerini incelemeye çalıştık.

aa) Aile’nin eğitimi

“Aile, kültür aktarımına ve devamına imkân veren ve nesillerin devamını sağlayan en küçük toplumsal gruptur.” Bu kurumun kendisinden vazgeçilemeyen ve başka hiçbir kuruma devredilemeyen bazı aslî görevleri vardır. Bunlar: Biyolojik, ekonomik, koruyuculuk, psikolojik (duygusal), eğitim, dinî, boş zamanları değerlendirme ve prestij sağlama gibi görevlerdir.⁴⁶⁵ Çocuğa dinî formasyon kazandırma ise bunların arasında en önemlisidir.⁴⁶⁶

Okul çağındaki bir çocuğun dinî ve ahlakî eğitiminden, iyi bir insan olarak yetiştirilmesinden birinci derecede aile, ikinci ve üçüncü derecede okul ve çevre sorumludur. Her aile bunun bilincinde olarak hareket etmelidir.⁴⁶⁷ Özellikle ailede eğitim yetki ve sorumluluğu olan üyeler sorumluluklarının bilincinde olmalı, rollerini çok iyi bilmeli,⁴⁶⁸ bu faaliyeti yürütürken birlikte hareket etmeli, bu işi yekdiğerinin sorumluluğuna bırakmamalıdır.⁴⁶⁹ Sevgi-ilgi, hoşgörü, sabır ve inanma⁴⁷⁰ bu eğitimin olmazsa olmazı görülmüştür. Ailenin bu eğitimi yerine getirmesi Kur’ân-ı Kerîm’de şu âyetle emredilmektedir. “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.*”⁴⁷¹ Yine Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan Hz. Lokmân’ın oğluna “*Yavrucuğum namazı kıl!..*”⁴⁷² nasihatı, bizlere namaz kılma duygusu ve bilgisini ebeveynin çocuğuna vermesi gerektiğini, bu bilgi verişin ve teşvik edişin de sevgi ve şefkat

⁴⁶³ Öcal, a.g.e., s. 55; Dam, a.g.m., ss. 32-33; Sağlam, a.g.m., s. 3.

⁴⁶⁴ Öcal, a.g.e., s. 69; Dam, a.g.m., s. 51.

⁴⁶⁵ Kirpitçi, a.g.m., s. 224.

⁴⁶⁶ Ay, a.g.m., s. 362.

⁴⁶⁷ Aydar, a.g.m., s. 141.

⁴⁶⁸ Kirpitçi, a.g.m., s. 224.

⁴⁶⁹ Ay, a.g.m., s. 363.

⁴⁷⁰ Kirpitçi, a.g.m., s. 234.

⁴⁷¹ et-Tahrîm 66/6

⁴⁷² el-Lokmân 31//17

dolu bir yaklaşımla olması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. “*Ailene namazı emret; kendinde ona sabırla devam et...*”⁴⁷³ âyetindeki namaz emri Hz. Peygamber’in şahsında bütün Müslümanlara, aile büyüklerine yöneltilmiş bir buyruktur.⁴⁷⁴

Çocuğun dinî şahsiyeti ailede gelişmekte, aile dinî ilişki ve davranışların modeli olmaktadır. Dini değerler ailede temsil edildiği şekliyle çocuğun dünyasına girmektedir. Yine yapılan araştırmalar, kendisine ibadete yeterince vermeyen, ibadetler konusunda gevşek davranan anne-babaların çocuklarına yaptıkları teşviklerin hiçbir işe yaramadığını göstermektedir. Hatta anne-baba ibadete önem vermediği halde kendilerinden yapmalarını istemeleri çocuklar tarafından baskı olarak algılanabilmekte, bu da ters tepkiye yol açabilmektedir.⁴⁷⁵ Bu nedenle anne-babalar çocuğun nasıl davranmasını istiyorsa kendilerinin öncelikle o şekilde davranış sergilemeleri gerekir.⁴⁷⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de: “*Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeyiniz. Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.*”⁴⁷⁷ âyeti de bunu gösterir.

ab) Sosyal çevrenin eğitimi

Çocuklarda dinî duygu ve düşüncenin uyanmasında sosyal çevrenin de etkileri ve katkıları vardır. Dindar insanların yaşadıkları, günde beş vakit ezanın okunduğu, ezana saygı duyulduğu, namazın kılındığı bir çevrede yetişen çocuklarda bu duygu ve düşünce erkenden uyanır ve olumlu yönde gelişir. Ezansız, mabetsiz bir yerde doğup büyüyen, aile fertleri arasında ve çevrede ibadet eden bir kimseyle karşılaşmayan çocuklarda dinî uyanma ve gelişmeler gecikmeli ve sağlıksız olacak,⁴⁷⁸ ibadet etme isteği, hevesi ortaya çıkmayacaktır.

b) Örgün eğitim kurumları

Eğitim ve öğretim ilk olarak ailede başlamakta daha sonra örgün eğitim kurumları tarafından devlet eliyle yürütülmektedir. Bu din dersleri içinde geçerlidir. Gerek anne-babalar ve gerek öğretmenler küçük yaşlardan itibaren etkili metotlar kullanarak çocuklara namazın önemini ve kılınmasının gereğini kavratmalıdırlar. Bu konudaki en etkili metot ise

⁴⁷³ et-Tâhâ 20/132

⁴⁷⁴ Aydar, a.g.m., s. 141.

⁴⁷⁵ Dam, a.g.m., s. 53.

⁴⁷⁶ Sağlam, a.g.m., s. 3.

⁴⁷⁷ es-Sâf 61/2-3

⁴⁷⁸ Öcal, a.g.e., s. 53.

bizzat kılarak örnek olmak⁴⁷⁹ yani lisân-ı hâl ile lisân-ı kâl'in bir bütünlük teşkil etmelisi⁴⁸⁰ ve çocuğun dinî eğitiminde tedricilik prensibine uyulmasıdır.⁴⁸¹

bb. Eğitimin mahalline göre

Namaz kılınan ortam da namazı teşvik hususunda önemli bir etkindir. Kişinin yaşadığı ortamın ve namaz kılacağı mekânın kendisi üzerindeki etkisi yapılan araştırmalarda, anketlerde de ortaya çıkmıştır. Bu etki sadece çocuklar için değil yetişkinler için de geçerlidir. Namaz kılınacak olan ortamın manevi, huzur dolu bir atmosfer oluşturması kişiyi çeker, kişide tekrar oraya gitme isteği uyanır. Buna karşılık ibadethaneyi andırmayan, manevi bir etkinliği olmayan veya temizliği, kokusu ile olumsuz tesiri olan bir ortam ibadetin huşû ve huzur ile edasına engel olur, kişi için itici bir yer özelliği kazanır. Bu gibi nedenlerden dolayı ibadet edilecek olan yerin bir takım özellikleri de taşıyor olması gerekir.⁴⁸²

1) Bireysel ibadet mahalli

Eğitimin öncelikle ailede başladığını belirtmiştik. Aile ortamında, cemaatle kılınan namazlar çocuğun namaz ibadetine sempatik bakmasında ve bu ibadete alışmasında birinci derecede öneme sahiptir. İslâm Dini'nde cemaatle namaz kılmak önemsenmiş, bunun için mescidler inşa edilmiştir. Fakat bu demek değildir ki evde namaz kılınmaz. Bilakis Müslümanlar için yeryüzü bir mescid kabul edilmiş ve onlar için temiz kılınmıştır. Bundan dolayı aile ile birlikte evde cemaat oluşturularak da namaz kılınabilir. Sevabı daha az olmakla birlikte bireysel olarak namaz evde kılınabilir. İslâm'da diğer gerek hak gerek bâtıl dinlerde görüldüğü gibi evlerde özel ibadet mekânları belirlenmemiştir. Kişi belirtilen gerekli şartları taşıyan ortamda namazını kılabilir. Önemli olan o ortamın ibadete elverişli olması, kişinin huşûsuna engel olmamasıdır.

2) Toplumsal ibadet mahalli (Mabedler)

Eğitim-öğretimde nazarî bilgilerden çok; yaparak, yaşayarak öğrenmek daha kalıcı izler bırakır. Bu nedenle anlatılarak öğretilmeye çalışılan dinî bilgilerin bazısının

⁴⁷⁹ Aydar, a.g.m., s. 135; Dam, a.g.m., s. 56.

⁴⁸⁰ Aydar, a.g.m., s. 138.

⁴⁸¹ Ay, a.g.m., s. 366.

⁴⁸² Aydar, a.g.m., s. 138.

pekiştirilmesi amacıyla camilere götürülerek gösterilmesi daha etkili olur. Hatta anneler veya dedeler tarafından çocuğun arkadaşlarıyla birlikte gruplar halinde camilere götürülmesi,⁴⁸³ burada birlikte namaz kılmak, çocuğun bu ortamı görmesi daha etkili olmaktadır. Bu nedenle çocuğun, henüz konuşmaya başlamadan önce ibadet ve dinî törenlere götürmek gerektiği belirtilmiştir.⁴⁸⁴ Özellikle bayram gün ve gecelerde camiye götürülmesi onların o atmosferi teneffüs etmeleri onlarda son derece olumlu etkiler yaratır.⁴⁸⁵

Mübarek gecelerde çocuklar namaza ve cemaatle ibadete teşvik edilmelidir. Çünkü çocuklar dinlerini en iyi bu tip faaliyetlerle tanır ve benimserler. Zira bunların dinî yönü olduğu kadar oyuna eğlenceye yönelik yönleri de vardır. Din eğitiminde dinin, çocuğun zihninde sevindiren, eğlendiren ve kolaylaştıran bir unsur olarak canlandırılması son derece önemlidir.⁴⁸⁶

B. TEMEL İSLÂM BİLİMLERİNDE “SALÂT” KAVRAMI

Bu bölüm, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm ve Tasavvuf ilimlerinde “salât” kavramının işlenmesinden oluşmaktadır. Tefsir ilminde, “salât” kavramına ikinci bölümde detaylı bir şekilde yer vereceğimiz için burada sadece değinmekle yetiniyoruz. Hadis ilminde, “salât” kavramına, biçim yönüyle kısaca yer verilmiş, anlam olarak da gruplara ayrılarak işlenmiştir. Fıkıh ilminde, kısaca namaz ibadetinin rükün ve şartlarına yer verilmiş, namaz suç ve cezalarından bahsedilmiştir. Kelâm ilminde imanın mahiyeti, amel-iman arasındaki ilişki incelenmiş ve kısaca fırkaların namaz ibadetine yaklaşımlarına yer verilmiştir. Son olarak Tasavvuf ilminde zâhir-bâtın ilişkisine, tasavvuf tarihinde şeriat aleyhinde görülen sapmalara, gerçek sûfilerin antinomist eğilime tepkilerine ve tasavvufta namaz ibadetine yer verilmeye çalışılmıştır.

1. Tefsir’de

“Salât” kavramının geçtiği âyetleri önce tespit edip daha sonra bu âyetlerin müfessirler tarafından nasıl anlaşılıp yorumlandığını, kavrama hangi manaların verildiğini tefsir kaynaklarından araştırmaya çalıştık. Kendi içerisinde konularına göre gruplandırdık.

⁴⁸³ Öcal, a.g.e., s. 65.

⁴⁸⁴ Oruç, a.g.m., s. 261.

⁴⁸⁵ Öcal, a.g.e., s. 64; Dam, a.g.m., s. 63.

⁴⁸⁶ Dodurgalı, a.g.e., s. 205.

Çalışmamızın ana bölümünü teşkil ettiği için ikinci bölümde ele almayı uygun görüp burada sadece kısa bir bilgi vermekle yetiniyoruz.

a. Kur'ân'da

Kur'ân-ı Kerîm'de sözlük olarak “dua”, “rahmet”, “istiğfar dileme”, “ta'zim” anlamlarını; terim olarak da “namaz” anlamını taşıyan “slv/sly” maddesi 26'sı Mekkî, 11'i Medenî olmak üzere toplam 37 sûrede, 100 kez, 89 âyette;⁴⁸⁷ “ateşe atmak”, “yakmak” anlamlarına gelen “slv/sly” maddesi ve türevleri ise Kur'ân-ı Kerîm'de 21 sûrede, 25 âyette, 25 kere geçmektedir. Bu sûrelerden ikisi Medenî, geriye kalan 19 sûre ise Mekkî'dir.⁴⁸⁸

b. Genel olarak tefsir'de

“Salât” kavramı, tefsirlerde Kur'ân âyetleri çerçevesinde, hem sözlük anlamıyla hemde terim anlamıyla yer almıştır. Zira âyetlerde her iki kullanım şekli de bulunmaktadır. Kavramımızın geçti âyetlere baktığımızda daha çok İslâm'daki “namaz ibadeti” anlamında geçmektedir. Âyetlerde kavramımız ve türevleri taranmış, siyâk-sibâk ilişkileri dikkate alınarak işlenmiştir. İkinci bölümde kavramımızı ayrıntılı bir şekilde işleyeceğimiz için burada kısa bir bilgi vermekle yetiniyoruz.

2. Hadis'te

Concordante⁴⁸⁹'a baktığımız zaman “slv/ sly” maddesine sayfalarca yer ayrıldığını, sahih hadis kaynaklarını incelediğimizde de özel olarak “Kitâbu's-Salât”, “Kitâbu İkâmetu's-Salât”, “Ebvâbu's-Salât” vb. başlıklar altında “salât” ile ilgili hadislerle yer verildiğini görüyoruz.

Çalışmamızın Hadis bölümünde “salât” kavramını iki başlık altında yer vereceğiz. Birinci başlığımızda “slv/ sly” maddesinin hadislerde yer alan türevlerini ve lügattaki “dua” anlamını içeren hadislerle birkaç örnek göstereceğiz. İkinci başlığımızda “salât” kavramının terim anlamı olan “namaz” ile ilgili hadislerle yer vereceğiz.

⁴⁸⁷ Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, **Mu'cemü'l-Müfhes li Elfâz'l- Kur'ân'i'l-Kerîm**, Dâru'l-Kütübi'l-Mısırî, Kâhire, 1364, ss. 412-413-414.

⁴⁸⁸ Abdülbâkî, a.g.e., s. 414.

⁴⁸⁹ Wensinck .A.J.-Mensing .J.P.-De Haas Et W.P.-Van Loon .J.B., **el-Mu'cemu'l-Müfhes li el-Fâz'l-Hadisi'n-Nebeviyye**, I-VIII, London-Berlin, 1955, C.III, ss. 343-416.

a. Biçim yönüyle

1) Dua Etme: صلى على: fiilinin “dua etmek” anlamında kullanımına örnek olarak şu hadisler verilebilir:

Ebû Mes'ûd'un rivayet etmiş olduğu şu hadiste bu anlamda kullanıldığını görüyoruz.

" قال: أتانا رسول الله (ص) ونحن في مجلس سعد بن عبادَةَ. فقال له بشيرُ بنُ سعد: أمرنا الله تعالى أن نُصَلِّيَ عليك . يا رسول الله ! فكيف نصلِّي عليك؟ قال فسَكَتَ رسولُ الله (ص) حتى تَمَنَّيْنَا أَنه لم يسألْه. ثم قال رسول الله(ص) قولوا: اللهم! صَلِّ على محمدٍ و على آلِ محمدٍ كما صَلَّيْتَ على آلِ إبراهيم. و بارك على محمد و على آلِ محمد. كما باركت على آلِ إبراهيم. في العالمين إنك حميدٌ مجيدٌ. و السَّلَامُ كما قد عَلِمْتُمْ." ⁴⁹⁰

“ Biz Sa'd b. Ubâde'nin meclisinde iken Rasûlullah (s.a.v.) yanımıza geldi. Beşir b. Sa'd kendisine: Allah Teâlâ sana salavât getirmemizi emretti. Ya Rasûlullah! Acaba sana nasıl salavât getireceğiz?” dedi. Rasûlullah sükût etti. O derece ki biz keşke Beşir sormamış olsaydı diye temenni ettik. Sonra Rasûlullah “ اللهم! صَلِّ على محمدٍ و على آلِ محمدٍ كما صَلَّيْتَ على آلِ إبراهيم. و بارك على محمد و على آلِ محمد. كما باركت على آلِ إبراهيم. في العالمين إنك حميدٌ مجيدٌ deyin. Selâm da bildiğiniz gibidir.” buyurdular.”⁴⁹¹

⁴⁹² ifadesi de yer almaktadır. صلى على محمد و على أزواجه و ذريته

Abdullah b. Amr b. el-Âs (r.a.)'ın rivayetinde:

“... أنه سمع النبي(ص) يقول: >> إذا سمعتم المؤذن فقولوا مثل ما يقول، ثم صلوا علي، فإنه من صلى علي صلاة صلى الله عليه بها عشراً، ثم سلوا الله عز و جل لي الوسيلة فإنها منزلة في الجنة لا تنبغي إلا لعبد من عباد الله تعالى، و أرجوا أن أكون أنا هو، فمن سأل الله لي الوسيلة حلت عليه الشفاعة”⁴⁹³

⁴⁹⁰ İmam Mâlik, Mâlik b. Enes (v. 179/ 795), **el-Muvatta'**, I-XXIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981(1401), (Genel Cilt. XX Eser Cilt. I-II), “Kitâbu Kasrı's-Salâti fi's-Seferi”, Hadis No: 67; ed-Dârimî, “Kitâbu's-Salât”, Bab No: 85; Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri (v.261), **Sahîh-u Müslim**, I-V, tah. Muhammed Fu'âd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-İlmiyye, I. 1374/1955, “Kitâbu's-Salât”, 65

⁴⁹¹ ed-Dârimî, **Sünen-i Dârimî**, I-VI, terc ve tah. Abdullah Aydınli, Madve Yayınları, İstanbul, 1996

⁴⁹² Müslim, “Kitâbu's-Salât”, 69; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (v.275), **es-Sünen**, I-XXIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981(1401), (Genel Cilt. XVII, Eser Cilt. I), Kitâbu İkâmetu's-Salâ”, 25

⁴⁹³ Ebu Dâvûd, Süleymân b. El- Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el- Ezdî (v.275, 889), **Sünenü Ebû Dâvûd**, I-XXIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981(1401), (Genel Cilt. Eser Cilt. I-II), “Kitâbu's-Salât”, 36

“Rasûlullah (s.a.v.): ‘Müezzini işittiğiniz vakit, onun dediğini sizde söyleyin. Sonra bana salavât getirin. Çünkü kim bana bir defa salavât getirirse, Allah’ta ona o salavât sebebiyle on sevâb verir. Sonra Allah’tan benim için vesîleyi isteyiniz. Çünkü vesîle, Allah’ın kullarından birine nasib olacak cennette bir makamdır. Umarım ki o bir kişi ben olurum. Her kim benim için vesîleyi isterse, ona şefaetim vacip olur.’ buyurdu.”⁴⁹⁴

2) Isıtmak : صلى / يصلى : Salâ/ yaslî

Müslim’in “Kitâbu’l-Cihad ve’s-Siyer” Kitabının Ahzâb Gazâsı Bâbı’nda nakletmiş olduğu hadiste ⁴⁹⁵ " فرأيت أبا سفيان يصلى ظهره بالنار ... حتى أتيتهمNihâyet düşmana vardım. Baktım ki Ebu Süfyan ateşle sırtını ısıtıyor”. Kelimemiz “ısıtmak” anlamında kullanılmıştır.

3) Isınmak veya yemek yapmak için ateş yakmak: اصطفى

Ebû Saîd-i Hudrî’nin rivayet etmiş olduğu şu hadisin özet olarak aktaracağımız kısmında اصطفى fiilinin “ateş yakmak” anlamında kullanıldığını görüyoruz:

... أو قد القوم نارا ليصطلوا أو ليصنعوا عليها صنيعا...

Özet olarak hadis: Rasûlullah Alkame b. Mücezziz kumandasında bir müfreze göndermiştir. Diğer grubun başında da Abdullah b. Huzafe vardır. Askerler yolun kenarında ısınmak veya üzerinde yemek yapmak için bir ateş yakmışlardır. Kumandan şaka olarak askerlerden ateşe atlamalarını istemiş bunun üzerine bir grup asker ateşe atlamak için hazırlanmış kumandanın şaka olduğunu söylemesiyle atlamamışlardır. Daha sonra bu hadiseyi Rasûlullah’a anlatmışlar, Rasûlullah “başınızda bulunanlar sizden Allah’a isyan etmenizi isterse ona kesinlikle itaat etmeyin” buyurmuştur.⁴⁹⁶ Allah’a isyan hususunda hiçbir varlığa itaatin olmayacağını bildiren hadiste kelimemiz “ısınmak amacıyla veya da yemek yapmak için yakılan ateş” anlamını taşıyor.

4) “Kızartılmış.” مصليّة

⁴⁹⁴ Ebu Dâvûd, **Sünen-i Ebû Dâvud**, terc ve şerh. Necati Yeni-el-Hüseyn Kayapınar- Necat Akdeniz, I-IX, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1988.

⁴⁹⁵ Müslim, “Kitâbu’l-Cihad ve’s-Siyer”, 99

⁴⁹⁶ İbn Mâce, “Kitâbu’l-Cihad”, 40

" كنا عند عمّاربن ياسر فأتى بشاة مصلية فقال: كلوا ففتحى بعض القوم فقال إنى صائم ، فقال عمار: من صام

اليوم الذى شكّ فيه فقد عصى أبا القاسم"⁴⁹⁷

Sıla b. Züfer'in rivayet ettiği şu hadiste kelimenin "kızartılmış" anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. "Ammar b. Yâsir'in yanında idik, kızartılmış bir koyun getirdi ve "yiyin" dedi. Cemaaten birisi "ben oruçluyum" diyerek kenara çekildi. Bunun üzerine Ammar "Şek (şüph) günü oruç tutan Ebu'l-Kâsım'a isyan etmiş olur" dedi."⁴⁹⁸

5) Namaz: الصلاة: şu hadis kelimenin "namaz" anlamında kullanımına bir örnektir:

" بني الاسلام على خمس شهادة أن لا إله إلا الله و أن محمدا رسول الله و إقام الصلاة و ايتاء الزكاة و الحج و

صوم رمضان"

Ubeydullah b. Mûsâ rivayet etmiştir: "İslâm beş şey üzerine kurulmuştur. Bunlar: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacc etmek ve ramazan orucunu tutmaktır."⁴⁹⁹

6) Namazgâh: مصلّى "Namaz kılınacak yer" anlamına örnek olarak şu hadisi verebiliriz:

" ان رسول الله (ص) قال ان الملائكة تصلى على أحدكم ما دام فى مُصَلَّاه الذى صلى فيه ما لم يحدث تقول

اللَّهُمَّ اغفر له اللَّهُمَّ ارحمه"⁵⁰⁰

Ebu Hureyre Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Şüphesiz herhangi biriniz namaz kılmış olduğu namaz yerinde abdestini bozmadan mevcut bulunduğu müddetçe, melekler ona salât edip 'Allahım onun günahlarını mağfîret et ve ona merhamet eyle' derler."⁵⁰¹

⁴⁹⁷ et-Tirmizî, "Ebvâbü's-Sıyâm", 3

⁴⁹⁸ et-Tirmizî, **Sünen-i Tirmizî**, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, I-VI, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul, ts.,

⁴⁹⁹ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el- Cu'fî (v. 256/870), **el- Câmî'u's-Sahîh**, I-XXIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981(1401), (Genel Cilt. I-II-III, Eser Cilt. I-II-III), "Kitâbu'l-İman", 1; Müslim, "Kitâbu'l-İman", 19; İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî (v.241/885), **el-Müsned (el- Fethu'r- Rabbânî Tertibi)**, trc ve açıklama: Rıfat Oral, tahkik ve tahrîç: Süleyman Sarı, I-II-III, Ensar Yayıncılık, Konya, 2003, C.I, s. 96.

⁵⁰⁰ el-Buhârî, "Kitâbu's-Salât", 61

⁵⁰¹ el-Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, çev. Mehmed Sofuoğlu, I-XVI, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989

el-Buhârî'nin “çocukların namaz kılınacak yere çıkmaları babı”, “Bayram namazı kılınacak yerdeki alâmet babı” gibi bab başlıklarında da مصلّى ‘nın “namaz kılınacak “yer anlamında kullanıldığını görüyoruz.⁵⁰²

b. Anlam yönüyle

“Salât” kavramımızın hadislerde kullanımını görmek için aynı zamanda bu aşamaya kadar yapmış olduğumuz ve yapacağımız çalışma alanlarıyla ilgili olduğunu düşündüğümüz hadisleri birkaç örnekle yer verdik.

Hadislerde “salât” kavramının genel olarak terim anlamı olan “namaz” manasında kullanıldığını görmekteyiz. الصلاة nekre halinde, الصلاة marife olarak ve çoğulu الصَّلَوَاتُ aşağıda geçen hadislerde “ibadet olan namaz” anlamında kullanılmıştır.

يُصَلِّي (yüsalli) fiilinin (namaz kılmak) صَلَّى ب (sallâ bi harficeri ile) “namaz kıldırmak” anlamında kullanıldığını gene aşağıda yer alan hadislerde görmekteyiz.

ba. Tarihçesi

- Namazın Farz Kılınışı

Sahih hadis kaynaklarında yer alan rivayetler namazın Hz. Peygamber’e Mekke’de İsrâ olayının gerçekleştiği gece farz kılındığını göstermektedir. Namaz elli vakit olarak farz kılınmış fakat Rasûlullah’ın Allah Teâlâ’ya niyazı ile elli vakit sevabında beş vakite indirilmiştir.

Mâlik b. Sa’saa (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.v)’in Cebrâil ile semaya çıktığını ve orada namazın farz kılındığını rivayet ediyor. Biz burada hadisini uzun olması nedeniyle sadece konumuzla ilgili olan kısmını vermekle yetineceğiz:

“... Sonra üzerime elli vakit namaz farz kılındı. Musa’nın yanına dönünce:

- “Ne yaptın?” dedi. Ben
- “Üzerime elli vakit namaz farz kılındı.” dedim Mûsâ:
- “Ben insanları senden daha iyi tanırım. İsrâiloğullarından neler çektim. Ümmetin buna hiç dayanamaz. Rabbine dön azaltmasını iste.” deyince Rabbime döndüm. Azaltmasını istedim. Bunun üzerine kırk vakte indirdi. Tekrar Mûsâ’ya dönünce:

⁵⁰² el-Buhârî, “Kitâbu’l- İydeyn”, 16-18

- “Ne yaptın?” dedi
- “Kırk vakte indirdi.” dedim. Bana:
- “Ben insanları senden daha iyi tanırım. İsrâiloğullarından neler çektim. Ümmetin buna hiç dayanamaz. Rabbine dön azaltmasını iste.” deyince Rabbime döndüm. Azaltmasını istedim. Bunun üzerine otuz vakte indirdi. Tekrar Mûsâ’ya dönünce:

- “Ne yaptın?” dedi
- “Otuz vakte indirdi.” dedim. Bana:
- “Ben insanları senden daha iyi tanırım. İsrâiloğullarından neler çektim. Ümmetin buna hiç dayanamaz. Rabbine dön azaltmasını iste.” deyince Rabbime döndüm. Azaltmasını istedim. Bunun üzerine yirmi vakte indirdi. Tekrar Musa’ya dönünce:

- “Ne yaptın?” dedi
- “Yirmi vakte indirdi.” dedim. Bana:
- “Ben insanları senden daha iyi tanırım. İsrâiloğullarından neler çektim. Ümmetin buna hiç dayanamaz. Rabbine dön azaltmasını iste.” deyince Rabbime döndüm. Azaltmasını istedim. Bunun üzerine on vakte indirdi. Tekrar Musa’ya dönünce:

- “Ne yaptın?” dedi
- “On vakte indirdi.” dedim. Bana:
- “Ben insanları senden daha iyi tanırım. İsrâiloğullarından neler çektim. Ümmetin buna hiç dayanamaz. Rabbine dön azaltmasını iste.” deyince Rabbime döndüm. Azaltmasını istedim. Bunun üzerine beş vakte indirdi. Tekrar Musa’ya dönünce:

- “Ne yaptın?” dedi
- “Beş vakte indirdi.” dedim. Bana:
- “Ben insanları senden daha iyi tanırım. İsrâiloğullarından neler çektim. Ümmetin buna hiç dayanamaz. Rabbine dön azaltmasını iste.” deyince bende:

- “Razı oldum, kabul ettim.” dedim. Bunun üzerine Allah:
- “Farzımı verdim, kullarımın yükünü hafiflettim. Hasenelerini on kat mükâfatlandıracağım.” buyurdu.⁵⁰³

Enes b. Mâlik’ten gelen rivayet te şöyledir: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allah Teâlâ ümmetime günde elli vakit namaz farz kıldı. Mûsâ’ya uğradım:

⁵⁰³ en-Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb (v.303/915), **Sünenü’n-Nesâî**, I-XXIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981/1401, (Genel Cilt. 15-16. Eser Cilt. I-IV), “Kitâbu’s-Salât”, 1; trc. için bkz: en-Neseî, **Sünen’ün-Neseî**, çev. A. Muhtar Büyükçınar v.dğr., I-VII, Kalem Yayıncılık, İstanbul, 1981

- “Rabbin ümmetine ne farz kıldı?” dedi.
- “Elli vakit namaz farz kıldı.” dedim.
- “Rabbine azaltmasını arzet. Ümmetin buna dayanamaz.” deyince Rabbime müracaat ettim. Yarıya indirdi. Mûsâ’ya dönüp bunu söyleyince:

- “Rabbine niyaz et, ümmetin buna da dayanamaz.” dedi. Rabbime niyaz ettim. “O beş vakittir, benim yanımda hüküm değiştirilmez.” buyurdu. Mûsâ’ya dönüşümde yine :

- “Rabbine niyaz et.” deyince:
- “Rabbimden utanırım.” dedim.⁵⁰⁴

Enes b. Mâlik (r.a.)’den gelen bir diğer rivayet: “ Peygamber (s.a.v.)’e İsrâ gecesinde elli vakit namaz farz kılındı. Daha sonra azaltılarak beş vakte kadar indirildi ve Hz. Muhammed (s.a.v.)’e: Ey Muhammed! Muhakkak ki benim nezdimde söz değiştirilmez. Senin için bu beş vakit namaz sebebiyle elli vakit sevabı vardır.”⁵⁰⁵

Abdullah b. Mes’ûd (r.a.) da namazın farz kılınmasını rivayet etmiştir: “...Rasûlullah’a İsrâ gecesinde Rasûlullah’a üç şey verildi: Beş vakit namaz, bakara sûresinin son âyetleri, ümmetinden Allah’a şirk koşmayanların büyük günahlarının affolunması.”⁵⁰⁶

Enes b. Mâlik (r.a.)’den gelen şu rivayet ise namazın ilk olarak Mekke’de farz kılındığını gösterir: “...Namaz Mekke’de farz kılındı. İki melek gelip Rasûlullah(s.a.v.)’ı Zemzem’in yanına götürüp karnını yardılar. İçerisini çıkarıp altın tasta Zemzem ile yıkadıktan sonra ilim ve îmânla doldurarak karnını kapattılar.”⁵⁰⁷

Yukarıda geçen bu hadisler bize namazın Mekke’de ve İsrâ hadisesinin yaşandığı zaman farz kılındığını haber vermektedir.

- Tedrici Oluşu

⁵⁰⁴ İbn Hanbel, a.g.e., C.III, ss. 264-265; el-Buhârî, “Kitâbu’s-Salât”, 1

⁵⁰⁵ et-Tirmizî, “Ebvâbü’s-Salât”, 159

⁵⁰⁶ en-Nesâî, “Kitâbu’s-Salât”, 2

⁵⁰⁷ en-Nesâî, “Kitâbu’s-Salât”, 2

Hiz. ÂiŒe (r.anha.) bu konuda Œu hadisi rivayet etmiŒtir: “*Namaz önce ikiŒer rek’at farz kılındı. Seferde kılınan namaz olduğu gibi bırakıldı. Hazarda kılınan namaz arttırıldı.*”⁵⁰⁸

İbn Abbâs (r.a.) da farklı ifadelerle olsa da Hiz. ÂiŒe’nin rivayetini teyit eden Œu hadisi nakletmiŒtir: “*Namaz Rasûlullah’ın lisanı üzere, hizada dört, seferde iki, savaŒırken bir rek’at olarak farz kılındı.*”⁵⁰⁹

Gelen rivayetler namazın önce iki rekât olarak farz kılındığını, daha sonra da dört rekâta tamamlandığını gösteriyor.

BeŒ Vakit Olarak Farz Kılınması

Hadisler Müslümana bir günde beŒ vakit namazın farz kılındığını ve ümmetin bu konuda Rasûlullah’a biat ettiğini haber vermekte.

Talha b. Ubeydullah (r.a.) bu konuda Œu hadisi rivayet ediyor: “*Necidlilerden saçları dağınık bir halde bir adam Rasûlullah’a geldi. YaklaŒıncaya kadar sesini duyuyor, dediklerini anlayamıyorduk. YaklaŒınca İslâm’a dair sorular sordu. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) ‘bir gün ve gecede beŒ vakit namaz kılmalısın’ buyurdu. Adam ‘bundan baŒka namaz kılmam gerekir mi?’ diye sordu. Rasûlullah ‘hayır, ancak nafile namaz kılabilirsin’ dedi.*”⁵¹⁰

- Nafile Namazların Olduğu

BeŒ vakit farz namazın dıŒında sünnet ve nafile namazlarının bulunduğunu hadisler bizlere göstermektedir. İbn Ömer (r.a.) rivayet ettiği Œu hadis sünnet namazlarını bildirmektedir: “*Rasûlullah (s.a.v.) evinde öğleden önce iki rek’at, öğleden sonra iki rek’at, akŒamdan sonra iki rek’at, yatsıdan sonra iki rek’at ve yine evinde cumadan sonra iki rek’at namaz kıldardı.*”⁵¹¹

KuŒluk namazı,⁵¹² evvâbin namazı⁵¹³ ve gece namazı⁵¹⁴ hadislerde bildirilen diğer namazların bazılarıdır.

⁵⁰⁸ mana Olarak bkz. İbn Hanbel, a.g.e., C. III., s. 266; en-Nesâi, “Kitâbu’s-Salât”, 3

⁵⁰⁹ en-Nesâi, “Kitâbu’s-Salât”, 3

⁵¹⁰ İmâm Mâlik, “Kitâbu Kasrı’s-Salâti fi’s-Seferi”, 94; Ebu Dâvûd, “Kitâbu’s-Salât”, 1

⁵¹¹ ed-Dârimî, “Kitâbu’s-Salât”, 144

⁵¹² ed-Dârimî, “Kitâbu’s-Salât”, 151

⁵¹³ ed-Dârimî, “Kitâbu’s-Salât”, 153

bb. Önemi

Bütün ilâhî emir ve yasaklar, ibadetler önemli olmakla birlikte namaz ibadetine ayrı bir ehemmiyet verilmiştir. Zira insan ahrette ilk olarak namazdan hesaba çekilecektir. Usul ve erkânına riâyet edilerek kılındığında, kirleri temizleyen su misali günahları sildiği, Allah Teâlâ'nın bu kimseye cennet vaadi olduğu; terk edildiğinde, kılınmadığında ise hiçbir sözünün bulunmadığı, kâfirle Müslümanın ayırıcı vasfi olduğu Rasûlullah tarafından bildirilmiş, önemi vurgulanmıştır.

- Faziletine ve Mükâfatına Dair

Ebû Hureyre (r.a.) şöyle rivayet ediyor: “*Rasûlullah (s.a.v.): ‘herhangi birinizin kapısının önünde günde beş defa yıkandığı bir nehir olsa o kişide kir namına bir şey kalır mı?’ buyurdu. Ashab da: kir kalmaz, dedi. Rasûlullah: ‘İşte beş vakit namaz da böyledir. Allah bu namazlar ile günahları giderir.’ buyurdu.*” Bir diğer hadis: “*Kim güzelce abdest alıp sonra iki rek’at namaz kılar ve bunda gaflet etmezse onun geçmiş günahları affedilir.*”⁵¹⁵ Bir başka hadiste “*cennet vâcib olur.*” ifadesi yer alır.⁵¹⁶

Kinâne oğullarından Mündecî şu hadisi rivayet ediyor: “*Rasûlullah’ın: ‘Allah kullarına beş vakit namazı farz kıldı. Kim bunları hafife almadan, hiç terk etmeden gereği gibi eda ederse, Allah onu cennetine sokacağına söz vermiştir. Kim de beş vakit namazı kılmazsa Allah’ın onlara verilmiş hiçbir sözü yoktur. Dilerse azâb eder dilerse cennete koyar.*”⁵¹⁷

- Önce Namazdan Hesaba Çekilme

Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber’den şöyle rivayet etmiştir: “*Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘Kulun hesaba çekileceği ilk şey namazdır. Namazı tamam ise tamam olarak yazılır. Eğer namazında eksiklik varsa, Allah: ‘Bakın kulumun nafîle namazı var mı?’ buyurur. Eğer nafîle namazı varsa farzdaki eksiklikler onunla tamamlanır.*”⁵¹⁸

- Namaz Kılmayanın Durumu

⁵¹⁴ ed-Dârimî, “Kitâbu’s-Salât”, 166

⁵¹⁵ Ebu Dâvûd, “Kitâbu’s-Salât”, 162

⁵¹⁶ Ebu Dâvûd, “Kitâbu’s-Salât”, 162

⁵¹⁷ İmâm Mâlik, “Kitâbu Salâti’l-Leyl”, 14

⁵¹⁸ İbn Hanbel, a.g.e., C. III., ss. 332-333; mana olarak bkz. ed-Dârimî, “Kitâbu’s-Salât”, 91; benzer hadis için bkz: Ebu Dâvûd, “Kitâbu’s-Salât”, 144-145; mana olarak bkz. et-Tirmizî, “Ebvâbü’s-Salât”, 305

Büreyre (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: “Rasûlullah (s.a.v.): ‘Kâfirlerle aramızdaki fark namaz kılmak için verdiğimiz sözdür. Kim namazı terk ederse kâfir olur.’”⁵¹⁹

Diğer bir hadiste yer alan ifadeler de şöyledir: (s.a.v.) “Kul ile şirk arasında ancak namazı terk etmek vardır. Bundan dolayı namazı terk ettiği zaman şirk etmiş olur.”⁵²⁰

- Namazın Kazası

Günde beş vakit olarak, her Müslümana farz kılınan namazın terki için hiçbir mazeret kabul edilmemiştir. Kefaret için ise ancak uyku ve unutma sebebiyle kaçırılan namazın kazasını kabul edilmiştir.

Ebü Hureyre (r.a.) rivayet etti: “Rasûlullah (s.a.v.) Hayber gazvesinden dönüşünde geceleyin yoluna devam etti. Hepimize uyku bastırınca konakladı ve Bilâl’e << Bizim için geceyi gözetle.>> buyurdu. Fakat Bilâl bineğine dayanmış bir halde uyuya kaldı. Ne Peygamber(s.a.v.) ne Bilâl ne de ashabından herhangi bir kimse uyandı. Onların ilk uyananı Rasûlullah oldu. Rasûlullah bundan dolayı korktu ve Bilâl’e seslenerek: ‘Ya Bilâl Niçin uyudun.’ dedi. Bilâl de ‘Seni bastırın uyku beni de bastırdı. Anam babam sana feda olsun Ya Rasûlullah.’ dedi. Ashab bineklerini biraz sürdüler. Sonra Peygamber (s.a.v.) abdest aldı ve Bilâl’e emretti. Bunun üzerine Bilâl namaz için kamet getirdi. Rasûlullah (s.a.v.) ashabına namaz kıldırıldı. Namaz bitince <<Her kim bir namazı unutursa, onu hatırladığı zaman kılsın. Çünkü Allah Teâlâ (Tezekkür için namaz kıl.) buyurdu.>> dedi.⁵²¹

Enes b. Mâlik (r.a.) şöyle rivayet etti: “Rasûlullah (s.a.v.): ‘Bir namazı unutan kimse, onu hatırladığı zaman kılsın. O namaz için bundan başka bir keffâret yoktur.’”⁵²²

Namazın terkine hiçbir durumda izin verilmemekle birlikte Müslümanlara zorluk, meşakkat anında namaz için kolaylıklar tanınmıştır. Yolculuk anında dört rekâtlık namazın iki rekât olarak kılınmasına izin verilmiştir.

⁵¹⁹ İbn Hanbel, a.g.e., C. III, s. 349; İbn Mâce, “Kitâbu İkâmetu’s-Salâ”, 77

⁵²⁰ Metin: İbn Mâce, “Kitâbu İkâmetu’s-Salâ”, 77; trc için bkz: İbn Mâce, **Sünen-i İbni Mâce**, trc ve şerh. Haydar Hatipoğlu, I-X, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1983

⁵²¹ Ebu Dâvûd, “Kitâbu’s-Salât”, 11

⁵²² el-Buhârî, “Kitâbu Mevâkîtu’s-Salât”, 37; Ebu Dâvûd, “Kitâbu’s-Salât”, 11

Enes b. Mâlik (r.a.) rivayet etti: “Peygamber (s.a.v.) ile birlikte öğle namazını dört rek’at kıldık. (Sonra Medine’ye gitmek üzere yola çıkmış ve ikindiye) O’nunla birlikte Zu’l-Huleyfe’de iki rek’at olarak kılmıştık.”⁵²³

Ebû Katâde’nin rivayet ettiği şu hadiste Rasûlullah’ın namaz esnasında torununu kucağına alması, annelerin namaz esnasında gerektiğinde çocuklarını kucaklarına almalarına ruhsat olmuştur.

“Rasûlullah (s.a.v.) bir gün boynuna veya omzuna Ümâme bint Zeynep’i almış halde namaz kaldırmak için çıktı. Rûkü’ a gittiğinde onu yere koydu, ayağa kalktığında ise onu aldı.”⁵²⁴ Başka bir rivayette; ‘Rasûlullah (s.a.v.) secdeye gittiğinde onu yere koymuş ayağa kalktığında tekrar kucağına almıştı.’⁵²⁵ şeklinde geçmektedir.

Çocuklara öğretilmesinin gereği

Rasûlullah (s.a.v.): “Çocuk yedi yaşına geldiğinde namaz kılmasını emrediniz. On yaşına gelir de kılmazsa dövünüz.” buyurdu.” Başka bir hadiste “Çocuğa yedi yaşına geldiğinde namazı öğretin”⁵²⁶ şeklinde geçmektedir.

“... Hişâm b. Sa’d: rivayetinden ise şu ifadeler yer almaktadır: “..Rasûlullah (s.a.v.), ‘sağına solundan ayırdığı zaman namaz kılmayı emredin.’ buyurmuş.”⁵²⁷

bc. Tatbiki

- Cebrâilin (a.s.)’in Hz. Peygamber’e Namaz Vakitlerini ve Namazın Kılınışını Öğretmesi

Cebrâil (a.s.)’in Hz. Peygamber’e namazın hangi vakitlerde, nasıl kılınacağını bizzat göstermiş, Hz. Peygamber Cebrâil’in arkasında namaz kılmıştır. Bunu gösteren hadislerle birkaç örnek verelim.

İbn Şihâb (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: “ ... Rasûlullah (s.a.v.) şöyle derken işittim: ‘Cebrâil indi ve bana namaz vakitlerini haber verdi. Bende onunla namaz kıldım. Sonra yine onunla namaz kıldım, sonra yine onunla namaz kıldım.’ buyurdu. Parmakları ile beş namazı sayıyordu.

⁵²³ ed-Dârimî, “Kitâbu’s-Salât”, 179

⁵²⁴ Ebu Dâvûd, “Kitâbu’s-Salât”, 169

⁵²⁵ mana olarak bkz. İmâm Mâlik, “Kitâbu Kasrı’s-Salâti fi’s-Seferi”, 81; ed-Dârimî, “Kitâbu’s-Salât”, 93

⁵²⁶ ed-Dârimî, “Kitâbu’s-Salât”, 141; et-Tirmizî, “Ebvâbü’s-Salât”, 299

⁵²⁷ Ebu Dâvûd, “Kitâbu’s-Salât”, 26

Rasûlullah'ı öğle namazını güneş battıya eğildiği zaman kılarken gördüm. Hava sıcak olduğu zaman ise, bazen biraz geciktirirdi. İkindiye güneş sararmadan önce beyaz ve yüksek bir halde iken kıldığını gördüm. Bir kimse ikindi namazından çıkar ve güneş batmadan önce Zul-Huleyfe'ye gelirdi. Rasûlullah akşam güneş battığı, yatsıyı da ufuk karardığı zaman kılardı. Bazen de insanların toplanması için geciktirirdi. Sabahı bir sefer alaca karanlıkta, başka bir seferde ortalık ağarınca kıldırды. Bundan sonra sabah namazını ölünceye kadar alacakaranlıkta kıldı, bir daha ortalık ağarınca kılmadı.”⁵²⁸

İbn Abbâs (r.a.) şu hadisi rivayet etmiştir: “*Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘Cebrâil aleyhisselâm Kâbe'nin yanında iki defa bana imam oldu. Öğleyi güneş battıya eğilip gölge nalinin tasması kadar olunca; ikindiye, her şeyin gölgesi kendisi kadar olunca; akşamı oruçlunun iftar ettiği vakitte; yatsıyı, şafak kaybolunca; sabahı da, oruçluya yemek ve içmenin haram olduğu zaman kıldırды.*

Ertesi gün ise öğleyi, her şeyin gölgesi kendisi kadar; ikindiye iki misli olunca; akşamı, oruçlunun orucu açtığı zaman; yatsıyı, gecenin üçte birine doğru; sabahı da ortalık ağarınca kıldırды.’ Sonra da bana dönüp şöyle dedi:

- “*Ya Muhammed, bu senden evvelki nebîlerin vaktidir ve vakit, bu iki vaktin arasındır.*”⁵²⁹
- *Sahabenin Namazın Kılınışını Hz. Peygamber'den Öğrenmesi:*

Peygamber efendimiz namazın nasıl kılınması gerektiğini, azaların durumlarını, namaz kılarken erkek ve kadınların kıyafetlerinin nasıl olması gerektiğini bildirmiş, bizzat sahabe efendilerimize göstermiş, okunması gereken duaları öğretmiştir. Sahabe efendilerimiz de Peygamber Efendimizi gözlemlemişler, nasıl kıldığına dikkat etmişler ve bunları bize aktarmışlardır. Bunu bildiren hadislerin birkaçını örnek olarak verelim:

Âişe (r.a.) şu hadisi rivayet etmiştir: “*Rasûlullah (s.a.v.) namaza tekbirle, kırâata da fâtihayı okumakla başlarlardı. Rükû ettiği zaman başını ne yukarıya diker ne de aşağıya indirir, fakat ikisinin arasında tutardı. Başını rükû'dan kaldırdığı zaman iyice doğrulmadan secdeye gitmezdi. Başını secdeden kaldırdığında iyice doğrulup oturmadan ikinci secdeye gitmezdi. Her iki rek'atta Tehiyyâtı okurdu. Sol ayağını yere yayar sağ*

⁵²⁸ Ebu Dâvûd, “Kitâbu's-Salât”, 2

⁵²⁹ Ebu Dâvûd, “Kitâbu's-Salât”, 2; et-Tirmizî, “Ebvâbü's-Salât”, 113

ayağını da dikerdi. Şeytan oturduğundan ve kişinin ellerini vahşi hayvanlar gibi yayararak oturmasından nehyederdi. Ve O namazı selâm vererek bitirirdi.”⁵³⁰

Ebû Hureyre şöyle rivayet etti: “...Rasûlullah (s.a.v.) mescide girdi. Bir kişide o sıra mescide girip namaz kıldı. Daha sonra Rasûlullah’a gelip selam verdi. Rasûlullah ta selamına karşılık verip ‘dön ve tekrar namazını kıl’ dedi. Bunun üzerin adam daha önce kıldığı gibi namazını kıldı ve tekrar Rasûlullah’a gelip selam verdi. Rasûlullah adamın selamını alıp ‘dön ve tekrar namazını kıl zira sen namaz kılmadın’ buyurdu. Bu durum üç kere tekrarladıktan sonra kişi: ‘Seni hak din ile gönderen Allah’ a yemin olsun ki ben bundan daha iyisini bilmiyorum, bana öğret.’ dedi. Bunun üzerine Rasûlullah: ‘Namaza kalktığın zaman tekbir al. Sonra kolayına geldiği kadar Kur’ân oku sonra rûkû’ et ve âzâ yatışincaya kadar rûkû’ da kal. Sonra başını kaldırarak iyice doğrul. Sonra secdeye var ve âzâ doğruluncaya kadar secde de kal. Sonra başını kaldır ve âzâ yatışincaya kadar otur ve bunu bütün namazlarında bu şekilde yap.’ buyurdu.”⁵³¹

Cabir b. Semura (r.a.): “...Rasûlullah (s.a.v.) namaz da iftitâh tekbiri aldığı zaman rûkû’ a varmadan önce ve rûkû’ dan doğrulduğunda ellerini omuzları hizasına kadar kaldırı rken gördüm. Secdeler arasında ellerini kaldırmıyordu.”⁵³²

İbn Abdullah b. Abbas (r.a.) şu hadisi rivayet etmiştir: “Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Ben yedi kemik yani; alın, burun, eller, dizler ve ayakların üzerlerine secde etmeye; saç ve elbisemi toplamamaya emrolundum.”⁵³³

Allah Teâlâ’nın huzurunda bulunma hali olan namaz ibadetinde kadın ve erkeklerin bu huzura çıkarken giyimlerinin nasıl olması gerektiği gene Hz. Peygamber tarafından sahabeye bildirilmiştir. Rasûlullah (s.a.v.): Sizden hiçbiriniz bir tek elbise içinde, omuzları üzerinde o elbiseden bir şey bulunmadığı halde namaz kılamaz” buyurdu.”⁵³⁴

⁵³⁰ Müslim, “Kitâbu’s-Salât”, 240; trc için bkz: Müslim, **Sahîh-i Müslim**, trc ve şerh. Ahmed Davudoğlu, I-XI, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1980.

⁵³¹ Müslim, “Kitâbu’s-Salât”, 45; İbn Mâce, “Kitâbu İkâmetu’s-Salâ”, 72; Ebu Dâvûd, “Kitâbu’s-Salât”, 148

⁵³² Müslim, “Kitâbu’s-Salât”, 21

⁵³³ ed-Dârimî, “Kitâbu’s-Salât”, 73; Müslim, “Kitâbu’s-Salât”, 231

⁵³⁴ ed-Dârimî, “Kitâbu’s-Salât”, 99; el-Buhârî, “Kitâbu’s-Salât”, 5; Müslim, “Kitâbu’s-Salât”, 277; mana olarak bkz. Ebu Dâvûd, “Kitâbu’s-Salât”, 78

“Ümmü Seleme (r.anha)’ ye kadın hangi elbisesi ile namaz kılmalı diye sorulmuş. O da: ‘Başörtüsü ve ayaklarının üzerini örten uzunca bir fistanla kılar.’ demiştir.”⁵³⁵

- *Namazda Huşûnunun Yeri*

Namaz ibadeti hem zâhiri hem de bâtinî yönü olan bir ibadettir. Zâhirî yönüne dikkat edilirken bâtinî, ruhî yönü de ihmal edilmemiş en az dış yönü kadar önem verilmiştir. Hz. Âişe (r.anha.) rivayet ettiği şu hadis bunun delilidir:

“Huzeyfe oğlu Ebû Cehm (r.a.), Rasûlullah (s.a.v.)'a işlemeli zarif bir elbise hediye etti. O elbise ile namaz kıldı, namazı bitirince: Bu elbiseyi Ebû Cehm'e geri ver, namazda gözüm nakışlarına takıldı. Neredeyse namazda huzurumu kaçıracaktı, buyurdu.”⁵³⁶

Enes b. Mâlik (r.a.) şöyle rivayet etti: “Akşam yemeği hazır olur yatsı namazı vakti de girerse yemeğe öncelik verin”⁵³⁷ Zira insanın namaza tam olarak yoğunlaşabilmesi için onu kalben ve zihnen meşgul eden şeylerden uzaklaşması gerekmektedir.

bd. Etkisi

- *Birlikteliği Sağlaması*

Yahudi toplumunda ve diğer toplumlarda genel olarak ibadethanelerde uygulanan ibadetlerin belli bir düzeni yoktur. Bireyler kendi hallerinde mabette dolaşmakta, din adamı konuşma yaparken cemaat kendi aralarında sohbet edebilmektedir. İslâm Dini'nde ibadetlerin cemaatle toplu olarak eda edilmesine büyük önem verilmiş olmakla birlikte bunun bir düzeni, sistemi olduğu da ortaya konmuştur. Rasûlullah, ümmetin cemaat halinde namazlarını kılmalarını istemiş, kadınların ibadethaneye gelmelerine izin vermiştir. Mescitte safların sıklaştırılmasını, ilk safların doldurulmasını emretmiş, insanların sıkıntıya düşmemeleri için cemaat halinde kılınan namazlarda imamın namazı hafif tutmasını belirtmiş, bu konuda gerektiğinde ikazda bulunmuştur.

İbn Ömer (r.a.) şöyle rivayet etmiştir: Rasûlullah (s.a.v.) “Kişinin cemâatle kıldığı namaz kendi başına yalnız olarak kıldığı namazdan yirmi yedi derece daha üstündür.” buyurdu.”⁵³⁸

⁵³⁵ İmâm Mâlik, “Kitâbu Salâti'l-Cemâa, 36; Ebu Dâvûd, “Kitâbu's-Salât”, 84

⁵³⁶ İmâm Mâlik, “Kitâbu's-Salât”, 67

⁵³⁷ et-Tirmizî, “Ebvâbü's-Salât”, 262

⁵³⁸ İmâm Mâlik, “Kitâbu Salâti'l-Cemâa, 1; et-Tirmizî, “Ebvâbü's-Salât”, 161

Mücâhid şu hadisi rivayet etmiştir: “İbn Abbâs’a gündüz oruç tutan, gece namaz kılan fakat Cuma ve cemâatle kılınan namaza icabet etmeyen bir kişinin durumu soruldu. İbn Abbâs: <<O cehennemliktir.>>dedi.”⁵³⁹

- *Birlikte Hareket Edebilme*

Enes b. Mâlik rivayet etmiştir: “Peygamber (s.a.v.) bir attan düştü, sağ tarafı zedelendi. Bunun üzerine biz onu ziyaret için yanına gittik. Rasûlullah bizlere oturarak namaz kıldırdı. Biz de arkasında oturarak namazımızı kıldık. Rasûlullah namazı bitirince şöyle buyurdu: ‘İmam ancak kendisine uyulmak için imam olmuştur. O tekbîr aldığı zaman sizde tekbîr alın, secde ettiğinde sizde secde edin, başını kaldırdığında sizde kaldırın, İmam *سمع الله لمن حمده* dediği zaman sizde *ربنا و لك الحمد* deyin, imam oturarak kılarsa sizde hepiniz oturarak kılın.”⁵⁴⁰ Diğer bir hadiste: “İmam ayakta kıldığı zaman sizde ayakta kılın.”⁵⁴¹ ifadesi yer almaktadır. Enes b. Mâlik (r.a.)’den gelen bir başka hadiste şu şekildedir: “Rasûlullah (s.a.v.) bize namaz kıldırdı. Namazı bitirince yüzünü bize çevirerek: ‘Ey cemâat! ben sizin imamınızım. Öyle ise rûkû’, sücûd, kıyâm ve namazdan çıkma hususlarında beni geçmeyin! buyurdu ...”⁵⁴²

- *İnsanların Durumunu Dikkate Alma*

Câbir (r.a.) şöyle rivayet ediyor: “Muaz, Peygamber (s.a.v.) ile birlikte namaz kılar, sonra kavmine gelerek onlara imam olurdu. Bir gece Peygamber (s.a.v.) ile birlikte yatsıyı kıldıktan sonra kavmine gelerek onlara imam oldu ve ‘Bakara’ sûresini okumaya başladı. Bunun ardından bir adam selâm vererek namazdan ayrıldı. Sonra yalnız başına namaz kılarak ayrıldı. Ashab ona: Ey falanca sen münâfik mi oldun? dedi.

- <<Hayır vallahi. Ben bunu mutlaka gider Rasûlullah’a haber veririm!>> cevabını verdi ve Rasûlullah’a gelerek:

- Ya Rasûlullah, biz develerle su taşıyan insanlarız. Gündüzleri çalışıyoruz. Muâz seninle yatsı namazını kılmış. Sonra gelerek bize bakara sûresini okuyarak namazı kıldırdı. Bunun üzerine Rasûlullah Muâz’a dönerek:

⁵³⁹ et-Tirmizî, “Ebvâbü’s-Salât”, 1 62

⁵⁴⁰ İmâm Mâlik, “Kitâbu Salâti’l-Cemâat, 16; ed-Dârimî, “Kitâbu’s-Salât”, 44; el-Buhârî, “Kitâbu’l-Ezân”, 51; Müslim, “Kitâbu’s-Salât”, 77; İbn Mâce, “Kitâbu İkâmetü’s-Salâ”, 144; et-Tirmizî, “Ebvâbü’s-Salât”, 267; el- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn,(1332-1420/1914-1999), **Sahîhu Süneni’n-Nesâî**, I-III, Mektebetü’l-Maârif, Riyâd ,1419/ 1998, C.I, ss. 263-264.

⁵⁴¹ Müslim, “Kitâbu’s-Salât”, 79

⁵⁴² Müslim, “Kitâbu’s-Salât”, 112

- *Ya Muâz sen fitnebaz mı oldun? Filan ve filan sûreleri okusaydın ya! buyurdu.*⁵⁴³ Hz. Peygamber daha kısa bir sûreyi kastetmiştir.

Başka bir hadis de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in: *“Biriniz cemâate imam olduğu zaman namazı hafif kıldırın. Çünkü onların arasında küçük, yaşlı, zayıf ve hasta olanlar vardır; Yalnız olarak kıldığında ise istediği gibi kalsın.”* buyurduğunu⁵⁴⁴ bildirmektedir. Yine Enes (r.a.)'in rivayet ettiği bir başka hadis de şu şekildedir: *“Rasûlullah (s.a.v.) namazda iken annesi ile beraber bulunan çocuğun ağlayışını ıstır de hafif bir sûre yahut kısa sûreyi okurdu.”*⁵⁴⁵

3. Fıkıh'da

Namaz, fıkıh kitaplarında tahâret konusundan sonra ibâdât kısmının birinci konusu olarak ele alınmakta,⁵⁴⁶ en ince ayrıntısına kadar eserlerde ciltler halinde yer verilmektedir. Biz ise bu çalışmamızda alanın klâsik kaynaklarından yararlanmaya çalışarak ana hatlarıyla “namaz ibadeti”ni, özel olarak da “namaz suç ve cezâları” nı incelemeye çalıştık.

a. Genel olarak namaz

Bu başlık altında kısaca namazın hükmü, şartları, rükünleri, vâcipleri, mekruhları, bozan unsurları, vakitleri, namaz için mü'mine tanınan kolaylıklara değineceğiz.

aa. Hükmü

Namaz ibadetinin, bulûğ çağına ulaşan her Müslümana farz olduğuna İslâm âlimleri tarafından ittifak edilmiş,⁵⁴⁷ farz olması Kitab, sünnet ve icmâ'da sabit ve açık olduğundan farzietini inkâr eden kâfir sayılmıştır.⁵⁴⁸

Günde beş ayrı vakitte kılınan namazlar ve cuma günleri kılınan Cuma namazı⁵⁴⁹

⁵⁴³ Müslim, “Kitâbu's-Salât”, 178; Ebu Dâvûd, “Kitâbu's-Salât”, 127; el- Elbânî, a.g.e., C.I, s. 277.

⁵⁴⁴ Müslim, “Kitâbu's-Salât”, 183; et-Tirmizî, “Ebvâbü's-Salât”, 175

⁵⁴⁵ Müslim, “Kitâbu's-Salât”, 191

⁵⁴⁶ Akyüz, Vejdi, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, I-II, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, C.I, s. 81.

⁵⁴⁷ İbn Rüşd, İmâm Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd El-Kurtubî (v.595), **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, I.II, 6.bs., Dâru'l-Ma'rife, 1402/ 1982, C.I, s. 90.

⁵⁴⁸ İbrâhim el-Halebî, İbrahim b. Muhammed el-Halebî (ö. 956/1549), **Mültekâ'l-Ebhûr: Mevkûfât** Şerh. Mehmed Mevkûfâtî, Sâdeleştiren: Ahmed Davudoğlu, Saadet Yayınevi, İstanbul, ts., C.I, s. 111.

⁵⁴⁹ İbn -i Âbidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz,(v. 1252/1836) **Reddü'l-Muhtar Ale'd-Dürrü'l-Muhtar**, I-XVI, trc. Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1982, C.III, s. 282.

sadece hür, sıhhatli ve şehirde oturan⁵⁵⁰ erkeklere farzdır.⁵⁵¹ Cenaze namazı farz-ı kifâye,⁵⁵² teravih namazı sünnet-i müekkededir.⁵⁵³ Cuma namazı kendisine farz olan kimseye bayram namazı vâciptir.⁵⁵⁴ Hanefîler'e göre, vitir namazı ile ramazan ve kurban bayramı namazları li-aynihî vâcip, bozulan nâfile namazın kazâsı ve kişinin kendi iradesiyle kılmayı adadığı nezir namazı li-gayrihî vâcip namazlardır.⁵⁵⁵

ab. Rükünleri

İslâm Hukuku'nda şart kavramı; “varlığı hükmün varlığını zorunlu kılmayan, ancak hükmün varlığı kendisine bağlı olan bununla birlikte onun yapısından bir parça teşkil etmeyen şey”⁵⁵⁶ olarak tanımlanmıştır. Rükün ise; hükmün varlığı ve yokluğu kendisine bağlı olan ve onun yapısından bir parça teşkil eden unsur,⁵⁵⁷ olarak tarif edilmiştir. Namazın sahîh olması için de gerekli bazı unsurlar vardır.⁵⁵⁸ Bunlar özetle dışındaki ve içindeki şartlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır:

1) Dışındaki şartlar (Hadesten taharet, Necâsetten tahâret, Setr-i avret, İstikbâl-i kible, vakit, niyet)

Vücûdu maddî ve hükmî pisliklerden temizlemek, elbiseyi, namaz kılınacak yeri temizlemek,⁵⁵⁹ avret yerlerini örtmek, kibleye yönelmek, namaza niyet etmek,⁵⁶⁰ farz namazlar, vitir, terâvih ve bayram namazları için vakit⁵⁶¹ ve niyet bunlardan bazılarıdır.⁵⁶²

Namaz için belirlenmiş olan vakitler ise şu şekildedir: Sabah namazının vakti, fecr-i sâdıkın doğmasından başlayıp güneşin doğmasına kadar olan zaman,⁵⁶³ öğle namazının

⁵⁵⁰ İbn -i Âbidin, a.g.e., C.III, s. 315.

⁵⁵¹ el-Mevsîli, Ebû'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mevdud Mevsîli, **el-İhtiyâr: el-muhtâr lil fetvâ** ,(v.683/1284), trc. Celal Yeniçeri, Şâmil Yayınevi, İstanbul, 1978, s.45; es-Serahsî, Şemsü'l-eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, **Mebûsût**, (1000 Yılın İslam Fıkhı Temel Eseri Deliller ve Hükümler)(v.1009/1090), I-XXX, ed: Mustafa Cevat Akşit, I-XXX, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul 2008, C.II, ss. 31-32 ; İbn -i Âbidin, a.g.e., C.III, s. 318.

⁵⁵² el-Mevsîli, a.g.e., s. 50; İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 332; İbn -i Âbidin, a.g.e., C.III, s. 428.

⁵⁵³ el-Mevsîli, a.g.e., s. 41; İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 235; İbn -i Âbidin, a.g.e., C.III, s. 89.

⁵⁵⁴ es-Serahsî, a.g.e., C.II, s. 57; İbn -i Âbidin, a.g.e., C.III, s. 342.

⁵⁵⁵ Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Namaz”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 2006, C. XXXII, s. 352.

⁵⁵⁶ Köse, Saffet, **İslâm Hukukuna Giriş**, Hikmetevi Yayınları, 3.bs., İstanbul, 2013, s. 88.

⁵⁵⁷ Köse, a.g.e., s. 88.

⁵⁵⁸ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 130.

⁵⁵⁹ el-Mevsîli, a.g.e., s. 34; İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 131.

⁵⁶⁰ el-Mevsîli, a.g.e., s. 34; İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 132.

⁵⁶¹ el-Mevsîli, a.g.e., s. 34; İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s.1 32.

⁵⁶² el-Mevsîli, a.g.e., s. 34; İbn -i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 128.

⁵⁶³ es-Serahsî, a.g.e., C.I, s. 250; İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 112; İbn -i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 17.

vakti, güneşin zevalinden itibaren her şeyin gölgesi kendisinin iki misline ulaştığı zamana kadar,⁵⁶⁴ başka bir rivayete göre bir misli oluncaya kadar;⁵⁶⁵ ikinci namazının vakti, öğle namazı vaktinin sona ermesiyle başlar ve güneş batıncaya kadar devam eder;⁵⁶⁶ akşam namazının vakti, güneş batınca başlar,⁵⁶⁷ şafağın kaybolmasına kadar devam eder;⁵⁶⁸ yatsı namazının vakti, akşam namazının vakti sona erince başlar ve fecr-i sâdik doğuncaya kadar devam eder;⁵⁶⁹ vitr namazının vakti, yatsının vaktidir,⁵⁷⁰ sabah namazına kadar devam eder.⁵⁷¹ Cuma namazının vakti; öğle namazının vaktidir.⁵⁷² Teravihin vakti; ramazan gecelerinde yatsıdan fecrin doğuşuna kadar geçen zamandır.⁵⁷³

2) İçindeki şartlar (İftitâh tekbiri, Kıyâm, Kırâat, Rükû', Sücûd, Ka'de-i âhire)

İftitah tekbiri,⁵⁷⁴ kıyâm,⁵⁷⁵ kırâat,⁵⁷⁶ rükû, secde,⁵⁷⁷ ve ka'de-i ahîredir.⁵⁷⁸

ac. Vâcipleri

Hanefî mezhebine göre vâcib; “Şâri’in zannî delil ile mükelleflerden bir şeyin yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği eylemlerdir.” Vâcipleri terk etmenin cezası farza göre daha azdır ve inkâr eden kâfir olarak nitelendirilmez.⁵⁷⁹ Namaza “Allâhû Ekber” gibi tekbir ifade eden bir cümle ile başlamak, namazların bütün rekâtlarında Fâtiha sûresini okumak,⁵⁸⁰ farz namazların ilk iki rekâtında, vâcib namazların her rekâtında Fâtiha sûresinden sonra Kur’ân’dan bir miktar okumak,⁵⁸¹ farz olan kırâati ilk iki rekâtta yerine getirmek,⁵⁸² Fâtiha sûresini Kur’ân’dan okunacak âyetlerden önce okumak,⁵⁸³ secdede

⁵⁶⁴ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, ss. 112-113; İbn –i Âbidin, a.e., C.II, s. 20.

⁵⁶⁵ es-Serahsî, a.g.e., C.I, s. 252.

⁵⁶⁶ es-Serahsî, a.e., C.I, s. 256; İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, ss. 113-114; İbn –i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 22.

⁵⁶⁷ el-Mevsîlî, a.g.e., s. 31; İbn –i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 23.

⁵⁶⁸ es-Serahsî, a.g.e., C.I, s. 256; İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 114.

⁵⁶⁹ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 116.

⁵⁷⁰ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 116.

⁵⁷¹ es-Serahsî, a.g.e., C.I, s. 268.

⁵⁷² es-Serahsî, a.g.e., C.II, s. 35; İbn –i Âbidin, a.g.e., C.III, s. 301.

⁵⁷³ el-Mevsîlî, a.g.e., s. 41; İbn –i Âbidin, a.g.e., C.III, s. 89.

⁵⁷⁴ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 137; İbn –i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 180.

⁵⁷⁵ İbn –i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 186.

⁵⁷⁶ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 138.

⁵⁷⁷ İbn –i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 189.

⁵⁷⁸ el-Mevsîlî, a.g.e., s. 34; İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 139; İbn –i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 192.

⁵⁷⁹ Köse, a.g.e., s. 85.

⁵⁸⁰ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 140; İbn –i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 208.

⁵⁸¹ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 140; İbn –i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 209.

⁵⁸² İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. a.y.; İbn –i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 212.

⁵⁸³ İbn –i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 212.

alınla birlikte burnu da yere koymak, üç ve dört rekâtlı namazlarda ikinci rekâtın sonunda oturmak,⁵⁸⁴ namazların ilk⁵⁸⁵ ve son oturuşlarında teşehhütte bulunmak,⁵⁸⁶ namazın sonunda sağ ve sol tarafa selâm vermek,⁵⁸⁷ farz olan fiilleri sırayla yapmak,⁵⁸⁸ farz olan fiili geciktirmemek, ta'dîl-i erkâna riâyet etmek,⁵⁸⁹ vitir namazının kunutunu okumak,⁵⁹⁰ bayram tekbirleri vb. namazın başlıca vâcipleridir.⁵⁹¹

ad. Sünnetleri/ Nafileleri

Farz veya vâcip namazların dışında kalan namazlar ise genel olarak nâfile namaz olarak adlandırılmıştır.⁵⁹² Teheccüd, kuşluk (duhâ),⁵⁹³ istihâre, yağmur duası, husûf (ay tutulması), kûsûf (güneş tutulması),⁵⁹⁴ tahiyetü'l-mescid,⁵⁹⁵ evvâbîn, tesbîh, ihrama giriş ve hâcet namazlarıyla,⁵⁹⁶ abdest⁵⁹⁷ ve gusülden sonra kılınan namazlar nâfile namazlardır.⁵⁹⁸

ae. Mekruhları

Mekruh; tahrîmen ve tenzîhen olmak üzere ikiye ayrılır. Şâri'nin zannî delil ile mükelleflerden terk edilmesini kesin ve bağlayıcı tarzda istediği eylemler için "tahrîmen mekruh"; Şâri'nin terk edilmesini yapılmasından üstün tuttuğu eylemler için ise "tenzîhen mekruh" ifadesi kullanılır.⁵⁹⁹ Namaz esnasında elbiseyle oynamak,⁶⁰⁰ parmakları çıtlatmak,⁶⁰¹ elleri böğrüne koymak,⁶⁰² erkeklerin uzun saçlarını kadınlar gibi toplayıp tepelerine bağlamaları veya iki örgü haline getirip bu halde namaz kılmaları,⁶⁰³ köpek

⁵⁸⁴ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 142.

⁵⁸⁵ İbn -i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 219.

⁵⁸⁶ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 142; İbn -i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 222.

⁵⁸⁷ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. a.y.; İbn -i Âbidin, a.e., C.II, s. 226.

⁵⁸⁸ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 141; İbn -i Âbidin, a.e., C.II, s. 214.

⁵⁸⁹ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. a.y.; İbn -i Âbidin, a.e., C.II, s. 219; Yaşaroğlu, a.g.m., C. XXXII, ss. 354-355.

⁵⁹⁰ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 142; İbn -i Âbidin, a.e., C.II, s. 226.

⁵⁹¹ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 143; İbn -i Âbidin, a.e., C.II, s. 226.

⁵⁹² Yaşaroğlu, a.g.md., C. XXXII, s. 352.

⁵⁹³ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 228; İbn -i Âbidin, a.g.e., C.III, ss. 46-48.

⁵⁹⁴ Yaşaroğlu, a.g.m., C. XXXII, s. 353.

⁵⁹⁵ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 228.

⁵⁹⁶ Yaşaroğlu, a.g.m., C. XXXII, s. 353.

⁵⁹⁷ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 228.

⁵⁹⁸ Yaşaroğlu, a.g.m., C. XXXII, s. 353.

⁵⁹⁹ Köse, a.g.e., ss. 86-87.

⁶⁰⁰ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 212; İbn -i Âbidin, a.e., C.II, s. 571.

⁶⁰¹ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 213; İbn -i Âbidin, a.e., C.II, s. 574.

⁶⁰² İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 213; İbn -i Âbidin, a.e., C.II, s. 576.

⁶⁰³ el-Mevsîlî, a.g.e., s. 38; İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 214; İbn -i Âbidin, a.e., C.II, s. 574.

oturuşu olarak nitelenen oturuş şekliyle oturmak,⁶⁰⁴ sağa sola dönüp bakmak,⁶⁰⁵ özürsüz bağdaş kurmak,⁶⁰⁶ selâm almak,⁶⁰⁷ esnemek, gerinmek,⁶⁰⁸ gözleri yummak,⁶⁰⁹ âyetleri saymak⁶¹⁰ namazın mekruhlarının bazılarıdır.

af. Müfsitleri

Namazda yanılarak meydana gelen, namazın vâciplerinden birini artırma veya eksiltme⁶¹¹ dolayısıyla namazın sonunda⁶¹² sehiv secdesi yapmak vâcib olur.⁶¹³ Namazdayken yemek, içmek,⁶¹⁴ konuşmak,⁶¹⁵ mushafı açarak yüzünden okumak,⁶¹⁶ inlemek,⁶¹⁷ ah vah etmek, sesli olarak ağlamak⁶¹⁸ ise namazı bozan şeylerin bazılarıdır. Bunlar meydana geldiğinde namaz bozulmuş olur.

ag. Ruhsatları

Hasta olan bir kişi, ayakta duramaz veya durduğu takdirde hastalığının artmasından korkarsa; namazını oturarak kılar.⁶¹⁹ Secde ve rükûya varır.⁶²⁰ Secde ve rükûya da gücü yetmezse, imâ ile namaz kılar.⁶²¹ Başı ile imâyâ muktedir olamayan hastanın kazaya kalan namazları bir gün ve bir geceden fazla ise o kimseden kaza sakıt olur.⁶²² Gözleri, kalbi ve kaşlarıyla imâ etmez.⁶²³

Yolculuk halinde ise dört rekâtli bir namaz iki rekât olarak kılmak farzdır.⁶²⁴ Hanefilere göre, seferde namazı kısaltmak azimet, İmâm-ı Şâfî ile Ahmed b. Hanbel'e

⁶⁰⁴ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 214; İbn -i Âbidin, a.e., C.II, s. 576.

⁶⁰⁵ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 213; İbn -i Âbidin, a.e., C.II, s. 576.

⁶⁰⁶ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 214; İbn -i Âbidin, a.e., C.II, s. 578.

⁶⁰⁷ İbn -i Âbidin, a.g.e., C.II., s. 578.

⁶⁰⁸ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 214.

⁶⁰⁹ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 214; İbn -i Âbidin, a.e., C.II, s. 581.

⁶¹⁰ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 215; İbn -i Âbidin, a.e., C.II, s. 589.

⁶¹¹ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 260.

⁶¹² İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 261.

⁶¹³ İbn -i Âbidin, a.g.e., C.III, s. 164.

⁶¹⁴ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 205.

⁶¹⁵ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 199.

⁶¹⁶ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 205.

⁶¹⁷ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 202.

⁶¹⁸ el-Mevsîlî, a.g.e., s. 39; İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 203.

⁶¹⁹ İbn -i Âbidin, a.g.e., C.III, s. 195.

⁶²⁰ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s.268; İbn -i Âbidin, a.g.e., C.III, s.198.

⁶²¹ el-Mevsîlî, a.g.e., s. 43; es-Serahsî, a.g.e., C.I, s. 378; İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 269; İbn -i Âbidin, a.g.e., C.III, s.1 98.

⁶²² İbn -i Âbidin, a.g.e., C.III., s. 202.

⁶²³ es-Serahsî, a.g.e., C.I, s. 383; İbn -i Âbidin, a.g.e., C.III, s. 205.

⁶²⁴ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 280.

göre ise ruhsattır.⁶²⁵

b. Özel olarak namaz

Namaz suç ve cezası başlığının altına; onu vaktinden sonraya bırakma, kişinin kendi üzerine borç olan namazı başkasının üstlenip üstlenemeyeceği, inkâr edildiğinde, hiç kılınmadığında kişinin dünyevî veya uhrevî bir cezaya uğrayıp uğramayacağı; bunun dünyevi olarak cezasının öldürmek olup olmayacağı, şâyet öldürülürse ne olarak öldürüleceği vb. konuları girmektedir.

ba. Kazâsı

Kişinin meşru bir mazeret olmadan namazı vaktinden sonraya bırakması câiz görülmemiş, fakat düşman korkusu veya bir hastanın tedavisiyle ilgilenme gibi meşru bir mazeret sebebiyle kazâya bırakması günah sayılmamıştır.⁶²⁶

Hz. Peygamber (s.a.v)'den rivayet edilen: “Kalem üç kişiden kaldırılmıştır.” hadisinde uyuya kalan kişiyi zikretmesi ve “sizden biri uyuya kalarak veya unutarak namazı geçirirse onu hatırladığı zaman kılınsın.” hadislerine binaen uyku veya unutma sebebiyle namaz vaktini kaçıran kişinin namazı kazâ etmesi/ kazâ edebileceği konusunda Müslümanlar ittifak etmiştir. Fakat kasıtlı olarak veya bayılma nedeniyle namazı kaçıran kişinin kazâsı konusunda ihtilaf vardır.⁶²⁷

Cumhura göre özürsüz bir namazın vaktini geçirmek büyük günah olup kazâ etmekle ortadan kalkmaz,⁶²⁸ bu kişinin hazarda veya seferde geçtiklerine göre namazı kazâ etmesi gerekir.⁶²⁹ Ebû Muhammed b. Hazm (v.456/1064), başta olmak üzere Zâhirîlerin bazısına göre ise bu kişi günahkârdır ve kazâ etmez,⁶³⁰ fakat istiğfar etmesi gerekir. Cumhur da bu kazânın günahı ortadan kaldırmayacağı, ayrıyetten tevbe etmesi gerektiği görüşündedir.⁶³¹

Deliren yahut bayılan bir kimsenin üzerinden geçen namazlar beşten fazla ise,

⁶²⁵ İbrâhim el-Halebî, a.e., C.I, s. 281.

⁶²⁶ İbn -i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 14; Yaşaroğlu, a.g.m., C. XXXII, s. 352.

⁶²⁷ İbn Rüşd, a.g.e., C.I, s.182.

⁶²⁸ İbn Rüşd, a.e., C.I, s. a.y.; İbn -i Âbidin, a.g.e., C.III, s. 129.

⁶²⁹ İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 270.

⁶³⁰ İbn Rüşd, a.g.e., C.I, s. 182.

⁶³¹ Yaşaroğlu, “Kazâ”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, Ankara, 2002, C.XXV, ss. 111-112.

namazların sâkıt olacağı söylenmiştir.⁶³²

bb. Temsîli

Hız. Pergamber, sahabe ve tâbiin dönemlerinde namaz borçlarını ifâ edemeden ölen kişinin söz konusu borçlarının yerine geçerek namaz borcunu düşürmesi, mükellefi onların terkinden doğan uhrevî sorumluluktan kurtarması amacıyla “fakirlere fidye ödenmesi” şeklinde bir uygulama bulunmadığından, doğal olarak Kitap, Sünnet ve Sahabe kavillerinde bu yönde bir fetva yoktur.⁶³³ Hanbelîlere⁶³⁴ göre namaz ibadeti, herhangi bir kimsenin ve malın niyabetini kabul etmeyen İslâm’ın erkânlarından birisidir.⁶³⁵

Bu amaçla daha sonraları ortaya çıkan “devir işlemi”⁶³⁶ de İslâm âlimleri tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir.⁶³⁷ Fakat İbn –i Âbidin (v. 1252/1836)’in eserinde şöyle bir ifade de geçmektedir: “Bir kimse üzerinde kazaya kalmış namazlar olduğu halde ölür de kefarete verilmesini vasiyet ederse fitrede olduğu gibi her namaz için bu azaptan yarım sağ verilir. Vitir namazı ile orucun hükmü de böyledir. Kefarete ancak malının üçte birinden verilir. Ölen kimse mal bırakmazsa vârisi ödünç olarak meselâ yarım sağ buğday alarak bir fakire verir. Sonra o fakir de vârise verir. Böylece birbirlerine vere vere namazların sayısını tamamlarlar. Ölenin namazlarını onun emri ile vârisleri kaza etse kifâyet etmez. Çünkü namaz bedeni bir ibadettir. Hac böyle değildir. O niyabeti kabul eder. Vâris bir fakire yarım sağdan az buğday verse câiz değildir. Ama hepsini ona verirse câiz olur. Bir kimse hastalığında namazı için fidye verse sahih olmaz.”⁶³⁸ Bu görüş bir umut olarak ve fakirler düşünülerek ortaya konulmuştur.

bc. İnkârı

Namazın farzîyetini inkâr ederek terk eden kişi bilginin kendisine ulaşmasının mümkün görülmediği bir yerde yetişmiş ise bilmediği düşünülür, küfrüne hükmedilmez, kendisine namazın farzîyeti anlatılır, öğretilir. Fakat köy veya şehirde yetişmişse yani

⁶³² el-Mevsîlî, a.g.e., s. 44; İbrâhim Halebî, a.g.e., C.I, s. 271; İbn –i Âbidin, a.g.e., C.III, s. 207.

⁶³³ Bardakoğlu, Ali, “İskat”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 1999, C.XIX., ss. 139-140-141-143, s. 139.

⁶³⁴ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, **el-Muğnî** (v. 620/1223), I-II, Beytü’l-Efkârî’l-Düveliyye, Lübnân, 2004, C.I, s. 440.

⁶³⁵ İbn Kudâme, a.e., C.I, s.a.y.; es-Serahsî, a.g.e., C.I, s. 383; İbn –i Âbidin, a.g.e., C.II, s. 14; Yaşaroğlu, “Namaz”, C. XXXII, s. 352.

⁶³⁶ geniş bilgi için bkz. Bardakoğlu, a.g.m., C.XIX, ss.137-143.

⁶³⁷ Bardakoğlu, a.g.m., C.XIX, ss. 139-140-141-143.

⁶³⁸ İbn –i Âbidin, a.g.e., C.III, ss. 147-149-151.

öğrenebilme imkânının bulunduğu yerlerde yaşamış veya da yetişmiş ise, farz olduğunun delilleri Kitap ve sünnette açık olmasının yanı sıra Müslümanlar devamlı olarak namazı kıldıklarından bu kendisine gizli kalmayacağından kişinin bilmediği iddiası kabul edilmez, mazur karşılanmaz, küfrüne hükmedilir.⁶³⁹

bd. Terki

Namazın farziyetini inkâr etmemekle birlikte namazı kasten terk eden fâsık olup,⁶⁴⁰ böyle bir kimseye uygulanacak ceza hususunda görüş ayrılığı vardır. Bazıları öldürülür derken bazıları ise ta'zir cezası uygulanır ve hapsedilir demiştir.⁶⁴¹

1) Târik'e katli uygulanır

İmâm Mâlik (v.179/795), Hammâd b. Zeyd (v.179/795), Vekî' İbn Cerrah (v.197/812) ve İmam Şâfî (v.204/820)'ye göre namazı terk etmesinin nedeni hastalık veya namazın erkân ve şartlarını yerine getirmede âciz kalması ise ona bu durumların namazı sâkit etmediği, gücü nispetinde kılmasının gerektiği söylenilir. Eğer önemsememe veya tembellik nedeni ile kılmıyorsa; namaz kılması istenir ve kendisine namazı kılmadığı takdirde öldürüleceği ikazında bulunulur. Kılmamada ısrar ederse üç gün hapsedilir, her namaz vaktinde namaza çağrılır ve namaz kılmazsa öldürülmekle tehdit edilir. Bunun üzerine halen namazı kılmaz ise kılıçla öldürülür. Hanbelî Mezhebi âlimi Ömer b. Hüseyin el-Hirakî (v.334/946)'ye göre ise bir namazın terkiyle öldürmek vâcib olur. Ahmed b. Hanbel (v.241/855)'den gelen iki rivayetten biri de bu yöndedir.⁶⁴²

Hanbelî âlimi Hasan b. Hâmid el-Bağdâdî'nin, Ebu ishâk b. Şâkile'den yaptığı rivayetine göre "Kişi sabah ve ikinci namazı gibi kendisinden sonra gelen namaz ile cem edilemeyen bir namazı terk ettiğinde katli vâcib olur. Lâkin cem edilebilen iki namazdan ilkinin terk ettiğinde katli vâcib olmaz. Zira; Hasan el-Basrî (v.110/728) gibi bazı ulemanın nezdinde iki vakit bir vakit gibi görülmüştür.⁶⁴³

Namazı terk edenin öldürülürse mürtet olarak mı yoksa had olarak mı öldürüleceğinde de ihtilaf edilmiştir.⁶⁴⁴

⁶³⁹ İbn Kudâme, a.g.e., C.I, s. 440.

⁶⁴⁰ İbn -i Âbidin, a.g.e., C.II, ss. 7-8.

⁶⁴¹ İbn Rüşd, a.g.e., C.I, s. 90.

⁶⁴² İbn Kudâme, a.g.e., C.I, s. 440.

⁶⁴³ İbn Kudâme, a.e., C.I, s. a.y.

⁶⁴⁴ İbn Rüşd, a.g.e., C.I, s. 90; İbn Kudâme, a.g.e., C.I, s. 441.

a) Mürted olarak

Ahmed b. Hanbel, İshâk, İbnü'l- Mübârek (v.181/797), el-Hasan eş-Şa'bî, Eyyub es-Sahtiyânî (v.131/749), Evzâî, Hammad b. Zeyd, Muhammed el-Hasan eş-Şeybânî (749/805), Ebû İshâk b. Şâkile ve İbn Hâmid namazı terk edenin kâfir sayılarak öldürülmesinin vâcib olduğu görüşündedir.⁶⁴⁵ Bundan dolayı mürtet gibi öldürülür, öldüğünde yıkanmaz, kefenlenmez, Müslüman mezarlığına defnedilmez, ne kendisi nede bir başkası ona vâris olmaz,⁶⁴⁶ demişlerdir.

b) Had olarak

İmâm Mâlik ve Şâfiî ise kâfir sayılmayıp had olarak öldürüleceği görüşündedir. Ebû Abdullah b. Batta da bu görüşü tercih etmiş, onun kâfir sayılacağı görüşünü reddetmiştir. Ebû Hanîfe başta olmak üzere fukahanın çoğu nezdinde kâfir sayılmaz.⁶⁴⁷

2) Ta'zir cezası uygulanır

ez-Zührî (v.124/742)'ye göre; dövülüp hapsedilir.⁶⁴⁸ Ebû Hanîfe (v.150/767)'ye göre de öldürülmez.⁶⁴⁹ Ebû Hanîfe, taraftarları ve Zâhirilere göre; namaz kılincaya kadar haps edilir ve ta'zir cezası uygulanır.⁶⁵⁰

İslâm devletinde Allah hakkı, kul hakkı ve her iki yönü de bulunan hakları korumak ve denetlemekle görevli "hisbe" adında bir teşkilat vardı. Bu teşkilat, cemaatle ibadetlerin zamanında edâsının, Cuma ve bayram namazlarının kılınmasının sağlanması, ibadetlerde alenî ihlâllere ve bid'atlere engel olunması faaliyetini icrâ ediyordu.⁶⁵¹ II. Mahmud devrinde (1242/1826) çıkarılan İhtisap Ağalığı Nizamnâmesi'nde aynı zamanda müntesibin; imam ve müezzinleri denetleme ve namaz kılmayanları belirleyip bunları tembihte bulunmak, hâlâ bu davranışı devam ettirenleri kâdının huzuruna çıkararak suçu sabit olanları belirlenen cezayı uygulamakla görevli olduğu⁶⁵² kaynaklarda geçmektedir.

⁶⁴⁵ İbn Rüşd, a.e., C.I, s. a.y.; İbn Kudâme, a.e., C.I, a.y.

⁶⁴⁶ İbn Kudâme, a.e., C.I, s. 441.

⁶⁴⁷ İbn Rüşd, a.e., C.I, s. 90.

⁶⁴⁸ İbn Kudâme, a.g.e., C.I, s. 440.

⁶⁴⁹ İbn Kudâme, a.e., C.I, s. a.y.; İbrâhim el-Halebî, a.g.e., C.I, s. 27.

⁶⁵⁰ İbn Rüşd, a.e., C.I, s. 90.

⁶⁵¹ Kallek, Cengiz, "Hisbe", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 1998, C. XVIII, ss. 133-134-135.

⁶⁵² Kazıcı, Ziya, "Hisbe", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 1998, C. XVIII, s. 144.

4. Kelâm ve mezhepler tarihi'nde

“Salât” kavramı kelâm ilminde en çok tartışılan konulardan biri olan amel-iman münasebeti, amel-imandan bir cüz müdür, değil midir?, iman amele bağlı olarak artıp eksilir mi? vb. sorularının kapsamına girdiğinden bu ilim dalıyla yakından ilişkilidir. Zira namaz ibadeti İslâm'ın beş temel şartından ikincisi, amel olarak da birincisidir. Bu sebeple biz de bu başlık altında mütekellimin bu konulardaki görüşlerini ve firkaların özelde namaz ibadetine yaklaşımlarını kısaca işlemeye çalışacağız.

a. Genel olarak “iman” ve “namaz”

Bu başlık altında Kelâm ve mezhepler tarihi alanlarında işlenen “iman” kavramından hareketle namaz kavramını ele almaya çalışacağız.

aa. İmanın tanımı sorunu

Bazı kelâmcılar şer'i imanı, lügat manasındaki imandan ayırmışlardır. İmânı, tefekkür ve muhakemeye muhtaç olmadan, Hz. Peygamber'in dininden olduğu, yani İslâmiyetin esaslarından olduğu zaruri olarak bilinen şeylerde Hz. Peygamber bir esası icmâlî olarak haber vermişse icmâlî olarak, tafsilî olarak haber vermişse tafsilî olarak onu tasdik etmek⁶⁵³ olarak tarif etmişlerdir.

el-Mâturîdî (v.333/944)'ye göre, iman ve İslâm, dil yönünden ifade ettikleri mâna bakımından ayrı gibi görünüyorsa da anlam ve önem itibarıyla birdir. İslâm, insanın kendini tam olarak Allah'a teslim etmesi, O'nun emirlerini yerine getirmesi, yasakladıklarından kaçınması, dînin vecibelerini yerine getirmesi, tam bir sadâkat ve samimiyetle O'na kulluk etmesidir. Bu da imân ve İslâm arasında ihtiva ettikleri mâna bakımından bir fark olmadığını gösterir.⁶⁵⁴ İslâm, bâtında Allah'ın emirlerine teslim olmak, zâhirde de boyun eğmektir. İslâmsız iman olmaz, imansız da İslâm olmaz.⁶⁵⁵ Allah Teâlâ bu hususa şöyle işaret ediyor: “*Bedevîler, inandık, dediler. De ki, siz kalbinizle iman etmediniz. Ancak biz, Müslüman gözüktük, deyin.*”⁶⁵⁶

⁶⁵³ Kılavuz, Ahmet Saim **İman Küfür Sınırı: Tekfir Meselesi**, 5.bs., Marifet Yayınları, İstanbul, 1996, s. 22.

⁶⁵⁴ Fiğlalı, Ethem Rûhi, **Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri**, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1980, s. 47.

⁶⁵⁵ Ebû Hanîfe, Numân b. Sâbit b. Zûta (v.150//767), **Fıkh-ı Ekber; Aliyyül-Kârî Şerhi**, trc. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1979, s. 219.

⁶⁵⁶ el-Hucurât 49/14

Cibril hadisi⁶⁵⁷ de bu noktaya işaret ediyor. Orada iman ile İslâm birbirinden ayrılmıştır. İman, yalnız tasdik, İslâm ise tasdik ve iyilerin ameli olarak takdim edilmiş. İmanın yeri kalb, İslâm'ın yeri kalıp ve cesettir. İkisi birbirini tamamlar.⁶⁵⁸

İslâm âlimleri imân teriminin şer'i manası üzerinde ihtilafa düşmüş, her âlim kendi düşünüş ve kanaatine veya bağlı bulunduğu mezhebe göre bu mefhumu izaha çalışmıştır.⁶⁵⁹ Ehl-i sünnet âlimleri farz kılınmış tâatin hepsinin gerekli olduğu ve şer'i nâfilelerin fazileti üzerinde anlaşmış olmalarına rağmen, ikrâr ve dış organların itâatine imân denilip denmeyeceği hususunda ayrılığa düşmüş, neye iman denileceği hususunda pek çok görüş⁶⁶⁰ ortaya çıkmıştır. Bu görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

1) Dil ile ikrâr'dır

Mürcie'nin bazı fırkalarına⁶⁶¹ ve Kerrâmiye'ye göre imânın hakikati ve mahiyeti “iki şahadet kelimesinin sadece dil ile söylenmesinden ibaret”tir.⁶⁶² Dili ile ikrâr eden bir kimse kalp ile tasdik etmezse; insanlar arasında mü'min sayılır ve kendisine dinin dünyaya ait hükümleri tatbik edilir, Mü'min olma hakkından istifade eder, ölünce Müslümanlar gibi namazı kılınır ve Müslüman mezarlığına gömülür.⁶⁶³

2) Kalbin tasdiki'dir

Eş'arîlerin ve Mâturîdîlerin muhakkık âlimleri imanın aslının tasdik olduğu görüşündedir.⁶⁶⁴ Ayrıca dilciler de Kur'ân'ın nuzûlünden ve Peygamberimizin hadisleri

⁶⁵⁷ Müslim, “Kitâbu'l-İman”, Hadis No: 1

⁶⁵⁸ Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 220

⁶⁵⁹ Kılavuz, a.g.e., s. 20; Gölcük, Şerafeddin - Toprak, Süleyman, **Kelâm Tarih-Ekoller-Problemler**, 7.bs., Konya, 2012, s. 119.

⁶⁶⁰ el- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkaabir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî (v. 429/1037), **el- Fark Beyne'l-Firak**, trc. Ethem Ruhi Fıglalı, Kalen Yayınları, İstanbul, 1979, ss. 327-328; Ebi'l-İzz, İmam Kadı Ali b. Muhammed b. Ebi'l-İzz ed-Dimeşkî el-Hanefî (v.792), **el- Akâidü't-Tahâviyye ve Şerhi**, trc. M. Beşir Eryarsoy, Gurabe Yayınları, İstanbul, 2002, s. 262; Ülkü, Hayati, **İslâm Dini Akâidî**, Bahar Yayınları, İstanbul, 1969, s. 36.

⁶⁶¹ el- Bağdâdî, a.g.e., s. 179; Şehristânî, Ebu'l- Feth Tâcuddin Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed (v.548/1153), **el- Mîlel ve'n-Nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi**, trc. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 129.

⁶⁶² Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 211; el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî (v. 324/935-36), **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musâllîn: İlk Dönem İslam Mezhepleri**, trc. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 144; el- Bağdâdî, a.g.e., s. 328; İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalim b. Mecciddin b. Abdüsselâm (v. 728/1328), **İman**, Tevhid Yayınları, trc. Cemal Güzel, İstanbul,1999, s. 65; Ebi'l-İzz, a.g.e., s. 262; et-Taftazânî, Sadeddin Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah (v.797/1395), **Şerhu'l-akâid, Kelâm İlmi ve İslâm Akâidî**, yay. haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1980, s. 280.

⁶⁶³ Ömer en-Nesefî, İbnü Muhammed Ebû Hafs Necmüddîn Ömer en-Nesefî(v. 537), **İslâm İnançının Temelleri: Akâid**, yay. hz. M. Seyyid Ahsen, 5.bs., Otağ Yayınları, İstanbul, ts., s.63-64.

⁶⁶⁴ Kılavuz, a.g.e., s. 20.

vârid olmadan önce imânın tasdik manasına geldiğinde ittifak etmişlerdir. İmam el-Eş'ari'den (v.324/ 936) meşhur olan rivayet ile Kâdî Ebû Bekr el-Bâkılânî (v.403/1013), el- Cüveynî (v. 478/1085), İmam el- Gazâlî (v.505/1111), Ebu'l-Mu'in en-Neseî (v. 508/1115),⁶⁶⁵ eş-Şehristânî (v.548/1153), Fahreddîn er-Râzî (v.606/1203), Seyfeddîn el-Âmidî (v. 631/1233) ve İshâk el- İsferyânî (v. 418/ 1027) de bu görüştedir.⁶⁶⁶

3) Ma'rifet'tir

Cehm b. Safvân (v.128/745)'ın temsil ettiği Cehmiyye,⁶⁶⁷ Mürcie'den Ebu'l-Huseyn es- Sâlihî (v. 168/ 785), Râfızîlerin bir kısmı ile Eş'arilerin mütekaddiminden olan bazı kelâmcılar⁶⁶⁸ ve Kaderîler iman "bilgidir (marifet)",⁶⁶⁹ demişlerdir.

Cehmiye ve Mürcie mezhepleri insan ne namaz kılmak ne akrabalara iyilik etmek ve ne de doğru söz söylemek gibi hiçbir iyilik işlememiş ve bütün büyük günahlara girmiş bir kimse bile olsa peygamberler ve sıddıklar ayarında tam imanlı bir mü'min olabilir.⁶⁷⁰ Mü'min cennete ameli ve taati sebebiyle değil, ancak ihlâs ve Allah'a olan sevgisi sebebiyle girer.⁶⁷¹ Mürcie'nin firkalarından Sâlihiyye'ye göre⁶⁷² namaz, zekât, oruç ve hac itâattir, Yüce Allah'a ibadet değildir. O'na imandan başka ibadet yoktur; bu da O'nu bilmektir.⁶⁷³

4) Kalp ile tasdik ve dil ile ikrâr'dır

İmam Ebû Hanîfe (v.150/767)⁶⁷⁴ ile Hanefî fıkıhçılardan Fahru'l-İslâm el- Pezdevî (v.482/1089), es-Serahsî (v.490/1097), Ehl-i sünnet'ten bazılarına, Ehl-i sünnet kelâmcılarına⁶⁷⁵ ve Hanefîlerin cumhuruna göre iman, inanılması gereken şeyleri kalbin tasdik etmesi, lisânın da bunu söylemesidir.⁶⁷⁶ İkrârı imanın şartı olarak savunanlar

⁶⁶⁵ Kılavuz, a.g.e., s.21;Gölcük- Toprak,a.g.e., s. 119.

⁶⁶⁶ Kılavuz, a.g.e., s.21.

⁶⁶⁷ el-Eş'arî, a.g.e., s. 229; es-Sabûnî, Nüreddîn Ahmed b. Mahmud es-Sabûnî,(v.580/1184), **Mâturîdiyye Akaidi (el-Bidâye)**, trc. Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2.bs., Ankara, 1980, s. 179; İbn Teymiyye, a.g.e., s. 64; İzmirlî İsmail Hakkı (v.1946), **Yeni İlm-i Kelâm**, haz. Sabri Hizmetli, Umran Yayınları, Ankara, 1981, s. 71.

⁶⁶⁸ Kılavuz, a.g.e., s. 23.

⁶⁶⁹ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 156; et-Taftazânî, a.g.e., s. 282.

⁶⁷⁰ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 156; et-Taftazânî, a.g.e., s. 282.

⁶⁷¹ el- Bağdâdî, a.g.e., ss. 129-130.

⁶⁷² el-Eş'arî, a.g.e., s. 137.

⁶⁷³ el-Eş'arî, a.g.e., s. 138; eş-Şehristânî, a.g.e., s. 133.

⁶⁷⁴ Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 207; eş-Şehristânî, a.g.e., s. 120.

⁶⁷⁵ Ömer en-Neseî, a.g.e., s. 67.

⁶⁷⁶ Kılavuz, a.g.e., s. 24.

arasında Eş'arîler, Şâfiî âlimlerinin bazıları, Hanefî-Mâturidî ekolüne mensup kelâmcılardan es-Sâbûnî (v.580/1184), Ebu'l-Berekât en-Nesefî (v.710/1310), İbn Teymiyye (v.728/1328), Ali el-Kârî (v.1014/1606) ve Osmanlı Dâr'ul-Fünûnu kelâm müderrisi Abdullâtif Harpûtî de vardır.⁶⁷⁷

es-Serahsî (v.490/ 1097) ve el-Pezdevî (v. 482/1089)'ye göre imanın rükünleri iki tanedir. Bunlar da kalp ile tasdik ve dil ile ikrârdır.⁶⁷⁸ Zâhirî ameller olmadan kalbde eksiksiz bir iman var olabilir.⁶⁷⁹ Ebû Hanîfe, dil ile ikrâr sadece dünyada Müslüman ahkâmının yürütülmesi için şarttır, demiştir.⁶⁸⁰

5) Kalp ile tasdik, dil ile ikrâr ve amel'dir

Haricîler,⁶⁸¹ Mu'tezile,⁶⁸² Şîâ'dan Zeydiyye, İmâm Mâlik (v.179/795), el-Evzâî (v.157/774), eş-Şâfiî (v.204/819), Ahmed b. Hanbel (v.241/855), Ehl-i Medîne, el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî (v.243/857), el-Kalânîsî (v. h. IV. Asır başı),⁶⁸³ Ehl-i Eser diye nitelenen hadisçiler⁶⁸⁴ ve İshâk b. Râhûye (v.238/853), Ebû Tâlib el-Mekkî (v.386/966),⁶⁸⁵ İbn Hazm (v.456/1064), İbn Teymiyye (v.728/1328)⁶⁸⁶ gibi bir kısım Ehl-i sünnet âlimleri de 'taatler imandandır; iman söz, ikrâr ve ameldir',⁶⁸⁷ demişlerdir.

İmam el-Eş'arî'nin (v.324/936) bir diğer görüşüne göre ise iman kalbin tasdiki ile birlikte söz ve amelden ibarettir.⁶⁸⁸

Ehl-i sünnet âlimlerinin icma ile kabul ettiklerine göre; bir kimse kalbi ile tasdik eder, dili ile ikrâr eder ve azalarla amelden imtina ederse, Allah'a ve Rasûlüne isyan etmiş, âhiret azabı ile tehdidi hak etmiştir.⁶⁸⁹ Vehhâbîler'e göre de iman; kalble tasdik, dil ile söylemek ve rükünleri ile yerine getirmektir. Ameli yerine getirmeyen kimse onlara göre imansızdır.⁶⁹⁰

⁶⁷⁷ Kılavuz, a.g.e., s. 36.

⁶⁷⁸ Ömer en-Nesefî, a.g.e., s. 67.

⁶⁷⁹ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 155.

⁶⁸⁰ Ebi'l-İzz, a.g.e., s. 262; Ömer en-Nesefî, a.g.e., s. 68.

⁶⁸¹ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 66; et-Taftazânî, a.g.e., s. 281.

⁶⁸² er-Râzî, **el-Muhassal: Kelâm'a Giriş**, trc. Hüseyin Atay, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1978, s. 243

⁶⁸³ Kılavuz, a.g.e., s. 25.

⁶⁸⁴ es-Sabûnî, a.g.e., s. 179; et-Taftazânî, a.g.e., s. 28.

⁶⁸⁵ Kılavuz, a.g.e., s. 25.

⁶⁸⁶ Kılavuz, a.e., .a.y.; Gölcük- Toprak, a.g.e., s. 124.

⁶⁸⁷ er- Râzî, a.g.e., s. 243; Ömer en-Nesefî, a.g.e., s. 67.

⁶⁸⁸ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 66.

⁶⁸⁹ Ebi'l-İzz, a.g.e., s. 264.

⁶⁹⁰ Fırlalı, a.g.e., s. 85.

İbrahim en-Nazzâm (v.231/845)'a göre imân; hakkında vaid bulunan büyük günahlardan kaçınmaktır.⁶⁹¹ Bu görüşün sonucu şudur: Sözler ve fiiller imân değildir. Ona göre namaz ve namazın kılınması, ne imândır nede imândandır. Buradaki imân ancak büyük günahların terk etmektir.⁶⁹²

Şia'nın bir fırkası olan İsmâîlîler'e göre imân tanımının içine Ehl-i sünnet'in tanımına ek, zamanın imamını bilmek ve onun emirlerine boyun eğmek; Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve imama itaat edip onun emirlerini kabul etmek, girmektedir.⁶⁹³

ab. İman – amel ilişkisi sorunu

Amel ile iman arasında çok yakın bir münasebet vardır. İman, dini hükümlerin itikad bölümünü; amel ise Allah Teâlâ'ya ibadet ve insanlar arasındaki muâmelat kısmını içine alır. İmanı olmayan bir kimsenin ameli caiz değildir. İmanın kemâle erişmesi, olgun bir hale gelmesi ve Allah Teâlâ'nın vaad ettiği nimetlerden bir insanın faydalanabilmesi için ibadet ve amel-i sâlih yapması lâzımdır.⁶⁹⁴ İbn Teymiyy'e göre de kalpteki iman görünür söz ve eylemler gibi dış tezahürleri gerektirir. İmanın dış gerekleri ile normal sonuçları ortaya çıkmaksızın varlığını sürdürmesi imkânsızdır.⁶⁹⁵

Ehl-i sünnet'in nazarında İslâm Dini'nin emretmiş olduğu namaz, oruç gibi ibadetlerin farz olduğunu kesin olarak kabul ve tasdik eden bir kimse, bunları yapmaz da harama irtikab ederse, imandan çıkmış sayılmaz, yine mü'mindir. Fakat imanı kemâl bakımından noksandır. Dalları ve yaprakları kesilmiş ağacın yine ağaç olması fakat güzelliğinden ve görünüşünden çok şey kaybetmesi gibi.⁶⁹⁶

ez-Zebîdî (v. 1205/ 1791) şunları söyler: “Amel ile imanın bir birine münasebeti, eller ile başın insan vücudu ile olan münasebeti gibidir. Kendinde baş olmayan vücudun insanlıktan çıkması gibi, kalpte imansız yapılan amel de fayda vermekten uzaktır. Halbu ki, elleri kesilen vücudun insanlıktan çıkmayışı gibi, amel olmasa bile kalbiyle inanan kişi mü'min olma vasfını kaybetmez.”⁶⁹⁷

⁶⁹¹ el-Eş'arî, a.g.e., s. 223; el- Bağdâdî, a.g.e., s. 128.

⁶⁹² el- Bağdâdî, a.e., .a.y.

⁶⁹³ Fığlalı, a.g.e., s. 102.

⁶⁹⁴ Ülkü, a.g.e., s. 46.

⁶⁹⁵ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 145.

⁶⁹⁶ Ülkü, a.g.e., s. 46.

⁶⁹⁷ Kılavuz, a.g.e., s. 48.

el-Mâturîdî'ye göre amelin önemi tartışılmaz olmakla birlikte amel imana dâhil edilemez. Amelin imana dâhil olduğu kabul edilirse amelle ilgili hükümlerde olduğu gibi iman esaslarında da neshin câiz olması gerekir, halbu ki iman konularında nesh câiz değildir.⁶⁹⁸

1) İmanda artma-eksilme

Bu hususta Ehl-i sünnet arasındaki ihtilaf lafzî bir ihtilafır.⁶⁹⁹ İmâm Ebû Hanîfe ve ashabı ile Ehl-i sünnet'ten birçok âlime göre iman, iman edilen şeyler açısından ne artar ne eksilir.⁷⁰⁰ Bir kimsede tasdik varsa, mü'mindir; yoksa kâfirdir.⁷⁰¹ İmanda herkes eşit olup fark işlenen amellerdedir. İman ziyadelik ve noksanlık kabul etmez. Çünkü imanın artması ancak küfrün azalmasıyla, eksilmesi de küfrün artmasıyla tasavvur olunabilir. Bu, bir şahsın aynı anda hem mü'min, hem de kâfir olmasını gerektirir ki, bir şahsın aynı anda mü'min ve kâfir olması mümkün değildir.⁷⁰²

Ancak iman, kuvvetli veya zayıf olabilir. Meselâ; Peygamber Efendimizin imanı ile diğer bütün insanların imanı bir değildir. Bunun için imanımızı amellerimizle takviye etmemiz lâzımdır.⁷⁰³

Ebu Hanîfe'ye göre, bütün mü'minler iman ve tevhid noktasında eşittirler. Ancak amel bakımından farklıdırlar.⁷⁰⁴ İbn Teymiyye'ye göre ise; İnsanlar ne tasdik ne sevgi ne korku ve ne de bilgi ve tanıma derecesi bakımından eşit değildirler, bu bakımlardan insanlar birbirinden farklıdırlar.⁷⁰⁵

2) Amel imandan bir cüz müdür?

Ehl-i sünnet'e göre amel imandan başkadır.⁷⁰⁶ İmâm Âzam Ebu Hanîfe nazarında amel imandan iman da amelden başkadır. Çünkü çoğu zaman mü'minden amel yapma mükellefi kalkar. Amel kalktığı zaman imanda kalkar denilmesi caiz değildir. Zira, hayızlı kadın, bu halde iken namazın hükmü kendisinden kalkar. Böyle bir kadın için iman da kendisinden kalkar diyemeyiz. Yahut kendisine imanı da terk etmesi emredilir,

⁶⁹⁸ Fığlalı, a.g.e., s. 47.

⁶⁹⁹ Ebi'l-İzz, a.g.e., s. 267.

⁷⁰⁰ Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 211; et-Taftazânî, a.g.e., s. 281.

⁷⁰¹ Ömer en-Neseî, a.g.e., s. 71; et-Taftazânî, a.g.e., s. 281.

⁷⁰² Gölcük- Toprak, a.g.e., s. 127.

⁷⁰³ Ömer en-Neseî, a.g.e., s. 71.

⁷⁰⁴ Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 215; Ömer en-Neseî, a.g.e., s. 71.

⁷⁰⁵ İbn Teymiyye, a.g.e., s. 122.

⁷⁰⁶ Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 217.

denilmez.⁷⁰⁷ Haricîler ve Mu'tezile' ise, amelin imandan bir parça ve imanın rüknü olduğu görüşündedir.⁷⁰⁸

b. Özel olarak “namaz” (Fırkaların namaza bakışı)

Kelâm ilminin en çok tartışılan konularından birisinin amel-iman münasebeti olduğunu ifade etmiştik. Bu konu üzerinde mezhepler arasında görüş ayrılıkları bulunmakta ve bu konuya yaklaşımları onları birbirinden ayıran temel vasıf olmaktadır. Bununla beraber aynı görüşte oldukları ortak noktalarda hiç yok değildir. Namaz ibadeti de amel dairesi içinde olması hasebiyle, bu ibadete dair mezheplerin özel olarak görüşlerine kısaca yer vermeye çalışacağız.

ba. Ehl-i Sünnet

Hiçbir özrü olmadığı halde mü'min olduğunu dili ile ikrâr etmeyen bir kimsenin cemaatle namaz kılması hali onun mü'min olduğuna delâlet sayılmıştır.⁷⁰⁹

eş-Şâfîî, bir kimsenin namaz kılmamayı helâl saymayı yalnızca tembellikten dolayı namaz kılmadığı takdirde küfrüne hüküm vermediği halde, kasıtlı olarak namaz kılmayan birinin öldürülmesi gerektiğini söylemiştir.⁷¹⁰ Ebû Hanîfe ise, namaz kılmayanın hapsedilmesini ve namaz kılana kadar dövülmesini emretmiştir.⁷¹¹

bb. Ehl-i Bid'at (Şîa, Havâric, Mu'tezile)

Şiiler

Şiilerin bir kısmı, namazın ve dinî hükümlerin terbiye amacı taşıdığı görüşündedir. Onlar her zaman bu emirleri yerine getirmeye özen gösterirler ve Muhammed ile Ali için ibadet yaparlar. Onlar nazarında bu şekilde yaptıklarının tamamı, konum itibari ile kendilerini örten ve düşmanlarından gizleyen elbise konumundadır. Hiçbir özrü olmadığı halde mü'min olduğunu dili ile ikrâr etmeyen bir kimsenin cemaatle namaz kılması hali onun mü'min olduğuna delâlet sayılmıştır.⁷¹²

⁷⁰⁷ Ebû Hanîfe, a.e., s. 216.

⁷⁰⁸ Ebû Hanîfe, a.g.e., s. 217.

⁷⁰⁹ Ülkü, a.g.e., s. 39.

⁷¹⁰ el- Bağdâdî, a.g.e., s. 130.

⁷¹¹ el- Bağdâdî, a.e., s. a.y.

⁷¹² Ülkü, a.g.e., s. 39.

Şiilerin bir kısmı da, namaz ve dinî hükümlerin, sadece kusurlu olanlara gerekli olduğu görüşündedirler.⁷¹³ Müslimiyye fırkasına göre iman imamı tanımaktan ibâret, her şey mübah, farzlar gereksizdir.⁷¹⁴ Keysâniyye'ye göre, din bir kişiye itaatten ibârettir. Namaz, oruç, zekât ve hac gibi şer'i rükünler ise bazı kişileri ifade etmektedir.⁷¹⁵

Goldziher'in iddiasına göre, Şîîlerle Sünnîleri dinsel doktrinin hukuk ve ayinlerle ilgili bölümlerinde ayıran şey, genelde öze ilişkin meselelerden ziyade, ufak tefek şekil meseleleridir. Şîîlerin ayinleri ve ibadet şekilleri Ehl-i sünnet mezhepleri arasındaki farklardan büyük değildir. Şiilerin ibadet tarzları Şâfîîlerinki ile büyük bir yakınlık arzeder. Fakat temel yasaları birbirinin tamamen aynı değildir.⁷¹⁶ Şîîler namazı günde beş vakit kılarlar. Cuma günleri Cuma namazı kılmaz ve hutbe okumazlar.⁷¹⁷

İmâmiyye'ye göre:

İmâmiyye için de namaz dinin direğidir. İmâmiyye icmâına göre namazı terk eden fâsıktır. Vâcip, yani farz namazlar şunlardır: Her gün kılınan beş vakit namaz, Cuma namazı, Ramazan ve Kurban bayramlarının namazları, güneş ve ay tutulması veya zelzele ve âfetler üzerine kılınan namazlar, Hacc'da tavaf namazı, adak veya yemin namazı, ölen birinin kazâ namazlarını ölü adına ücretle kılacak kimsenin kılacağı namazlar ve cenaze namazı. Her gün gece ve gündüz, farz namazlar dışında kılınan namazlar nâfiledir. Ramazan ayında, Ehl-i sünnet'in cemaatle kıldığı Terâvih namazı ise meşrû değildir; çünkü onlara göre nâfile namazın cemaatle kılınması câiz olmaz.⁷¹⁸ Öğle-ikindi ve akşam-yatsı namazları cem edilerek kılınabilir.⁷¹⁹

Nusayrîlere göre:

Aşırı bir Şîî fırkası olan Nusayrîler⁷²⁰ ise ümmetin kıldığı şekilde namaz kılmazlar. Onlara göre namazın başında “ Ali, Muhammed ve Selmân'ı yüceltiriz.” demek, namazın yerine getirilmiş olması için yeterlidir. “ ...*O (Peygamber), onları uygun olanı emreder ve*

⁷¹³ el-Kummî, Ebu'l- Halef Sa'd b. Abdillâh el-Eş'arî el-Kummî (v.301/913), **Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak**; en-Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî (v. 300/912), **Fıraku's-Şia: Şîî Fırkalar**, trc. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004, s. 163.

⁷¹⁴ el-Kummî- en-Nevbahtî, a.g.e., s. 169.

⁷¹⁵ eş-Şehristânî, a.g.e., s. 135.

⁷¹⁶ Goldziher, Ignaz (1850/1921), **İslâm'da Fıkıh ve Akaid**, trc. İlhan Başgöz, Ardıç Yayınları, Ankara, 2004, s. 268.

⁷¹⁷ Fiğlalı, a.g.e., ss. 101-102.

⁷¹⁸ Fiğlalı, a.e., s. 136.

⁷¹⁹ Fiğlalı, a.e., s. a.y.

⁷²⁰ Fiğlalı, a.e., s. 149.

fenalıktan meneder, temiz şeyleri helâl, murdar şeyleri haram kılar, onların üzerindeki yükleri, sırtlarındaki zinciri kaldırıp atar..."⁷²¹ meâlindeki âyete dayanarak namaz kılmazlar.⁷²² Namaz ferdî ve cemaat hâlinde olmak üzere iki çeşit olup sesle yapılan bir ibadettir. Namaz; dua demektir ve Ali'ye açılan bir kalbin niyâzı şeklinde anlaşıldığından ferdî yapılır. Bu sebepten de câmiye ihtiyaçları yoktur.

Namazdan önce abdest almazlar. Namazın şartları beştir: 1. Muhammed, Fâtır (Fâtıma), Hasan, Hüseyin ve Muhsin'den ibâret mâsum beş seçkini bilmek. 2. Gülmeden ve konuşmadan namaz kılmak(duâ etmek), 3. Namazı, Abbâsi rengi olduğu için siyah takkesiz kılmak, 4. İbadeti başkaları görmeden gizli yapmak, 5. Namazı, " Ey yüce, Büyük ve Arıların Efendisi Ali, bize merhamet et." diye bitirmek. 6. Namaz kılınacak yer önemli değildir. Namazda istediği yere dönebilir. Mekke'ye dönmek farz değildir. Sünnîler'de olduğu gibi beş vakit namaz vardır ve beş mâsûmâ yani öğle namazı Hz. Muhammed'e, ikindi namazı Hz. Fâtıma'ya, akşam namazı Hz. Hasan'a, yatsı namazı Hz. Hüseyin'e, sabah namazı Muhsin'e tahsis edilmiştir.

Ayrıca muhtelif namazlar daha vardır. Hâcet namazı: Allah'a yalvarmayı temsil eder. Niyaz namazı, Ali'yi yüceltmektir. Şehâdet namazı, Rabbim Ali, demektir. Takdîm namazı, Şeyhin kabul ettiği ve ziyâretlerde yapılan dua. Hulûl namazı, zorlukları defetmek ve onları kendi emrine tahsis etmek içindir.⁷²³

Dürzîliğe göre:

Dürzîliğe göre; gerçek ilâhî bilgiye kavuşan hakiki mü'minler kendilerini ibadetlere veya mecâzi yorumlara bağlamaya ihtiyaçları yoktur. Durum bu merkezde olunca artık şer'i teklifler de kendiliğinden kalkmaktadır. Dürzî akîdesi Hamza b. Ali tarafından hem zâhiri hem de bâtınî manaların ötesinde bir anlama kavuşturulmuştur. Meselâ: Kelime-i Şehâdet'teki "Lâilâhe illallah Muhammedun Resulullah" ifadesi Sâbık ve Tâli'ye delildir. Namaz, birinin, ilâhî vahdetin her şeyi ihtivâ ettiğini idrak ederek Allah'a yaklaşmasıdır.⁷²⁴

Hâriciler

⁷²¹ el-A'râf 7/157

⁷²² Fığlalı, a.g.e., s. 151.

⁷²³ Fığlalı, a.g.e., ss. 151-152.

⁷²⁴ Fığlalı, a.e., s. 163.

Havâric'in Sufriyye fırkasına göre, namaz kılmamak, oruç tutmamak gibi haklarında belli bir ceza bulunmayan her türlü günah küfürdür ve bu günahları işleyenler de kâfirdir.⁷²⁵ Seâlibe fırkasının Mükremiyye grubuna göre ise namazı terk eden kâfir olur, bunun namazı terk sebebiyle değil, Allah'ı bilmemesi sebebiyle böyle olduğunu iddia ederler.⁷²⁶

Mu'tezile

Mu'tezile fırkalarından el- Fuvatiyye'göre, bir kimse abdest alsın ve böylece Yüce Allah'a yaklaşmayı umarak ve tamamlamayı niyet ederek namaza başlasın ama namazı sona ermeden keserse namazın başı ve sonu Yüce Allah'ın yasakladığı ve haram kıldığı bir suç olur. Bu yüzden o kimsenin namaza durmadan önce bu işin bir suç olduğunu ve ondan kaçınması gerektiğini bilmekten başka yapacak bir şeyi yoktur. Cumhur ise kesmeden önce bütünüyle tamamlanmamış olsa bile namazın kılınan her kısmının Yüce Allah için bir taât olduğunda ittifak etmiştir.⁷²⁷

en-Nazzâm'a göre farz namazlardan birini kasıtlı olarak terk eden kimsenin namazı kaza etmesi doğru olmadığı gibi, üzerine vâcip de değildir.⁷²⁸ Fakihlerin bazısına göre, farz namazı geçiren bir kimsenin geçirdiği namazları gündüz ve gece kazâ etmesi gerekir. Saîd b. El-Müseyyeb, "farz namazı vakti geçinceye kadar terk eden bir kimse bin namaz kaza eder." demiştir. Ahmed b.Hanbel, terkini helal görmeyip kasıtlı olarak terk eden kimsenin küfrüne fetva vermiştir.⁷²⁹

bc. Ehl-i İlhâd (Bahâîlik, Kâdıyânîlik)

Bu başlık altında sadece ve kısaca Bahâîlerde ve Kâdıyânîlerde namaz ibadetini bu alanın kaynaklarında rastladığımız bilgiye göre incelemeye çalıştık.

Bahâîler

Bahâîlere göre namaz, samimî bir kalple Allah'ı anmadır. Namaz ferdîdir ve duâdan ibarettir. Üç türlü namaz vardır: 1. Büyük namaz: Günde bir defa, Allah'a yalvarış için istek duyulduğunda kılınır. 2. Orta namaz: Günde üç defa kılınır. 3. Küçük namaz ise, bir âyettten ibâret olarak, günde bir defa ve öğle vaktinde kılınır. Bu üç çeşit namazdan

⁷²⁵ el- Bağdâdî, a.g.e., s. 80; eş-Şehristânî, a.g.e., s. 126.

⁷²⁶ el- Bağdâdî, a.g.e., s. 90; eş-Şehristânî, a.g.e., s. 123.

⁷²⁷ el- Bağdâdî, a.e., s. 144.

⁷²⁸ el- Bağdâdî, a.e., s. 130.

⁷²⁹ el- Bağdâdî, a.e., s. a.y.

birine karar verip kılmak kâfidir. Namaz kılmak Bahâullah'ın eserlerindeki kısımları, cümleleri, duâları okumaktan ibârettir. Kible, Akkâ'da bulunan Bahâullah'ın mezarıdır.⁷³⁰

Kâdiyânîler

Kâdiyânîler; namaz, oruç, hac ve zekâtı İslâm'ın şartları olarak görüp tamamen Hanefî fihhına tâbidirler. İman esasları hakkındaki görüşleri ise Eş'arî ve Maturîdîler'in görüşleri gibidir.⁷³¹

5. Tasavvuf'ta

“Tasavvuf” bölümünde klasik kaynaklar kullanılmaya çalışılarak mutasavvıfların genelde ibadete özelde de “namaz” ibadetine yaklaşımlarını incelemeye çalıştık. Bâtın ilmi olarak da isimlendirilen tasavvufun, zâhir ulemasının söz söylediği, en ince ayrıntısına kadar araştırıp geçerlilik şartlarını belirttiği bir alanda bâtin ulemasının görüşlerini araştırıp aktarmaya gayret ettik.

a. Genel olarak “ibadet” kavramı

Sûfîlerin büyük bir çoğunluğuna göre iman; tasdik anlamına gelen niyet, ikrâr ve amelden ibarettir.⁷³² Böyle olunca da ibadete büyük önem verilmiştir. İkrâr, zâhirdeki iman bölümünün bir kısmını oluştururken diğer kısmını da amel oluşturmaktadır. Bâtındaki iman, kalbin tamamını kapsayıp bir bütünlük gösterirken zâhirdeki iman kısmının bütünlük göstermesi de farz olan amelleri ifâ etmekle olur.

Cüneyd ve Sehl Tüsterî gibi ilk sûfîler, iman-amel arasındaki ilişkiyi şöyle tarif etmişlerdir: “Tasdik artar fakat eksilmez, eksilmesi imandan çıkış manasına gelir. İmanın artması kuvvet ve yakîn yönündendir. Dilin ikrarı ne artar ne eksilir ama organlarla yapılan ameller artar ve eksilir.”⁷³³ İman nurû, amel yardımıyla aydınlanıp çoğalır.⁷³⁴

İbadetleri en güzel şekilde ifâ etmek, Allah'ın rızasını ulaştıran önemli bir vasıta. İnsan sadece namaz ve oruç gibi şeklî ibadetleri eda ederken değil, doğumundan ölümüne

⁷³⁰ Fiğlâlî, a.e., s. 181.

⁷³¹ Fiğlâlî, a.e., s. 172.

⁷³² el-Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed b. İshak Buharî Kelâbâzî (v. 380/ 990), **et- Ta'arruf li- Mezhebi Ehli't-Tasavvuf : Doğu Devrinde Tasavvuf**, haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1.bs., 1979, s. 117.

⁷³³ e l-Kelâbâzî, a.g.e., s.118.

⁷³⁴ el-Kâşânî, İzzeddîn Mahmûd b. Ali Kâşânî Natanzî (v. 735/1334), **Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye :Tasavvufun Ana Esasları**, trc. Hakkı Uygur, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2010, s. 282.

kadar, her an her yerde ve her durumda kuldur ve ibadet, kulluk şekillerinden birincisidir. Kulluğun her mertebesinde ibadetler devam etmektedir. “*Yakîn sana gelinceye kadar Rabb'ine ibadet et.*”⁷³⁵ âyetinde belirtilen, ölünceye kadar ibadet etme zorunluluğu –kişi hangi makamda olursa olsun- gerçek sûfiler arasında da kabul görüp benimsenmiştir.⁷³⁶

Sûfiler, bu konuda oldukça ihtiyatlı davranmışlar, fıkıh âlimlerinin ihtilaf ettikleri konularda, en hassas görüşe göre amel etmeye, mezheplerin birleştikleri noktaları esas almaya özen göstermişlerdir.⁷³⁷ Onlara göre, dindeki ruhsatlar hâli zayıf, hâcet ve meşguliyet sahibi kimseler içindir. Sûfilerin ise, yüce Allah'ın hakkını yerine getirmekten başka önemli bir meşguliyetleri yoktur. Bir derviş, hakikat derecesine yükselmişken oradan ruhsat dairesine inerse, Allah ile olan dostluk akdini bozmuş olur.⁷³⁸ Bununla birlikte zâhiren birçok vird ve amelle meşgul olmak yerine içlerini kötü düşüncelerden temizlemek, kötü ahlâklarını tedavi edip güzel ahlâkı elde etmek yani; bâtınlarıyla meşgul olmayı yeğlerler. Farzlarla, farza bağlı sünnetleri muhakkak yerine getirirler. Kalple sürekli zikir yapmak nâfile ibadetlerle meşgul olmaktan daha faziletli ve daha faydalı⁷³⁹ telakki edilmekle birlikte farz ibadetlerin insanı Allah'a yaklaştıracığına, nâfilelerin de bu yakınlığı arttıracığına inanarak nâfilelere de ihtimam gösterirler.⁷⁴⁰

Sûfiler, ibadetlerin daha çok bâtinî özellikleri, ruhu ve özü üzerinde dururlar. İhlâs, huşû, Allah sevgisi ve korkusu gibi gönül hallerini; sabır, şükür, tevâzu, cömertlik vb. ahlak esaslarını; yani kulu Allah'a yaklaştıran, kalp temizliğini sağlayan her türlü iyi halleri ve davranışları ibadet sayarlar. Sufilere göre ibadet ve ubudiyet, Allah'ın rızasını kazanmak, O'na yaklaşmak, onun huzurunda olmak için vazgeçilmez bir araçtır. Kişi Allah'ın huzurunda ve onunla birlikte olduğunun bilincine erince amaca uygun şekilde ibadet etmiş olur.⁷⁴¹ İlk dönem sûfilerine “âbid”, “ubbâd”, “zâhid”, “zühhâd”, “nâsik” ve “bekkâ” gibi isimlerinin verilmiş nedeninde ibadete olan düşkünlükleridir.⁷⁴²

⁷³⁵ el-Hicr 15/ 99

⁷³⁶ Türk, İdris, **Sûfilere Göre İbadetlerin İç Anlamı**, Albi Yayınları, İzmir, 2012, s. 33.

⁷³⁷ el-Kelâbâzî, a.g.e., s. 123; el-Kuşeyrî, **er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi't-Tasavvuf: Sûfilerin İnanç ve Ahlâkı**, trc. Dilaver Selvi, Yeni Şafak, İstanbul, 2009, s. 423.

⁷³⁸ el-Kuşeyrî, a.g.e., s. 423.

⁷³⁹ el-Kuşeyrî, a.g.e., s. 72.

⁷⁴⁰ Öngören, Reşat, “Tasavvuf”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 2001, ss. 119-126, C.XXXX, s.120; Türk, a.g.e., s. 30.

⁷⁴¹ Uludağ, “Tasavvufçulara göre ibadet”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul I 999, C. XIX, s. 247.

⁷⁴² Türk, a.g.e., s. 26.

Mutasavvıflar, özden, histen, ruhtan yoksun olan ibadetin, şekil ve merasimden ibaret olacağını, ibadetin amacına ulaşabilmesi için ise; gönüllerde yaşaması, kişinin ruhunda, manevi hayatında etkili olması gerektiği üzerinde dururlar.⁷⁴³

İmam el-Gazâlî (v. 505/1111), sûfî ile âbid'in ayrımını yapmış, sûfî çok ibadet eden kimsedir, fakat farz namazlarına yerine getirip çokça nâfile kılan herkesin sufi olduğunun düşünülmemesi⁷⁴⁴ gerekir, demiştir. İbn Sînâ (v.1037) da, sûfî, zâhid ve âbid'i birbirinden farklı görmüş ve bunların amaçlarını ayrı ayrı belirtmiştir. Buna göre: zâhid, dünya ve dünya nimetlerine yüz çeviren kimseye; âbid, devamlı olarak çoğu zamanını namaz, oruç vb. gibi ibadetlerle geçiren kimseye, sûfî ise, tüm düşüncesi ile Yüce Allah'a yönelen ve iç âlemini devamlı şekilde Hakk nûrunun akışına hazır tutan kimseye denir,⁷⁴⁵ demiştir. Sûfî olmayan zâhidlerin genelde amacı, âhîret nimetlerinden yararlanmak, cennete girmektir. Oysa sûfinin ibadet etmedeki amacı, Allah Teâlâ ile ilişkisini devam ettirebilmek, O'nunla arasındaki münasebetin kesintisizliğini sağlayabilmektir. Sûfî, herhangi bir şey umduğu veya da her hangi bir şeyden korktuğu için değil, Allah Teâlâ ibadete lâyık olduğu için, ibadet Allah ile kul arasında yüce bir bağ oluşturduğu için ibadet etmektedir.⁷⁴⁶

Sûfî, aynı zamanda hem zâhid hem de âbiddir. Bununla birlikte sūfinin ibadet ve zühdü ile sufi olmayanın ibadet ve zühdü arasında üslup ve metottan çok, amaç bakımından fark vardır. Râbiâtü'l-Adeviyye (v. 185/ 801), bu kesin farkı: "Allah'ım! Eğer ben sana cehenneminden korkarak ibadet ediyorsam, beni oradan hiç çıkarma. Eğer cennetine girmek ümidi ile sana ibadet ediyorsam, bana oranın yüzünü bile gösterme. Fakat eğer ben sana yüce cemâlini görmek uğruna ibadet ediyorsam, beni cemâlini görmekten mahrum etme."⁷⁴⁷ sözleriyle ortaya koymuştur. Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî (v. 672/1273) de Hakk'a ibadet etmenin esas amacının ma'rifet olduğunu⁷⁴⁸ ifade etmiştir.

Sûfiler, ibadetin amacına yönelik yapmış oldukları bazı değerlendirmelerinde, cennet arzusu, dünyevi hedefler için ibadete yönelme bir yana, sırf ibadetin lezzetinden dolayı yapılan ibadeti bile eleştirebilmişlerdir.⁷⁴⁹ Kişi şeriatin bütün emirlerini yerine

⁷⁴³ Türk, a.g.e., s. 2

⁷⁴⁴ el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed İbn Muhammed el-Gazâlî (v.505/1111), **el Münkızü Mine'd-Dalâl: Tasavvuf Bahisleri**, Hz. Abdulhalim Mahmûd, trc. Salih Uçan, Kitap Dünyası, İstanbul, 1984, s. 17

⁷⁴⁵ el-Gazâlî, a.g.e., ss. 177-17

⁷⁴⁶ el-Gazâlî, a.e., s. 178; Ateş, a.g.e., s. 615.

⁷⁴⁷ el-Gazâlî, a.e., s. 178; Ateş, a.e., s. a.y.

⁷⁴⁸ Türk, a.g.e., s. 27.

⁷⁴⁹ Türk, a.e., s. 29.

getirmeli, fakat bunları yaptığı için kendisini üstün görmemelidir. Hatta bunları yaptığını hatıra getirmeyi dahi günah saymalıdır. Çünkü ibadet yaptığının farkında olmak da bir çeşit nefsin hazzıdır, gurur eseri sayılır. “Nefsin zevk aldığı, taat şehvettir.”⁷⁵⁰ “taatten hoşlanmak, Ulu ve Yüce Allah’tan sıkılmanın semeresidir...”⁷⁵¹ şeklindeki sûfi sözleri de, ibadetin tek amacının Hakk Teâlâ olduğunu ortaya koyar.

aa. Zâhir-bâtın/şeriat-hakikat ilişkisi

Zâhir, bir şeyin duyu organları ile hissedilen ve bilinen kısmı, Zâhiri ilim de zâhirde bedenle yapılan iş ve ibadetlerin hükümlerini öğreten ilimdir. Bâtın, görünmeyen yanı, tefekkür, ferâset ve kalp basireti ile bilinen kısmı, Bâtini ilim ise kısaca iç âlemin, kalple ilgili amellerin ve ibadetlerin hakikatini öğreten ilimdir.⁷⁵²

Dinî ve ahlakî açıdan kalbin temizlenmesi üzerinde yoğunlaşan ilk zâhid ve sûfiler bedeninin fiillerine zâhiri amel olarak; iman, tasdik, ihlâs, yakın, marifet, muhabbet, takva, tevekkül, sabır, rıza, havf, reca, vecd, hayâ vb. bâtinî ameller olarak kabul etmişlerdir.⁷⁵³

Sûfiler, şeriat, kulluğa sınımsız yapılaşma emri, Hakikat, Allah Teâlâ’nın Rabliğini kâinatta müşâhede etmektir, demiştir. Hakikat tarafından desteklenmeyen hiçbir şeriat makbul olmadığı gibi şeriat tarafından kayıt altına alınmayan hiçbir hakikat de makbul görülmemiş,⁷⁵⁴ şeriatle hakikat birbirinin ayrılmaz parçası kabul edilmiştir. Onlara göre şeriatin bütün emirlerini yerine getirmeden hakikate erişmek mümkün değildir.⁷⁵⁵

Ahmed er-Rüfâî (v.578/1182), gerçek sûfi ile gerçek fakihin hiçbir farkı olmadığını şu sözleriyle ortaya koyar: “Hangi kâmil sûfi talebelerine: “Namaz kılmayın, oruç tutmayın, haramlara dikkat etmeyin, siz sadece zikirle meşgul olun yeter!” diyebilir. Ve hangi gerçek fakih talebelerine: “Allah’ı çok zikretmeyin, nefsinizle mücadele etmeyin, ihlâsla amel etmek için uğraşmayın, siz namazı kılın, orucu tutun yeter! diyebilir?”⁷⁵⁶

Fakat buna rağmen zâhir ve bâtin ilmi etrafında tarihte bir takım tartışmalar, olaylar yaşanmıştır.⁷⁵⁷ İmam el-Gazâlî (v. 505/1111)⁷⁵⁸ Haris el-Muhasibi (v.243/867), Cüneyd-i

⁷⁵⁰ Ateş, **İslâm Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts., s. 61

⁷⁵¹ Türk, a.g.e., s. 2.

⁷⁵² Selvi, Dilâver, a.g.e., (*Giriş Kısmı*), s. 26.

⁷⁵³ Doğrul, Ömer Rıza, **İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s. 105; Öngören, a.g.m, C.XXXX, s. 120.

⁷⁵⁴ el-Kuşeyrî, a.g.e., s. 137.

⁷⁵⁵ Ateş, a.g.e., s. 614.

⁷⁵⁶ Selvi, a.g.e., s. 77.

⁷⁵⁷ Selvi, a.g.e., s. 75.

⁷⁵⁸ Doğrul, a.g.e., s. 106.

Bağdadi (v.298/911), Ebu Nasr es-Serrac (v.378/ 988), el-Kelâbâzî (v.380/ 990), Ebu Talib el-Mekki (v.386/996), Muhammed b. Hüseyin es-Sülemi (v.412/ 1021), Abdülkerim el-Kuşeyrî (v.465/1072), el-Hücvirî (v.466/1093) gibi âlim sufiler şeriat ilmine aykırı olmayan tasavvuf anlayışını benimseyip tasavvufî hayatın şeriata uygunluğunu ispata çalışmıştır. İmam el-Gazâlî, “İhyâu ‘Ulûmi’ d-Dîn” başta olmak üzere kaleme aldığı birçok eserinde inanç, ibadet ve ahlakî değerlerin bâtinî izahlarına yer vermiş, aşırı tasavvufî görüşleri eleştirmiş ve zâhir ulemasının Sünnî tasavvufa meyletmelerini sağlamıştır.⁷⁵⁹

Mevlânâ,⁷⁶⁰ Necmeddin Kübrâ (v.618/1221)⁷⁶¹ ve Mehmed Nuri Şemsüddin el-Nakşîbendî (v.1280/ 1863) şeriat-tarikat birliğini sözlerinde vurgulamışlardır.⁷⁶² İmam el-Gazâlî, tasavvuf yoluna girmek isteyen bir kimsenin şeriata tam olarak bağlanmaz ise tasavvuf yolunun ilk konaklama yerine bile varamayacağını belirtmiştir.⁷⁶³

Dört mezhep imamı da, zühd ve takvaya dayanan tasavvufu benimsemiş, övmüşlerdir. İmam- ı Mâlik tasavvuf için : “Tasavvuf bilmeyen fakih, fiska; tasavvufu bilip de fikhî bilmeyen zındıklığa dâçar olabilir. Bu ikisini kendinde toplayan, hakikate ulaşır...” ifadelerini kullanmış; Şâfîî, divanında; “Hem fakih, hem de sûfî ol; bunlardan yalnız birisi olma!...” uyarısında bulunmuş; Ahmed b. Hanbel, oğlunu başlangıçta sûfîlerle görüşmekten men etmiş Bağdat’lı Hamza ile görüşüp sufilerin hallerini öğrenince oğlunun sûfîlerle sohbet etmesine rıza göstermiştir.⁷⁶⁴

1) Şeriat aleyhinde görülen sapmalar

Her alanda bir takım yanlış düşünceler sapkın fikirler ortaya çıkabilmektedir. Tasavvufî hayatta da ilk dönemden itibaren zaman zaman sapmalar söz konusu olmuştur.⁷⁶⁵ Ancak ileri gelen sûfîlerin bu husustaki hassas tavırları ve sapkın zümreleri eleştirip reddetmeleri ana çizginin korunmasını sağlamıştır.⁷⁶⁶

Hakikat karşısında şeriatin değerini yitirmesi,⁷⁶⁷ "*Yakin gelinceye kadar rabbine ibadet et*"⁷⁶⁸ meâlindeki âyeti, yakîn mertebesine ulaşan ve kalbi temiz olan kimselerin

⁷⁵⁹ Öngören, a.g.m, C.XXXX, s. 123.

⁷⁶⁰ Kara, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergah Yayınları, 5.bs., İstanbul, 1999, s. 302.

⁷⁶¹ Kara, a.g.e., s. 303.

⁷⁶² el-Nakşîbendî, el-Hac Mehmed Nuri Şemsüddin el-Nakşîbendî (v.1280/ 1863) , **Tam Miftâh-ül-Kulûb :Kalblerin Anahtarı**, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 230.

⁷⁶³ el-Gazâlî, a.g.e., ss. 214-215.

⁷⁶⁴ Ateş, a.g.e., s. 51.

⁷⁶⁵ el-Gazâlî, a.g.e., s.210; Öngören, a.g.m, C.XXXX, s. 123; Kara, a.g.e., s. 356.

⁷⁶⁶ Öngören, a.g.m, C.XXXX, s. 124.

⁷⁶⁷ Öngören, a.g.m, C.XXXX, s. 124.

artık bu mertebeden sonra ibadet ve ubudiyyete ihtiyaçları kalmayacağını ve onlardan yükümlülüğün düşeceğini, kulluktan kurtulup özgür olacakları yönünde yorumlanıp,⁷⁶⁹ artık namaz, oruç ve hacc gibi tüm Müslümanlar için bağlayıcı olan yükümlülükler böyle kimseler için söz konusu olmayacağı,⁷⁷⁰ namazdan maksadın Allah Teâlâ'yı zikretmek olduğu, zikir hâsıl olunca da namaza bir gerek kalmadığı,⁷⁷¹ veliden yükümlülüklerin düşeceği,⁷⁷² farzları eda ettikten sonra nâfilelerin öneminin olmadığı,⁷⁷³ görülen sapkın düşünce ve iddiaların bir kısmıdır.

Bâtıniyye diye anılan bir grup da: “biz bâtın ehliyiz, işin özü ve aslı bâtındır, bâtının dışındakiler bâtıldır”, demiş, İbâdiyye, “namaz imama itaat etmektir” diğer ibadetler içinde aynı minvalde yorumlar yapmışlardır. Bazı kimseler de “sen benim içime bak, kalbin temiz olsun, niyetinde kötülük taşıma yeter” deyip hiç bir ibadete yanaşmamıştır.⁷⁷⁴

Tasavvufun doğuş döneminde mutasavvıf olduğunu iddia eden bazı kişiler tarafından ileri sürülen, yükümlülüğün düşeceği görüşü daha sonra ibâhiyye, hulûliyye, bâtınıyye gibi şeriat dışı hareketlerde devam ederek çeşitli biçimlerde günümüze kadar gelmiştir.⁷⁷⁵

2) Antinomist (şeriat aleyhtarı) eğilime tepki

Antinomist (şeriat aleyhtarı) eğilim, sûfî çevrelerin çoğunda derin bir huzursuzluk yaratmış, İslâm Şeriatinin açıkça reddedilmesinden rahatsızlık duymuşlar,⁷⁷⁶ şeriatin emirlerini ihmal edenlere müsâmaha göstermemişlerdir.⁷⁷⁷ Yukarıda ifade ettiğimiz bu iddialara klasik dönem sûfî müelliflerinden Ebû Nasr es-Serrac (v. 378/988) eseri “e1-Lüma”da bir bölüm ayırmış, Muhammed b.Hüseyin es-Sülemi (v.412) “Galatu’s-Sûfiyye” adıyla bir eser yazmıştır. el-Kuşeyrî (v.437-438/ 1045-1046), 'nin “er-Risâle”si, Hücvîrî'nin “Keşfü '1-mahcub”u ve el-Gazâlî'nin “İhyâ”sında da sapkın görüş ve uygulamalara işaret

⁷⁶⁸ el-Hicr 5/99

⁷⁶⁹ Uludağ, a.g.m., C. XIX, s. 247; Türk, a.g.e., s. 33.

⁷⁷⁰ el- Gazâlî, a.g.e., s. 207.

⁷⁷¹ Türk, a.g.e., s. 33.

⁷⁷² el- Gazâlî, a.g.e., s. 228.

⁷⁷³ el-Kâşânî, a.g.e., s. 299; es-Sühreverdî, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî (v. 632/ 1234), **Avârifü'l-Meârif :Gerçek Tasavvuf**, trc ve tahric. Dilâver Selvi, 7.bs., Semerkand, İstanbul, 2010, s. 419.

⁷⁷⁴ Selvi, a.g.e., s. 80.

⁷⁷⁵ Uludağ, a.g.m., C. XIX, s. 247.

⁷⁷⁶ Goldziher, a.g.e., 206.

⁷⁷⁷ el-Gazâlî, a.e., s.210;Ateş, a.g.e., s. 617.

edilerek uyarılarda bulunulmuştur.⁷⁷⁸ el-Kuşeyrî aynı zamanda Müslüman memleketlerinin her tarafındaki sûfî cemiyetlerine bu yönde ikazda bulunan bir risale göndermiştir.⁷⁷⁹

İlk mutasavvıflar göre, önce şeriati bilmeli, sonra tasavvufa girilmelidir. Serî es-Sekatî yeğeni Cüneyd'e: "Allah seni bir sûfî muhaddis değil, bir muhaddis sûfî yapsın" diye dua etmiştir. Cüneyd ise: "Bizim yolumuz Kitap ve sünnetle mazbuttur. Kim Kur'ân'ı ezberlemez, fıkıh öğrenmezse ona iktida edilmez." demiştir. Bu sözlerde şeriata verilen değer açıktır.⁷⁸⁰ Ebu Yezid Bestamî: "Kendisine çeşitli kerametler verilmiş olan birini havada uçarken bile görseniz, Allah'ın emir ve yasakları ile ilgili tutumunu Allah'ın koymuş olduğu sınırlara uyup uymadığını ve şeriata bağlı olup olmadığını iyice anlamadıkça kendisine aldanmayınız."⁷⁸¹ tembihinde bulunmuş, el-Gazâlî de aynı görüşü paylaşmıştır.⁷⁸²

İmam el-Gazâlî, şariat yükümlülüklerinin velinin üzerinden düşmesini; velinin bu ibadetleri işlemeden duramaması, ibadetleri yerine getirmenin ona zor gelmemesi, ibadetlerin onun göz bebeği ve ruhunun gıdası haline gelmesi demek, olarak yorumlamıştır. Böyle olunca da onu ibadete zorlamak diye bir şey söz konusu olamaz. Bu asla, veli oruç tutmaz, namaz kılmaz, şarap içer ve zîna işler demek anlamında değildir.⁷⁸³ Kişinin kemal derecesine ermesi, bu dereceyi devam ettirebilmesi yahut ölüm sarsıntısı sırasında bu derecenin zedelenmemesini sağlaması da beş vakit namazın şeklindeki özelliklere bağlıdır.⁷⁸⁴

Cüneyd: "Marifetullah payesine erenler, iyi amel ve ibadet cinsinden olan hareketleri bırakacak bir dereceye ulaşırlar" şeklindeki iddiaya: "Bu görüş amellerden muaf olmayı savunanların görüşüdür. Bana göre bu görüş ağır bir cinâyettir. O kadar ki, zina eden, hırsızlık yapan kimse bile bu sözü söyleyenden daha iyidir."⁷⁸⁵ sözleriyle tepkisini ortaya koymuştur.

İmam el-Gazâlî, ortaya atılan bu yanlış düşüncelerinin geçersizliğini gösterip çürütmüş, şariat yükümlülüklerini ve farz ibadetleri yerine getirmedeki tek amacın kalbi Allah dışında kalan her şeyden arındırmak olup bu ibadetlerin başka bir amaç taşımadığını

⁷⁷⁸ Öngören, a.g.m, C.XXXX, ss. 123-124.

⁷⁷⁹ Goldziher, a.g.e., s. 206.

⁷⁸⁰ Ateş, a.g.e., s. 617.

⁷⁸¹ el-Gazâlî, a.g.e., s. 210.

⁷⁸² el-Gazâlî, a.e., s. 212.

⁷⁸³ el-Gazâlî, a.e., s. 228.

⁷⁸⁴ el-Gazâlî, a.e., s. 232.

⁷⁸⁵ el-Gazâlî, a.e., s. 211.

yönünde ki iddiaya el-Gazâlî “el Münkız Mine’d-Dalâl” adlı eserinde; onda aklın kavrayamayacağı çeşitli sırlar olduğunu belirtip ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır.⁷⁸⁶

ab. İbâdet – ihlâs ilişkisi

Din, insanın zâhirine ve bâtınına bir bütün olarak hitap eder. Zira, ibadetlerinde bir zâhir bir de bâtın yönü vardır. İnsanın kâmil olması zâhiri gibi bâtınını da güzelleştirmesine bağlıdır ve zâhiri yönü kalıbı, bâtını yönü kalbi ilgilendirir. Meselâ, namazda başlangıç tekbiri farzdır, bu dilin vazifesidir. Aynı şekilde namaza gösteriş katmadan onu sadece Allah için kılmaya niyet etmek de farzdır. Bu niyet ve ihlâs kalbin amelidir. Bundan dolayı hiçbir mü’min: “Ben dinin öğrettiği ilim ve amellerden zâhirle ilgili olanları kabul ederim fakat batınla ilgili olanları dikkate almam.” diyemez.⁷⁸⁷

Fakihler, tam bir huzûr- u kalp ile namaz kılmayı, insanların çoğu bundan âciz olduğundan, sadece niyette şart koşmuşlardır. Buna da en elverişli olarak ilk tekbiri görmüşler, zaruri olarak bu kadarı ile iktifa etmişlerdir. Fakat namazın tamamında kalp huzurunu şart koşanlar da olmuştur.⁷⁸⁸ Süfyan es-Sevrî’nin: “Huşûsu olmayanın, namazı fâsit olmuştur.” dediği rivayet edilmiştir.⁷⁸⁹ Cüneyd el-Bağdâdî’ namaz esnasında kalpten dünyevî bağları kesmek, düşünceyi toplamak ve Allah Teâlâ’nın huzurunda bulunmayı namazın farzları arasında saymıştır.⁷⁹⁰ Hasan el-Basrî (v.110/728)’den “huzûrsuz kılınan namazın, sevaptan daha ziyade ukubete sebep olduğu” rivayet edilmiştir. Yine Muaz İbn Cebel’den: “Kılarken sağında ve solunda olanları bilmeye çalışan kimsenin namazı namaz değildir.” diye rivayet edilmiştir. Basralı Abdülvâhid bin Zeyd: “Kul için ancak bilerek huzûr ile kıldığı namazın sevabı olacağında ulema ittifak etti.” diyerek bu hükmü, icmâ haline getirmiştir. Bununla beraber gaflet ile kılan kimse ile hiç kılmayan müsavi görülmemiştir.⁷⁹¹

Sûfiler namazın dört şubesi olduğunu ifade etmişlerdir. Bunları şu şekilde sıralamışlardır:

1. Bedenin mihrabda hazır bulunması

⁷⁸⁶ el-Gazâlî, a.e., ss. 220-225.

⁷⁸⁷ Selvi, a.g.e., s. 77.

⁷⁸⁸ el-Gazâlî, **İhyâu ‘Ulûmi’-d-Dîn**, trc. Ahmed Serdaroğlu, 3. b., I-IV, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1974, C.I, ss. 436- 439-440.

⁷⁸⁹ es-Sühreverdî, a.g.e., s. 409.

⁷⁹⁰ es-Sühreverdî, a.g.e., s. 416.

⁷⁹¹ el-Gazâlî, a.g.e., C.I, ss. 436- 439-440.

2. Aklın Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda bulunması
3. Kalbin bütün şüphelerden hâli olarak huşû sahibi olması
4. Âzaların edebe aykırı bir fiil işlemeksizin sukûnet içinde bulunmasıdır.⁷⁹²

b. Özel olarak “namaz” ibadeti

Tamamen dünya düşünce ve vesvesesiyle namazını kılan kimse de sarhoş hükmünde görülmüştür. Çünkü o da bu gaflet ile ne söylediğini, hatta kaç rekât kıldığını bile bilemez.⁷⁹³ Sarhoş aklı başında olmadığı halde gâfil de; aklı yerinde değilken yani kalbi gaflet içinde namaz kılar. Öyleyse namazından gafil olan sarhoş sayılır ve namazda kalben Allah Teâlâ'dan başkasına yönelmek bir nevi sarhoşluktur.⁷⁹⁴

Eğer kişi namazında tüm çabalara rağmen huşûyu elde edemiyorsa da şu tavsiyede bulunulmuştur: “Önünde beklediğiniz kapıyı cevap almak için çalınız. Cevap gelmeyince vazgeçen muhtaç değil demektir. Bu durumda ev sahibi ona ilgi göstermez. Bu yüzden namaz terk edilirse manevi kayıp büyük olur.”⁷⁹⁵ İbadete devam edildiği halde halen lezzet alınamıyorsa bunun sebeplerinde birisi bazı haramları işliyor olmaktır. Bu durumdan kurtulmak için öncelikle işlenen haramı terk etmek gerekir.⁷⁹⁶

ba. Önemi

Namaz ibadeti, tefekkür ve zikirten farklıdır. Zira o tefekkür, dua ve niyazın yanı sıra secde ve rükû gibi saygı ifade eden fiilleri de içerisinde barındırmaktadır.⁷⁹⁷ O, farz ibadetlerin anası kabul edilmiştir. Namazın, kötülüklerden uzaklaştırıcı özelliği ise Kur'ân-ı Kerim'de, “*Namaz, fenalıktan ve çirkinlikten alıkoyar.*”⁷⁹⁸ âyetinde belirtilmiştir. Ayrıca fiil ve sözleri tam bir gönül huzuru ve ihlâsla ifa edildiğinde ruhsal olarak rahatlama sağlar.⁷⁹⁹

Şâh Velîyyullah Dihlevî (v.1762), namazın esasını üç şeyin teşkil ettiğini söyler: Bunlardan birincisi: Allah Teâlâ'nın celâl ve azametini düşünme sonucunda kalbin huşû ile

⁷⁹² es-Sühreverdî, a.g.e., s. 412.

⁷⁹³ el-Gazâlî, a.e., C.I, s. 436; el- Kâşânî, a.g.e., s. 296.

⁷⁹⁴ es-Sühreverdî, a.e., s. 387.

⁷⁹⁵ Demirci, Mehmet, “İbadetlerin İç Anlamı”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergi**, S.3, Ankara, 2000, s. 18.

⁷⁹⁶ Türk, a.g.e., s. 29.

⁷⁹⁷ ed-Dihlevî, Şâh Velîyyullah Dihlevî, Amed b. Abdîrrahman (v.1762), **Hüccetullâhi'l-Bâliğa**, I-II., trc. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, C.I, s. 269.

⁷⁹⁸ el-Ankebût 29/ 45

⁷⁹⁹ ed-Dihlevî, a.g.e., C.I, s. 271.

dolması, dilin bunu ifade etmesi, organların da kalpteki huşûya uygun düşecek hareketlerde bulunmasıdır. İkincisi: Kulun Allah Teâlâ'nın huzurunda niyazla durması, kendi zelilliğini, Rabbinin de izzetini bütün benliğinde hissedip başını öne eğmesidir. Üçüncüsü de: Kişinin en şerefli uzvu olan yüzünü Yüce Allah'ın huzurunda toprağa sürmesi yani secde etmesidir.⁸⁰⁰ Ancak bu esaslara riâyet edilerek kılınan namazdan beklenen maksat hâsıl olabilir.⁸⁰¹

Allah Teâlâ, gök ehline taksim ettiği vazifeleri, namaz kılanlar için her rekâtte bir araya getirmiştir. Allah Teâlâ'nın yarattığı gündün beri devamlı rükû halinde olan, devamlı kıyâmda, secdede ve kuudda bulunan melekler vardır.⁸⁰² Metafizik bir bakışla, dağların dikey, hayvanların yatay vaziyette; bitkiler başları aşağıda olarak, hal diliyle fiilen Allah'a ibadet eder. İnsan namazda kıyâmda iken dikey, rükûda yatay bir halde bulunur. Secdede ise başı yerdedir.⁸⁰³ Rükû, kıyâm, secde vs. sayesinde miraç gerçekleşir.⁸⁰⁴ Bunlar Muhabbetullah ve O'nun sonsuz rahmetini harekete geçirmek için bir sebeptir.⁸⁰⁵ Cemaatle kılınan beş vakit namaz ise bütün makam ve hallerin özü, beş vakit namaz, dinin sırrı, mü'minin günahlarının kefareti, hatalarının temizlik vesilesidir.⁸⁰⁶

bb. Anlamı

Namaz; kalbî, kavli ve fiilî şekillerden ve zikirlerden oluşan bir bütünü ifade etmektedir. Duanın tam olarak hakikati, kulun varlığının bütün cüzleriyle yani söz, fiil, ilim ve hâl ile Allah Teâlâ'yı alçak gönüllü ve içten gelen bir şekilde anması ve her şeyiyle ona yalvarmasıyla ortaya çıkar. Bu manayla namaz kılan sanki bütün azalarıyla Allah Teâlâ'ya dua edip yalvarmakta, bütün azaları adeta birer dil olmuş; zahiren ve bâtinen O'na tazarru' etmektedir.⁸⁰⁷

Bir grup sûfîye göre, salât kelimesi 'sali' den türemiş, 'sali' ise ateşte yürümek demektir. Yani namaz kılanın namazdaki varlığı, hudû, huşû sayesinde sıfatların

⁸⁰⁰ ed-Dihlevî, a.g.e., C.I, s. 268.

⁸⁰¹ es-Sühreverdî, a.g.e., s. 388.

⁸⁰² es-Sühreverdî, a.g.e., s. 392; el-Kâşânî, a.g.e., s. 295.

⁸⁰³ Demirci, a.g.m., s. 16.

⁸⁰⁴ el-Kâşânî, a.g.e., s. 294.

⁸⁰⁵ ed-Dihlevî, a.g.e., C.I, s. 270.

⁸⁰⁶ es-Sühreverdî, a.g.e., s. 408.

⁸⁰⁷ es-Sühreverdî, a.g.e., s. 388; el-Kâşânî, a.g.e., s. 293.

tecellisinin nurlarını aldığı için tıpkı ateş gibi olur. Bu tecellinin alameti kalbin hudû içinde ve tevâzulu⁸⁰⁸ bir hale bürünmesidir.

Bir başka grup; “salât” kökünün “sıla” yani kavuşma, ulaşma olduğunu söyler. Yani, hakiki namaz kılan, namaz halinde mabudu müşâhedenin etkisiyle, insanlardan koparak Hakk’a bağlanır. Hz. Peygamber(s.a.v.)’in miraç hadisesinde ruh ve beden ile Hazreti Rubûbiyet’e vâsıl olduğu gibi ümmetinin havassıda namaz miracı ile Allah Teâlâ vuslatına ulaşır.⁸⁰⁹

es-Sühreverdî (v. 632/ 1234)’ye göre ise “salât”; “salye” kökünden alınmış ve ateş mânâsına gelmektedir. “Eğri bir ağacın doğrultulmak istendiği zaman, ateşte ısıtılarak düzeltildiği gibi insanda da nefs-i emmârenin mevcûdiyetinden dolayı mevcut olan eğrilikler ve bozukluklar, namaz sayesinde tecelli eden ilâhî, Rabbânî azamet nurlarıyla, yok edilir. Kişi, aynı zamanda namaz sayesinde manevî mi’râcı gerçekleştirir.” Namaz kılan kimse bu haliyle bir nevi ateşte iyice ısıtılarak üzerindeki kir ve pasların temizlendiği maden gibidir.⁸¹⁰

Abdülkâdir el-Geylânî, namazın şeriat ve tarikat olarak iki ayrımını yapmıştır. Şeriat namazı “*Namazlarınıza ve orta namaza dikkat edin.*”⁸¹¹ âyeti ile kalbin namazı olan tarikat namazı ise; âyette geçen “*orta namaz*” ifadesinden anlaşılacağını belirtmiştir. “Orta namaz”dan kasıt kalbin namazı olduğu dile getirilmiştir. Zira kalp, bedeninin ortasında, sağ ile sol, yüce ve alçak, saadet ve şekavet arasında yaratılmıştır.⁸¹²

Ancak şeriat ve tarikat namazı, zâhiri ve bâtını olarak bir araya toplanınca salât tam-kâmil bir namaz olur. Kalp canlılığı ile tarikat namazı elde edilmedikçe, o kişi noksandır; ecri de sadece derece cinsinden olur. Kalbi riyadan temizlenince, onun iki rekâtlık namazı, kalbini bunlardan temizlememiş kimsenin binlerce rekâtlık namazından daha faziletli, değerli olur.⁸¹³

⁸⁰⁸ el-Kâşânî, a.g.e., s. 293.

⁸⁰⁹ el-Kâşânî, a.e., s. a.y.

⁸¹⁰ es-Sühreverdî, a.g.e., s. 385.

⁸¹¹ el-Bakara 2/238

⁸¹² el-Geylânî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî (v.561/ 1166) **Geylânî Külliyyatı**, trc. Dilâver Gürer, Mehmet Eren, Osman Güman, İlyas Aslan, Derya Çakır, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 819.

⁸¹³ Geylânî,a.g.e., s. 820.

1) Zâhirî anlamı

İbadetlere görünen şekillerinin ötesinde bir iç anlam vermenin, bâtinî bir yorum getirmenin eski bir geleneği bulunmaktadır. Bu alanla daha çok tasavvuf mensupları ilgilenmiş,⁸¹⁴ ibadet ve taata olan düşkünlükleri, onları ibadetlerin iç anlamlarından bahsetmeye sevk etmiştir.⁸¹⁵ Fakat tasavvuf anlayışında bâtinî anlamlara önem verilirken zâhiri anlamlar inkâr ve reddedilmemiştir. Zâhirî ve bâtinî yorum ve izahların ruh ve beden gibi birbirini tamamlaması ölçü kabul edilmiştir.⁸¹⁶ İzzeddîn el-Kâşânî bunu; amellerin sûretleri ile ruhları birbirine bağlıdır ve beşeriyet alakası devam ettiği müddetçe kulun sûrete riâyet etmekten başka çaresi yoktur, sözleriyle dile getirmiştir.⁸¹⁷

2) Bâtınî anlamı

Bedendeki uzuvların her birinin kendine has özelliği olduğu gibi namazın şeklinde de diğer zikirlerde bulunmayan bir hasiyet vardır. Namazın şekillerinden her birinde Allah'ı Teâlâ'nın bir sırrı ve hikmeti mevcuttur. Bu sır ve hikmet ondan başkasında bulunmaz.⁸¹⁸

İbadetlere, görünen şekillerine ve dış yüzlerine ilave olarak bir takım yorumlar getirmek ve iç anlamlar üzerinde durmak, onlara daha bir canlılık ve derinlik kazandırır. Böylece sembolik ve şekilden ibaret gibi görünen bazı hareketler, insanın gönlünde ve kafasında yeni bir anlam ve boyut elde etmiş olur.⁸¹⁹ Namazın öncesinde hazırlık amacıyla yapılan bazı fiiller ve namaz esnasındaki hareketlere getirilen bâtinî yorumların bir kısmı şöyledir:

Taharet: Hucvirî (465/1072)'ye göre taharet: “Zâhirde necasetten, bâtında şehvet ve süfli arzulardan arınmak ve temizlenmektir. Zâhirde elbiseyi necasetten temizlemek, bâtında bu elbiseyi helal yoldan temin etmektir.”⁸²⁰

Setr-i Avret: Ayıp yerlerini, insanların gözünden gizlerken, yalnız Rabbinin muttali olacağı gizli kusurlarını da unutmamak gerekir. Onları düşünüp gizlemeye çalışmalı ve iyi bilmeli ki onları Allah Teâlâ'nın görmesini hiç bir şey engelleyemez.⁸²¹

⁸¹⁴ Demirci, a.g.m., s. 17.

⁸¹⁵ Türk, a.g.e., s. 26.

⁸¹⁶ Demirci, a.g.m., s. 17.

⁸¹⁷ es-Sühreverdî, a.g.e., s. 388.

⁸¹⁸ el-Kâşânî, a.g.e., s. 299.

⁸¹⁹ Demirci, a.g.m., s. 9.

⁸²⁰ Demirci, a.g.m., s. 20.

İstikbâl-i Kible: Kalbi mâsivadan ayırıp Allah'ın emirlerine bağlamaktır.⁸²² Zâhirin kiblesi Kâbe, bâtının kiblesi Arş, sırrın kiblesi ise müşâhededir.⁸²³

Kıyâm: Serrac'a (ö.378/988) göre, namazda kıyâmın edebi, Allah'ın huzurunda bulunma şuûrudur.⁸²⁴ İtidal üzere kıyâm kişinin kalbi ile Allah'ın huzurunda durması demektir. Buna göre, en üstün ve en şerefli âzası olan başını, huzûr-u ilâhîde mütevaziâne bir şekilde eğmeli, suale çekileceğini düşünmeli, kıyâmetin dehşetini hatırlamadır. Allah'ın huzurunda saygı değer kişilerin huzurunda durduğu gibi durulmalıdır.⁸²⁵

Kıyâmda sağ elin sol el üzerinde kalbin sınırına konmasında alttan kalbe ulaşmak isteyen nefsin engellenmesi ve etkilerinin menedilmesi söz konusudur. Bu hareketle namazda vesvesenin defedilip nefsânî düşüncelerin kesilmesi sağlanır. Böylece nefsi engellemeye ve tesirlerini defetmeye ihtiyaç kalmayınca artık eller yana salınabilir.⁸²⁶

Niyet: Birçok günahların ve edebe uymayan hareketlerin bulunduğunu bilerek münacat için cezasından korkarak, mükâfatını da umarak O'nun emrini yerine getirmek üzere, mükemmel bir namaz kılmaya azmetmektir.⁸²⁷

Tekbir: "Allahu Ekber"; gönlünde Allah Teâlâ'dan büyük bir şey kabul etmemektir.⁸²⁸ Zâhiren yüzünü ve yönünü başka taraflardan kible cihetine döndermek,⁸²⁹ Hakk'ın kibriyasını müşahede etmeye çalışmaktır.⁸³⁰ İsmail Hakkı el-Bursevî (v.1137/1725) başlama tekbiri alırken iki elin birden kaldırılmasını şöyle yorumlar: "...Sağ *el ahiretten*, sol *el dünyadan ibarettir. Elleri-kaldırmak ise, dünya ve ahiret ilgisini elden çıkarıp arka tarafa atmak ve her ikisi sebebiyle de büyüklenmeyi yok etmek anlamını taşır.*"⁸³¹ Cüneyt, tekbiri namazın özü olarak vasıflandırmıştır.⁸³²

⁸²¹ el-Gazâlî, a.g.e., C.I, s. 449.

⁸²² el-Gazâlî, a.e., C.I, s. 449.

⁸²³ Demirci, a.g.m., s. 20.

⁸²⁴ Demirci, a.g.m., s. 20.

⁸²⁵ el-Gazâlî, a.g.e., C.I, s. 450.

⁸²⁶ es-Sühreverdî, a.g.e., s. 397.

⁸²⁷ el-Gazâlî, a.g.e., C.I, s. 451.

⁸²⁸ el-Gazâlî, a.e., C.I, s. a.y.

⁸²⁹ es-Sühreverdî, a.g.e., s. 394.

⁸³⁰ el-Kâşânî, a.g.e., s. 300.

⁸³¹ Demirci, a.g.m., s.17.

⁸³² es-Sühreverdî, a.e., s. 395; el-Kâşânî, a.e., s. 301.

Kırâat: Kırâatın edebi, Kur'ân âyetlerini gönül kulağıyla dinliyormuş gibi, yahut ta Allah'a okuyormuş gibi bir duyguyla okumaktır,⁸³³ denmiştir. Bundan amaçlanan hamd etmek, övmek, yalvarmak ve duâ etmektir.⁸³⁴

Rükû: Rükû; eğilmek demektir. Allah'a saygının, Onun büyüklüğünü itiraf etmenin fiili şeklidir.⁸³⁵ Gaye, Allah'ı ta'zimdir, gayenin gerçekleşmesi için şuurlu ve bilinçli bir şekilde yapılmalıdır.⁸³⁶ Edebi; Allah'ı yüceltmek, kendisini bir toz zerresi gibi görmek, "*semiallahü li men hamideh*" sözünü Allah'ın işittiğini bilmektir.⁸³⁷

Secde: Secdenin edebi, Allah'a en yakın olma halini hissetmek ve O'nu aziz bilmektir.⁸³⁸ Secde tevâzunun son haddidir. Kişi burada en şerefli azası olan yüzünü ayakaltında çiğnenen toprak üzerine koyar.⁸³⁹ Kalbin Allah karşısında boyun eğmişliğine bedeni de ortak etmenin göstergesidir bu hareket. Kişi secde halinde Allah'a boyun eğmenin, O'na karşı saygı göstermenin kemal derecesine ulaşmış olur.⁸⁴⁰

Teşehhüd: Semâvâtın katları aşarak, birçok mesafeleri geçtikten sonra, vuslat mahalline ulaşmak, mahlukâtın Rabbine⁸⁴¹ ve meleklerle selam vermektir. Kılınan namazın son namaz selamın da son selam olabileceği düşüncesiyle namaz edâ edildiğinde⁸⁴² ancak maksatın hâsıl olacağı da belirtilmiştir.

III. "SALÂT" KAVRAMININ KÜLTÜREL ANATOMİSİ

Buraya kadarki bölümlerde "salât" kavramı Din Bilimleri ve Temel İslâm Bilimleri ışığında incelenmiştir. "Salât" kavramı kültürel anlamda gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak bu bilimlerin ilgi alanına girmiştir. Hangi çağda, hangi devirde olursa olsun insan denen varlık kendinden yüce, üstün olduğuna inandığı bir varlığa sığınma gereği hissetmiş ve bu hissini gerek sözlü gerek fiili olarak ortaya koymuştur.

⁸³³ Demirci, a.g.m., s. 20.

⁸³⁴ el-Gazâlî, a.e., C.I, s. 438.

⁸³⁵ Demirci, a.g.m., s. 18.

⁸³⁶ el-Gazâlî, a.e., C.I, s. 438.

⁸³⁷ Demirci, a.g.m., s. 20.

⁸³⁸ Demirci, a.g.m., s. a.y.

⁸³⁹ el-Gazâlî, a.e., C.I, s. 458.

⁸⁴⁰ el-Gazâlî, a.e., s. 228.

⁸⁴¹ es-Sühreverdî, a.g.e., s. 405.

⁸⁴² el-Gazâlî, a.g.e., C.I, s. 459.

A. DİN BİLİMLERİ PERSPEKTİFİYLE

İnsan, gerek duygusal olarak gerekse biyolojik ve fizyolojik olarak âciz bir varlıktır. Tek başına varlığını sürdürebilmesi, kendi kendine yetmesi mümkün değildir. “İnsan sosyal bir varlıktır” denmesinin nedenlerinden biri de bu olsa gerek. Her ne kadar bunun farkında olsada bazen insan “kibir” duygusuna yenilip Firavunlaşa bilmektedir, de. Fakat, zor bir durumla karşılaştığında, başı dara düştüğünde bu âcizliğinin farkına varıp Yüce varlığa yönelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm ve Tarih bilimi bunun örneklerini bizlere sunmaktadır.

Din duygusunun fitrî olduğu bildirilmiştir. Bundan olsa gerek tarih boyunca en eski çağlardan yakın çağlara kadar insanın, bir yüce varlığa inandığı ve bu inancını ibadet etme veya da tapınma olarak adlandırabileceğimiz davranışlar, hareketlerle ortaya koyduğu, yapılan araştırmalardan öğrenilmektedir. Kendisini ateist olarak tanımlayanların bile aslında bu ideolojilerinin abdi olduğu ifade edilmiştir.

İlâhi dinlerde ise bu ibadetin şekil ve erkânları belirlenmiştir. Bu dinin mensubları inandıkları dinin gereği olarak, dinlerinin istediği doğrultuda bu ibadeti ifa etmektedirler. Bütün İlâhi dinler temelde bir, aynı esasa, tevhîd inancına dayanır, ibadetlerinin temelinde de bu esas vardır. Fakat İslâm Dini hariç diğer dinler gerek inanç gerekse ibadet boyutunda tahrife uğramış, aslını koruyamamıştır. İslâmî literatürde “namaz” olarak adlandırılan “salât”ın diğer ümmetlerde de olduğunu biliyoruz. Fakat, şuan Müslümanların namazının aynısını ne Yahudilikte ne de Hıristiyanlıkta görebilmekteyiz. Bu ibadet her ne kadar tahrife uğramışsa da bu ibadetin en önemli unsuru sayılan, kulun Rabbiyle baş başa olduğu an olarak nitelenen secde/ yere kapanma fiili gerek ilâhî olarak adlandırılan gerekse beşeri olarak adlandırılan dinlerde görülebilmektedir.

Müslümanın hayatında, bazı istisnalar hariç, her gününden beş ayrı zaman dilimini ayırmak zorunda olduğu namaz ibadetinin insan üzerinde, toplum üzerinde etkileri bulunmaktadır. Müslümanlar bu ibadeti, sahip olduğu olumlu etkilerinden dolayı değilde sadece ve sadece Allah Teâlâ emrettiği için, cehennem korkusu- cennet arzusu dolayısıyla denilebilsede asıl Rabblerinin rızasını kazanmak için yerine getirmektedirler. Fakat, kul olmanın, itaatin mükâfatını bu dünyada da görebilmektedirler. Kul, namazıyla Rabbine yakınlaşmakta, O’na sığınmakta, durumunu O’na arz etmekte, bu arz edişle yalnız olmadığını hissetmektedir. İnanan bir varlık olarak inancının gereğini yerine getirmenin huzurunu, mutluluğunu hissetmekte, böylece günlük hayatın vermiş olduğu sıkıntılardan

bir nebze olsa uzaklaşabilmekte, cemaatle kıldığı namazlarda sosyalleşme fırsatı elde edebilmektedir. Aynı zamanda bunu kendisi yerine getirmekle yetinmeyerek en yakınlarından başlayarak aile fertlerine, çocuklarına namazı emretmektedir. Bu eğitim işini de çocuğunun psikolojik durumunu, kişilik özelliklerini, yaş durumunu göz önünde bulundurarak ve Hz. Peygamber’i kendisine örnek alarak yapmalıdır.

B. İSLÂM BİLİMLERİ PERSPEKTİFİYLE

Hadislerde “salât” kavramının hem sözlük anlamında hemde ıstılah anlamında kullanıldığını gördük. Fakat çoğunlukla namaz anlamıyla geçmekte, sahih hadis kaynaklarında, yeri geldikçe herhangi bir bab adı altında yer verilirken ayrıca “Kitâbu’s-Salât” babı açılıp onun altında, namazla ilgili Hz. Peygamber’den ve Sahâbe’den gelen bütün rivayetler aktarılmaya çalışılmıştır. Namazın farz kılınışı, kaç vakit olduğu, bu vakitlerde kaç rekât olarak hangi hazırlıkları yaptıktan, hangi şartları taşıdıktan sonra, nasıl bu ibadeti uygulayacağımıza dair ve daha pek çok gerekli bilgi hadislerde bulunmaktadır.

Mezhep âlimleri, fakîhler Kur’ân-ı Kerîm âyetleri ve hadisler çerçevesinde bu bilgileri sistematize etmişler, kendi anlayışlarını da katarak namazın hükümlerini, şartlarını, vâciplerini, mekruhlarını, ruhsatlarını vs. belirlemişlerdir. Namaz suç ve cezalarını, inkârı ve terki durumunda mü’minin durumunu tartışmışlardır. Mütakellim de ameli imandan bir cüz kabul edip etmeyeşine göre bu konuda fikir beyan etmiştir. Mezhepler ve fırkalar arasında bazı noktalarda farklılıklar oluşmuş, tartışmalar yaşanmıştır.

Tasavvuf erbabı namazın zâhirine ilgi göstermekle birlikte onun bâtınına yönelmiş, namazın kabul şartlarını huşûyu da eklemiştir. Namaz öncesinde gerek beden üzerinde gerekse namaz kılınacak olan mekânda nasıl bir takım ön hazırlıklar yapılması gerekiyorsa, nasıl beden ve ortam nemizliği şartsa kalbin temizliği, ibadete konsantre olma, kalbi her türlü mâsivadan temizlemek, uzaklaştırmak da şart kabul edilmiştir. Namazın zâhiri yönü olduğu kadar bâtını yönü de var olup bunların ikiside son derece önemli ve ayrılmaz bir bütündür. Namaz ibadetinde yer alan bazı hareketler sadece bir sembol olmayıp bunların bir iç anlamı vardır. Kâmil bir namaz ancak zâhir ve bâtının bir arada uygulanmasıyla gerçekleşir.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA “SALÂT” KAVRAMI

I. KUR'ÂN'DA “SALÂT” KAVRAMININ TANIMI

Bu bölümde kavramın yapısı ve anlam sahası işlenmiştir. Âyetlerde hangi biçimde yer aldığı ve hangi anlamlarda kullanıldığı örnekler verilerek incelenmiştir.

A. BİÇİM YÖNÜYLE KUR'ÂN'DA “SLV/ SLY” MADDESİ VE TÜREVLERİ

Kur'ân-ı Kerîm'de sözlük olarak “dua”, “rahmet”, “mağfiret”, “istiğfar dileme”, “tazim”, “medh” ve “tesbîh” anlamlarını; terim olarak da “namaz” anlamını taşıyan “slv/sly” maddesi 26'sı Mekkî 11'i Medenî olmak üzere toplam 37 sûrede, 100 kez, 89 âyette, fiil, isim, ism-i fâil ve ism-i mekân kalıplarında geçmektedir.¹

“Ateşe atmak”, “yakmak” anlamlarına gelen “slv/sly” maddesi ve türevleri ise fiil, mastar ve ism-i fail kalıplarında, Kur'ân-ı Kerîm'de 21 sûrede, 25 âyette, 25 kere geçmektedir. Bu sûrelerden ikisi Medenî geriye kalan 19 sûre ise Mekkî'dir.²

1. Fiil Türevleri

Bu başlık altında mâzî, muzârî, emîr fiil ve nehy fiil halinde yer alan âyetlere yer verilecektir.

a. Mâzî fiil (Tefîl Babı)

3 yerde, 3 âyette geçmektedir.

فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلَّى

¹ Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, **Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzı'l- Kur'ân'i'l-Kerîm**, Dâru'l-Kütübi'l-Mısırî, Kâhire, 1364, ss. 412-413-414.

² Abdülbâkî, a.g.e., s. 414.

“O, (Peygamberi) doğrulamamış, namaz da kılmamıştı.”³

وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى

14-15 : “Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer.”⁴

عَبْدًا إِذَا صَلَّى

9-10 : “Sen, namaz kıldığında kulu (bundan) engelleyeni gördün mü?”⁵

b. Muzâri fiil

Kavramımız muzâri fiil; sülasi olarak, ifâl, iftiâl ve tefil bablarında geçmektedir.

Bunlar:

ba. Sülâsî mücerred

Sülâsî muzâri fiil olarak 11 yerde geçmektedir. Bunlar:

تَصَلَّى نَارًا حَامِيَةً

“Kızgın ateşe girerler.”⁶

Ebu Amr, Yakup ve Ebu Bekir “tuslâ” olarak okumuşlardır. Bu ise “aslâhullahu” (Allah onu ateşe attı) deyiminden gelir. Mübalağa için şedde ile “tusallâ” da okunmuştur.⁷ “Gireceklerdir” anlamındaki buyruk “tuslâ” (girdirileceklerdir) şeklinde mechul kalıpta, “tusallâ” şeklinde şeddeli olarak okunduğunda da “girdirileceklerdir” anlamına gelir.⁸

وَيَضَلَّى سَعِيرًا

“ 11-12: Helâk! Diye bağırarak ve alevli ateşe girecektir.”⁹

³ el-Kıyâme 75/31; meâl: Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kur'an-ı Kerim Meâli**, 6.bs., Ankara- 2010, Hazırlayan: Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin.

⁴ el-A'lâ 87/15

⁵ el- Alak 96/10

⁶ el-Gâşiye 88/4

⁷ el-Beyzâvi, Nâsiruddîn Ebî Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed (v.685/1286), **Envâru't- Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil**, I-V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût-Lübnân, ts. C.V, s. 307.

⁸ el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v.671/1273), **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, I-XXI, Dâra Âlemi'l-Kütüb, ts., C.XX, s. 28.

⁹ el-İnşikâk 84/ 12

Farklı kırâatlarda okunmaktadır. et-Taberî, Mekke, Medine ve Şam'daki yaygın kırâate göre “yüsallâ” şeklinde yanın ötreli lamın da şeddelenmesiyle¹⁰ okunduğunu belirtmiştir.

الَّذِي يَضَلَّى النَّارَ الْكُبْرَى

“ 11-12: En büyük ateşe girecek olan en bedbaht kimse (kâfir) ise, öğüt almaktan kaçınır.”¹¹

سَيَضَلَّى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ

“1: Ebu Leheb'in iki elleri kurusun. Zaten kurudu da.” “2: Ona ne malı fayda verdi, ne de kazandı.” “3: O, bir alevli ateşe girecektir.”¹²

el-Beyzâvî'nin ifadesine göre, şeddesiz “seyuslâ” ve şeddeli “seyusallâ” da okunmuştur.¹³

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلَاهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا

“Kim bu geçici dünyayı isterse orada ona, (evet) dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz. Sonra da cehennemi ona mekân yaparız. O, buraya kınanmış ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak girer.”¹⁴

لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى

“15-16: O ateşe, ancak yalanlayıp yüz çeviren en bedbaht kimse girer.”¹⁵

وَسَيَضَلُّونَ سَعِيرًا

“Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurmasına ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çilgün bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir.”¹⁶

et-Taberî şöyle der: Arapların ifadesinde “şâtün masliyyetün (kızarmış et)” anlamında “salâ” dan alınmış olup “ıstılâü bin-nâri” demektir. “Yâ”nın okunuşunda ise

¹⁰ et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (v.310), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXVI, tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Dâru Hicr, Kâhire, 1422/2001, C.XXIV, s. 241.

¹¹ el-A'lâ 87/ 12

¹² el-Mesed 111/ 3

¹³ el-Beyzâvî, a.g.e., C.V, s. 345.

¹⁴ el-İsrâ 17/ 18

¹⁵ el-Leyl 92/15

¹⁶ en-Nisâ 4/10

ihtilaf edilmiştir.¹⁷ İbn Âmir ve İbn Abbâs'tan bir rivayete göre Âsım, meçhul fiil olmak üzere “yâ” harfini ötreli olarak okumuşlardır. Bu şekilde anlamı: “Alevli bir ateşe atılacaklardır.” şeklinde olur. Ebu Hayve de meçhul olmak üzere الصلاة kökünden gelen bir kelimeymiş gibi okumuştur. Buna sebep olarak bu fiilin ardı ardına sıkça tekrarlanması gösterilmiştir. Bu okuyuşa delil ise Yüce Allah'ın ثم الجحيم صلوه “*Sonra onu ardı ardına cehenneme sokunuz*”¹⁸ âyeti gösterilmiştir. Diğer âlimler ise bu kelimeyi صلى النار يصلها “*İşte oraya bedbaht olanlardan başkası girmez*”¹⁹ âyeti de bu okuyuş şekline delil gösterilmiştir. İmam Kurtubî de; الصلاة kelimesi “ateşe yaklaşarak” yahut “ bizzat ona temas ederek ısınmak”, demektir, demiştir.²⁰ el-Beydâvî de bu görüşte olup, “saliyennara” ifadesi kullanılır, bu ifade de “ateşin sıcaklığını hissetmektir”, “ salıytuhu” da “kebap etmektir”, “asleytuhu” ve “salleytuhu” da “ateşe atmaktır”,²¹ demiştir.

جَهَنَّمَ يَصْلُونَهَا وَيُنَسُّ الْقُرْأُ

“28-29 Allah'ın nimetini küfre değişenleri ve kavimlerini helâk yurduna, yaslayacakları cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? O, ne kötü duraktır!”²²

جَهَنَّمَ يَصْلُونَهَا فَيُنَسُّ الْمَهَادُ

“55-56 İşte böyle! Şüphesiz azgınlar için elbette kötü bir dönüş yeri, cehennem vardır. Onlar oraya girerler. Orası ne kötü bir yataktır.”²³

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ التَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَجَّجُونَ بِالْأَيْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَإِذَا

جَاؤُوكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصْلُونَهَا فَيُنَسُّ الْمَصِيرِ

“Gizlice konuşmaktan menedilip de, menedildikleri şeyi işleyen ve günah, düşmanlık ve peygamberi isyanı konuşanları görmedin mi? Sana geldiklerinde Allah'ın seni selâmladığı selâmla selâmlıyorlar. İçlerinden de, “Söylediklerimizden dolayı Allah

¹⁷ et-Taberî, a.g.e., C.VI, s. 455.

¹⁸ el-Hakkâ 69/31

¹⁹ el-Leyl 92/15

²⁰ el-Kurtubî, a.g.e., C.V, ss. 53-54.

²¹ el-Beyzavi, a.g.e., C.II, s. 62.

²² el-İbrahim 14/29

²³ es- Sâd 38/56

bize azap etse ya!” diyorlar. Cehennem onlara yeter! Oraya gidecekler. Ne kötü varış yeridir orası!”²⁴

وَإِنَّ الْفُجَارَ لَفِي جَحِيمٍ {14} يَضَلُّونَهَا يَوْمَ الدِّينِ {15}

“14: Şüphesiz, günahkârlar da cehennemdedirler.” “Hesap ve ceza günü oraya gireceklerdir.”²⁵

bb. İfâl babı

İfâl muzârî fiil olarak 4 kere geçmektedir. Bunlar ise:

سَأُضْلِيهِ سَقَرَ

25: “(Kur’an hakkında) Bu ancak insan sözüdür.” “Ben onu “Sekar”a (cehenneme) sokacağım.”²⁶

وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُذْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُضْلِيهِ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا

“Kim haddi aşarak ve zulmederek bunu yaparsa, onu cehennem ateşine atacağız. Bu, Allah’a pek kolaydır.”²⁷

el-A’meş ve en-Nehâî “ Onu ... sokacağız ” anlamındaki bu kelimeyi “naslîhi” şeklinde nun harfi üstün olarak , نَارًا صُلِّيَ den nakledilmiş gibi okumuştur.²⁸ “onu sokacağız” buyruğu el-Kurtubî tarafından “ateşin sıcaklığını ona dokunduracağız”,²⁹ şeklinde tefsir edilmiştir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُضْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ

كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا

“Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri biz ateşe atacağız. Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”³⁰

²⁴ el-Mücâdele 58/8

²⁵ el-İnfîtâr 82/15

²⁶ el-Müddesir 74/26

²⁷ en-Nisâ 4/30

²⁸ el-Kurtubî, a.g.e., C.V, s. 157.

²⁹ el-Kurtubî, a.g.e., C.V, s. 158.

³⁰ en-Nisâ 4/56

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُضَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ

مَصِيرًا

“Kim, kendisine hidâyet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü’minlerin yolundan başkasına uyarırsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir.”³¹

el-Beyzâvî, “salâ”dan alınarak “nun”un fethalanmasıyla da³² okunduğunu belirtmiştir.

bc. Tefil babı

5 kere 4 âyette geçmektedir.

وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَذَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَدَىٰ مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا

“(Ey Muhammed!) Cephede sen de onların (mü’minlerin) arasında bulunup da onlara namaz kıldırдыңın vakit, içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında (bir rekât kıldıklarında) arkanıza (düşman karşısına) geçsinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silâhlarını yanlarına alsınlar. İnkâr edenler arzu ederler ki, silâhlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar. Yağmurdan zahmet çekerseniz, ya da hasta olursanız, silâhlarınızı bırakmanızda size bir beis yoktur. Bununla birlikte ihtiyatlı olun (tedbirinizi alın). Şüphesiz Allah, inkârcılara aldatıcı bir azap hazırlamıştır.”³³

هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا

³¹ en-Nisâ 4/115

³² el-Beyzâvî, a.g.e., C.II, s. 97.

³³ en-Nisâ 4/102

“O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size merhamet eden; melekleri de sizin için bağışlanma dileyendir. Allah, mü'minlere çok merhamet edendir.”³⁴

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

“Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.”³⁵

فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا

مِّنَ الصَّالِحِينَ

“Zekeriya mabedde namaz kılarken melekler ona, “Allah sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa'yı) doğrulayıcı, efendi, nefesine hâkim ve Salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler” diye seslendiler.”³⁶

bd. İftiâl babı

İftiâl babından muzârî olarak 2 kere ve ikisi de Hz. Mûsâ ile ilgili bir âyette geçmektedir.

إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنستُ نَارًا سَاتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبْرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشَهَابٍ مِّنَ السَّمَاءِ فَخُذُوا الصَّكَّاءَ مِن بُيُوتِكُمْ وَلَا تَصْطَلُوهَا

“Hani Mûsâ, ailesine, “ Ben bir ateş gördüm, ondan size bir haber yahut ısınasınız diye bir kor ateş getireceğim ” demişti.”³⁷

“Isınmanız için” demektir. Arapçada biir kimsenin ısındığını anlatmak için / اصطلى (ısındı, ısınır)³⁸ fiilleri kullanılmaktadır.

فَلَا قُضِيَ مُوسَىٰ لِأَجْلِ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنستُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا

بِخَبْرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ

“Mûsâ, süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkınca, Tur tarafında bir ateş görmüş ve ailesine, “Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm, (oraya gidiyorum). Umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm” dedi.”³⁹

³⁴ el-Ahzâb 33/ 43

³⁵ el-Ahzâb 33/56

³⁶ Âli İmrân 3/39

³⁷ en-Neml 27/7

³⁸ el-Kurtubî, ag.e., C.XIII, s.157.

c. Emîr fiil

İfâl ve tefîl babındaki fiillerin emîr olarak gelmiştir. Bunlar:

ca. İfâl babı

İfâl babından Emîr fiil olarak 1 kere gelmektedir.

هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ {63} اضْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ {64}

“İşte bu, tehdit edildiğiniz cehennemdir.” “İnkâr ettiğinizden dolayı bugün girin oraya.”⁴⁰

cb. Tefîl babı

Tefîl babından “cehenneme atmak” anlamında emîr olarak 1 kere gelmiştir:

ثُمَّ الْجَحِيمِ صَلُّوهُ

“Sonra onu cehenneme atın.”⁴¹

“Dua ve namaz/ İslâm” anlamındaki bu babdan emir olarak 3 kere, 3 âyette geçmektedir:

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁴²

فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحِرْ

“O hâlde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes.”⁴³

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

“Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.”⁴⁴

³⁹ el-Kasas 28/29

⁴⁰ el-Yâsîn 36/64

⁴¹ el-Hâkka 69/31

⁴² et-Tevbe 9/103

⁴³ el-Kevser 108/2

d. Nehy fiil (Tefil babı)

1 kere 1 âyette gelmektedir:

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُمْ مَّتَّ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ

“ Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah’ı ve Resûlünü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler.”⁴⁵

2. İsim türevleri

“İsim türevleri” başlığı altında “salât” kavramının mastarlarını ve türemiş isimlerini inceleyeceğiz:

a. Mastarlar

Sülâsi fiilin ve tefil babının mastarı olarak geçmektedir:

aa. Sülâsî fiil mastarı (صَلَّى)

Sülâsi fiil mastarı olarak 1 yerde gelmektedir:

ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا

“ Sonra, oraya girmeye en layık olanları muhakkak ki en iyi biz biliriz.”⁴⁶

صَلَّى : “salayte-teslî”nin mastarı olduğu ve “faülün vezninden”⁴⁷ olduğu belirtilmiştir. " صلى / يصلى / ضلّيا " "girdi/girer/girmek" denilir. Bu fiil olarak binası itibarı ile

“yukarıdan aşağı düştü” fiilleri هوى / يهوي هويًا “geçip gitti” ile مضى الشيء / يمضى / مضيا gibidir.⁴⁸ Hamza, Kisai ve Hafs sad’ın kesrâ ile “silyya” olarak okumuşlardır.⁴⁹

ab. Tefîl babının mastarı (تَضَلَّى)

Tefil babının mastarı olarak 1 yerde geçmektedir:

⁴⁴ el-Ahzâb 33/56

⁴⁵ et-Tevbe 9/84

⁴⁶ el-Meryem 19/70

⁴⁷ et-Taberî, a.g.e., C.XV, ss. 588-590.

⁴⁸ el-Kurtubî, ag.e., C.XI, s. 135.

⁴⁹ el-Beyzâvî, a.g.e., C.IV, s. 17.

“92-93 Ama haktan sapan yalancılardan ise, işte ona da kaynar sudan bir ziyafet vardır.” “ 94 Bir de cehenneme atılma vardır.”⁵⁰

صلاه النار و صلاة fiillerinin “atılış” ile aynı kökten gelerek “onu cehenneme attı, ona cehennemi boylattı “anlamını taşıdığı⁵¹ ifade edilmiştir.

b. Türemiş isimler

“Türemiş isimler” başlığı altında “salât” kavramının Kur’ân-ı Kerîm’deki tekil, çoğul, izafetli, ism-i fâil ve ism-i mekân kalıplarında kullanımlarına yer vereceğiz:

ba. Tekil ve çoğul isimleri

“Salât” kavramı hem tekil hemde çoğul kullanımlarını Kur’ân’da görebilmekteyiz:

1) Tekil

“Salât” kavramı tekil olarak hem müfret bir şekilde hem de muzafı olarak gelmektedir. Bunları kendi başlıkları altında göstermeye çalışacağız:

a) Müfred isim (الصلاة)

İsim olarak 78 kere geçmektedir.

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

“Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.”⁵²

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ

“ Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.”⁵³

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ

⁵⁰ el-Vâkıa 56/94

⁵¹ el-Kurtubî, a.g.e., C.XVII, s. 234.

⁵² el-Bakara 2/3

⁵³ el-Bakara 2/43

“ Sabrederek ve namaz kılarak (Allah’tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah’a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.”⁵⁴

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ

“Hani biz İsrailoğullarından, “Allah’tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz” diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.”⁵⁵

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin. Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızı görür.”⁵⁶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

“Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah’tan yardım dileyin. Şüphe yok ki, Allah sabredenlerle beraberdir.”⁵⁷

لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarını çevirmeniz (den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah’a ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın

⁵⁴ el-Bakara 2/45

⁵⁵ el-Bakara 2/83

⁵⁶ el-Bakara 2/110

⁵⁷ el-Bakara 2/ 153

kızıttığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.”⁵⁸

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

“Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.”⁵⁹

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ

يَحْزَنُونَ

“Şüphesiz iman edip Salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.”⁶⁰

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى

تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا

فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا غَفُورًا

“Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de- yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanuncaya kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinselilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.”⁶¹

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ

يَحْشُرُونَ النَّاسَ كَحَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ حَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ

وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَى وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا

⁵⁸ el-Bakara 2/177

⁵⁹ el-Bakara 2/238

⁶⁰ el-Bakara 2/277

⁶¹ en-Nisâ 4/43

“Daha önce kendilerine, “ (savaşmaktan) ellerinizi çekin, namazı kılın, zekâtı verin” denilenleri görmedin mi? Üzerlerine savaş yazılınca, hemen içlerinden bir kısmı; insanlardan, Allah’tan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar ve “Rabbimiz! Niçin bize savaş yazdın? Bizi yakın bir zamana kadar erteleyeseydin ya!” derler. De ki: “ Dünya geçimliği azdır. Ahiret, Allah’a karşı gelmekten sakınan kimse için daha hayırlıdır. Size kıl kadar haksızlık edilmez.”⁶²

وَإِذَا صَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْضُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ

كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا

“Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır.”⁶³

وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَذَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَعْلَمُونَ عَنِ

أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أذىٌ مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا

أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا

“(Ey Muhammed!) Cephede sen de onların (mü’minlerin) arasında bulunup da onlara namaz kıldırдыңın vakit, içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında (bir rekât kıldıklarında) arkanıza (düşman karşısına) geçsinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silâhlarını yanlarına alsınlar. İnkâr edenler arzu ederler ki, silâhlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar. Yağmurdan zahmet çekerseniz, ya da hasta olursanız, silâhlarınızı bırakmanızda size bir beis yoktur. Bununla birlikte ihtiyatlı olun (tedbirinizi alın). Şüphesiz Allah, inkârcılara aldatıcı bir azap hazırlamıştır.”⁶⁴

⁶² en-Nisâ 4/77

⁶³ en-Nisâ 4/ 101

⁶⁴ en-Nisâ 4/102

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَىٰ

الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا

“Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah’ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü’minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.”⁶⁵

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَىٰ يُرَآؤُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا

قَلِيلًا

“Münâfiklar, Allah’ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah’ı pek az anarlar.”⁶⁶

لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ
وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَٰئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا

“Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve mü’minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah’a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz.”⁶⁷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ
إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ
تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ
وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve –başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz, iyice yıkanarak temizlenin. Hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya biriniz abdest bozmaktan (def-i hacetten) gelir veya kadınlara dokunur (cinsel ilişkide bulunur) da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin. Onunla yüzlerinizi ve

⁶⁵ en-Nisâ 4/ 103

⁶⁶ en-Nisâ 4/ 142

⁶⁷ en-Nisâ 4/162

ellerinizi meshedin (Teyemmüm edin). Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat O, sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”⁶⁸

وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

“Andolsun, Allah İsrailoğullarından sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci – başkan- seçmiştik. Allah, şöyle demişti: “Sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar, zekâtı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah’a güzel bir borç verirsiniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır.”⁶⁹

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاغِبُونَ

“Sizin dostunuz ancak Allah’tır. Resûlüdür ve Allah’ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekâtı veren mü’minlerdir.”⁷⁰

وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُؤًا وَلَعِبًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ

“Siz namaza çağırdığınız vakit onu alaya alıp eğlence yerine koyuyorlar. Bu, şüphesiz onların akılları ermeyen bir toplum olmalarındandır.”⁷¹

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيُضِدَّكُمْ عَنِ الذِّكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ

أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ

“Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”⁷²

⁶⁸ en-Mâide 5/6

⁶⁹ el-Mâide 5/12

⁷⁰ el-Mâide 5/55

⁷¹ el-Mâide 5/58

⁷² el-Mâide 5/91

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِّنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنتُمْ صَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسِبُونَهُمَا مِنَ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ اُرْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذًا لَّمِنَ الْآثِمِينَ

“Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman, vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut; seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıyorsunuz da Allah adına, “Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir karşılığa değişmeyiz. Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde, şüphesiz günahkârlardan oluruz” diye yemin ederler.”⁷³

وَأَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُواهُ وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

“Bir de bize, “Namazı dosdoğru kılın ve Allah’a karşı gelmekten sakının” diye emrolundu. O, huzurunda toplanacağınız Allah’tır.”⁷⁴

وَالَّذِينَ يَمْسُكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نَضِيعُ أَجْرَ الْمُضْلِحِينَ

“Kitab’a sımsıkı sarılanlara ve namazı dosdoğru kılanlara gelince, şüphesiz biz, iyiliğe çalışan (erdemli) kimselerin mükâfatını zayi etmeyiz.”⁷⁵

الَّذِينَ يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

“Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir.”⁷⁶

فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْضُرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Haram aylar çıkınca bu Allah’a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tevbe

⁷³ el-Mâide 5/106

⁷⁴ el-En’âm 6/72

⁷⁵ el-A’râf 7/170

⁷⁶ el-Enfâl 8/3

ederler, namazı kılip zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”⁷⁷

فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

“Fakat tevbe edip, namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilen bir kavme âyetleri işte böyle ayrı ayrı açıklarız.”⁷⁸

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ

“Allah’ın mescidlerini, ancak Allah’a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.”⁷⁹

وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَىٰ وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ

“Harcamalarının kabul edilmesine, yalnızca, Allah’ı ve Resûlünü inkâr etmeleri, namaza ancak üşene üşene gelmeleri ve ancak gönülsüzce harcamaları engel olmuştur.”⁸⁰

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah’a ve Resûlüne itaat ederler. İşte bunlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁸¹

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

⁷⁷ et-Tevbe 9/5

⁷⁸ et-Tevbe 9/11

⁷⁹ et-Tevbe 9/18

⁸⁰ et-Tevbe 9/54

⁸¹ et-Tevbe 9/71

“Mûsâ’ya ve kardeşine, “Kavminiz için Mısır’da (sığınak olarak) evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın. Namazı dosdoğru kılın. Mü’minleri müjdele” diye vahyettik.”⁸²

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرْفِي النَّهَارِ وَزُلْفَا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ

“(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.”⁸³

وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرُؤُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ

أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ

“Onlar, Rablerinin rızasına ermek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli olarak ve açıktan Allah için harcayan ve kötülüğü iyilikle ortadan kaldıranlardır. İşte bunlar için dünya yurdunun iyi sonucu vardır.”⁸⁴

قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مَن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لَّا بِنِعْمِ فِيهِ وَلَا

خِلَالٌ

“İnanan kullarıma söyle, namazı dosdoğru kılınlar, hiçbir alışveriş ve dostluğun bulunmadığı bir gün gelmeden önce kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda gizlice ve açıktan harcasınlar.”⁸⁵

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْتِدَةً مِنَ النَّاسِ

تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ

“Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe’nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler.”⁸⁶

رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءَ

⁸² el-Yûnus 10/87

⁸³ el-Hûd 11/114

⁸⁴ er-Ra’d 13/22

⁸⁵ el-İbrahim 14/31

⁸⁶ el-İbrahim 14/37

“Rabbim! Beni namaza devam eden bir kimse eyle. Soyumdan da böyle kimseler yarat. Rabbimiz! Duamı kabul eyle.”⁸⁷

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

“Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı’ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Birde sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.”⁸⁸

وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا

“Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti.”⁸⁹

وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَكَانَ عِنْدَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا

“Ailesine namaz ve zekâtı emrederdi. Rabb’inin katında da hoşnutluğa ulaşmıştı.”⁹⁰

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهْوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ غِيًّا

“Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve dünyevî tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır.”⁹¹

إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي

“Şüphe yok ki ben Allah’ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.”⁹²

وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى

“Ailene namazı emret ve kendinde ona devam et. Senden rızık istemiyoruz. Sana da biz rızık veriyoruz. Güzel sonuç, Allah’a karşı gelmekten sakınmanındır.”⁹³

⁸⁷ el-İbrahim 14/40

⁸⁸ el-İsrâ 17/78

⁸⁹ el-Meryem 19/31

⁹⁰ el-Meryem 19/55

⁹¹ el-Meryem 19/59

⁹² et-Tâhâ 20/14

⁹³ et-Tâhâ 20/132

وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ

“Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdir.”⁹⁴

الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَالصَّابِرِينَ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

“Onlar, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperen, başlarına gelen musibetlere sabreden, namazı dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayan kimselerdir.”⁹⁵

الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ

“Onlar öyle kimselerdir ki, şâyet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar. Bütün işleri âkıbeti Allah’a aittir.”⁹⁶

وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مَلَّةً أَيْبِكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ

الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ

وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ

“Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O, sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi. Babanız İbrahim’in dinine uyun. Allah, sizi hem daha önce, hem de bu Kur’an’da Müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit (ve örnek) olsun, siz de insanlara şahit (ve örnek) olasınız. Artık namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve Allah’a sarılın. O, sizin sahibinizdir. O, ne güzel sahip, ne güzel yardımcıdır!”⁹⁷

رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ

36/37 : “Allah’ın yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah’ı anmaktan, namazı kılmaktan,

⁹⁴ el-Enbiyâ 21/73

⁹⁵ el-Hac 22/35

⁹⁶ el-Hac 22/41

⁹⁷ el-Hac 22/78

zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O'nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar.”⁹⁸

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

“Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Resûle itaat edin ki size merhamet edilsin.”⁹⁹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَمِنَ الْعِشَاءِ ثَلَاثَ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

“Ey iman edenler! Ellerinizi altında bulunanlar (kölelerin) ve sizden henüz bulûğ çağına ermemiş olanlar, günde üç defa; sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza girecekleri zaman) sizden izin istesinler. Bu üç vakit sizin soyunup dökündüğünüz vakitlerdir. Bu vakitlerin dışında (izinsiz girme konusunda) ne size, ne de onlara bir günah vardır. Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁰⁰

الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

2-3 : “Kur'an, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve ahirete de kesin olarak inanan mü'minler için bir hidâyet rehberi ve bir müjdedir.”¹⁰¹

أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ

“(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor.”¹⁰²

مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ

⁹⁸ en-Nûr 24/37

⁹⁹ en-Nûr 24/56

¹⁰⁰ en-Nûr 24/58

¹⁰¹ en-Neml 27/3

¹⁰² el-Ankebût 29/ 45

30-31 : “Allah’a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O’na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden; dinlerini darmadağın edip grup grup olan kimselerden olmayın. (Ki onlardan) her bir grup kendi katındaki (dinî anlayış) ile sevinip böbürlenmektedir.”¹⁰³

الَّذِينَ يَقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

“Onlar; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren kimselerdir. Onlar ahirete de kesin olarak inanırlar.”¹⁰⁴

يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

“Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.”¹⁰⁵

فَؤَنَ فِي بُيُوتِكُمْ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتَيْنَ الزَّكَاةَ وَأَطَعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ

لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

“Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah’a ve Resûlüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister.”¹⁰⁶

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَإِن تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلَىٰ حِمْلِهَا لَا يُحْمَلُ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ إِنَّمَا تُنذِرُ الَّذِينَ

يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَمَن تَزَكَّىٰ فَإِنَّمَا يَتَزَكَّىٰ لِنَفْسِهِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ

“Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Günah yükü ağır olan kimse, (bir başkasını), günahını yüklenmeye çağırırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez, çağırıldığı kimse yakını da olsa. Sen ancak, görmedikleri hâlde Rablerinden için için korkanları ve namaz kılanları uyarırsın. Kim arınırsa ancak kendisi için arınmış olur. Dönüş ancak Allah’adır.”¹⁰⁷

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّن تَبُورَ

¹⁰³ er-Rûm 30/31

¹⁰⁴ el-Lokmân 31/4

¹⁰⁵ el-Lokmân 31/17

¹⁰⁶ el-Ahzâb 33/33

¹⁰⁷ el-Fâtır 35/18

“ Şüphesiz, Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecek bir ticaret umabilirler.”¹⁰⁸

وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

36-37-38-39 : “(Dünyalık olarak) size her ne verilmişse, bu dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır. Bu mükâfat, inananlar ve Rablerine tevekkül edenler, büyük günahlar ve çirkin işlerden kaçınanlar, öfkelendikleri zaman bağışlayanlar, Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar; işleri aralarında şûrâ (danışma) ile olanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman, aralarında yardımlaşanlar içindir.”¹⁰⁹

أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“Baş başa konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da, sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Allah, bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”¹¹⁰

يا ايها الذين آمنوا اذا نودي للصلاة من يوم الجمعة فاسعوا الى ذكر الله وذروا البيع ذلكم خير ان كنتم تعلمون

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.”¹¹¹

فاذا قضيت الصلاة فانتشروا في الارض وابتغوا من فضل الله واذكروا الله كثيرا لعلكم تفلحون

“Namaz kılınunca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz.”¹¹²

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ وَاللَّهُ يُقَدِّرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ عَلِمَ أَنْ

لَنْ تُحْضَوْهُ فَتَابَ عَلَيْكُمْ فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَى وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ

¹⁰⁸ el-Fâtır 35/29

¹⁰⁹ eş-Şûrâ 42/38

¹¹⁰ el-Mücâdele 58/13

¹¹¹ el-Cu'ma 62/ 9

¹¹² el-Cu'ma 62/10

من فضل الله وآخزون يُقاتلون في سبيل الله فاقروا ما تبسّر منه وأقيموا الصلاة وآتوا الزكاة وأقرضوا الله قرضًا حسنًا وما تُقدّموا لأنفسكم من خيرٍ تجدوه عند الله هو خيرٌ وأعظم أجرًا واستغفروا الله إن الله غفورٌ رحيمٌ

“(Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafıfletti). Arık, Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah’ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O hâlde, Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah’a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah’tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹¹³

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ خُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ

“Hâlbuki onlara, ancak dini Allah’a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O’na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.”¹¹⁴

b) Muzâf isim (صلواتهم / صلاتك)

11 kere 11 âyette geçmektedir.

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹¹⁵

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ تَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ

¹¹³ el-Müzzemmil 73/20

¹¹⁴ el-Beyyine 98/5

¹¹⁵ et-Tevbe 9/10

“Dediler ki: Ey Şu’ayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor.

Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın.”¹¹⁶

قُلْ اذْعُوا اللَّهَ اَوْ اذْعُوا الرَّحْمَنَ اَيَّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْاَسْمَاءُ الْحُسْنَى وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ

ذَلِكَ سَبِيلاً

“De ki: “(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihâyet en güzel isimler O’nundur.” Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut.”¹¹⁷

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرِ صَافَاتٍ كُلِّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا

يَفْعَلُونَ

“Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerle, sıra sıra (kanat çırparak uçan) kuşların Allah’ı tesbîh ettiğini görmez misin? Her biri duasını ve tesbîhini kesin olarak bilmektedir. Allah, onların yapmakta olduğu şeyleri hakkıyla bilendir.”¹¹⁸

وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقٌ لِّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ

وَهُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ

“ İşte bu (Kur’an) da, bereket kaynağı, kendinden öncekileri (ilâhî kitapları) tasdik eden ve şehirler anasını (Mekke’yi) ve bütün çevresini (tüm insanlığı) uyarasın diye indirdiğimiz bir kitaptır. Ahirete iman edenler, ona da inanırlar. Onlar namazlarını vaktinde kılarlar.”¹¹⁹

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَضَدِيَةً فُذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ

“Onların, Kâbe’nin yanında duaları ıslık çalıp el çırpmaktan ibarettir. Öyle ise (ey müşrikler) inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı.”¹²⁰

الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ

¹¹⁶ el-Hûd 11/87

¹¹⁷ el-İsrâ 17/ 110

¹¹⁸ en-Nûr 24/ 41

¹¹⁹ el-En’âm 6/92

¹²⁰ en-Enfâl 8//35

“Onlar ki, namazlarında derin saygı içindedirler.”¹²¹

الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ

“Onlar, namazlarına devam eden kimselerdir.”¹²²

وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ

“Onlar, namazlarını titizlikle koruyan kimselerdir.”¹²³

الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ

“Onlar namazlarını ciddiye almazlar.”¹²⁴

قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“(Ey Muhammed!) De ki: “Şüphesiz benim namazım da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir.”¹²⁵

1 kere de çoğul tamlama halinde geçer.

وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ

“Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler.”¹²⁶

2) Çoğul (الصلوات)

5 kere 5 âyette geçmektedir. Bunlardan birisi de tamlama halinde gelmiştir:

أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْتَدُونَ

“İşte Rableri katında rahmet ve merhamet onlarıdır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır.”¹²⁷

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

¹²¹ el-Mü'minûn 23/2

¹²² el-Meâric 70/23

¹²³ el-Meâric 70/34

¹²⁴ el-Mâûn 107/5

¹²⁵ el-En'âm 6/162

¹²⁶ el-Mü'minûn 23/9

¹²⁷ el-Bakara 2/157

“Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah’a gönülden boyun eğerek namaza durun.”¹²⁸

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرْبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ

“Bedevilerden kimileri de vardır ki, Allah’a ve ahiret gününe inanır. Harcayacaklarını, Allah katında yakınlığa ve Peygamberin dualarını almağa vesile sayarlar. Bilesiniz ki bu, (Allah katında) onlar için yakınlıktır. Allah onları rahmetine sokacaktır. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹²⁹

الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفُتِنَتْ صَوَامِعُ وَبَيْعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ

“Onlar, haksız yere, sırf, “Rabbimiz Allah’tır demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah’ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah’ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah, kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah, çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.”¹³⁰

bb. İsm-i fâil (المُصَلِّينَ; صَلَّي الْجَجِيم)

“Namaz kılan” anlamındaki İsm-i fâil kalıbında ve çoğul olarak 3 âyette 3 kere geçmektedir.

إِلَّا الْمُصَلِّينَ

“Ancak, namaz kılanlar başka.”¹³¹

قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ

“Onlar şöyle derler: “ Biz namaz kılanlardan değildik.”¹³²

¹²⁸ el-Bakara 2/238

¹²⁹ et-Tevbe 9/99

¹³⁰ el-Hac 22/40

¹³¹ el-Meâric 70/22

¹³² el-Müddesir 74/43

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ

“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki,”¹³³

“Cehenneme girecek kişi” anlamında ism-i fâil olarak 2 yerde geçmektedir:

إِلَّا مَنْ هُوَ صَالٍ الْجَحِيمِ

“161-162-163 (Ey Müşrikler!) Ne siz ve ne de taptıklarınız, cehenneme gireceklerden başkasını kandırıp Allah’ın yolundan saptırabilirsiniz.”¹³⁴

Kelimenin okunuş şekline dair çeşitli yorumlar yapılmıştır. Ali b. Süleyman’a göre buradaki okunuş şekli ancak ifadedeki anlama göre yorumlanabilir. Çünkü من kendisi topluluk anlamını ifade eder. Buna göre صالون takdirindedir. İzafet dolayısıyla “nun” ve iki sakinin ardı ardına gelmesinden dolayı “vav” hazfedilmiştir.¹³⁵ Diğer bir açıklamaya göre صال “girecek olan” lafzındaki “lam”ı tahfif maksadıyla hazfedilir ve irap onun aynel fiili üzerinden cereyan eder. Cumhurun kırâatinde âyet-i kerîmedeki bu kelimenin aslı صالِي “ye” ile olup lafızdan düştüğü için hazfedilmiştir.¹³⁶

هَذَا فَوْجٌ مُّقْتَحِمٌ مَّعَكُمْ لَا مَرْحَبًا بِهِمْ إِنَّهُمْ صَالُوا النَّارَ

“(Kendi aralarında şöyle derler:) İşte sizinle beraber cehenneme tıklacak bir grup. Onlara rahat ve huzur olmasın! Şüphesiz onlar cehenneme gireceklerdir.”¹³⁷

bc. İsm-i mekân (المُصَلَّى)

1 âyette 1 kere geçmektedir:

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَاً وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا

بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

“Hani, biz Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim’den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail’e şöyle emretmiştik:

¹³³ el-Mâûn 107/4

¹³⁴ es-Sâffet 37/163

¹³⁵ el-Kurtubî, ag.e., C.XV, s. 136.

¹³⁶ el-Kurtubi, a.e., C.XV, s. 136.

¹³⁷ es-Sâd 38/59

“Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe’yi) tertemiz tutun.”¹³⁸

B. ANLAM YÖNÜYLE KUR’ÂN’DA “SLV/ SLY” MADDESİNİN SEMANTİK KADROSU

“Salât” kelimenin aslı bakımından ve buna bağlı olarak salât kelimesine yüklenen anlam konusunda müfessirler farklı görüşler ifade etmişlerdir.¹³⁹ Bunları kısaca şu şekilde özetleye biliriz:

1. Duâ: Salât” sözlükte dua demektir.¹⁴⁰ Duayı ifade eden الصلاة “faale” veznindedir. “Saleve”, “sallâ” kökünden gelir. Belli hareketlerle eda edilen namaza “salât” denilmesi içinde “dua” olmasındandır.¹⁴¹ Salât kelimesi daha sonra şeriatta; bilinen şartları ve nitelikleriyle belli vakitlerde rükû, secde ve başka fiillerle yerine getirilen ve meşhur çeşitleri bulunan ibadet için kullanılmıştır.¹⁴²

İbn Kesîr (v.774/1373), “salât”ın dua manasından türediği görüşünü en doğru ve an yaygın görüş olarak kabul eder.¹⁴³ Hz. Peygamber’in şu hadisinde dua manasındaki salât buna delil teşkil eder: “Sizden herhangi bir kimse bir yemeğe çağrıldığı takdirde bu daveti kabul etsin. Eğer oruçsuz ise, yemekten yesin oruçlu ise salât getirsin.” Salât getirsin yani “dua etsin” demektir. Bazı âlimlere göre ise burada “salât” ile kastedilen bildiğimiz namazdır. Oruçlu olan bu kişi bu durumda iki rekât namaz kılar ve daha sonra ayrılır gider, demektir. el-Kurtubî (v.671/1273)’ye göre birinci görüş daha yaygın ve daha çok ilim adamı tarafından benimsenmiştir.¹⁴⁴ Elmalî (v.1942)’ya göre ise “salât” kelimesinin Arap dilinde iki kaynağı vardır. Birisi genel olarak “dua” manasıdır ki “Peygamber’e salât ve

¹³⁸ el-Bakara 2/ 125

¹³⁹ er-Râzî, Ebu Abdullah Fahrüddîn Mahmûd b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî (v.606/1210), **Mefâtihu’l-Gayb**, I-XXXII, Dâru’l-Fikr, Lübnân-Beyrût, 1401/1981, C.I, ss. 32-33.

¹⁴⁰ er-Râzî, a.g.e., C.I, ss. 32-33; İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kaysî eş-Şafîî (v.774/1373), **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, I-XV, tah. Mustafa es-Seyyid Muhammed Muhammed Seyyid Reşâd-Ali Ahmed Abdu’l-Bâî v.dğr., Mektebetü Evlâdi’ş-Şeyh li’t-Türâs, Kâhire, 1421/2000, C.I, s. 169.

¹⁴¹ el-Kurtubî, ag.e., C.I, s. 168; el-Beyzâvî, a.g.e., C.II, s. 38; İbn Kesîr, a.g.e., C.I, s. 169.

¹⁴² İbn Kesîr, a.g.e., C.I, s. 169.

¹⁴³ İbn Kesîr, a.g.e., C.I, s. a.y.

¹⁴⁴ el-Kurtubî, ag.e., C.I, s. 168.

selâm” dediğimiz zaman özellikle bunu anlarız. Diğeri " الصلو " (salv) maddesinden gelen “sallâ” fiilinin masdarıdır ki, “iki uyluğu hareket ettirmek” demektir.¹⁴⁵

2. Cehennem: el-Hâzencî (v.348/959), bu kelimenin iştikakının, cehennem manasına gelen “siliyyü” kelimesinden olduğunu söylemiştir. Bu kelime de Arapların, “değneği ateşe tutup doğrulttuğu” zaman صليت العود بالنار demelerinden alınmıştır. Buna göre “el-musalli” (namaz kılan kimse), sanki ağacı ateşe tutup düzeltenin yaptığı gibi, zâhirini ve bânını düzeltmeye gayret etmektedir.¹⁴⁶ Nitekim Allah (c.c.) şu âyette “...Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor...”¹⁴⁷ buyurmuştur.

3. Devamlılık, bağlılık: Başka bir görüşe göre de “salât” kelimesi “bir yere bağlı kalma ve oradan ayrılmama”¹⁴⁸ manasındaki “sılâ”dan gelmektedir.¹⁴⁹ Kişi ateşe düştüğü, cehennemlik olduğu zaman صلي بالنار : “Ateşi boyladı” denilir. Yüce Allah’ın “Kızgın ateşe girerler.”¹⁵⁰ buyuruğunda da “girecektir” anlamına gelen bu kelime orada devamlılığı ve kalıcılığı ifade eder.¹⁵¹ Bu anlamı ile sanki; ibadete yüce Allah’ın emretti şekli ile devam etmek ve bunu sürdürmek, manası kastedilmiştir.¹⁵²

4. Uylukları hareket ettirmek: ez-Zemahşerî (v.538/1143); “salât”ın sallâ fiilinden fa’letun vezninden bir mastar olduğu kanaatindedir ve ona göre “salât” kelimesinin “vav” harfi ile yazılması ise azamet manası taşıması içindir. “Sallâ” fiilinin asli manası ise, uylukları hareket ettirmektir. Zira namaz kılan kimse de, rükû ve secde yaparken böyle yapmaktadır.¹⁵³ At yarışında ikinci gelen at için kullanılan المضلي kelimesi de buradan gelmektedir. Çünkü yarışta bu kişinin atının başı kendisinden önceki yarışçının atının kabasının yakınında olur. “es-Salât” kelimesi de buradan türetilmiştir. Buna binaen imandan sonra ikinci önemli farz olduğundan dolayı bu ismi almıştır denilerek namaz, at yarışında bu şekilde ikinci gelen “el-musallî”ye benzetilmiştir, ya da rükûya eğilen bir

¹⁴⁵ Yazır, Elmalılı M. Hamdi (v.1942), **Hak Dini Kur’an Dili**, sad: İsmail Karaçam-Emin Işık-Nusrettin Bolelli-Abdullah Yücel, I-X, Zehraveny Yayıncılık, İstanbul, C.I, ss. 178-17

¹⁴⁶ er-Râzî, a.g.e., C.I, s. 33; el-Kurtubi, a.g.e., C.I, s. 169; İbn Kesîr, a.g.e., C.I, s. 169.

¹⁴⁷ el-Ankebut 29/45

¹⁴⁸ er-Râzî, a.e., C.I, s. 33; el-Kurtubi, a.e., C.I, s.169; İbn Kesîr, a.e., C.I, s. 169.

¹⁴⁹ İbn Kesîr, a.e., C.I, s. 169.

¹⁵⁰ el-Ğaşiye 88/ 4

¹⁵¹ er-Râzî, a.g.e., C.I, ss. 32-33.

¹⁵² el-Kurtubî, a.g.e., C.I, s. 169.

¹⁵³ ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf’an Hakâiki -Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl**, C.I, s. 38.

kimsenin iki kaba etini büktüğünden dolayı bu adı almıştır,¹⁵⁴ şeklinde yorumlar yapılmıştır.

"الصلو (salv) kelimesinin tesniyesi (ikili) صلوان şeklinde gelir. Bu kelimenin; "sırttaki kuyruk sokumuna kadar uzanan ve onu sarıp kuşatan iki damarın adı"¹⁵⁵, "uylukların başındaki iki tümsek kemik"¹⁵⁶ vb. doğrultuda anlamlandırmalar yapılmıştır. Araplar "sallâ" dedikleri zaman "حَرْكُ صَلْوِيَه" "iki uyluğunu hareket ettirdi" manasını anlarlar. Aynı şekilde "ضرب الفرس صلويَه بذيبه" "at veya kısrağın kuyruğuyla uyluğunun sağ ve sol yanına vurdu."¹⁵⁷ manasında kullanırlar.

er-Râzî (v.606/1210) tefsirinde ez-Zemahşerî'nin "salât"a dair yukarıdaki görüşünü aktardıktan sonra şu açıklamayı yapar:

"Keşşaf sahibinin "salât" lafzı için ileri sürdüğü bu iştikak, Kur'ân'ın hüccet olması hususunda büyük bir tenkide yol açar. Çünkü; salât kelimesi, insanların dilinde çok kullanılan bir kelimedir. Onun "uylukları hareket ettirmek" manasından iştikak ettiği iddiası, dilciler arasında pek bilinmeyen bir açıklama tarzıdır. Eğer salât kelimesinin manasının, ancak birkaç kişi tarafından bilinebilecek kadar gizli kaldığının söylenmesini caiz görürsek, bu durum diğer lafızlarda da caiz olur. O zaman da bu lafızlardan Allah'ın muradının, şu anda anladığımız manalar olduğunu söylememiz mümkün olmaz. Müslümanların icmaı ile bu batıldır. Keşşaf sahibinin söylediği bu iştikak da merdud ve batıldır."¹⁵⁸

Yukarıda salâtın aslı ve anlamı konusunda klâsik dönem İslâm âlimlerinin görüşlerine yer verdik. Hüseyin Güllüce'ye göre ise, 1- "Ateşe sokmak, yakmak, ısıtmak ve kızartmak." 2- "Av yakalamak için tuzak kurmak." 3- "Cephe manası ve koku dövülen geniş taş", anlamına gelen salâ yaî, "duâ" anlamına gelen salâ ise vâvî fiilden gelmektedir.¹⁵⁹ Kur'ân'da her ikisi de defalarca geçen bu iki farklı kelime ne yazık ki tek kelime zannedilerek salât kavramının kendisinden geldiği ve temelde dua etmek manasına

¹⁵⁴ el-Kurtubî, a.g.e., C.I, s. 169.

¹⁵⁵ el-Kurtubî, a.g.e., C.I, s. a.y.; İbn Kesîr, a.g.e., C.I, s. 169.

¹⁵⁶ Yazır, a.g.e., C.I, s. 178.

¹⁵⁷ Yazır, a.g.e., C.I, s. 179.

¹⁵⁸ er-Râzî, a.g.e., C.II, s. 33.

¹⁵⁹ Güllüce, Hüseyin, "Salât Kavramı: Etimolojisi ve Bazı Mülâhazalar", A.Ü.İ.F.D., sayı: 23, Erzurum, 2005, ss. 171-184, s. 179.

gelen “salâ-yaslû-salven” kelimesi “ateşe sokmak” manasına gelen “salâ- yaslî- salyen” kelimesiyle karıştırılmış, bir kavram kargaşası ile beraber etimolojik hatalar yapılmıştır.¹⁶⁰

Güllüce’ye göre bu hataların temelinde er-Râgıb Isfahânî’nin *Müfredât*’ında “ve kâle ba’duhühüm” (ve birileri de demiştir ki) ifadesi ile verdiği bilgiler yatmaktadır. Çünkü onun dışında eski ve önemli kaynak sözlüklerin hiçbirinde “salven” masdarına ait olan bu kavramın “ateşe sokmak” manasına geldiği belirtilmemiş, her iki kelime ayrı ayrı olarak ele alınmıştır. er-Râgıb Isfahânî aslında bu ifadesiyle bu görüşü reddettiğini, ona katılmadığını ifade etmek istemiştir. Fakat bu bazı âlimler tarafından yanlış anlaşılmış ve o yanlışlıkta süregelmiştir. Bu iki kelimenin karıştırılmasının bir diğer sebebi de her iki kelimenin bazı müştakkâtının aynı telaffuz edilip aynı şekilde yazılmasıdır. Bu durum da karışıklığın bir diğer sebebidir.¹⁶¹

Salât’ın anlamı konusunda usulcülerin görüşlerinden birisine göre bu kelime iman, zekât, oruç, hac kelimeleri gibi ilk olarak konulmuş olduğu lügavi esası üzere kalmıştır. Şeriat ise bu konuda yalnızca gerekli şart ve hükümleri açıklamıştır. İkinci görüşlerine göre ise şeriatın getirdiği bu fazlalıklar, bu kelimelere yeniden konulmuş kelime haline getirir. Ve tıpkı şeriat tarafından ilk defa konulmuş, kullanılmış gibi olurlar. Usulcülerin ihtilafı bu noktada başlamıştır. el-Kurtubî (v.671/1273)’ye göre birinci görüş daha doğrudur. Çünkü şeriat Arap diliyle sabit olmuş, Kur’ân-ı Kerîm de şeriatı apaçık bir Arapça ile bildirmiştir.

162

1. “Namaz”ın “ibadet”le ilgili kavram alanı

“Salât” kavramının geçtiği âyetleri incelediğimizde namazın İslâm Dini’nden önceki dinlerde de mevcut olduğunu anlamaktayız. İslâm Dini’nde olduğunu gösteren âyetlerdeki salâtın ise bazen genel olarak beş vakit namaz olarak yer alırken bazen de özele inildiğini ve özel olarak belirtildiğini görmekteyiz.

a. Kadîm bir ibadet olarak “namaz”

Ku’ân-ı Kerîm âyetlerinden İslâm Dini’nden önceki ilâhî dinlerde ve ümmetlerde, içeriğine ve şekline dair tam olarak bir bilgiye sahip olmasak da, namaz ibadetinin olduğunu anlıyoruz.

¹⁶⁰ Güllüce, a.g.m., s. 181.

¹⁶¹ Güllüce, a.g.m., s. a.y.

¹⁶² el-Kurtubî, a.g.e.,C.I, s. 169.

Yüce Allah'ın: *“Hâlbuki onlara, ancak dini Allah'a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.”*¹⁶³ Âyetinden önce ve sonra gelen şu âyetlerden: 1: *“Kitap ehlinde inkâr edenler ile Allah'a ortak koşanlar, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (küfürden) ayrılacak değillerdir.”* 2: *“Bu delil, tertemiz sahifeleri okuyan, Allah tarafından gönderilen bir peygamberdir.”* 3: *“O sahifelerde dosdoğru hükümler vardır.”* 4: *“Kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine o apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düşerler.”* 6: *“Şüphesiz, inkâr eden kitap ehli ile Allah'a ortak koşanlar, içine ebedî kalmak üzere cehennem ateşindedirler. İşte onlar yaratıkların en kötüsüdürler.”* el-Beyyine sûresinin 5. âyetinde bahsedilen kişilerin Kitab ehli olan Yahudiler ve Hıristiyanlar olduklarını anlamaktayız.

el-Beyyine sûresinin 5. âyetinde Yahudiler ile Hıristiyanlar kendilerine farz kılınan¹⁶⁴ namazı eda etmek ve hak edenlere zekât vermekle emr olunmuşlardı.¹⁶⁵ el-Hasan, Allah'ın gönderdiği bütün peygamberlere namaz ve zekâtı farz kıldığını ifade eder.¹⁶⁶

*“Hani biz İsrailoğullarından, “Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekâtı vereceksiniz” diye söz almıştık. Sonra pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz.”*¹⁶⁷

*“Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.”*¹⁶⁸

Bu âyette hitabın İsrailoğullarına olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁹ Yani namaza yönelin, namazı şartlarına, adabına ve sınırlarına riâyet etmek suretiyle, Müslümanların eda ettikleri gibi siz de namaz yükümlülüğünü yerine getirin.¹⁷⁰ Müslümanların namazını ve zekâtını onların yapmaları istenmiştir. Bir görüşe göre burada namaza rükû denilmesi Yahudilerin ibadetinde rükû olmadığından onların namazından kaçınmak içindir.¹⁷¹ İbn

¹⁶³ el-Beyyine 98/5

¹⁶⁴ Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l-Hasen b. Beşir el-Belhî el-Ezdi (v.150/767) **Tefsîr Mukâtil b. Süleyman**, I-V, Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, Beyrût-Lübnân, 1423/2002, C. IV, s. 780.

¹⁶⁵ et-Taberî, a.g.e., C. XXIV, ss. 553-554.

¹⁶⁶ el-Kurtubî, a.g.e., C. IX, s. 87.

¹⁶⁷ el-Bakara 2/83; vb. âyetler için bkz: el-Mâide 5/12

¹⁶⁸ el-Bakara 2/43

¹⁶⁹ el-Beyzâvî, a.g.e., C.I, s. 77.

¹⁷⁰ İbn Kesîr, a.g.e., C.I, s. 245; el-Bursevî, a.g.e., C.I, s. 134.

¹⁷¹ el-Beyzâvî, a.g.e., C.I, s. 77; Yazır, a.g.e., C.I, s. 286.

Cerir et-Taberî (v.310)'ye göre, bu Yahudi bilginlerine; Müslümanlarla beraber İslâma girmeleri, tevbe edip Allah'a yönelmeleri, itaatte bulunarak O'nun huzurunda boyun eğmeleri için bir emirdir.¹⁷²

Namaz ve zekât ibadeti her zaman vahyî dinlerin temel noktalarından birini oluşturmuştur. Diğer bütün peygamberler gibi İsrailoğullarına gelen peygamberler de bunları emretmiş, fakat Yahudiler bunları unutmaya yüz tutmuşlardır. Namazı cemaatle ikâme etmeyi terk etmişler ve çoğu tek başına kılmaya başlamış zekâtı vermek yerine faiz almaya başlamışlardır.¹⁷³

el-Bakara sûresinin 43.âyetinin tefsirinde hitabın Yahudilere olduğunu, fakat bu hitabın İslâm öncesi dönemde değil de İslâm Dini'nin tebliği sırasında olduğu anlaşılmaktadır.

Yüce Allah'ın: *“Şüphesiz ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.”*¹⁷⁴ âyetinden önceki şu âyetten: *“Ateşin yanına varınca, ona şöyle seslenildi: “Ey Mûsâ!”*¹⁷⁵ hitabın Hz. Mûsâ'ya olduğu anlaşılmaktadır.

*“Mûsâ'ya ve kardeşine, “Kavminiz için Mısır'da (sığınak olarak) evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın. Namazı dosdoğru kılın. Mü'minleri müjdele” diye vahyettik.”*¹⁷⁶

Kaynaklarda yer alan bilgiye göre Hz. Mûsâ ve inananlar Kâbe'ye doğru namaz kılıyorlardı. Fakat bu ibadeti ilk zamanlar kâfirlerden olan korku ve endişeleri yüzünden evlerinde ifa ediyorlardı. Böylece kâfirlerin saldırılarından, onların kendilerine ezâda bulunmalarından, baskı yoluyla dinlerinden döndürülmelerinden korunuyorlardı.¹⁷⁷

*“Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti.”*¹⁷⁸ Bu âyetlerden önce geçen şu âyetler: *“Bunun üzerine (Meryem, çocukla konuşun diye) işaret etti. “Beşikteki bir bebekle nasıl konuşuruz?”*

¹⁷² el-Taberî, a.g.e., C.I, s. 613.

¹⁷³ Mevdûdî, Ebu'l-Al'â, **Tefhimu'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri)** (v.1979) 2.bs., İnsan Yayınları, I-VII, trc: Muhammed Han Kayanî-v.dğr., tas.Cemil Çiftçi-Ahmet Akçakaya, İstanbul, 1996,C.I, s. 72.

¹⁷⁴ et-Tâhâ 20/14

¹⁷⁵ et-Tâhâ 20/11

¹⁷⁶ el-Yûnus 10/87

¹⁷⁷ en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (v. 710/1310), **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, I-III, tah. Yûsuf Ali Beriyyü, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrût, 1419/1998, C. II, s. 37.

¹⁷⁸ el-Meryem 19/31

dediler.”¹⁷⁹ “Bebek şöyle konuştu: “Şüphesiz ben Allah’ın kuluyum. Bana kitabı (İncil’i) verdi ve beni bir peygamber yaptı.”¹⁸⁰ bunu söyleyenin Hz. İsa olduğunu gösteriyor.

aa. Hz. İbrahim

“Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe’nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler.”¹⁸¹

ab. Hz. İsmail

“Ailesine namaz ve zekâtı emrederdi. Rabb’inin katında da hoşnutluğa ulaşmıştı.”¹⁸² Bir önceki şu âyetten: “Kitap’ta İsmail’i de an. Şüphesiz o, sözünde duran bir kimse idi. Bir resûl, bir nebî idi.”¹⁸³ sözü edilen kişinin Hz. İsmâil olduğunu anlıyoruz.

Hz. İsmail Curhumulara peygamber olarak gönderilmiştir. İbn Mes’ûd’un rivayetine göre, O ehline yani Curhumlulara ve çocuklarına namazı ve zekâtı emrederdi.¹⁸⁴ Bu emir, aile fertlerine emrettiği bedenî ve malî ibadetleri de kapsamaktadır.¹⁸⁵

ac. Hz. Lût, Hz. İshâk ve Hz. Ya’kûb

“Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlar işlemeyi, namazı dosdoğru kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar sadece bize ibadet eden kimselerdir.”¹⁸⁶ 71. âyette Lût (a.s.)’dan 72. âyette İshâk ve Ya’kub tan bahsedilmektedir.

¹⁷⁹ el-Meryem 19/29

¹⁸⁰ el-Meryem 19/30

¹⁸¹ el-İbrahim 14/37; vb âyet için bkz: el-İbrahim 14/40

¹⁸² el-Meryem 19/55

¹⁸³ el-Meryem 19/54

¹⁸⁴ el-Kurtubî, a.g.e., C. XI, s. 116.

¹⁸⁵ el-Kuşeyrî, a.g.e., C. III, s. 443; Bilmen, Ömer Nasuhi , “Kur’anı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri, I-VI, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ts., C. IV, s. 2033.

¹⁸⁶ el-Enbiyâ 21/73

ad. Hz. Şuayb

“Dediler ki: Ey Şu’ayb! Babalarımızın taptığını, yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın.”¹⁸⁷

ae. Hz. Lokman

“Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.”¹⁸⁸

af. Hz. Zekeriyya

“Zekeriya mabedde namaz kılarken melekler ona, “Allah sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa’yı) doğrulayıcı, efendi, nefesine hâkim ve Salihlerden bir peygamber olarak Yahya’yı müjdeler” diye seslendiler.”¹⁸⁹

Bu âyette geçen “kâimun yusallî” ifadesi müfessirler tarafından “ayakta namaz kılarken”¹⁹⁰ olarak tefsir edilmiştir.

b. İslâm’ın bir şartı olarak “namaz”

“Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı’ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Birde sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.”,¹⁹¹ “(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.”¹⁹²

Bu âyetlerde namazın vakitleri bildirilmiştir. Mevdûdî (v.1979)’ye göre; el-Hûd 11/114 âyeti namazın üç vakitte yani: sabah, akşam ve yatsı vakitlerinde ikâmesini öngörüyor. Bu da âyetin namazın mirac esnasında beş vakit olarak emr olunmasından önce nazil olduğunu¹⁹³ gösteriyor. Mukâtil de; rükû ve secdeye riâyet ederek sabah namazını,

¹⁸⁷ el-Hûd 11/8

¹⁸⁸ el-Lokmân 31/17

¹⁸⁹ Âli İmrân 3/39

¹⁹⁰ Mukâtil, a.g.e., C.I, s. 374; et-Taberî, a.g.e., C.V, s.366; er-Râzî, a.g.e., C.VIII, s. 38; el-Beyzavî, a.g.e., C. II, s. 15.

¹⁹¹ el-İsrâ 17/78

¹⁹² el-Hûd 11/114

¹⁹³ Mevdûdî, a.g.e., C. II, s. 429.

öğle namazını ve ikindi namazını tastamam kıl ve gecedan de akşam ve yatsı namazlarını kıl,¹⁹⁴ şeklinde açıklayarak beş vakit namazı bu âyetten çıkarmıştır.

“*Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah’a gönülden boyun eğerek namaza durun.*”¹⁹⁵ Âyetteki الصلوات kelimesinde yer alan elif-lâm takısıyla¹⁹⁶ her gün ve her gece farz olan beş vakit namazın¹⁹⁷ kastedildiği anlaşılmıştır. Yazır’a göre bu şekilde gelmeseydi bilinen bütün namazların farz olması gerekecekti ki buda insan için bir zorluk olacaktı.¹⁹⁸ “Salât-ı vusta” ifadesi ise ikindi namazı¹⁹⁹ olarak izah edilmiştir. Fakat Yazır ve Mevdûdî’ye göre “salât-ı vustanın” ikindi namazı veya beş vakit namazdan biri olduğunu destekler nitelikte açık ve kesin bir hadis yoktur.²⁰⁰

“(Ey Muhammed!) Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor. Allah, gece ve gündüzü düzenleyip takdir eder. Sizin buna (gecenin tümünde yahut çoğunda ibadete) gücünüzün yetmeyeceğini bildi de sizi bağışladı (yükünüzü hafifletti). Artık, Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun. Allah, içinizde hastaların bulunacağını, bir kısmınızın Allah’ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacağını, diğer bir kısmınızın ise Allah yolunda çarpışacağını bilmektedir. O hâlde, Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, Allah’a güzel bir borç verin. Kendiniz için önceden ne iyilik gönderirseniz, onu Allah katında daha üstün bir iyilik ve daha büyük mükâfat olarak bulursunuz. Allah’tan bağışlama dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²⁰¹

el-Müzzemmil 73/20 âyet çerçevesinde tefsirlerdeki bilgilere göre; Nebî (s.a.v) ve mü’minler İslâm’ın ilk dönemlerinde, beş vakit namaz farz kılınmadan önce, gecenin yarısını ve üçte birini namaz kılarak geçirirlerdi. Fakat bu onlara ağır gelince, senenin bitimine doğru bu hususta onlara ruhsat verildi.²⁰² “*Birazi müstesna geceleyin kalk*” (el-

¹⁹⁴ Mukâtil, a.g.e., C. II, s. 300.

¹⁹⁵ el-Bakara 2/238

¹⁹⁶ Yazır, a.g.e., C.II, s. 124.

¹⁹⁷ Mukâtil, a.g.e., C.I, s. 201; el-Bursevî, a.g.e., C.II, s.684; Yazır, a.g.e., C.II, s. 124.

¹⁹⁸ Yazır, a.g.e., C.II, s. 124.

¹⁹⁹ Mukâtil, a.g.e., C.I, s. 201; el-Beyzavî, a.g.e., C. I, s. 147.

²⁰⁰ Yazır, a.g.e., C.II, s. 125; Mevdûdî, a.g.e., C.I, s. 186.

²⁰¹ el-Müzzemmil 73/20

²⁰² Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 475; en-Neseî, a.g.e., C. IV, s. 1275.

Müzzemmil 73/2) buyruğundan sonra “beş vakit namazı eksiksiz kılın.” Âyeti nâzil oldu. Allah, mü’minler için gece namazını neshetti, fakat Nebî (s.a.v) için sabit bıraktı.²⁰³

İbn Abbâs,²⁰⁴ Mücâhid, İkrime, Hasan, Katâde ve seleften bazıları da Allah Teâlâ’nın bu âyet-i kerîme ile daha önceleri Müslümanlara farz kılmış olduğu “gece namaza kalkma”yı nesh etmiştir. Sahih hadis kaynaklarında yer aldığı üzere Rasûlullah (s.a.v) farz namazlara dair soru soran adama: “Gece ve gündüz beş namaz” buyurmuş, adam: Bunların dışında başka bir yükümlülüğüm var mı? diye sorunca Allah Rasûlü: “Hayır, nafile olarak kılman müstesna” buyurmuştur.²⁰⁵ Peygamber hakkında ise “Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmud’a ulaştırsın.”²⁰⁶ âyetinin yürürlükte olduğu belirtilmiştir.

Bazı âlimlerin görüşüne göre ise gece namazının vâcib oluşu hiç kaldırılmamış, ancak hafifletilmiştir. Diğer bazı âlimler ise; bu ilk " قم الليل " (1: Ey örtünüp bürünen (Peygamber) 2,3: “Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt.”²⁰⁷ Âyetinde yer alan “gece kaim ol” emrinin farz için olmayıp mendup olmak suretiyle bir emir olduğu, “yarım” veya “daha az” veya “daha çok” diye miktar hakkında bir tercih hakkı tanınmasının da bunu gösterdiği ve dolayısıyla teheccüdün ne başta, ne sonda, ne Peygamber’e ne de ümmete farz kılınmadığı görüşünü benimsemişlerdir.²⁰⁸ Bununla birlikte âyetin sonradan inip sûrenin başındaki “gece kalk” emrini hafifletmiş ve değiştirmiş olduğunda ittifak olduğu ifade edilmiştir. Ancak Mekke’de mi yoksa sonradan Medine’de mi indiğinde ve hafifletme ve hükmünü kaldırmanın nasıl olduğunu belirlemede ihtilaf edilmiştir.²⁰⁹ Mukâtil bu âyetlerin yer aldığı Müzzemmil sûresinin başı ile sonu arasında bir yıllık süre²¹⁰ olduğunu ifade eder.

“Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin. Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızı görür.”²¹¹

²⁰³ Mukâtil, a.e., C. IV, s. 479.

²⁰⁴ er-Râzî, a.g.e., C. XXX, s. 187.

²⁰⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. XIV, s. 164.

²⁰⁶ el-İsra 17/79

²⁰⁷ el-Müzzemmil 73/2

²⁰⁸ Yazır, a.g.e., C. VIII, s. 395.

²⁰⁹ Yazır, a.g.e., C. VIII, s. 405.

²¹⁰ Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 479.

²¹¹ el-Bakara 2/110; vb. âyetler için bkz. En-Nûr 24/58 sabah ve ikindi namazı; en-Nûr 24/56; el-Hac 22/78, Nisâ 4/77; el-Bakara 2/ 153; el-Mücâdele 58/13

el-Bursevî (v.1137/1725) “salât” kelimesinin geçtiği âyetleri dikkate alarak genel olarak şu açıklamada bulunmuştur: “*Namazı kılın*”²¹² emriyle kıyâmı, “*namazlarına devam edenler*”²¹³ âyetiyle devamı ve muhafazayı, “*şüphesiz ki namaz, mü’minler üzerine belli vakitlerde farz kılınmıştır.*”²¹⁴ âyetiyle belirli vakitlerde kılınmasını, “*öyle mü’minler ki, onlar namazlarında huşû içindedirler*”²¹⁵ âyetiyle huşû emrediliyor. İşte tüm bu emirlerden sonra insanlar birkaç tabakaya ayrılırlar:

a. Namazı kabul etmeyenler. Bunlarında başında Ebu Cehil gelir. Allah, onun hakkında şöyle buyurmuştur. “*İnkârcı insan ne iman etti ne de namaz kıldı.*”²¹⁶

b. Namazı kabul eden, fakat gereğini yağmayanlar. Bunlar da kitap ehlidir. Allah şöyle buyuruyor: “*Nihâyet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı terk ettiler.*”²¹⁷

c. Bir kısmını yerine getirirken, bir kısmını da tembellik yüzünden terk edenler. Bunlar münâfiklardır. Allah kendileri hakkında şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz Münâfiklar Allah’a oyun etmeye kalkışırlar. Halbuki Allah onların oyunlarını başlarını çevirmektedir. Onlar namaza kalktığı zaman üşenerek kalkarlar.*”²¹⁸

d. el-Mü’minûn 23/1-2; el-Müzzemmil 73/ 20 âyetlerinde ifade edildiği üzere hem kabul edenler hem de gereğini yerine getirenler, şartlarına uyarak vakitleri içerisinde kılanlardır.²¹⁹

- Hz. Muhammed (s.a.v)’in “namaz”ı:

“(Ey Muhammed!) De ki: “*Şüphesiz benim namazım da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir.*”²²⁰

- Özeld e Hz. Muhammed’e Genelde Tüm Müslümanlara Namazı Dosdoğru Kılma Emri:

²¹² el-Bakara 2/43

²¹³ el-Meâric 70/23

²¹⁴ en-Nîsâ 4/103

²¹⁵ el-Mü’minun 23/2

²¹⁶ el-Kıyâme 75/31

²¹⁷ el-Meryem 19/59

²¹⁸ en-Nîsâ 4/142

²¹⁹ el-Bursevî, a.g.e., C.I, s. 65.

²²⁰ el-En’âm 6/162

“(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah’ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor.”²²¹

el-Hasan, İkrime, Atâ ve Câbir’in görüşüne göre yukarıdaki âyetlerin yer aldığı el-Ankebût sûresi bütünüyle Mekke’de inmiştir.²²² Mekke ile Medine arasında yolda indiği de söylenmiştir.²²³ el-Ankebût 29/45 âyetinde ilk geçen “salât”tan maskat namazdır, fakat ikinci olarak zikredilen “salât” lafzından kastın ne olduğu tartışmalıdır. Bu konuda iki görüş vardır:

1. İbn Ömer bu âyetteki salâtın kastın, Kur’ân-ı Kerîm olduğunu söylemiştir. Namazda okunan Kur’ân hayâsızlıktan ve münkerden, zina ve masiyetten alıkor,²²⁴ demektir.

2. Diğer görüşe göre âyette kastedilen beş vakit namazdır. Peygamber’in nehir hadisinde de belirttiği gibi vakitler arasında küçük günahlara kefareti olan da budur.²²⁵

er-Râzî, bu âyetteki “salât” ile “Kur’ân’ın” kastedilmesini uzak bir ihtimal olarak değerlendirir. Çünkü kendisinden önce, “sana vahyedilen kitabı oku” emri bulunan bir yerde, “salât” sözü ile Kur’ân’ın kastedilmesi çok makul değildir. er-Râzî, Allah Teâlâ’nın salât ile bizzat namazın kılınışını kastettiği görüşünü kabul eder. Fakat âyette yer alan fahşâ ve münkerden alıkoyma nedeni olarak söylenen; “...Çünkü insan namazın içinde olduğu müddetçe, bu iki şeyden namaz vazgeçirir. Zira namaz kılan kimsenin bu iki şeyle meşgul olması mümkün değildir.” açıklamasına katılmakla birlikte kastedilenin tam olarak bu olmadığını belirtir. Aksi halde bu namaz için tam bir medh ifade etmez. Ona göre bununla mutlak manada namazın fuhuştan ve münkerden alıkoyma manası kastedilmiştir. Bu izahı dikkate alarak bazı müfessirler; bununla kastedilen, huzur ile Allah’ın huzurunda olduğunun şuurunda olarak kılınan namazdır. İşte bu namaz her zaman için bu iki şeyden alıkoymucudur,²²⁶ demişlerdir.

- Hz. Muhammed (s.a.v)’in İnananlara Namazı Emretmesi Emri:

²²¹ el-Ankebût 29/ 45; vb. âyet için bkz: el-Enâm 6/72; el-Nisâ 4/ 103

²²² et-Taberî, a.g.e., C. XVII, s. 410.

²²³ Mukâtil, a.g.e., C. III, s. 371.

²²⁴ el-Kurtubî, a.g.e., C. XIII, s. 347.

²²⁵ el-Kurtubî, a.g.e., C. XIII, s. a.y.

²²⁶ er-Râzî, a.g.e., C. XXV, s. 74.

*“ İnanan kullarıma söyle, namazı dosdoğru kılsınlar, hiçbir alışveriş ve dostluğun bulunmadığı bir gün gelmeden önce kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda gizlice ve açıktan harcasınlar. ”*²²⁷

Yukarıdaki âyetin yer aldığı el-İbrâhim sûresi, iki âyet dışında tamamen Mekke’de inmiştir.²²⁸ Mekke halkı Allah’ın nimetini küfre değiştirmişti. Allah Teâlâ bunun üzerine elçisine; kendisine iman eden ve gerçekten kulluk eden,²²⁹ Peygamberi aracılığıyla kendilerine gelen hükümleri tasdik eden kullarına farz kılınan beş vakit namazı,²³⁰ ölçülerine riâyet ederek kılmalarını,²³¹ böylelikle Rablerine şükretmelerini emretmiştir. Zira insanın Allah’a şükredişinin en bariz örneği namazdır.²³² ez-Zeccâc, “kılsınlar” anlamındaki buyruğun hazfedilmiş bir emrin cevabı olma ihtimali olduğunu belirtir. Yani: “*sen onlara namaz kılınız de; namazı kılsınlar.*” takdirindedir.²³³

- *Hz. Muhammed (s.a.v)’in Ailesine Namazı Emretme Emri:*

*“Ailene namazı emret ve kendinde ona devam et. Senden rızık istemiyoruz. Sana da biz rızık veriyoruz. Güzel sonuç, Allah’a karşı gelmekten sakınmanızdır. ”*²³⁴

Yukarıdaki âyetlerinde içinde bulunduğu et-Tâhâ sûresinin Mekke’de indiği ittifakla kabul edilmiş bir görüşür.²³⁵ Mukâtil “ehline” ifadesinden, kavmine namazı emretmesini,²³⁶ et-Taberî ise ailesini, anlamıştır.²³⁷ Bu Peygamber (s.a.v)’e bir hitaptır. Bunun genel çerçevesi içerisine bütün ümmet, özellikle de aile halkı girmektedir. Bu âyet-i kerîmenin inişinden sonra Peygamber (s.a.v) her sabah kızı Fâtıma ve Ali (r.anhüma) nin evlerine gitmiş ve “namaza kalkınız.”²³⁸ çağrısında bulunmuştur.

“Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah’a ve Resûlüne itaat edin. Ey

²²⁷ el-İbrahim 14/31

²²⁸ Mukâtil, a.g.e., C. II, s. 395.

²²⁹ el-Kurtubî, a.g.e., C. IX, s. 366.

²³⁰ et-Taberî, a.g.e., C. XIII, s. 679; el-Kurtubî, a.g.e., C. IX, s. 366.

²³¹ et-Taberî, a.e., C. XIII, s. 679.

²³² Kutub, a.g.e., C. VIII, s. 70.

²³³ el-Kurtubî, a.g.e., C. IX, s. 366.

²³⁴ et-Tâhâ 20/132

²³⁵ Mukâtil, a.g.e., C. III, s. 19.

²³⁶ Mukâtil, a.e., C. III, ss. 46-47.

²³⁷ et-Taberî, a.g.e., C. XVI, s. 216; el-Kuşeyrî, a.g.e., C. III, s. 521.

²³⁸ el-Kurtubî, a.g.e., C. XI, s. 263.

Peygamberin ev halkı! Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister. ²³⁹

Yukarıda meâli verilen el-Ahzâb 33/33 âyetinde yer alan salâttan kastedilene et-Taberî; farz kılınan namaz, ²⁴⁰ olarak anlamıştır.

- *Hz. Muhammed'in Kavmine Namazı Emretmesi:*

30-31 : *"Allah'a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden; dinlerini darmadağın edip grup grup olan kimselerden olmayın. (Ki onlardan) her bir grup kendi katındaki (dinî anlayış) ile sevinip böbürlenmektedir."* ²⁴¹

er-Rûm sûresi Mekki'dir. ²⁴² Mekke'deki Kâfirlere muvahhidlerden olun, ²⁴³ namazı zâhiri erkânıyla, sünnetiyle, âdâbıyla kılın ve manevi faziletlerine riâyet edin, ²⁴⁴ denilmek istenmiştir.

- *İmanın Alâmeti Olan Namaz:*

"Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tevbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir." ²⁴⁵

İçerisinde kavramımızın yer aldığı bu âyet müşriklerin durumlarını izah etmektedir. O müşriklerden herhangi biri tevbe eder, namaz kılar ve zekât verirse, bunlar ile ilâhî dine teslim olmuş ve İslâm'a girmiş demektir. Çünkü, o zamanda müşriklerden birinin bunları yapması, İslâm'ı gönlüne yerleştirdiğinin, hakiki manası ve şartları ile İslâm'ı kabul ettiğinin açık delili sayılmaktaydı. ²⁴⁶ Hz. Ebu Bekir Hz. Peygamber'in vefatından sonra, farz olan zekâtı vermeyi reddetmiş olsalar bile namaz kılmalarından dolayı İslâm'ı reddetmiş sayılmayacaklarını iddiaya kalkanlara karşı, mürtedler konusunda verdiği hükmü bu âyete dayandırdı. Ebu Bekir, et-Tevbe sûresi, beşinci âyetinden şirkten tevbe

²³⁹ el-Ahzâb 33/33

²⁴⁰ et-Taberî, a.g.e., C. XIX, s. 101.

²⁴¹ er-Rûm 30/31

²⁴² Mukâtil, a.g.e., C. III, s. 401.

²⁴³ Mukâtil, a.e., C. III, s. 414.

²⁴⁴ el-Kuşeyri, a.g.e., C. IV, s. 316.

²⁴⁵ et-Tevbe 9/5; vb. âyet Tevbe 9/11

²⁴⁶ et-Taberî, a.g.e., C. XI, s. 343; Kutub, a.g.e., C. VII, s. 188.

edip dönmek, namaz kılmak ve zekâtı ödemek şartlarını yerine getirenlerin yollarının serbest bırakılması gerektiğini anladığını dile getirmiş, fakat onların bu üç rükünden birini yerine getirmediklerinden dolayı onlara taviz vermeyeceğini ifade ederek Ashabın tereddütlerini gidermiştir.²⁴⁷ el-Müddesîr 74/43 “ *Biz namaz kılanlardan değildik.*” Âyeti de namazı kılmanın dinî kabul etmemin ve imanın alâmeti²⁴⁸ olduğunun bir delilidir.

- *Mü'minlerin Sıfatı Olan Namaz:*

“Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar.”²⁴⁹

“İşte bu (Kur'an) da, bereket kaynağı, kendinden öncekileri (ilâhî kitapları) tasdik eden ve şehirlere anasını (Mekke'yi) ve bütün çevresini (tüm insanlığı) uyarсын diye indirdiğimiz bir kitaptır. Ahirete iman edenler, ona da inanırlar. Onlar namazlarını vaktinde kılarlar.”²⁵⁰

Mü'minleri vasıflandıran²⁵¹ bu âyette namaz özellikle zikredilmiştir. Zira, “Kim namazın hukukunu korur ve gerektiği gibi kılmayı sürdürürse artık o kimse namaza bağlı ve o manadaki diğer görevlerini de yerine getirir.”²⁵² demektir. Yüce Allah el-Mü'minûn sûresinin başında da mü'minlere ilişkin nitelikleri sıralarken en sonunda onların namazlarını koruduklarını, sürekli kıldıklarını belirtmiştir.²⁵³

“Onlar ki, namazlarını kılmağa devam ederler.”²⁵⁴

Yukarıdaki âyette geçen “salavât”, salât'ın çoğuludur. Kelimenin çoğul şekliyle gelmesinin nedeninin; tek tek vaktinde kılınan namaza işaret etmek²⁵⁵ veya da farz, vacip, sünnet ve nafilelerin her birinin korunduğunu belirtmek²⁵⁶ olabileceği ifade edilmiştir.

²⁴⁷ Mevdûdî, a.g.e., C. II, s. 206.

²⁴⁸ el-Mâturîdî; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî (ö. 333/944), **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm: Te'vilâtü Ehli's-Sünnet**, I-V, tah. Fâtimetü Yûsufel-Haymî, Müessesetü'r-Risâle, 1425/ 2004, C. V, s. 325.

²⁴⁹ el-Bakara 2/3, vb. âyetler için bkz: el-Bakara 2/177; el-Enfâl 8/3; et-Tevbe 9/18-71; el-Hac 22/35-41; el-Mü'minûn 23/2; en-Nûr 24/37; en-Neml 27/3; el-Lokmân 31/4; el-Fâtır 35/18; el-Meâric 70/23-34

²⁵⁰ el-En'âm 6/92

²⁵¹ Mukâtil, a.g.e., C. I, s. 575.

²⁵² en-Nesefî, a.g.e., C. I, s. 521.

²⁵³ et-Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin (v.1401/1981), **el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, I-XXII, Müessesetü'l-'A'lamî, Beyrût-Lübân, 1417/1997, C. VII, s. 289.

²⁵⁴ el-Mü'minûn 23/9

²⁵⁵ Mevdûdî, a.g.e., C. III, s. 406.

²⁵⁶ en-Nesefî, a.g.e., C. II, s. 460.

“Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve –başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz, iyice yıkanarak temizlenin. Hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya biriniz abdest bozmaktan (def-i hacetten) gelir veya kadınlara dokunur (cinsel ilişkide bulunur) da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin. Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin (Teyemmüm edin). Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat O, sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”²⁵⁷ Âyetiyle mü’minlere namaz için bir ön hazırlık kabilinden, zâhiri olarak, beden temizliği emredilmiştir.

“Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de- yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanınca kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.”²⁵⁸

Âlimler burada yaklaşılmasına gereken “es-Salât” ile neyin kastedildiği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Ebu Hanîfe’nin de aralarında bulunduğu bir grup bundan maksat bizatihi bilinen ibadettir, demektedir. Şâfiî’nin görüşüne göre ise bundan kasıt, “namazın kılındığı yerlerdir”.²⁵⁹ Ona göre burada muzaf hafzedilmiştir. Nitekim Yüce Allah bir başka yerde. “Elbette birçok manastırlar, kiliseler, havralar (salavât) yıkılır giderdi.”²⁶⁰ diye buyurmaktadır. Görüldüğü gibi burada da namaz kılınan yerlere “salât” adı verilmektedir. Bir başka grup ise “namaz”dan kastı hem namaz kılınan yerler hem de namazın kendisi olarak anlamıştır. Zira O dönemlerde Ashab-ı kirâm, ancak namaz için mescide gelirler ve hep birlikte namaz kılarlardı. O bakımdan namaz ile namaz kılınan yer birbirinden ayrı görülmezdi.²⁶¹

Rivayete göre Abdurrahman b. Avf bir ziyafet hazırladı ve ashaptan birkaç kişiyi çağırıldı. O zaman içki yasağı tam olarak gelmemişti. Ziyafette içki içtiler. Akşam namazı

²⁵⁷ el-Mâide 5/6

²⁵⁸ en-Nisâ 4/43

²⁵⁹ el-Beyzâvî, a.g.e., C. II, s. 75; el-Cezâirî, Ebu Bekir Câbir, **Eyserü’t-Tefâsir li Kelâmi’l-Âliyyi’l-Kebir**, I- V, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, Medînetü’l-Münevver, 1414, C. I, s.482; Kutub, a.g.e., C. III, s. 242.

²⁶⁰ el-Hac 22/40

²⁶¹ el-Kurtubî, a.g.e., C. V, s. 202.

vakti geldi, biri namaz kıldırmak için öne geçti, “ a’büdü mâta’büdün” şeklinde okudu. Bu âyette bunun üzerine indi.²⁶² Başka bir rivayette bu şekilde yanlış okuyanın Hz. Ali²⁶³ olduğu ifade edilmektedir.

- *Şeytanın Mü’minleri Namazdan Alıkoyma İsteği:*

“Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”²⁶⁴

- *Kâfirin Hz. Peygamber’i Namazdan Engelleme Çabası:*

9-10 : “ Sen, namaz kıldığında kulu (bundan) engelleyeni gördün mü?”²⁶⁵

Yukarıda geçen âyetin yer aldığı Alak sûresi Mekke’de,²⁶⁶ Ebu Cehil hakkında inmiştir. O, Eğer Muhammed’i namaz kılarken secdede görürsem, muhakkak boynuna basarım, demiş,²⁶⁷ Onu bu halde görmüş, fakat bir şey yapamadan gerisin geri dönmüştür. “Neyin var?” dediklerinde: “Benimle onun arasında ateşten bir hendek, korkunç şeyler ve kanatlı mahlûklar var, diye cevap vermiştir. Bunun üzerine bu âyet inmiştir.²⁶⁸ Mukâtil bu âyeti namazın Mekke’de farz kılındığına²⁶⁹ delil olarak göstermiştir.

- *Mükâfata Vesile Olan Namazı Kılma:*

“Şüphesiz iman edip Salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.”²⁷⁰

36-37-38-39 : “(Dünyalık olarak) size her ne verilmişse, bu dünya hayatının geçimliğidir. Allah’ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır. Bu mükâfat, inananlar ve Rablerine tevekkül edenler, büyük günahlar ve çirkin işlerden kaçınanlar, öfkелendikleri zaman bağışlayanlar, Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar; işleri aralarında şûrâ (danışma) ile olanlar, kendilerine verdiğimiz

²⁶² el-Beyzâvî, a.g.e., C. II, s. 75.

²⁶³ Mukâtil, a.g.e., C.I, s. 374.

²⁶⁴ el-Mâide 5/91

²⁶⁵ el-Alak 96/10

²⁶⁶ Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 759; el-Kurtubî, a.g.e., C. XVII, s. 20.

²⁶⁷ et-Taberî, a.g.e., C. XXIV, s. 533; el-Kurtubî, a.g.e., C. XX, s. 123; en-Nesefî, a.g.e., C. IV, s. 1337 .

²⁶⁸ el-Beyzâvî, a.g.e., C. V, s. 325.

²⁶⁹ Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 763.

²⁷⁰ el-Bakara 2/277; vb. âyetler için bkz: el-A’raf 7/170; el-Ra’d 13/22; el-Fâtır 35/29; en-Nisâ 4/16

rızıktan Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman, aralarında yardımlaşanlar içindir."²⁷¹

Mukâtil yukarıdaki âyetin yer aldığı eş-Şûrâ sûresinin Mekke'de indiğini²⁷² ifade etmiştir. el-Kurtubî (v.671/1273) ise Abdurrahman b. Zeyd'in burada bahsedilen kişilerin Medine'deki ensar²⁷³ olduğu görüşünde olduğunu belirtir. Bunun genel, beş vakit namazı eksiksiz, vakitlerinde,²⁷⁴ tam eda eden²⁷⁵ herkes için²⁷⁶ geçerli olduğu da söylenmiştir.

- *Azâba Çarptırılma Sebebi Namazı Zayi Etme:*

*"Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve dünyevî tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır."*²⁷⁷

Yukarıda geçen âyetten önce yer alan 58. âyette anlaşıldığı üzere: *"İşte bunlar, Âdem'in ve Nûh ile beraber (gemiye) bindirdiklerimizin soyundan, İbrahim'in, Yâkub'un ve doğru yola iletip seçtiklerimizin soyundan kendilerine nimet verdiğimiz nebîlerdir. Kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı."* Namazı zayi edenlerin nebîlerden sonra gelenlerdir.

أَضَاعُوا الصَّلَاةَ buyruğunu Abdullah ve el-Hasan أضعوا الصلوات şeklinde çoğul olarak²⁷⁸ okumuştur. Bu buyruk bir yergi, namazı terk etmenin kişiyi helak eden büyük günahlardan olduğu hususunda da açık bir nas²⁷⁹ kabul edilmiştir. "Zayi etmenin" ne olduğu konusunda ise ihtilafa düşülmüştür.²⁸⁰ Bir grup "vakti" anlarken diğer bir grup ise "namazın kendisini tamamen terk etmeyi" anlamıştır. Bu âyet-i kerîme ile kimlerin kastedildiği hususunda da görüş ayrılığı vardır. Mukâtil; Yahudiler²⁸¹ olarak tefsir etmiş, İbn Abbâs da Yahudiler olduğunu söylemiştir.²⁸² Mücâhid, bunlar Yahudilerden sonra gelen Hıristiyanlardır, demiştir. Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, Mücâhid'den gelen diğer

²⁷¹ eş-Şûrâ 42/38

²⁷² Mukâtil, a.g.e., C. III, s. 761; el-Kurtubî, a.g.e., C. XVI, s.1.

²⁷³ el-Kurtubî, a.g.e., C. XVI, s. 36.

²⁷⁴ et-Taberî, a.g.e., C. XX, s. 523.

²⁷⁵ Mukâtil, a.g.e., C. III, s. 772.

²⁷⁶ el-Kurtubî, a.g.e., C. XVI, s. 36.

²⁷⁷ el-Meryem 19/59

²⁷⁸ el-Kurtubî, a.g.e., C. XI, s. 122; Ebû's-Suûd, Muhammed b. Muhammed Muhyiddîn el-Îmâdî, (v.982/1574) **İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm,; Tefsîru Ebû's-Suûd**, I-XI, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût-Lübân, ts., C. V, s. 272.

²⁷⁹ el-Kurtubî, a.g.e., C. XI, s. 122.

²⁸⁰ el-Kurtubî, a.g.e., C. XI, s. 122; İbn Kesîr, a.g.e., C. IX, s. 264; Ebû's-Suûd, a.g.e., C. V, s. 272.

²⁸¹ Mukâtil, a.g.e., C. II, s. 632.

²⁸² er-Râzî, a.g.e., C. XXI, s. 236.

bir rivayete göre ve Atâ'ya göre bunlar Muhammed'in ümmetinden²⁸³ âhir zamanda gelecek bir topluluktur, demiştir. Yani; bu ümmet arasında bu niteliklere sahip kimseler bulunacaktır.²⁸⁴

- *Küfrün Belirtisi Namazı Kılmama:*

“O, (Peygamberi) doğrulamamış, namaz da kılmamıştı.”²⁸⁵

Âyetinin yer aldığı el-Kıyâme sûresi Mekke'de inmiştir.²⁸⁶ Bu âyette yer alan “sallâ” fiili namaz ibadeti anlamında olabileceği gibi İslâm Dini'ne girme, boyun eğme anlamında da olabileceği²⁸⁷ ifade edilmiştir. Bahsedilen kişinin kim olduğu konusunda iki görüş nakledilmiştir. Birinci görüşe göre; doğrulamayan ve namaz kılmayan insandan kinâyedir. Diğer görüşe göre burada bizzat Ebu Cehil'den²⁸⁸ söz edilmektedir. Mukâtil âyette sözü edilen kişinin Ebu Cehil olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁹

İbn Abbâs, bunun sûrenin baş taraflarında sözü edilen “insan” (10. âyet) hakkında olduğunu söylemiştir. Çünkü oradaki “insan” cins isimdir. “O risaleti tasdik etmediği gibi “namaz da kılmamış”, Rabbine dua etmemiş, Rasûlüne de salât ve selâm getirmemiştir.”²⁹⁰

er-Râzî'ye göre, Allah Teâlâ'nın bu âyet ile bu kimsenin, itikad, amel dünya hayatı bakımından nasıl hareket ettiğini anlatır. İtikadla ilgili olarak, o, din namına hiçbir şey tasdik etmemiş, aksine dini yalanlamıştır. İbadet açısından ise o, namaz kılmamış, aksine sırtını dönmüş ve yüz çevirmiştir.²⁹¹

“Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.”²⁹²

Namazın, Allah'ın huzuruna çıkacaklarına, yani âhiret hayatına inananlar dışındakilere daha genel olarak iman etmeyenlere ağır geleceği burada bildirilmiştir. Çünkü âhirete inanmayan, sevap ve cezasının varlığını doğrulamayan bir kimse, namazı anlamsız ve angarya olarak görür. Çünkü o, namaz kılmakla bir fayda sağlayacağına veya bir zararı bertaraf edeceğine inanmaz. Bu vasıflara sahip bir kimse, elbette ki namazı

²⁸³ et-Taberî, a.g.e., C. XV, ss. 567-568-569.

²⁸⁴ İbn Kesîr, a.g.e., C. IX, s. 264.

²⁸⁵ el-Kıyâme 75/31

²⁸⁶ Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 507; el-Beyzâvî, a.g.e., C. V, s. 265.

²⁸⁷ el-Mâturîdî; a.g.e., C. V, s. 342.

²⁸⁸ er-Râzî, a.g.e., C. XXX, s. 232.

²⁸⁹ Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 513; et-Taberî, a.g.e., C. XXIII, s. 522; el-Beyzavî, a.g.e., C. V, s. 267; İbn Kesîr, a.g.e., C. XIV, s. 202.

²⁹⁰ el-Kurtubî, a.g.e., C. XIX, s. 113.

²⁹¹ er-Râzî, a.g.e., C. XXX, s. 232.

²⁹² el-Bakara 2/45

zahmetli bir iş olarak görür. Ama mü'minler namaz kılmakla sevap kazanacaklarına ve terk ettikleri takdirde azaba çarptırılacaklarına inandıkları için onu eda ederler.²⁹³ Kul, Allah'a olan rağbeti nisbetinde namazda huzur ve huşû içinde durur, onun gereklerini o ölçüde yerine getirir ve o ölçüde gayret sarfeder.²⁹⁴

ba. Genel olarak “namaz” anlamı

- *Allah'ı Anmayı Sağlayan Namaz:*

*“Şüphesiz ki ben Allah'ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.”*²⁹⁵

Mevdûdî, namazın asıl amacının “Allah'ı anma” olduğunu söyler. Namaz insanlara dünyevî zevkler nedeniyle Allah'tan gafil olmamaları ve insanın kendi başına bağımsız bir varlık değil, Allah'ın kulu olduğunu hatırlamaları için farz kılınmıştır. Bazıları bunun “namazı kıl ki, seni hatırlayalım” anlamına geldiğini söylemiştir.²⁹⁶ Namazı özellikle zikredip tek başına emretmesi, namaz kılmanın illetini göstermek içindir. O da mabudu hatırlamak, kalbi ve dili onun zikri ile meşgul etmektir.²⁹⁷

- *Hayâsızlıktan ve Kötülükten Koruyan Namaz:*

*“(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor.”*²⁹⁸

Hitap Peygamber (s.a.v.)'e ve onun ümmetindedir. Namazın dosdoğru kılınması ise; içerisinde kırâatiyle, rükûsuyla, secdesiyle, kuûduyla, teşehhüdüyle ve bütün şartlarıyla tam ve eksiksiz²⁹⁹ yerine getirilmesi demektir.³⁰⁰ Namaz onu kılan kimseyi kötülükleri işlemekten uzak tutar, namaz kılmada kişiyi kötülüklerden ve pislikten alıkoyan bir tesir vardır. İbn Abbâs ve Mes'ûd: “Namaz fahşâ ve münkerden uzaklaştırır. Fahşâ ve münkerden uzaklaştırmayan namaz Allah'tan uzaklaştırır.”³⁰¹ demişlerdir.

²⁹³ et-Taberî, a.g.e., C.I, s. 627; Bilmen, a.g.e., C.I, s. 48.

²⁹⁴ İbn Kayyîm, a.g.e., C.I, s. 125.

²⁹⁵ et-Tâhâ 20/14

²⁹⁶ Mevdûdî, a.g.e., C. III, s. 241.

²⁹⁷ el-Beyzâvî, a.g.e., C. IV, s. 24.

²⁹⁸ el-Ankebût 29/ 45

²⁹⁹ Mukâtil, a.g.e., C. III, ss. 384-385.

³⁰⁰ el-Kurtubî, a.g.e., C. XIII, s. 347.

³⁰¹ et-Taberî, a.g.e., C. XVIII, ss. 409-410.

Namazın fahşâdan alıkoymasının ne anlama geldiği konusunda farklı görüşler zikredilmiştir. Bunlar:

1. İnsan Allah için namaz kıldığı sürece fahşâdan ve münkerden uzak kalır; namazda olduğu sürece bu işleri yapmaz.³⁰² Onunla meşgul olurken günahlara ve diğer şeylere son verir. Çünkü namaz Allah'ı hatırlatır, nefse korku verir. Rivayete göre Ensar'dan bir genç, Rasûlullah ile namaz kıları. Çirkin. Efendimize anlattılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Namaz onu men edecektir." dedi. Çok geçmeden bu genç tevbe etti.³⁰³ Abdurrahman b. Avf³⁰⁴ ve Hammad bunun namazda bulunulduğu³⁰⁵ esnalarda geçerli olduğunu ifade etmişlerdir.

Yazır, bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: "Bir kere namaz içerisinde açık çirkinlikler edepsizlik, aklın ve şer'in beğenmeyeceği şeyler yapılmaz. Bundan başka hakikati, ne olduğu bilinerek kılınan namaz, namaz dışında da, çirkinlikten, uygunsuzluktan uzaklaştırır. Yasaklamak, uzaklaştırmayı mutlak olarak sağlamasa bile gerektirir."³⁰⁶

2. er-Râzî ise; şer'an sahih olan, kişinin ölçülerine riâyet ederek,³⁰⁷ Allah için kıldığı namazın insanı, bu iki şeyden mutlak olarak alıkoyacağı³⁰⁸ kanaatindedir.

3. Bunun emir manasında, haber kipinde bir ifade olduğu da söylenmiştir. Yani; namaz kılan kimse hayâsızlıktan ve münkerden uzak dursun, demektir. Yoksa bu görüşer göre bizâtihi namaz alıkoymaz, ancak bu işten vazgeçmeye bir sebeptir.³⁰⁹

- *Ehl-i Kitab ve Müşriklerin Namazı Alaya Alması:*

"Siz namaza çağırduğunuz vakit onu alaya alıp eğlence yerine koyuyorlar. Bu, şüphesiz onların akılları ermeyen bir toplum olmalarındandır."³¹⁰

Ezan okunup namaza davet edildiklerinde Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerden olan kâfirler Müslümanları alaya alıp eğlenir,³¹¹ onu bâtil addederler. Yahudiler ezânı işitip Müslümanların namaza kalktıklarını gördüklerinde "Kalktılar, kalkmayasıcılar"; rükûya

³⁰² Mukâtil, a.g.e., C. III, ss. 384-385.

³⁰³ el-Beyzâvî, a.g.e., C. IV, s. 196.

³⁰⁴ en-Nesefî, a.g.e., C. II, s. 679.

³⁰⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. X, s. 516.

³⁰⁶ Yazır, a.g.e., C. V, s. 223.

³⁰⁷ et-Taberî, a.g.e., C. XVIII, ss. 409-410.

³⁰⁸ er-Râzî, a.g.e., C. XXV, s. 74.

³⁰⁹ el-Kurtubî, a.g.e., C. XIII, s. 349.

³¹⁰ el-Mâide 5/58

³¹¹ et-Taberî, a.g.e., C. VIII, s. 536.

eğildiklerini gördüklerinde “Rükû edemeyesiciler”; secde ettiklerini gördüklerinde de – gülererek- “Secde edemeyesiciler” derler ve alay ederlerdi.³¹²

“Dediler ki: Ey Şu’ayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın.”³¹³

Bu ifadeyle Hz. Şu’ayb’ın kavmi emir ve yasakları tanımadıklarını ifade ediyorlar ve Hz. Şu’ayb’ın ikazlarını, onun çok namaz kılmasına bağlıyorlardı.³¹⁴ Hz. Şu’ayb çok namaz kılmakla bilindiği için onlar peygamberlik hükümleri içinden emri namaza tahsis etmişlerdi. Onun namaz kıldığını gördükleri zaman gözleriyle işaretleşip gülüşüyorlardı. Diğer dinî şiarlar içinden namaz onların maskarası,³¹⁵ hedefi,³¹⁶ eğlence ve alay konuları³¹⁷ olmuştu.

- *Münâfikların Namazı:*

“Harcamalarının kabul edilmesine, yalnızca, Allah’ı ve Resûlünü inkâr etmeleri, namaza ancak üşene üşene gelmeleri ve ancak gönülsüzce harcamaları engel olmuştur.”³¹⁸

et-Tevbe sûresi 53. âyet münâfikları işaret etmektedir.³¹⁹ “Salât” a üşene üşene yani namazın üzerlerine farz olduğu kanaatini taşımayarak ağırdan alarak gelmelerinden ve kerhen infâk etmelerinden³²⁰ dolayı yaptıkları infâk Allah nezdinde bir değer ifade etmez. Çünkü onlar namaz kılmakla sevap kazanacaklarını ümit etmezler. Namaz kılmamakla da âhirette azaba uğratılmaktan korkmazlar.³²¹

“Onlar namazlarını ciddiye almazlar.”³²²

İbn Abbâs bu âyette; alenen namaz kılmakla birlikte gizli saklı hallerinde namaz kılmayan münâfikların kastedildiğini³²³ söyler. el-Mâûn sûresinin 6. âyeti de³²⁴ bunun delilidir.³²⁵

³¹² Mukâtil, a.g.e., C. I, s. 487.

³¹³ el-Hûd 11/87

³¹⁴ el-Cezâirî, a.g.e., C.II, s. 571.

³¹⁵ Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. IV, s. 232.

³¹⁶ Mevdûdî, a.g.e., C. II, s. 418

³¹⁷ Yazır, a.g.e., C. IV, s. 561; Kutub, a.g.e., C. VIII, ss. 249-250.

³¹⁸ et-Tevbe 9/54; vb. âyet için bkz: en-Nîsâ 4/ 142

³¹⁹ Mukâtil, a.g.e., C. II, s. 175.

³²⁰ Muâktîl, a.e., C. II, s. a.y.; et-Taberî, a.g.e., C.XI, s. 499.

³²¹ et-Taberî, a.e., C.XI, s. a.y..

³²² el-Mâûn 107/5

³²³ İbn Kesîr, a.g.e.,C. XIV, s. 468.

Abdullah b. Mes'ûd'un kırâatında لاھون "onlar namazlarında gaflet içinde oyalanırlar" şeklinde geçer.³²⁶ İbn Abbâs; şâyet " في صلاتهم ساهون " "namazlarında gaflet içindedirler" demiş olsaydı o vakit bu buyruk, mü'minler hakkında olurdu, demiştir. Ata da³²⁷ " عن صلاتهم " "namazlarından" diye buyurup " في صلاتهم " "namazlarında" diye buyurmayan Allah'a hamd olsun,³²⁸ diyerek aralarındaki farka dikkat çekmişlerdir. ³²⁹ ez-Zemahşerî "namazlarından" buyruğu ile " namazlarında" buyruğu arasındaki farkı şöyle açıklamaktadır. "...dan" ifadesi onların namazı terk edecek ve ona çok az aldırarak şekilde namazdan gaflet içerisinde olduklarını anlatır. Bu ise "münâfikların" işidir. Yahut ta Müslümanlar arasında fâsık ve murdar kimselerin işidir. "...da" ise; onlar namaz kılarken şeytan vesvesesi yahut içlerinden geçirdikleri bir düşünce sebebi ile bazen namazlarında gaflete düşerler, demektir. Bundan ise kurtulabilen bir Müslüman hemen hemen yok gibidir. Rasûlullah (s.a.v)'ın bile namazda yanıldığı olurdu. Bundan dolayı fukaha yazdıkları eserlerinde "sehv secdesi" bahsine de yer vermişlerdir.³³⁰

Namaz kılan kimseyi belirtmek içinde "musallâ" kelimesinin kullanıldığını müşahede etmekteyiz:

*"Ancak, namaz kılanlar başka."*³³¹

19: *"Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır."*20 : *"Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır."* 21: *"Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır."*

Âyetlerinin yer aldığı Meâric sûresinin Mekke'de inmiş olduğu ittifakla kabul edilmiştir.³³² Söz konusu edilen bir önceki âyetlerde belirtilen davranışlardan hâlî olanların³³³ ashâb-ı kirâm olduğu söylendiği gibi, genel olarak bütün mü'minler olduğu da söylenmiştir. Onlar Rablerine olan güven ve yakınleri sayesinde aşırı tahammülsüzlüklerin üstesinden gelir,³³⁴ gece gündüz terk etmeksizin beş vakit namaza devam ederler.³³⁵

³²⁴ Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 871.

³²⁵ el-Kurtubî, a.g.e., C. XX, s. 212.

³²⁶ el-Kurtubî, a.e., C. XX, s. a.y.

³²⁷ İbn Kesîr, a.g.e., C. XIV, s. 468.

³²⁸ el-Kurtubî, a.e., C. XX, s. 212

³²⁹ el-Kurtubî, a.e., C. XX, s. a.y.

³³⁰ ez-Zemahşerî, a.g.e., C.I, s. 1223.

³³¹ el-Meâric 70/22

³³² Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 433; el-Kurtubî, a.g.e., C. XVIII, s. 278.

³³³ Mukâtil, a.e., C. IV, s. 437; et-Taberî, a.g.e., C. XXIII, s. 267.

³³⁴ el-Kurtubî, a.g.e., C. XVIII, s. 291.

“Onlar şöyle derler: “ Biz namaz kılanlardan değildik.”³³⁶

Cennet ehlinin veya Meleklerin cehennemliklere sorusu üzerine³³⁷ onlar; Dünya’da Allah için “namaz kılanlardan” değildik,³³⁸ cevabını vermişlerdir. İbn Kesîr, Rabbimize de ibadet etmedik,³³⁹ olarak tefsir etmiştir. en-Neseî (v.710/1310), onun farzietine inanmıyorduk.³⁴⁰ şeklinde tefsir etmiştir. Bu âyetten namaz emrini yerine getirmemenin cehenneme gitme sebeplerinden olduğu da anlaşılmaktadır.³⁴¹

“ Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki,”³⁴²

Yukarıdaki âyetin bulunduğu el-Mâûn sûresi Mekke’de inmiştir.³⁴³ Mukâtil (v.150767),³⁴⁴ et-Taberî (v.310),³⁴⁵ er-Râzî (v.606/1210)³⁴⁶ ve el-Kurtubî (v.671/1273)³⁴⁷ye göre hitab “namaz kılan Mûnâfiklara”dır. Onlar namaz kıldıklarında gösteriş için kılarlar, namazı kaçırdıklarında pişman olmaz üzülmeler.³⁴⁸ Mevdûdî, bu âyette geçen musallîn’in manasının aslında “namaz kılan” değil, “ehl-i salât” yani Müslümanların topluluğuna dahil olan,³⁴⁹ olduğunu ifade etmiştir.

bb. Özel olarak namaz türleri

“Salât” kavramını âyetler çerçevesinde tefsir kaynaklarında incelediğimizde bu kavramın bazen sadece beş vakit namaz anlamında genel olarak yer alırken bazen de özel olarak “ikinci namazı”, “korku namazı”, “Cuma namazı”, “bayram namazı”, “cenaze namazı” ve “nafile namazlar” için kullanıldığını, tefsircilerin bu şekilde tefsir ettiğini görülmektedir.

³³⁵ Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 437.

³³⁶ el-Müddesir 74/43

³³⁷ et-Taberî, a.g.e., C. XXIII, s. 451; el-Beyzâvî, a.g.e., C. V, s. 263.

³³⁸ Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 499; Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. IX, s. 62.

³³⁹ İbn Kesîr, a.g.e., C. XIV, s. 189.

³⁴⁰ en- Neseî, a.g.e., C. IV, s. 1281.

³⁴¹ Mevdûdî, a.g.e., C. VI, s. 523.

³⁴² el-Mâûn 107/4

³⁴³ Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 869.

³⁴⁴ Mukâtil, a.e., C. IV, s. 871.

³⁴⁵ et-Taberî, a.g.e., C. XXIV, s. 659.

³⁴⁶ er-Râzî, a.g.e., C. XXXII, s. 114.

³⁴⁷ el-Kurtubî, a.g.e., C. XX, s. 218.

³⁴⁸ el-Kurtubî, a.e., C. XX, s. a.y.

³⁴⁹ Mevdûdî, a.g.e., C. VII, s. 258.

1) İkinci namazı

“Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman, vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut; seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıyorsunuz da Allah adına, “ Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir karşılığa değışmeyiz. Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde, şüphesiz günahkârlardan oluruz” diye yemin ederler.”³⁵⁰

Bu âyetteki “salât” kelimesinin, yani; şahitlerin alıkonulacağı namazın ikinci namazı³⁵¹ olabileceği gibi her hangi bir namaz³⁵² olabileceği ifade edilmiştir.

2) Korku namazı

“(Ey Muhammed!) Cephede sen de onların (mü’minlerin) arasında bulunup da onlara namaz kıldırдың vakit, içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında (bir rekât kıldıklarında) arkanıza (düşman karşısına) geçsinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, seninle beraber kılsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silâhlarını yanlarına alsınlar. İnkâr edenler arzu ederler ki, silâhlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar. Yağmurdan zahmet çekerseniz, ya da hasta olursanız, silâhlarınızı bırakmanızda size bir beis yoktur. Bununla birlikte ihtiyatlı olun (tedbirinizi alın). Şüphesiz Allah, inkârcılara aldatıcı bir azap hazırlamıştır.”³⁵³

et-Taberî, namazı kısaltma düşmanla karşılaştığı anda olur,³⁵⁴ demiştir. Allah’ın muhâcirlere gerek ticaret ve gerek cihad için sefere çıkanlara tanımış olduğu bir imtiyaz bu âyetle beyan ediliyor. Kâfirlerin esaretine düşmekten veya dinde fitnelere uğramaktan korktukları zaman, namazı kısa kesebilecekleri ruhsatı açıklanıyor. Seyyid Kutub (v.1966)’a göre; bu kısaltmanın, tamamen hususî bir mahiyeti hâiz olduğu ve kâfirlerin fitnessinden korksun korkmasın mutlak olarak yolcuya tanınan kısaltmadan ayrı bir keyfiyet arzettiği hatırlatılıyor.³⁵⁵ Seyyid Kutub dört rekâtlı namazları iki rekât kılmak gibi bir kısaltmaya taraftar değildir ve âyetten bu manayı çıkarmamaktadır. Ona göre böyle bir

³⁵⁰ el-Mâide 5/106

³⁵¹ Mukâtil, a.g.e., C. I, s.513; el- Beyzâvî, a.g.e., C.II, s. 147.

³⁵² el- Beyzâvî, a.g.e., C.II, s. 147.

³⁵³ en-Nisâ 4/102

³⁵⁴ et-Taberî, a.g.e., C. VII, s. 423.

³⁵⁵ Kutub, a.g.e., C. III, s. 418.

kısaltma korku olsun olmasın mutlak olarak, misafire tanınan bir ruhsattır. Bu, her sefere çıkışında Rasûlullah'ın da bizzat yaptığı bir fiildir ve en mücerret kavle göre namazı tam kılmak caiz değildir.³⁵⁶ Şafiî mezhebine göre bu yeni ruhsat; namazın sıfatında ve kılınış şeklinde yapılacak bir kısaltmayı ifade eder. Meselâ; namazı hareketsiz, rükûsuz, secdesiz ve tahiyyatı okumaksızın eda etmek gibi. Yolcu; süvari veya yaya olarak yoluna devam ederken rükû ve sücûda eğilip kalkmadan bunları îma ile eda etmes gibi.³⁵⁷

3) Cuma namazı

*“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.”*³⁵⁸

Burada geçen “salât”tan kasıt Cuma namazıdır.³⁵⁹ Fakat, Said b. Cübeyr “hutbe ve öğütler” diye açıklanmıştır. el-Kurtubî'ye göre de namazdır ve hutbede salâtın içindedir.³⁶⁰

4) Bayram namazı

14-15 : *“Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer.”*³⁶¹

Buradaki “salât” kelimesinde beş vakit namaz mı, fitir günü kılınan bayram namazı mı olduğunda ihtilaf edilmiştir. Bir gruba göre de burada salât'tan kasıt “dua”dır.³⁶² Mukâtil,³⁶³ el-Beyzâvî (v.685/1286),³⁶⁴ er-Râzî,³⁶⁵ İbn Kesîr,³⁶⁶ Seyyid Kutub³⁶⁷ “beş vakit namaz”, İkrime, Ebu'l-Âliye, İbn Sîrîn ve İbn Ömer “bayram namazı” manasını vermişlerdir.³⁶⁸ İbn Abbâs ise namaz kılan olarak açıklamıştır.³⁶⁹ İbn Abbâs'tan gelen bir başka görüşe göre ise bayram namazıdır.³⁷⁰

³⁵⁶ Kutub, a.e., C. III, s. 419.

³⁵⁷ Kutub, a.e., C. III, s. a.y.

³⁵⁸ el-Cu'ma 62/9; vb. âyet için bkz: el-Cu'ma 62/10

³⁵⁹ el-Kurtubî, a.g.e., C. XVIII, s. 637.

³⁶⁰ el-Kurtubî, a.g.e., C. XVIII, s. 107.

³⁶¹ el-A'lâ 87/15

³⁶² et-Taberî, a.g.e., C. XXIV, s. 321.

³⁶³ Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 670.

³⁶⁴ el-Beyzâvî, a.g.e., C. V, s. 306.

³⁶⁵ er-Râzî, a.g.e., C. IX, s. 146.

³⁶⁶ İbn Kesîr, a.g.e., C. XIV, s. 325.

³⁶⁷ Kutub, a.g.e., C. XVI, s. 172.

³⁶⁸ er-Râzî, a.g.e., C. XXXI, s. 148; el-Kurtubî, a.g.e., C. XX, ss. 21-23.

³⁶⁹ er-Râzî, a.e., C. XXXI, s. 148.

³⁷⁰ el-Kurtubî, a.e., C. XX, ss. 21-23..

*“O hâlde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes.”*³⁷¹

Yukarıdaki âyetlerin geçtiği Kevser sûresi, İbn Abbâs ve Kelbi’ye göre Mekke³⁷² de, Hasan, İkrime, Mücâhid ve Katâde’ye göre Medine³⁷³ de nâzil olmuştur. Burada geçen “salât” kelimesinden Dahhâk, İbn Abbâs’tan³⁷⁴ “farz kılınan namaz”,³⁷⁵ olduğunu rivayet etmiştir. Muhammed b. Ka’b el-Kurazi’ye göre “herhangi bir namaz”,³⁷⁶ Katâde, Ata ve İkrime³⁷⁷ ye göre “kurban bayramı namazı”dır.³⁷⁸ Bir başka görüşe göre ise “ibadet et.” demektir.³⁷⁹ İbn Kesîr, Ebu Cafer b. Cerir’in burada “namazın tamamı” görüşünü tercih ettiğini³⁸⁰ belirtmiştir.

Enes (r.a)’den şöyle bir rivayet gelmiştir: “Peygamber (s.a.v.) önce kurban keser, sonra namaz kıldı. Fakat, daha sonra önce namaz kılıp, sonradan kurban kesmesi emrolundu.” Said b. Cübeyr, bu sûrenin Peygamber (s.a.v.)’in Kâbe’ye ulaşması engellendiği zaman Hudeybiye’de nazil olduğunu ifade etmiştir.³⁸¹

5) Cenaze namazı

*“Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah’ı ve Resûlünü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler.”*³⁸²

Bu âyet ile Hz. Peygamber’e münâfiklardan ölen hiç birinin cenaze³⁸³ namazını ebediyen kılma ve kabrinin başında durması ebediyen yasaklandı. Bunun üzerine Nebî o münâfığın cenaze namazını kıldırmaktan vaz geçti.³⁸⁴ Özelde Hz. Peygambere genelde tüm mü’minlere yapılan bir nehiydir.

³⁷¹ el-Kevser 108/2

³⁷² Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 877.

³⁷³ el-Kurtubî, a.e., C. XX, s. 210.

³⁷⁴ et-Taberî, a.g.e., C. XXIX, s. 695; el-Kurtubî, a.e., C. XX, s. 218.

³⁷⁵ Mukâtil, a.e., C. IV, s. 880.

³⁷⁶ el-Kurtubî, a.e., C. XX, s. 220.

³⁷⁷ et-Taberî, a.e., C. XXIX, s. 695; el-Kurtubî, a.e., C. XX, s. 218.

³⁷⁸ et-Taberî, a.e., C. XXIX, s. a.y.

³⁷⁹ el-Kurtubî, a.e., C. XX, s. 220.

³⁸⁰ İbn Kesîr, a.g.e., C. XIV, ss. 481-482.

³⁸¹ et-Taberî, a.e., C. XXIX, s. 695; el-Kurtubî, a.e., C. XX, s. 218.

³⁸² et-Tevbe 9/84

³⁸³ et-Taberî, a.g.e., C. XI, s. 610.

³⁸⁴ Mukâtil, a.g.e., C.II, s. 188.

6) Nâfile namazı

*“Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah’a ve Resûlüne itaat ederler. İşte bunlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*³⁸⁵

et-Tevbe 9/71 Âyetinde geçen “salât”tan kastın, İbn Abbâs beş vakit namaz olduğu kanaatindeyken İbn Atiyye nâfileler olduğu görüşündedir. Çünkü, burada bir övgü söz konusudur. Zira, nâfileleri yerine getiren bir kimsenin farzları yerine getirmesi öncelikle söz konusudur.³⁸⁶

*“Ailene namazı emret ve kendinde ona devam et. Senden rızık istemiyoruz. Sana da biz rızık veriyoruz. Güzel sonuç, Allah’a karşı gelmekten sakınmanındır.”*³⁸⁷ Bu âyette yer alan “es-salât”ın da “nâfile namaz” anlamına geldiği de ifade edilmiştir.³⁸⁸

2. “Namaz”ın “ibadet” dışındaki kavram alanı

“Salât” kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de sadece namaz ibadeti anlamında kullanılmamıştır. Bu kavram bazı âyetlerde “dua etmek” olan sözlük anlamını korumuştur. Bunun yanında kök anlamla irtibatlı başka anlamlarda da kullanılmıştır. Bunları aşağıdaki başlıklar altında incelemeye çalışacağız:

a. Fâilin fiilleri

Bu başlık altında “Allah Teâlâ’nın, âlemin ve insanların fiilleri olarak salât kavramı işlenmeye çalışılmıştır.

aa. Allah’ın fiilleri

“Salât” kavramı sözlüklerde temelde dua anlamına gelmektedir. Âyetlerde meleklerin, insanların ve diğer canlıların yanında Allah’ın salât’ından da bahsedildiğini görmekteyiz. Müfessirler Allah için kullanılan salât’ın dua anlamında olmadığını, medh, rahmet, merhamet, bağışlama anlamlarını ihtiva ettiğini belirtmişlerdir.

³⁸⁵ et-Tevbe 9/71

³⁸⁶ el-Kurtubî, a.g.e., C. VIII, s. 203.

³⁸⁷ et-Tâhâ 20/132

³⁸⁸ el-Kurtubi, ag.e., C.I, s. 169.

1) Medh

“Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.”³⁸⁹ âyetinde salât “övgü” anlamında kullanılmıştır.³⁹⁰ Allah’ın Peygamber’ine ve bir kuluna salât etmesi, “medh-ü senâ etmesi” ve “yüceltmesi”³⁹¹ zıddı ise “zem etmesi” ve “lanetlemesi”³⁹² demektir.

2) Bağışlama/ Rahmet

“İşte Rableri katında rahmet (salât) ve merhamet onlarıdır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır.”³⁹³

“Salât”ın aslı “dua” olmakla birlikte Allah Teâlâ için kullanıldığında “tezkiye” ve “bağışlama /mağfiret”³⁹⁴ anlamlarını ifade eder. Cemi olması da çokluğuna ve çeşitliliğine dikkat çekmek³⁹⁵ ve sürekli tekrar edilmesine delalet etmesi içindir.³⁹⁶ Salavât’tan kasıt “rahmet”³⁹⁷ olduğu da söylenmiştir. et-Tabâtabâî (v.1401/1981)’ye göre ise; salât kelimesi doğrudan rahmet anlamına gelmemekte fakat rahmetle de bağlantısı bulunmaktadır. Salât’ın çoğul rahmetin ise tekil gelmesi buna delildir.³⁹⁸ Said b. Cübeyr ise bunu ‘azaptan güvende olma’ ile tefsir etmiştir.³⁹⁹ Bir grub müfessire göre ise âyetteki "صلوات" kelimesi “şefkat, acıma ve merhamet” manasındadır. Bu kelime "رافة" yerinde burada kullanılmıştır. Dolayısıyla kelime hem “merhamet” ve hem “şefkat”, “acıma” manalarında değerlendirilmiştir. Yani, “rahmet” ve “re’fet” manasını bünyesinde toplamıştır. Örneğin: " رؤف و رحيم" ⁴⁰¹ ile "رافة و رحمة" ⁴⁰⁰ âyetlerinde görüldüğü gibi. Salât ile rahmetin bir arada zikredilmesi ise mübâlağa⁴⁰² ve rahmetin kesintisiz olduğunu ilan etmek içindir.⁴⁰³

³⁸⁹ el-Ahzâb 33/56

³⁹⁰ el-Bursevî, a.g.e., C.I, s. 62.

³⁹¹ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 172; İbn Kesîr, a.g.e., C. II, s. 129.

³⁹² İbn Kayyîm, a.g.e., C.I, ss. 158-159.

³⁹³ el-Bakara 2/157; vb. âyet için bkz: el-Ahzâb 33/ 43

³⁹⁴ Mukâtil, a.g.e., C.I, s. 151; et- Taberi, a.g.e., C.II, s. 708; İbn Kayyîm, a.g.e., C.I, s. 159; el-Cezâirî, a.g.e., C.I, s. 133; Yazır, a.g.e., C. I, s. 456.

³⁹⁵ el-Beyzâvî, a.g.e., C.I, s. 115; Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. I, s. 181; el-Bursevî, a.g.e., C.II, s. 189.

³⁹⁶ el-Bursevî, a.g.e., C.II, s. 189.

³⁹⁷ İbn Kesîr, a.g.e., C. II, s. 129.

³⁹⁸ et-Tabâtabâî, a.g.e., C.I, s. 359.

³⁹⁹ İbn Kesîr, a.g.e., C. II, s. 129.

⁴⁰⁰ el-Hadid 57/27

⁴⁰¹ et-Tevbe 9/117

⁴⁰² Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. I, s. 181.

Dolayısıyla bunun manası şöyledir: “İşte bu özelliklere sahip olanlar için rahmet üzerine rahmet, şefkat üzerine şefkat vardır.”⁴⁰⁴

ab. Âlemin fiilleri

*“Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerle, sıra sıra (kanat çırparak uçan) kuşların Allah’ı tesbîh ettiğini görmez misin? Her biri duasını ve tesbîhini kesin olarak bilmektedir. Allah, onların yapmakta olduğu şeyleri hakkıyla bilendir.”*⁴⁰⁵

Göklerde bulunan melekler ve yerde bulunan insanlar ve cinlerin mü’minleri ve saf saf dizilen kuşlar Allah’ı anar.⁴⁰⁶ Mücâhid, namaz kılmak insana aittir,⁴⁰⁷ tesbîh getirmek de O’nun dışındaki yaratıkların özelliğidir, demiştir. Süfyân ise, kuşların rükû ve secdesi olmayan bir namazları olduğunu, onların kanat çırpmalarının namaz, seslerinin tesbîh⁴⁰⁸ olduğunu ifade etmiştir. el-Kuşeyrî (v.465/1072)’ye göre buradaki “salât” “tesbîh” manasındadır, te’kid için tekrarlanmıştır. Nitekim namaza bazen “tesbîh” adı da verilebilir.⁴⁰⁹ Buradaki salâtın, “dua” anlamında⁴¹⁰ olduğu da söylenmiştir. Mücâhid bu âyetin tefsirinde; diğer bazı bilgileri onlara ilham ettiği gibi duayı da ilham etmesi Yüce Allah için imkânsız değildir,⁴¹¹ demiştir.

ac. İnsanın fiilleri

İnsanın fiillerini “Dünyevî anlamları” ve “Uhrevî anlamları” olarak kategorize edip bu başlıklar altında incelemeye çalıştık:

1) Dünyevî anlamları

Bu başlık altında “slv/sly” köklerinin taşıdığı anlamlar çerçevesinde ilk olarak dünyevî özellik taşıdığını veya da Dünya da icra edildiğini düşündüğümüz “ateşte ısınmak”, “tapınmak” ve “dua etmek” kavramlarını incelemeye çalıştık:

⁴⁰³ el-Bursevî, a.g.e., C.II, s. 189.

⁴⁰⁴ en-Nesefî, a.g.e., C. I, s. 145.

⁴⁰⁵ en-Nûr 24/ 41

⁴⁰⁶ Mukâtil, a.g.e., C. III, s. 203; et-Taberî, a.g.e., C. XVII, s. 333.

⁴⁰⁷ et-Taberî, a.g.e., C. XVII, s. 333.

⁴⁰⁸ el-Kurtubî, a.g.e., C. XII, s. 286.

⁴⁰⁹ el-Kurtubî, a.g.e., C. XII, s. 287.

⁴¹⁰ en-Nesefî, a.g.e., C. II, s. 510; el-Bursevî, a.g.e., C. XVIII, s. 510; Bilmen, a.g.e., C. V, s. 2367.

⁴¹¹ et-Taberî, a.g.e., C. XVII, s. 333.

a) Ateşle ısınmak

إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنستُ نَارًا سَاتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبِيرٍ أَوْ آتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ⁴¹²

Hız. Mûsâ on yıllık süreyi tamamlayıp ailesi ile yola koyulunca geceleyin yolunu şaşırması, bir ateş görünce yolun nerede olduğuna dair bir haber veya ailesinin ısınması için ateşten bir parça getirmek istemişti.⁴¹³

b) Tapınmak

“Onların, Kâbe’nin yanında duaları ıslık çalıp el çırpıktan ibarettir. Öyle ise (ey müşrikler) inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı.”⁴¹⁴

Buradaki “salât”tan kastın “duaları” yahut; “namaz dedikleri” veyahut “onun yerine koydukları şey”⁴¹⁵ olduğu ifade edilmiştir. Nebî (s.a.v.) Mescid-i Haram’da namaz kıldığında, Müşriklerden Benî Abduddâr b. Kusay’dan iki kişi onun sağında duruyor ve muka’ adındaki kuşun ıslık çaldığı gibi ıslık çalıyorlardı. Böylece Nebî (s.a.v.)’yi namazında ve kırâatında şaşırtmak istiyorlardı.⁴¹⁶

İbn Abbâs’ın görüşüne göre ıslık çalıp el çırpma işi o müşrikler için bir tür ibadet⁴¹⁷ olmuş olur. Mücâhid ve Mukâtil’e göre ise el çırpma ve ıslık çalmak Hız. Peygamber’e eziyet vermek için yapıyordu. Buna göre ıslık çalıp el çırpma işi namaz cinsinden olan bir şey değildir.⁴¹⁸ İbn Arafe ve İbnü’l-Enbari; ıslık çalmak ve el çırpma işi “salât” yani “namaz” ve “dua” değildir. Fakat yüce Allah onların emroldukları namazın yerine ıslık çalıp, el çırtıklarını haber vermektedir,⁴¹⁹ demişlerdir.

c) Dua etmek

“Sabrederek ve namaz kılarak (Allah’tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah’a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.”⁴²⁰

⁴¹² en-Neml 27/7; vb. âyet için bkz: el-Kasas 28/29

⁴¹³ Mukâtil, a.g.e., C.III, s. 343; et-Taberî, a.g.e., C.XVIII, s. 241; Beyzâvi, a.g.e., C.IV, s. 176.

⁴¹⁴ el-Enfâl 8/35

⁴¹⁵ el-Beyzâvi, a.g.e., C. III, s. 58.

⁴¹⁶ Mukâtil, a.g.e., C. II, s. 114; el-Mâturîdî, a.g.e., C.II, s. 348.

⁴¹⁷ el-Kurtubî, a.g.e., C.I, s. 169.

⁴¹⁸ er-Râzî, a.g.e., C. XV, s. 164-165.

⁴¹⁹ İbn Kayyîm, İbn Kayyîm Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî ed-Dîmeşkî el-Hanbelî (v.751/1350), **Bedâiu’t-Tefsîr**, I-III, Dâru’l-İbni’l-Cevziyye, y.y.,1427, C. I, s. 445.

⁴²⁰ el-Bakara 2/45

Bir kısım âlime göre burada geçen “salât” şer’i hüviyetiyle bilinen namazdır.⁴²¹ Bir kısım âlime göre ise sözlükte bilinen anlamıyla “dua etmek”tir.⁴²² et-Taberi buradaki hitabın Yahudi bilginlerine olduğunu⁴²³ ifade eder.

*“De ki: “(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihâyet en güzel isimler O’nundur.” Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut.”*⁴²⁴

Hz. Âişe, Ebu Hureyre ve Mücâhid⁴²⁵ bu âyette yer alan “salât”ın ‘dua’ anlamında kullanıldığı görüşüne sahiptir.⁴²⁶

ca) Ta’zimde bulunmak

*“Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.”*⁴²⁷

el- Kurtubî, ümmetten salât” “ona dua ve onu ta’zim etmek” demektir,⁴²⁸ demiştir. Mevdûdî de âyetin tefsirinde şöyle der: “salât” kelimesi “alâ” eki ile kullanıldığında üç anlama gelir: 1-Birisine yönelmek, bir kimseye sevgiyle yaklaşmak ve onun üzerine eğilmek 2-Bir kimseyi yüceltmek 3-Bir kimse için dua etmek. Fakat bu kelimenin Allah için kullanıldığında üçüncü anlama gelmesi mümkün değildir. Çünkü Allah’ın bir kimse için dua etmesi anlamsızdır. Allah için sadece ilk iki anlamda kullanılabilir. Fakat, bu kelime melekler için olsun insanlar için olsun Allah’ın kulları için kullanıldığında her üç anlamda gelebilir. Sevgi, övgü ve dua anlamlarının üçünü de ihtiva eder. O halde mü’minlere “Allahumme salli ala Muhammed” (*Allahum! Muhamme’e rahmet buyur.*)⁴²⁹ emrinin verilmesi; “ Ona bağlanın, onu yüceltin, övün ve onun için dua edin.”⁴³⁰ anlamına gelir.

Mustafa İSLAMOĞLU ise salât kavramının es-sala’dan türediğini söyleyip, es-sala’yı da: İnsanı otururken dik tutan oyluklara veya ayaktaiken dik tutan omurgaya

⁴²¹ et-Taberî, a.g.e., C.I, s. 623.

⁴²² el-Kurtubî, a.g.e., C.II, s. 60; en-Neseffî, a.g.e., C.I, s. 86.

⁴²³ et-Taberî, a.g.e., C.I, s. 623.

⁴²⁴ el-İsrâ 17/ 110

⁴²⁵ er-Râzî, a.g.e., C. XXI, s. 72.

⁴²⁶ Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. V, s. 200.

⁴²⁷ el-Ahzâb 33/56

⁴²⁸ el-Kurtubî, a.g.e., C. XIV, s. 232.

⁴²⁹ el-Kurtubî, a.g.e., C.I, s.169.

⁴³⁰ Mevdûdî, a.g.e., C. IV, s. 451.

verilen isim,⁴³¹ olarak tanımlar. Bu tanımdan hareketle de el-Mâide sûresinin 12. âyetinin meâlinde salât ile ilgili şu notu düşer: “Salât, bu ve daha başka âyetlerde bir ritüel olmanın ötesinde Allah’a, peygamberine, dinine verilen desteği ve arka çıkmayı da içine alacak bir biçimde, tüm hayatı kuşatan bir bilinçlilik hâli olarak karşımıza çıkmaktadır.”⁴³² der. et-Tâhâ sûresinin 14. âyetinin meâlini: “*Gerçek şu ki Ben, evet Ben Allah’ım! Benden başka ilâh yoktur: artık sadece Bana kulluk et ve adımın anılıp şanımin yücelmesi için tüm destek ve çabanı seferber et.*” şeklinde vermiş, salât için de şu açıklamada bulunmuştur: “Salat’ın türetildiği kök anlam olan es-salâ, insanın baş kökünden kuyruk sokumuna kadar dik durmasını ve oturmasını sağlayan omurgasına veya oyluklarına verilen isimdir. Kur’an’da salât çokanlamlı bir kelimedir. Salât hem derinlik açısından oldukça zengin bir çağrışıma (“destek, yardım, yardım çağrısı, davet” gibi), hem de biri diğerinin içerisinde yer alan anlam katmanlarına (“dua, namaz, ibadet, dindarlık” gibi) sahiptir. *Ekim* emri “kalktı” anlamına gelen *kâme* kökünden türetilmiş geçişli bir fiildir ve “kaldır, istikamet ver, yükselt” lafzî anlamlarının yanında “dirilt, gücünü seferber et” gibi mecazi anlamlara da sahiptir. Adının yüceltilmesi emri Muhammed sûresinin 7. ve Âl-i İmran sûresinin 52. Âyetleri çerçevesinde anlaşılmalıdır. Zaten salât’ın sık kullanılan anlamlarından biri olan “namaz” da, Allah’ın adını yüceltmek için desteğini seferber edecek olan mü’minin Allah karşısındaki has ve esas duruşunu bu ‘omurga’ sayesinde gerçekleştirebilir. Sözün özü namaz: İnsanın Allah karşısındaki esas duruşudur.⁴³³ el-Ahzâb sûresinin 43. âyetinde geçen salât kavramını gene “destek olma” anlamını yükleyip, âyetin meâlini şöyle yapmıştır: “*O sizi melekleri eşliğinde üzerinize indirdiği (vahiyle) destekleyip dimdik ayakta tutar ki, bu sayede sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarırsın: zira O, mü’minler için sınırsız bir rahmet kaynağıdır.*”⁴³⁴

cb) Afv ve mağfiret dilemek

“*O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size merhamet eden; melekleri de sizin için bağışlanma dileyendir. Allah, mü’minlere çok merhamet edendir.*”⁴³⁵

⁴³¹ İslâmoğlu, Mustafa, **Hayat Kitabı Kur’an: Gereçeli Meal-Tefsir**, I-II, 12.bs. Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011, C. II, s. 835.

⁴³² İslâmoğlu, a.g.e., C. I, s. 193

⁴³³ İslâmoğlu, a.g.e., C. I, ss. 597-598.

⁴³⁴ İslâmoğlu, C. II, s. 834.

⁴³⁵ el-Ahzâb 33/ 43

Bu âyet ensar hakkında nazil olduğu⁴³⁶ söylenmiştir. İbn Abbâs'ın rivayetine göre; Yüce Allah'ın: “*Şüphesiz Allah ve melekleri peygambere salât ederler.*”⁴³⁷ buyuruğu nâzil olunca muhâcirler ve ensar: Ey Allah'ın Rasûlü, bu sana özeldir. Bizim bunda herhangi bir payımız yoktur, dediler. Bunun üzerine Yüce Allah bu âyeti kerimeyi indirmiştir.⁴³⁸

Allah'ın mü'min kuluna salât etmesi, ona rahmet buyurması ve ona bereketler vermesi, Meleklerin salâtı ise Mü'minlere dua etmeleri ve onlar için Allah'tan mağfaret dilemeleridir.⁴³⁹

*“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*⁴⁴⁰

Peygamber'in salâta bulunması; “dua etmesi”, “af dilemesi”,⁴⁴¹ “şefkatte bulunması”, “terahhum .” dur.⁴⁴² et-Tevbe sûresi 102. âyette Tebük gazvesinden geri kalanlardan bahsedilmektedir.⁴⁴³ Bu âyette de Peygamber'in onlar için “istiğfar etme”si ona emredilip bunun onlar için bir sükûnet, itminan⁴⁴⁴ olduğu bildirilmektedir.

Bazı âlimler kendisine dua edilenlerin sayısı gözetilerek⁴⁴⁵ “صلواتك” duaların” şeklinde çoğul, bazıları ise “صلواتك” şeklinde tekil okumuşlardır.⁴⁴⁶ Bir yoruma göre tekil olarak “salât” kelimesi, çoğul olan “salavât” kelimesinden mana itibarı ile daha kuşatıcıdır. Çünkü cins manasını taşımaktadır.⁴⁴⁷ Ebu Ubeyde de tekil olarak “salâteke” şeklinde okunmasının daha üstün olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁸

cc) Hayr ve bereket dilemek

“Bedevilerden kimileri de vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır. Harcayacaklarını, Allah katında yakınlığa ve Peygamberin dualarını almağa vesile

⁴³⁶ Mukâtil, a.g.e., C. III, s. 499.

⁴³⁷ el-Ahzâb 33/56

⁴³⁸ el-Kurtubî, a.g.e., C. XIV, s. 198.

⁴³⁹ el-Kurtubî, a.e., C. XIV, s. a.y.

⁴⁴⁰ et-Tevbe 9/103

⁴⁴¹ el-Beyzâvî, a.g.e., C. III, s. 96; Ebû's-Suûd, a.g.e., C. IV, s. 99.

⁴⁴² en-Nesefî, a.g.e., C. I, s. 707

⁴⁴³ Mukâtil, a.g.e., C. II, s. 193; et-Taberî, a.g.e., C. XI, s. 651.

⁴⁴⁴ Mukâtil, a.e., C. II, s. 194; et-Taberî, a.g.e., C. XI, s. 654.

⁴⁴⁵ el-Beyzâvî, a.g.e., C. III, s. 96; Ebû's-Suûd, a.g.e., C. IV, s. 99.

⁴⁴⁶ İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 276.

⁴⁴⁷ en-Nesefî, a.g.e., C. I, s. 707.

⁴⁴⁸ er-Râzî, a.g.e., C. XVI, ss. 184-185.

sayarlar. Bilesiniz ki bu, (Allah katında) onlar için yakınlıktır. Allah onları rahmetine sokacaktır. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁴⁴⁹

Peygamber’in “salât”ı, kendileri hakkındaki “hayır duaları”,⁴⁵⁰ demektir. Bazı mü’minler cihad ve zekât konusundaki infâklarını, harcamalarını, Allah katında ona yakın olma sebebi ve Allah Rasûlünün de duasını alma nedeni kılarlardı.⁴⁵¹ Zira Hz. Peygamber tasaddukta bulunanlara hayır ve bereket duasında bulunur onlara istiğfar ederdi.⁴⁵² İbn Kayyîm (v.751/1350) de salâtın iki asli anlamından birisinin dua ve tebrik⁴⁵³ olduğunu belirtir.

d) Kırâat

“De ki: “(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihâyet en güzel isimler O’nundur.” Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut.”⁴⁵⁴

Yüce Allah burada “namazı” “kırâat”⁴⁵⁵ olarak ifade etmiştir. Nitekim: “Sabah namazında. Çünkü sabah namazı tanık olunandır.”⁴⁵⁶ buyruğundada namazı, “Kur’ân”olarak zikretmektedir. Çünkü bunların her biri, diğeri ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Zira namaz hem Kur’ân kırâatini, hem rükû ve hem de sücûd’u kapsamaktadır. Kur’ân okumak namazın parçalarından birisidir. Yüce Allah da Arapların mecâzî ifadelerdeki adetine uygun olarak geneli, cüz’ünü zikrederek, cüz’ü de genelini zikrederek ifade etmiştir. Bu Arap dilinde çokça kullanılan bir edebî sanattır.⁴⁵⁷

İbn Abbâs,⁴⁵⁸ el-Hasan ve er-Râzî⁴⁵⁹ açıktan namaz kılarken onu güzelleştirmek suretiyle, gizliden namaz kılarken de onu gelişi güzel kılmak suretiyle kıldığın namazında “riyakârlık yapma!”⁴⁶⁰ şeklinde âyeti tefsir etmişlerdir.

⁴⁴⁹ et-Tevbe 9/99

⁴⁵⁰ el- Cezâirî, a.g.e., C. II, s. 417.

⁴⁵¹ en-Nesefî, a.g.e., C. I, s. 704.

⁴⁵² en-Nesefî, a.g.e., C. I, s. a.y.; Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. IV, s. 96.

⁴⁵³ İbn Kayyîm, a.g.e., C. II, s. 21.

⁴⁵⁴ el-İsrâ 17/ 110

⁴⁵⁵ Mukâtil, a.g.e., C. II, s. 556; el-Kurtubî, a.g.e., C. III, s. 343; el-Bursevi, a.g.e., C.I, s. 62.

⁴⁵⁶ el-İsra 17/78

⁴⁵⁷ er-Râzî, a.g.e., C. XXI, s. 72; el-Kurtubî, a.g.e., C. X, s. 344.

⁴⁵⁸ el-Kurtubî, a.g.e., C. X, s. 344.

⁴⁵⁹ er-Râzî, a.g.e., C. XXI, s. 72.

⁴⁶⁰ el-Kurtubî, a.g.e., C. X, s. 344.

Burada namazın⁴⁶¹ ‘dua’ anlamında kullanıldığını düşünenler de vardır. ⁴⁶² Bir rivayete göre, Hz. Âişe (r.anha) Yüce Allah’ın “*Namazında sesini ne pek yükselt, ne de pek kıs*” buyruğu hakkında: Bu buyruk “dua” hakkında inmiştir, demiştir. Hz. Âişe, Ebu Hureyre ve Mücâhid bu görüşe sahiptir.⁴⁶³ Bu doğrultuda bazı âlimler bu âyetin; “*Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin.*”⁴⁶⁴ âyetiyle nesh edildiğini söylemektedirler.⁴⁶⁵

Bu âyetin nüzûl sebebine dair ise beş ayrı görüş zikredilmiştir. İbn Abbâs’dan gelen rivayete göre; bu âyet-i kerîme Rasûlullah (s.a.v) Mekke’de gizli tebliğde bulunurken inmiştir. Hz. Peygamber ahabî ile namaz kıldığında yüksek sesle Kur’ân okurdu. Müşrikler bunu işitince Kur’ân’a, onu indirene, onu getirene sövüyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah: “*Namazında sesini ne pek yükselt*” ki, müşrikler senin kırâatını işitmesinler. “Ne de” ahabînin işitmeyecek kadar “pek kıs”. Onlara okuduğun Kur’ân’ı işittir. Yani; ikisinin ortası bir yol tutmasını⁴⁶⁶ emretmiştir.

e) Din

“*Dediler ki: Ey Şu’ayb! Babalarımızın taptığını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor. Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında bir adamsın.*”⁴⁶⁷

Namazın mı buyruğu *أ صلواتك* “namazların mı?” şeklinde çoğul olarak da okunmuştur.⁴⁶⁸ er-Râzî bu âyette geçen salât lafzı ile ilgili iki görüş olduğunu söyler. Birinci görüşe göre bundan maksad Hz. Şuayb’ın “dini ve imanı”dır. Bu kelime ile “bunu sana dinin mi emrediyor?” manası kastedilmiştir. Zira namaz dinin şiarını gösterir. Böylece onlar namazı dinden kinâyeye olarak zikretmişlerdir.⁴⁶⁹ Yahut da namaz asıl olarak “ittibâ edip uymak” manasındadır. “Musallî’nin “önde koşan atı takip eden at” manasından alınmış olması da bunu gösterir. Çünkü o atın başı öndeki atın iki uyluğu (iki “salv”)i hizasındadır.

⁴⁶¹ el-Kuşeyrî, a.g.e., C. III, s. 361.

⁴⁶² Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. V, s. 200.

⁴⁶³ er-Râzî, a.g.e., C. XXI, s. 72.

⁴⁶⁴ el-A’râf 7/55

⁴⁶⁵ Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. V, s. 200.

⁴⁶⁶ el-Kurtubî, a.g.e., C. III, s. 343; er-Râzî, a.g.e., C. XXI, s. 71.

⁴⁶⁷ el-Hûd 11/87

⁴⁶⁸ el-Mâturîdî; a.g.e., C. II, s. 546; el-Kurtubî, a.g.e., C. IX, s. 87; İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 461.

⁴⁶⁹ el-Mâturîdî; er-Râzî, a.g.e., C. XVIII, s. 44; Bilmen, a.g.e., C. III, s. 1509.

Diğer görüşe göre bununla bildiğimiz o “hususî namaz ibadeti” kastedilmiştir. Onun fahşâ ve münkerden nehyettiği gibi mecâzen emretmesi de caiz görülmüştür.⁴⁷⁰ Rivayet edildiğine göre Şu’ayb (a.s.) çokça namaz kılardı. Kavmi onu namaz kılariken gördüklerinde birbirlerine göz işareti yapıp onunla eğlenir ve gülüşürlerdi. Dolayısıyla onlar “Bunu sana namazın mı emrediyor?” diyerek onunla alay etmek istemişlerdir.⁴⁷¹ Şu’ayb Aleyhisselam’ın kavmi de onun tevhid inancına, hukuk ve ahlaka ilişkin bildirimlerini doğrudan doğruya red ve inkâr edemedikleri için, özellikle dolaylı yoldan değersiz göstermek üzere bütün bunları onun kıldığı namaza bağlayarak, geçersiz ve değersiz göstermeye çalışıyorlar, onun Peygamberliğiyle alay etmek üzere namazıyla alay ediyorlardı.⁴⁷² Hasan el-Basrî de bundan kastın namaz olduğunu ifade ederek şöyle demiştir: “Evet vallahi ona babalarının taptıklarını terk etmeyi namazı emrediyordu.”⁴⁷³

es-Süfyan, el-A’meş’ten naklettiğine göre burada ki namaz “ okumak”⁴⁷⁴ yani; “kırâat”,⁴⁷⁵ “İlâhî Kitab”⁴⁷⁶dır. “Senin okudukların mı sana bunları emretmektedir?”⁴⁷⁷ demektir.

2) Uhrevî anlamı

تَضَلَّى نَارًا حَامِيَةً

“ Kızgın ateşe girerler.”⁴⁷⁸

Âyet-i Kerîm’de “küfür ehlinden bahsedilmiş ve onlar için “ son derece ısınmış kızgın bir ateşe girerler” buyrulmuştur.⁴⁷⁹

el-İnşikâk sûresi 10. âyetinde Kitabı arkalarından verilenler den bahsedilmektedir. Daha sonra gelen 12. âyet ⁴⁸⁰ وَيَضَلَّى سَعِيرًا “ateşe girmek” “ateşe boylamak” vb. anlamları

⁴⁷⁰ ez-Zemahşerî, a.g.e., C.I, s. 494; en-Nesefî, a.g.e., C. II, s. 78.

⁴⁷¹ er-Râzî, a.g.e., C. XVIII, s. 44; el-Kurtubî, a.g.e., C. IX, s. 87; İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 461; Bilmen, a.g.e., C. III, s. 1509.

⁴⁷² Yazır, a.g.e., C. IV, s. 561.

⁴⁷³ İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 461.

⁴⁷⁴ el-Kurtubî, a.g.e., C. IX, s. 87; İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 461.

⁴⁷⁵ et-Taberî, a.g.e., C. XII, s. 547.

⁴⁷⁶ İbn Kesîr, a.g.e., C. VII, s. 461.

⁴⁷⁷ el-Kurtubî, a.g.e., C. IX, s. 87.

⁴⁷⁸ el-Gâşiye 88/4; vb. anlamda gelen âyetler için bkz: el-İsrâ 17/ 18; el-Leyl 92/15; en-Nisâ 4/10-30-56-115; es-Sâd 38/56; el-İnfitâr 82/15; el-İbrahim 14/29; el-Yâsîn 36/64; et-Tûr 52/16; el-Müddesir 74/26; el-Hâkka 69/31

⁴⁷⁹ et-Taberî, a.g.e., C.XXIV, ss. 327-329.

⁴⁸⁰ el-İnşikâk 84/ 12

ihativa etmektedir.⁴⁸¹ ⁴⁸² الَّذِي يَضَلَّى النَّارَ الْكُبْرَى el-A'lâ 11. âyette en bedbaht olan olarak nitelendirilen kâfirdir. Cehennem ateşine girer,⁴⁸³ denmiştir. ⁴⁸⁴ سَيَضَلَّى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ el-Mesed sûresinin 1. âyetinde Ebu Leheb'den bahsedilmektedir.

el-İbrahim sûresinin 28. âyetinde “Allah’ın nimetini küfre değiştirenler” den bahsedilmekte ve bunların Kureyş kâfirleri⁴⁸⁵ olduğu ifade edilmektedir. el-Mücâdele 58/8 Yahudilerle Münâfiklar hakkında olduğu kaydedilmiştir. Müslümanlar hakkında olduğu da söylenmiştir.⁴⁸⁶ Yahudilerin kendi aralarında fısıldaşmaları, Hz. Muhammed’i farklı bir selamlamayla selamlayıp Allah’tan azabı beklemelerinin ardından nâzil olmuştur.⁴⁸⁷

- *Cehenneme atılma*

ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا⁴⁸⁸

- *Cehenneme giren/ cehennemlik*

“Sonra onlar muhakkak cehenneme gireceklerdir.”⁴⁸⁹

Bir önceki âyetlerde din gününü yalanlayanlardan bahsedilmektedir. “Ateşe girecek”, “yakılacaklar”,⁴⁹⁰ “onun sıcağını çekecekler.”⁴⁹¹ denmektedir.

b. Fiilin mahalleri

Fiilin mahallinden kastımız hem Müslümanlar için ve Ehl-i kitab için mahiyetini tam olarak bilemediğimiz “salât” ibadetinin mekânıdır. Bu anlamda yer alan âyetleri aşağıda incelemeye çalıştık.

ba. Namazgâh

“Hani, biz Kâbe’yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim’den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail’e şöyle emretmiştik:

⁴⁸¹ el-Kurtubî, a.g.e., C.XIX, s. 273.

⁴⁸² el-A'lâ 87/ 12

⁴⁸³ el-Beyzâvî, a.g.e., C.V, s. 306.

⁴⁸⁴ el-Mesed 111/ 3

⁴⁸⁵ et-Taberî, a.g.e., C. XIII, s. 668.

⁴⁸⁶ el-Kurtubî, a.g.e., C.XVII, s. 291.

⁴⁸⁷ et-Taberî, a.g.e., C.XXII, s. 471.

⁴⁸⁸ el-Meryem 19/70

⁴⁸⁹ el-Mütaffifîn 83/16; es- Sâd 38/59

⁴⁹⁰ et-Taberî, a.g.e., C.XXIV, s. 206.

⁴⁹¹ el-Beyzâvî, a.g.e., C.V, s. 295.

*“Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe’yi) tertemiz tutun.”*⁴⁹²

“Musallâ” kelimesi salât’ın ismi mekânı⁴⁹³ olduğu bilinmekle birlikte Makâm-ı İbrahim’de ‘musallâ edinme’ ile kastedilenin ne olduğuna dair farklı görüşler ileri sürülmüştür.⁴⁹⁴ Mücâhid’e göre⁴⁹⁵ “musallâ”nın anlamı “dua edilen yer”,⁴⁹⁶ Katâde’ye göre ise “namaz kılınan yer”,⁴⁹⁷ İbn Fâris’e göre “içinde namaz kılınan ev”,⁴⁹⁸ el-Hasan’ e göre “imamın yanında durduğu kible”,⁴⁹⁹ bazılarına göre ise “namaz” veya da “iki rekât tavaf namazı kılmak”tır. Zira sahabeden Câbir’in rivayetine göre, Peygamber (s.a.v) tavaftan çıkınca, Makam-ı İbrahim’e yöneldi ve Makam’ın arkasında iki rekât namaz kıldıktan sonra “sizde makam-ı İbrahim’de kendinize bir namaz yeri edinin” âyetini okudu.⁵⁰⁰ Mukâtil de “ orada namaz kılın!” şeklinde tefsir etmiştir.⁵⁰¹ Muhakkık ulemaya göre de kastedilen “İnsanların orada namaz kılmaları”dır. Çünkü “salât” lafzı mutlak olarak zikredildiğinde, rükû ve secdesiyle farz kılınmış olan namaz akla gelir. Bir şehrin musallâsı da “bayram namazlarının kılındığı yer”dir. Hz. Peygamber’in bu âyeti okuduktan sonra da bu makamda namaz kılmış olması buna delalet eder. Bundan dolayı bu kelimeyi “bildiğimiz namaz” manasına hamletmek daha evlâdır.⁵⁰²

bb. Havra

*“Onlar, haksız yere, sırf, “Rabbimiz Allah’tır demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah’ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah’ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah, kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah, çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.”*⁵⁰³

⁴⁹² el-Bakara 2/ 125

⁴⁹³ et-Tabâtabâi, a.g.e., C. I, s. 276.

⁴⁹⁴ et-Taberî, a.g.e., C.II, s. 529; Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. I, s. 157.

⁴⁹⁵ el-Kurtubî, a.g.e., C.II, s. 113; en-Nesefî, a.g.e., C. I, s. 128; el-Cezâirî, a.g.e., C.I, s. 112.

⁴⁹⁶ ez-Zemahşerî, a.g.e., C.I, s. 95; el-Kurtubî, a.g.e., C.II, s. 113; en-Nesefî, a.g.e., C. I, s. 128; el-Cezâirî, a.g.e., C.I, s. 112.

⁴⁹⁷ el-Kurtubî, a.g.e., C.II, s. 113; el-Cezâirî, a.g.e., C.I, s. 112.

⁴⁹⁸ el-Kurtubi, ag.e., C.I, s. 169.

⁴⁹⁹ er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 54; el-Kurtubî, a.g.e., C.II, s. 113.

⁵⁰⁰ Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. I, s. 157.

⁵⁰¹ Mukâtil, a.g.e., C. I, s. 138.

⁵⁰² er-Râzî, a.g.e., C. IV, s. 54.

⁵⁰³ el-Hac 22/40

İbranice’de bu kelime صلوتا şeklinde gelir,⁵⁰⁴ kelimenin tekili “salusa”dır.⁵⁰⁵ Bunlara “salûtâ” adı verilir ve Arapça’ya uydurularak “salavât” diye kullanılmıştır.⁵⁰⁶ Bu kelimedede İbn Atiyye’nin söz konusu ettiği şekilde dokuz ayrı kırâat vardır. en-Nehhâs’ın naklettiğine göre de Âsım el-Cahderî bu kelimeyi صلوب diye okumuştur. ed-Dahhak’tan da üç noktalı peltek “se” ile صلوث diye okuduğu rivayet edilmiştir. Buna göre bu kelime de on iki kırâat söz konusu olmaktadır.⁵⁰⁷

"صلوات" kelimesi⁵⁰⁸ ile kastedilenin ne olduğu konusunda farklı görüşler serdedilmiştir. İkrime, Dahhâk, Katâde⁵⁰⁹ Zeccâc ve Hasan⁵¹⁰’e göre bunlar Yahudilerin kiliseleridir,⁵¹¹ “havralar”ıdır.⁵¹² Bunlara salavât denilmesi ise içinde namaz kılınmasındandır.⁵¹³ el-Bursevî’ye göre de “salavât” Musâ’nın (a.s.) şeriatindeki günlerde Yahudilerin ibadette buldukları yerdir. Kâşifi de orada namaz kılındığı için Rahiplerin manastırın, Hıristiyanların kilisesinin ve Yahudilerin havrasının, “salavât” diye isimlendirildiğini belirtmiştir.⁵¹⁴ Kutrub’a göre salavât “küçük manastırlar” demektir, bunun tekilinin kullanıldığı işitilmiş değildir.⁵¹⁵ Katâde’den gelen bir başka rivayete⁵¹⁶ ve Ebu Ubeyde’ye göre “salavât” kelimesi “ Hıristiyanların çöllerde yolculuklarında dua ve ibadet etmek için yaptıkları binaların adı”, İbn Ebi Necih’in naklettiğine göre Mücâhid’in görüşü salavât “kitap ehline ve Müslümanlara ait yollarda bulunan mescitler,”⁵¹⁷ İbn Abbâs’a göre “kiliseler” demektir.⁵¹⁸ Bir rivayette Süddi’nin, İbn Abbâs’tan naklettiğine göre bunlar Hıristiyanların kiliseleri,⁵¹⁹ Ebu’l-Âliye’ye göre “sabiîlerin mabetleri”,⁵²⁰ İbn

⁵⁰⁴ ez-Zemaşerî, a.g.e., C.I, s. 697;er-Râzî, a.g.e., C. XXIII, s. 41; el-Kurtubî, a.g.e., C. XII, s. 71; İbn Kesîr, a.g.e., C.X, s. 76.

⁵⁰⁵ el- Cezâirî, a.g.e., C. III, s. 487.

⁵⁰⁶ ez-Zemaşerî, a.g.e., C.I, s. 697; el-Kurtubî, a.e., C. XII, s. 71; el-Beyzavî, a.g.e., C. IV, s. 73; İbn Kesîr, a.e., C.X, s. 76; Yazır, a.g.e., C. V, s. 492.

⁵⁰⁷ el-Kurtubî, a.e., C. XII, s. 71; İbn Kesîr, a.g.e., C.X, s. 76.

⁵⁰⁸ er-Râzî, a.e., C. XXIII, s. 41; el-Kurtubî, a.e., C. XII, s. 71; Yazır, a.g.e., C. V, s. 492.

⁵⁰⁹ el-Kurtubî, a.e., C. XII, s. 71; İbn Kesîr, a.e., C.X, s. 76; İbn Kayyîm, a.e., C. III, s. 92.

⁵¹⁰ er-Râzî, a.e., C. XXIII, s. 41; el-Kurtubî, a.e., C. XII, s. 71.

⁵¹¹ el-Mâturîdî, a.g.e., C. III, s. 376; er-Râzî, a.g.e., C. XXIII, s. 41; el-Kurtubî, a.g.e., C. XII, s. 71; İbn Kesîr, a.g.e., C. X, s. 76; Yazır, a.g.e., C. V, s. 492; Ebû’s-Suûd, a.g.e., C.VI, s. 109.

⁵¹² Mukâtil, a.g.e., C.III, s. 129; et-Taberî, a.g.e., C. XVI, s. 586.

⁵¹³ el-Beyzâvî, a.g.e., C. IV, s. 73; Yazır, a.g.e., C. V, s. 492.

⁵¹⁴ el-Bursevî, a.g.e., C. XVII, s. 536.

⁵¹⁵ el-Kurtubî, a.g.e., C. XII, s. 72.

⁵¹⁶ er-Râzî, a.e., C. XXIII, s. 41.

⁵¹⁷ İbn Kesîr, a.e., C. X, s. 76.

⁵¹⁸ el-Kurtubî, a.e., C. XII, s. 71; İbn Kesîr, a.e., C.X, s. 76.

⁵¹⁹ İbn Kesîr, a.e., C. X, s. a.y.

Zeyd'e göre, "Müslümanların kıldıkları namazlar"dır. Düşman onların üzerine baskın yapacak olursa, namazları kesilir ve mescidler yıkılır. Buna göre salavât hakkında "yıkılma" kelimesi, artık kılınmaları imkânsız hale getirileceği anlamında istiâre olarak kullanılmıştır. Yahut da bu ifadeyle salavât (namaz kılma) yerlerini kastetmiş ve muzafi hazfetmiş de olabilir.⁵²¹ Hasîf'in kanaatine göre bu isimlerden maksat, ümmetlerin ibadet ettikleri yerlerin kısımlarına işaret etmektir. Manastırlar (es-sevâmi') rahiplere, kiliseler (el-bî'a) Hıristiyanlara, havralar (es-salavât) Yahudilere, mescidler de Müslümanlara aittir.⁵²²

Hasan el-Basrî'den bu konuda iki farklı görüş aktarılmıştır. Bir rivayete göre O'nun salavât'ın yıkılmasından anladığı, "namazların terk edilmesi"dir.⁵²³ Bir başka rivayete göre Hasan el-Basri bilinen ibadethane olarak anlamış; ifadeler farklı olsa da bütün bu mekânlar ile mü'minlerin ibadethaneleri kastedilmiştir, demiştir. Şâyet böyle bir def etme olmasaydı, namaz diye bir şey kalmaz ve mescidlerde harap olurdu.⁵²⁴ Bu âyet Allah Teâlâ, İslâm Devleti ile anlaşma içinde olan ve cizye ödeyen gayr-ı Müslîm vatandaşlarının mabetlerini mü'minler vasıtası ile korur anlamındadır. İbn Kayyîm de Hasan el-Basrî'yi teyit ederek, âyetin kelimelerinin gösterdiği mana böyledir, der.⁵²⁵

İbn Abbâs, ez-Zeccâc'a göre; yıkma işi hakikat anlamında kullanılmıştır.⁵²⁶ el-Ezherî⁵²⁷ ve ez-Zeccâc bu âyetle ilgili olarak şöyle demişlerdir: "Allah insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla defetmeseydi her peygamberin şeriatı gereği namaz kıldığı mekân yıkılırdı. Yani yaşadığı çağda Hz. Mûsâ'nın şeriatı gereği namaz kılmakta olduğu havralar, hayatta olduğu zaman diliminde Hz. İsa'nın şeriatı gereği namaz kıldığı kilise ve manastırlar, Hz. Peygamberin çağında ise mescidler yıkılırdı."⁵²⁸

Salavâtı Müslümanların namazı manasına tevîl edenlere göre bununla neyin kastedildiği konusunda da farklı yorumlar vardır:

⁵²⁰ El-Mâturîdî, a.g.e., C. III, s. 376; el-Kurtubî, a.e., C. XII, s. 71; İbn Kesîr, a.e., C.X, s. 76.

⁵²¹ el-Kurtubî, a.e., C. XII, s. 71.

⁵²² el-Kurtubî, a.e., C. XII, s. 72.

⁵²³ el-Kurtubî, a.e., C. XII, s. a.y.

⁵²⁴ er-Râzî, a.g.e., C. XXIII, s. 41

⁵²⁵ İbn Kayyîm, a.g.e., C. II, s. 217

⁵²⁶ el-Kurtubî, a.g.e., C. XII, s. 72

⁵²⁷ İbn Kayyîm, a.g.e., C. II, s. 217

⁵²⁸ er-Râzî, a.g.e., C. XXIII, s. 41

1- Namazın yerle bir edilmesiyle onun ibtal edilmesi ve onu kılanların yok edilmesi kastedilmiştir.

2- Bilakis bununla, namaz kılınan yerler kastedilmiştir. Çünkü namaz kılınan yerler yıkılabilir. Bu tıpkı, ehli ve içindekiler murad edilerek “beldeye sor”⁵²⁹ denilmiş olması gibidir.⁵³⁰

3- Âyette bahsedilenlerin ekserisi, yıkılması mümkün olan şeylerden olduğu için, bu ifadeye yıkılamayanların da ilave edilmesi caiz olmuştur.⁵³¹

İbn Zeyd’e göre de âyette “salevât” kelimesi ile düşman istilası durumunda kesintiye uğrayan Müslümanların namazı kastedilmiştir.⁵³² Ebu Ubeyde (v.210)’ye göre ise “salavât kelimesi ile “mevâdiu’s-Salavât” yani “namaz kılınan yerler”, mescidler kastedilmiştir.⁵³³

Yukarıda verilen bilgileri şu şekilde tabloda özetleyebiliriz:

“s-l-v/ s-l-y” Maddesi	Sûre ve âyetleri	Nüzul yeri	Anlamları
صلى	Kıyâme 75/41, A’lâ 87/ 15, Alak 96/ 10	Kıyâme, A’lâ, Alak / Mekke	“Namaz kılmak”, “dua etmek”,
تُصَلِّيَ يَصَلُّوا يَصَلُّونَ	Tevbe 9/ 84, Nisâ 4/ 102 (2), Ahzâb 33/ 56-43, Âl-i İmrân 3/39,	Tevbe, Nisâ, Ahzâb, Âl-i İmrân / Medine	“istiğfar dilemek”, “ta’zim etmek”, “rahmet etmek”,
صَلَّى صَلَّى	Tevbe 9/ 103, Kevser 108/2	Tevbe/Medine, Kevser /Mekke	“hayır dilemek”, “bereket” “dilemek”, “tesbîh etmek”.
تَصَلَّى نَصَلَّى يَصَلُّونَ يَصَلُّونَهَا	Ğâşiye 88/4, İnşikâk 84/ 12, A’lâ 87/22, Tebbet 111/3, İsrâ 17/18, Leyl 92/15, Nisâ 4/10, İbrahim 14/29, Sâd 38/56, Mücâdele 58/8, İnfitât 82/15	Ğâşiye, İnşikâk, A’lâ, Tebbet, İsrâ, Leyl, İbrahim, Sâd, İnfitât / Mekke; Nisâ, Mücâdele/ Medine	“Ateşe atmak”, “ateşe girmek”, “cehenneme atmak”.
اصْلَوْهَا صَلَّوْهُ	Yasîn 64/36, Tûr 52/16, Hâkka 69/ 31	Yasîn, Tûr, Hâkka/ Mekke	
أَصْلَيْهِ نُصَلِّيهِ نُصَلِّوهُمْ	Müddesir 74/ 62, Nisâ 4/30-56-115,	Müddesir/Mekke Nisâ/ Medine	
تَصْطَلُونَ	Neml 27/7, Kasas 28/ 29	Neml, Kasas/Mekke	“Isınmak”.
الصَّلَاةُ صَلَاتِكَ صَلَاتِهِمْ صَلَاتِي	Bakara 2/ 3-43-45-83-110-153-177-238-277, Nisâ 4/43-77-101-102-103 (3)-142-162, Mâide 5/ 162-6-12-55-58-91-106, Enâm 6/ 72-92-162, Â’raf 7/ 170, Enfâl18/3-35, Tevbe 9/ 5-11-	Bakara, Nisâ, Enfâl, Tevbe, Nûr, Ahzâb, Mücâdele Cuma, Beyyine / Medine, Enâm, Â’raf, Yûnus, Hûd, Râd İbrahim, İsrâ Meryem, Tâhâ,	“Namaz”, “dua”, “din”, “kırâat”, “tapınma”

⁵²⁹ el-Yûsuf 12/82

⁵³⁰ er-Râzî, a.g.e., C. XXIII, s. 41

⁵³¹ er-Râzî, a.e., C. XXIII, s. 42

⁵³² İbn Kayyîm, a.g.e., C. II, s. 217

⁵³³ İbn Kayyîm, a.e., C. II, s. 218

	18-54-71-103, Yûnus 10/87, Hûd 11/ 114-87, Râd 13/22, İbrahim 14/ 31-37-40, İsrâ 17/ 78-110, Meryem 19/ 31-55-59, Tâhâ 20/ 14-132, Enbiya 21/ 73, Hacc 22/ 35-41-78, Nûr 24/ 37-41-56-58(2), Neml 27/ 3, Ankebût 29/ 45(2), Rûm 30/31, Lokmân 31/ 4-17, Ahzâb 33/33, Fâtır 35/ 18-29, Şûrâ 42/38, Mücâdele 58/ 13, Cuma 62/ 9-10, Müzzemil 73/ 20, Beyyine 98/5, Mü'minûn 23/2, Meâric 70/23-34, Mâûn 107/ 5	Enbiya, Hacc Mü'minûn, Neml Ankebût Rûm Lokmân, Fâtır, Şûrâ, Meâric, Müzzemil, Mâûn 107/ Mekke	
صلوات_صلواتهم	Bakara 2/157-238, Tevbe 9/99, Hacc 22/ 40, Mü'minûn 23/ 9.	Bakara, Tevbe / Medine, Hacc Mü'minûn / Mekke	“Namazlar”, “rahmet”, “dualar”, “havra”.
المصلين	Meâric 70/ 22, Müddesir 74/43, Mâûn 107/4	Meâric, Müddesir Mâûn / Mekke	“Namaz kılan”.
صالح_صالوا	Sâffât 37/ 16, Sâd 38/ 59	Sâffât, Sâd/ Mekke	“Ateşe giren”, “cehennemlik”.
صليا_تصلية	Meryem 19/ 70, Vâkıa 56/ 99	Meryem, Vâkıa/ Mekke	“Ateşe girmek”, “ateşe atmak”.
مصلی	Bakara 2/ 125	Bakara 2/ Medine	“Namazgâh”.

II. KUR'ÂN'DA “SALÂT” KAVRAMININ TAHLİLİ

“Kur'ân'da “Salât” Kavramının Tahlili Bölümü”nde ilk olarak kavramımızı “Öznesi ve Nesnesine Göre” ikinci olarak da “Yüklemine Göre” ele alınmış ve bütün yönleriyle sunulmaya çalışılmıştır. “Öznesi ve Nesnesi Bölümü”; “Allah'ın “salât”ı, Meleklerin “salât”ı, Peygamber'in “salât”ı, Mü'minlerin “salât”ı, Ehl-i Kitab'ın “salât”ı, Müşriklerin “salât”ı, Münâfıkların “salât”ı ve Diğer canlıların “salât”ı olarak gruplara ayrılarak; “Yüklemine Göre “Salât” Kavramı Bölümü”nde ise kavramın “somut fiiller/amelî filer” alanı, bizzat salât ile ilgili kavramlar, salât ile kurulan mecâz-ı mürseller ve salâtın soyut/nazarî fiiller alanı incelenmeye çalışılmıştır.

A. ÖZNESİNE VE NESNESİNE GÖRE “SALÂT” KAVRAMI

Bu başlık altında Allah'ın “salât”ı, Meleklerin “salât”ı, Peygamber'in “salât”ı, Mü'minlerin “salât”ı, Ehl-i Kitab'ın “salât”ı, Müşriklerin “salât”ı, Münâfıkların “salât”ı ve Diğer canlıların “salât”ı olarak gruplara ayrılarak kendi içinde ele alınmaya çalışılmıştır.

1. Allah'ın "Salât"ı

"Salât" kavramının geçtiği âyetlerde Allah Teâlâ'nın Peygamber'ine ve mü'min kullarına "salât" ettiğini görmekteyiz. Aşağıdaki grublandırmamızda Allah'ın Peygamber'ine ve mü'minlere salât etmesinden muradın ne olduğunu işlemeye çalıştık.

a. Allah'ın peygamber'ine "salât"ı

*"Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin."*⁵³⁴

Yüce Allah'ın Rasûlüne salât etmesinden neyin kastedildiği konusunda farklı görüşler ifade edilmiştir. Bundan maksat bir görüşe göre, meleklerin nezdinde onu "övmesi"dir.⁵³⁵ Bu âyet Allah'ın kullarına, kulu ve Nebisinin kendi nezdinde mele-i âlâ'daki konumunu, mukarreb melekleri yanında ondan övgüyle söz ettiğini, meleklerin de ona salavât getirdiklerini, haber vermektir. Sonra yüce Allah alt âlem de yaşayanlara, ona salât ve selâm getirmelerini emretmektedir. Böylelikle hem üst âlemde bulunanların, hem alt âlemde bulunanların Peygambere övgüleri bir arada bulunmuş olmaktadır.⁵³⁶ Süfyan es-Sevrî'ye göre Rabbin salâtı "rahmet",⁵³⁷ meleklerin salâtı ise "merhamet dilemek"tir.⁵³⁸ İbn Abbâs'a göre Allah'ın Peygambere "rahmet etmesi", meleklerin de ona "dua etmeleri" demektir.⁵³⁹ İbn Abbâs'tan⁵⁴⁰ gelen başka bir rivayete göre Allah ve meleklerin Peygamberi "tebrik etmeleri", demektir.⁵⁴¹ Bir başka görüşe göre Allah'ın nebiye salâtı: mağfirette bulunması,⁵⁴² demektir.

Rivayet olunduğuna göre ona ey Allah'ın Rasûlü Alah'ın: "*Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ederler*" buyruğu hakkında ne dersin?" diye sorulmuş, Peygamber (s.a.v.) de şu açıklamayı yapmıştır. Yüce Allah benim için iki melek görevlendirmiştir. Bir Müslümanın yanında anılıp da o bana salât getirecek olursa, mutlaka o iki melek: Allah sana mağfiret buyursun, derler. Yüce Allah ve melekler de bu iki meleğe cevap olarak: Âmîn derler. Bir Müslümanın yanında adım anıldığı halde, o da bana

⁵³⁴ el-Ahzâb 33/56

⁵³⁵ İbn Kayyîm, a.g.e., C. II, s. 335; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 209; el-Cezâirî, a.g.e., C.IV, s. 290; Ebû's-Suûd, a.g.e., C. VII, s. 114; Bilmen, a.g.e., C. VI, s. 2830.

⁵³⁶ İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 210.

⁵³⁷ el-Kurtubî, a.g.e., C. XIV, s. 232.

⁵³⁸ İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 210.

⁵³⁹ Ebû's-Suûd, a.g.e., C. VII, s. 113.

⁵⁴⁰ Ebû's-Suûd, a.g.e., C. VII, s. a.y.

⁵⁴¹ et-Taberî, a.g.e., C. XIX, s. 174.

⁵⁴² Mukâtil, a.g.e., C. III, s. 506.

salât getirmeyecek olursa, mutlaka o iki melek: Allah sana mağfiret etmesin, derler. Yüce Allah ve melekleri de o iki meleğe âmîn diye cevap verirler.⁵⁴³

Mevdûdî, bu âyetin ne demek istediği ve amacı diğer âyetler bağlamında kolayca anlaşılır, der. Bu âyetin nâzil olduğu dönem bütün İslâm düşmanlarının İslâm'ın başarısını kıskandıkları bir dönemdi. Onu lekeleyerek, onun İslâm ve Müslümanların her gün daha da güçlenmesine sebep teşkil eden ahlakî mükemmelliğine gölge düşürmeyi planlıyorlardı. Allah bu âyeti gönderdiğinde şartlar böyleydi. Bu âyetle şöyle denilmek isteniyor: “Kâfirler, Münâfıklar ve müşrikler, Hz. Peygamber'in görevinin başarısızlığa uğraması için ona ne kadar iftira atsalar ve gözden düşürmeye çalışsalar da sonuçta başarısızlık ve rezaletle karşılaşacaklardır. Çünkü ben Peygamberime karşı merhametliyim ve bütün kâinatı idare eden meleklerde onun destekleyicileridir. Onun düşmanları onu suçlayıp aşağılayarak hiçbir şey elde edemez, çünkü ben onun ismini yüceltiyorum ve meleklerde sürekli ona saygı ve sevgi göstermektedirler. Benim rahmet ve bereketim onunla birlikte iken ve meleklerim “Ey Âlemlerin Rabbi! Muhammed'i daha yüce makamlara çıkar, onun dinini yay ve geliştir,” diye gece-gündüz sürekli dua ederken, onlar fitne ve tuzaklarıyla Peygamberime hiçbir zarar veremezler.”⁵⁴⁴

b. Allah'ın mü'minlere “salât”ı

“ O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size merhamet eden; melekleri de sizin için bağışlanma dileyendir. Allah, mü'minlere çok merhamet edendir.”⁵⁴⁵ “ İşte Rableri katında rahmet (salât) ve merhamet onlarıdır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır.”⁵⁴⁶

Allah'ın “salât”ı hakkında farklı görüşler vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ebu Âliye 'ye göre Allah'ın salât etmesi, melekleri arasında “kulu övmesi”,⁵⁴⁷
2. “Acıması ve manevi şefkat” göstermesi,⁵⁴⁸
3. Diğer bir görüşe göre ise salât” kelimesi Allah tarafından “alâ” takısı ile “kullar için” kullanıldığında “rahmet”,⁵⁴⁹ “mağfiret” ve “bağışlama”⁵⁵⁰ anlamına gelir.⁵⁵¹ Dahhâk

⁵⁴³ er- Râzî, a.g.e., C. XXV, s. 229; El-Kurtubî, a.e., C. XIV, s. 233; en- N esefî, a.g.e., C. III, s. 938.

⁵⁴⁴ Mevdûdî, a.g.e., C. IV, ss. 450-451.

⁵⁴⁵ el-Ahzâb 33/ 43

⁵⁴⁶ el-Bakara 2/157; vb. âyet için bkz: el-Ahzâb 33/ 43

⁵⁴⁷ İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 183; Mevdûdî, a.g.e, C. IV, s. 429.

⁵⁴⁸ el-Beyzâvî, a.g.e., C. IV, s. 234; et-Tabâtabâî, a.g.e., C.I, s. 358

ve Müberred: “Allah’ın salâtı rahmetidir.”, demiştir. Müteahhirin âlimlerinin çoğu tarafından bilinen görüş de budur.⁵⁵² Süddî’nin şöyle dediği nakledilmiştir: “İsrailoğulları Mûsâ (a.s.)’ya ‘Rabbimiz salâtta bulunur mu?’ diye sormuşlar, bu söz de Mûsâ (a.s.)’ya ağır gelmiş; Allah Teâlâ da ona: ‘ Benin salâtta bulunduğumu onlara söyle. “Benim salâtım gazabımı geçen rahmetim” dir, buyurmuştur.⁵⁵³

Fakat salât’ın “rahmet” olduğuna itiraz eden görüşler de vardır. et-Tabâtabâi, salât kelimesinin çoğul “rahmet” kelimesinin ise tekil olarak yer alması bunların farklı anlamlarda olduklarını gösterir, der. Yüce Allah’ın el-Ahzâb sûresi 43.âyetten çıkan sonuca göre, “*mü’minlere karşı çok merhamet edendir.*” ifadesi, “*O’dur ki üzerinize salât etmektedir*” sözünün illetidir. Dolayısıyla salât ile rahmet arasındaki bağlantı araç ile amaç arasındaki bağlantı gibidir. Bu durum salât kelimesini “şefkat gösterme, acıyıp meyletme” şeklinde anlamlandırmaya uygun düşüyor.⁵⁵⁴ Buna göre, yüce Allah’ın salât etmesi, “kula merhametle yönelmesi” demektir. Melekler de Allah’ın rahmetini ulaştırmada aracılık yapmaları bakımından “insanoğluna şefkat göstererek” salât ederler.⁵⁵⁵ Mü’minlerin salâtı ise, “kul olarak Allah’a dönmeleri ve dua etmeleri” dir. Ama bu durum “salât”ın kendisinin de “rahmet” olmasına ya da rahmetin bir belirtisi olmasına engel değildir. Çünkü rahmet kelimesinin geçtiği âyetler üzerinde iyice düşünüldüğü zaman, bu kelimenin “mutlak ilahî bağış”, “genel nitelikli rabbanî vergiyi” ifade ettiği görülecektir.⁵⁵⁶ “Salât” aynı zamanda “rahmet”tir. Ama “özel bir rahmet”.⁵⁵⁷ Bu âyet-i kerîmede “salât”ın çoğul, buna karşın “rahmet”in de tekil olarak kullanılmış olmasından anlaşılabilir.⁵⁵⁸ Âyette geçen “salât”, “rahmet” ve “ihtida”, sonuç itibariyle rahmet olarak değerlendirilseler de ayrı ayrı olguları ifade etmektedirler.⁵⁵⁹

⁵⁴⁹ el-Mâturîdî, a.g.e., C.I, s. 132; el-Kuşeyrî, a.g.e., C. IV, s. 386; er-Râzî, a.g.e., C. XXV, s. 216; el-Beyzâvî, a.g.e., C. IV, s. 234; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 183; Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. VII, s. 107; Yazır, a.g.e., C. V, s. 324; Mevdûdî, a.g.e., C. IV, s. 429.

⁵⁵⁰ el-Mâturîdî, a.g.e., C.I, s. 132; es-Semerkandî, Ebû’l-Leys İmâmülhüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim (v.373/983), **Tefsiru’l-Kur’ân**, I-VI, çev: Mehmet Karadeniz, Özgü Yayınları, İstanbul, 2007C. III, s.54.

⁵⁵¹ Mevdûdî, a.g.e., C. IV, s. 429.

⁵⁵² İbn Kayyîm, a.g.e., s. 299.

⁵⁵³ el-Kurtubî, a.g.e., C. XIV, s. 198.

⁵⁵⁴ et-Tabâtabâi, a.g.e., C.I, s. 358.

⁵⁵⁵ et-Tabâtabâi, a.e., C.I, s. a.y.

⁵⁵⁶ et-Tabâtabâi, a.e., C.I, s. a.y.

⁵⁵⁷ Yazır, a.g.e., C. V, s. 324.

⁵⁵⁸ et-Tabâtabâi, a.e., C.I, s. 358.

⁵⁵⁹ et-Tabâtabâi, a.e., C.I, s. 359.

İbn Kayyîm'ye de buradaki salât'ın rahmet olmasını bazı noktalardan hatalı bulmuştur. Birinci olarak: Allah, kendi kullarına salât etmesi ile rahmeti arasında fark gözeterek el-Bakara 2/157 âyetlerinde, Allah rahmeti salâta atfetmiş bulunmaktadır. Bu da onların farklı olmasını gerektirmektedir. Atıf yapmanın asıl anlamı da budur. İkinci nokta, Allah'ın salâtı nebilerine, rasûllarına ve mü'min kullarına mahsustur. Rahmeti ise her şeyi kuşatmıştır. Dolayısıyla salât rahmet ile eş anlamlı değildir. Ancak rahmet salâtın gereklerinden onun ayrılmazlarından ve sonuçlarındandır. Salât'ı rahmet diye yorumlayan kimseler maksadının bir kısmı ve semeresinin bir parçası ile açıklamış olurlar.⁵⁶⁰ Üçüncü nokta: Mü'minlere rahmet okumanın câiz olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Ancak selef ve halef, nebiler dışındakilere salât getirmenin cevâzı konusunda farklı görüşlere sahiptir. Böylelikle salât ile rahmetin eş anlamlı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Dördüncü nokta: Başkasına merhamet duyup iyilikte bulunduğu onlara salât getirdi denilemez, ona merhamet etti, denilir. Beşinci nokta: Salâta söz söylemek kaçınılmaz bir şeydir. Çünkü salât, salât getiren kimsenin salât getirdiği kimseye bir övgüsü, onu yüceltmesi, güzelliklerini, sahip olduğu hususiyetleri dile getirmesi ve onu anmasıdır. Rahmetin ise sözle olması şart değildir.⁵⁶¹

Bu âyette geçen "salât" kelimesinden müşterek mana kastedilmiştir,⁵⁶² diyenlere de İbn Kayyîm itiraz etmiştir. Çünkü bunun çeşitli sakıncaları bulunmaktadır. Bunlar: 1- Müştereklik aslolanaya aykırıdır. Hatta dilin kullanımında tek bir lafızda olduğu dahi bilinmemektedir. Nitekim aralarında Müberred'in de bulunduğu önder dil bilginleri bunu açıkça ifade etmişlerdir. 2-Çoğunluk müşterek lafzın ister hakikat yoluyla, ister mecaz yoluyla her iki anlamı hakkında da kullanılmasını câiz kabul etmezler.⁵⁶³

2. Âlem'in "salât"ı

Bu başlık altında Allah'ın ve insanların dışında yer alan Meleklerin ve diğer canlıların salât'ını incelemeye çalışacağız:

⁵⁶⁰ İbn Kayyîm, a.g.e., C. II, s. 334.

⁵⁶¹ İbn Kayyîm, a.e., s. 300.

⁵⁶² er-Râzî, a.g.e., C. XXV, s. 216; El-Beyzâvî, a.g.e., C. IV, s. 234.

⁵⁶³ İbn Kayyîm, a.e., C.II, s. 335.

a. Meleklerin

Allah Teâlâ kendisi peygamberine ve mü'minlere salât ettiği gibi meleklerinede peygamberine ve mü'min kullarına salât getirmesini emretmektedir. Aşağıdaki başlıklar altında bunun muhtevasını ele almaya çalıştık.

aa. Meleklerin peygambere “salât”ı

*“ Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin. ”*⁵⁶⁴

Meleklerin nebî için salâtı; “mağfiret dilemeleri”,⁵⁶⁵ ona “dua etmeleri”dir.⁵⁶⁶ İbn Abbâs, “salât ederler” ifadesini onun mübârek olmasını dilerler, diye açıklamıştır.⁵⁶⁷

ab. Meleklerin mü'minlere “salât”ı

*“ O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size merhamet eden; melekleri de sizin için bağışlanma dileyendir. Allah, mü'minlere çok merhamet edendir. ”*⁵⁶⁸

Meleklerin salâta bulunması, “ istiğfar ”, ” mağfiret talep etmeleri ”⁵⁶⁹ ve “kişiyi ıslah edecek şeye önem vermeleri”, “işlerinin düzelmesine ve şerefine artmasına itina etmeleridir”. Buda “dua” manasına salâttan gelir.⁵⁷⁰ Meleklerin mü'minlere istiğfar ve duası onlara merhamet etmeleri, özellikle rahmete sebeptir.⁵⁷¹ Bir yoruma göre ise Meleklerden olan salât “şefaât” demektir.⁵⁷² İmâm Mâturîdî'ye göre bu “mağfiret dileme” anlamındaki salâtın mü'min içinde kâfir içinde olması câizdir. Fakat kâfir için olan salât öncelikle onun hidâyete ermesi ve günahlarından tevbe etmesi içindir ki affa mazhar olsun.⁵⁷³

⁵⁶⁴ el-Ahzâb 33/56

⁵⁶⁵ el-Kurtubî, a.g.e., C. XIV, s. 232.

⁵⁶⁶ Ebû's-Suûd, a.g.e., C. VII, s. 114.

⁵⁶⁷ İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 209.

⁵⁶⁸ el-Ahzâb 33/ 43

⁵⁶⁹ el-Mâturîdî; a.g.e., C. IV, s.125; es-Semerkindî, a.g.e., C. III, s. 54; er-Râzî, a.g.e., C. XXV, s. 216; el-Beyzâvî, a.g.e., C. IV, s. 234; İbn Kesîr, a.g.e., C. XI, s. 183; el-Cezâirî, a.g.e, C. IV, s. 276; Yazır, a.g.e., C. V, s. 324.

⁵⁷⁰ el-Beyzâvî, a.e., C. IV, s. 234.

⁵⁷¹ el-Beyzâvî, a.e., C. IV, s. a.y.

⁵⁷² el-Kuşeyrî, a.g.e., C. IV, s. 386.

⁵⁷³ el-Mâturîdî; a.g.e., C. IV, s. 125.

b. Diğer canlıların

*Göklerde ve yeryüzünde bulunan kimselerle, sıra sıra (kanat çırparak uçan) kuşların Allah'ı tesbîh ettiğini görmez misin? Her biri duasını ve tesbîhini kesin olarak bilmektedir. Allah, onların yapmakta olduğu şeyleri hakkıyla bilendir.”*⁵⁷⁴ Buradaki salâttan kastın “dua”⁵⁷⁵ olduğu da tesbîh⁵⁷⁶ olduğu da ifade edilmiştir. Canlılar âlemindeki diğer canlıların Allah'ın onlara ilham etmesi sonucunda “duaları”nı veya hutta “tesbîhlerini” bilirler, demektir.

3. İnsan'ın “salât”ı

Kur'ân-ı Kerîm'de hem mü'minlerin hem de diğer inanç gruplarının salât'ından bahsedilmektedir. Bizde mü'minlerin salâtı ve gayrî mü'minlerin salâtı başlıkları altında kavramımızı incelemeye çalıştık.

a. Mü'minlerin “salât”ı

“Salât” kavramının geçtiği âyetleri incelediğimizde özel olarak hem Peygamberin hem de mü'minlerin salâtından bahsedildiğini görmekteyiz. Bizde bu başlık altında kategorize ederek Hz. Peygamber'in ve diğer mü'minlerin salâtını incelemeye çalıştık:

aa. Peygamberin “salât”ı

Allah Teâlâ ve melekler salât ettiği gibi Hz. Peygamber de Allah'ın kendine emretmesiyle mü'minlere salât etmektedir. Allah Teâlâ Peygamberinden mü'min kullarına salât etmesini emrederken kesin olarak da münâfiklar için salâta bulunmamasını emretmekte, yani, bu salâtı yasaklamaktadır.

1) Peygamber'in mü'minlere “salât”ı

*“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*⁵⁷⁷

⁵⁷⁴ en-Nûr 24/ 41

⁵⁷⁵ ez-Zemahşerî, a.g.e., C.I, s. 732.

⁵⁷⁶ et-Tahânevî, a.g.e., C.III, s. 76.

⁵⁷⁷ et-Tevbe 9/103; vb. âyet için bkz: et-Tevbe 9/99

Burada salât kelimesinin çoğul olarak gelmesi; dua edilenlerin sayısının çokluğundan⁵⁷⁸ olduğu ifade edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanlara “hayır” ve “dua”da bulunurdu.⁵⁷⁹ Bu duanın içerisinde; onların kalblerinin huzur bulması, nifaktan kurtulmaları ve ilim sahibi olmaları vb. yer alırdı.⁵⁸⁰ Burada ki “salât” kelimesi de dua anlamında kullanılmıştır. Onlar için hayır ve bereket için dua et ve onların bağışlanması⁵⁸¹ için istiğfarda bulun! denmiştir.⁵⁸² Zira, Rasûlullah’ın onlara yapacağı dua,⁵⁸³ onlar için sebat bulma ve itminana ermeye sebeptir.⁵⁸⁴ Nefisleri teskin eder, kalpleri yatıştırır.⁵⁸⁵

er-Râzî, Allah Peygamberine mü’min kullarına salât getirmesini emrederek Peygamber(s.a.v.)’ini, ümmetinin kendisine getirmiş olduğu salât-ü selâmın altında bırakmamıştır, der. Çünkü buna bedel, peygamberin de ümmetine salâtta(dua) bulunmasını emrederek, mukabelede bulunmasını sağlamıştır.⁵⁸⁶

Peygamberin mü’minlere salât getirmesinin emredildiği bu âyetin nuzül sebebi olarak şu olay nakledilmiştir: “Cihaddan geri kalanlar Rasûlullah’ın yanına gelerek tüm mallarını sadaka olarak sunduklarını belirtmişlerdi. Rasûlullah da: “Ben böyle bir emir almadım, diyerek mallarını kabul etmediğini belirtmişti. Daha sonra Yüce Allah bu âyeti indirmiştir.”⁵⁸⁷

2) Peygamber’in Münâfıklara “salât” etmemesi

*“ Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah’ı ve Resûlünü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler. ”*⁵⁸⁸

Yüce Allah bu âyet ile Peygamberine münâfıklardan hiçbirinin cenaze namazını kıldırmamasını, dua ve istiğfar için hiçbirinin kabri başında durmamasını emretmiştir.⁵⁸⁹ Çünkü, namaz kılmak ve kabrin yanında durmak bir şeref ve saygının ifadesidir.⁵⁹⁰ Onlar

⁵⁷⁸ el-Beyzâvî, a.g.e., C. III, s. 96.

⁵⁷⁹ el-Mâturîdî, a.g.e., C.II, s. 442; ez-Zemahşerî, a.g.e., C.I, s. 446.

⁵⁸⁰ el-Mâturîdî, a.e., C.II, s. a.y.

⁵⁸¹ el-Beyzâvî, a.g.e., C. III, s. 96.

⁵⁸² el-Bursevî, a.g.e., C. XI, s. 64.

⁵⁸³ el-Kurtubî, a.g.e., C. VIII, s. 235; Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. IV, s. 99; Yazır, a.g.e., C. IV, s. 403.

⁵⁸⁴ el-Kurtubî, a.e., C. VIII, s. a.y.; Yazır, a.g.e., C. IV, s. 403; el-Bursevî, a.g.e., C. XI, s. 64.

⁵⁸⁵ el-Beyzâvî, a.g.e., C. III, s. 96.

⁵⁸⁶ er- Râzî, a.g.e., C. XXV, s. 229.

⁵⁸⁷ el-Cezâirî, a.g.e., C. II, ss. 421-422.

⁵⁸⁸ et-Tevbe 9/84

⁵⁸⁹ İbn Kesîr, a.g.e., C.VII, s. 257.

⁵⁹⁰ Kutub, a.g.e., C. VII, s. 350.

ise Yüce Allah'ı ve Hz. Peygamber (s.a.v)'i inkâr ve red edip o hal üzere öldüklerinden⁵⁹¹ bu şeref ve saygıyı hak etmemişlerdir. Bu âyetin nazil olmasından sonra Hz. Peygamber hiçbir münâfiğin namazını kıldırmamış, kabri başında durup dua etmemiştir.⁵⁹²

Bu âyet aynı zamanda İslâm toplumunda bir düzenlemeyi sağlamıştır. Bundan sonra Müslümanların imamaları ve liderleri, İslâm düşmanlarının veya İslâm'a itaatsizliği ile meşhur olanların cenaze namazlarını kılmayacak ve kıldırmayacaktır. Zira Hz. Peygamber'(s.a.v.) bu tarihten sonra cenaze namazı kıldırması teklif edilse, ilk önce ölen adamın durumunu araştırır, onun münâfıklık özelliği taşıdığı öğrenirse, ölenin ailesine: "Onu istediğiniz gibi gömebilirsiniz" derdi."⁵⁹³

Âyet-i Kerîmenin; Abdullah b. Ubeyy b. Selûl ve Hz. Peygamberin onun cenaze namazını kıldırması üzerine nazil olduğu rivayet edilmiştir. Enes'ten gelen bir rivayete göre Rasûlullah namazı kıldırmadan önce Cebrâil geldi ve Rasûlullah namazı kıldırmadan oradan ayrıldı. Aksi yönde rivayetlerde vardır. Peygamber (s.a.v.)'in onun cenaze namazını kıldırdığı ve bu âyet-i kerîmenin de bundan sonra indiğine dair rivayetler birbirini pekiştirmektedir. İbn Abbâs'tan şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (s.a.v.) onun namazını kıldırdı, sonra bitirip ayrıldı. Aradan ancak az bir süre geçmişti ki, Berae (Tevbe) sûresinde ki: " *Onlardan ölen hiçbir kimsenin namazını asla kılma* " (diye başlayan) iki âyet-i kerîme nâzil oldu.⁵⁹⁴ er- Râzi ise İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder: Abdullah b. Ubeyy öldüğünde oğlu Hz. Peygamber'e onun öldüğünü bildirince Hz. Peygamber oğlundan onun namazını kıldırmasını istedi. Oğlu ise Hz. Peygamber'in kıldırmasını rica etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber kıldırmak için ayağa kalkınca Hz. Ömer kıldırmasını diye Peygamber ile kible arasına durdu. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.⁵⁹⁵

ab. Diğer mü'minlerin "salât"ı

*" Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin. "*⁵⁹⁶

Mevdûdî âyetin tefsirinde şöyle der: "salât" kelimesi "alâ" harfi ceri ile kullanıldığında üç anlama gelir: 1- Birisine yönelmek, bir kimseye sevgiyle yaklaşmak ve

⁵⁹¹ İbn Kesîr, a.e., C.VII, s. 257.

⁵⁹² İbn Kesîr, a.e., C.VII, s. 261; Ebû's-Suûd, a.g.e., C. IV, s. 89.

⁵⁹³ Mevdûdî, a.g.e., C. II, s. 258.

⁵⁹⁴ el-Mâturîdî, a.g.e., C.II, s. 436; el- Kurtubî, a.g.e., C. VIII, s. 218.

⁵⁹⁵ er-Râzî, a.g.e., C. XVI, s. 155.

⁵⁹⁶ el-Ahzâb 33/56

onun üzerine eğilmek 2- Bir kimseyi yüceltmek 3- Dua etmek. İbn Abbâs⁵⁹⁷'ın da bu âyette geçen "salât" kavramının manasının "onlara dua et" şeklindedir, dediği rivayet edilmiştir. ⁵⁹⁸ Arapça da "ona dua etti" manasında صَلَّى عَلَيْهِ "sallâ aleyhi" deyimini kullanılır. Bu mana, Allah hakkında düşünülemez. Çünkü Allah âciz ve muhtaç değildir. Dua, bir başkası için, bir üçüncüsünden bir fayda talep etmek demektir.⁵⁹⁹ Allah için sadece ilk iki anlamda kullanılabilir. Fakat bu kelime melekler için olsun insanlar için olsun Allah'ın kulları için kullanıldığında her üç anlamda gelebilir. "Sevgi", "övgü" ve "dua" anlamlarının üçünü de ihtiva eder. O halde mü'minlere "sallü aleyhi" emrinin verilmesi şu anlama gelir: "Ona salât edin" yani "اللهم صلى على محمد" ya da "صلى الله على محمد" deyin, demektir.⁶⁰⁰ "Ona bağlanın, onu yüceltin, övün ve onun için dua edin",⁶⁰¹ "mağfîret dileyin",⁶⁰² İslâm selâmı ile selâmlayın."⁶⁰³ demektir.

Peygamber, Mele-i a'lâ'da muhteremdir, kendisine saygı duyulur. Çünkü Allah "Şüphesiz ki Allah ve melekleri, o peygambere çok salât ederler." buyurmuştur. "Ey iman edenler, siz de ona salât edin, tam bir teslimiyetle de selâm verin" âyetiyle de Mele-i Ednâ'da ona saygı duymak farz olmuştur.⁶⁰⁴

Peygambere yapılan salât, peygamberin o salâta olan ihtiyacından dolayı değildir. Zira peygambere Allah Teâlâ salât-ü selâm edince, meleklerin O'na salâtına hacet kalmazdı. Bu ancak ona olan saygıyı izhar etmek içindir. Cenâb-ı Hakk'ın bundan dolayı bize mükâfat vermesi, bize bir şefkat ve merhamet olsun diye, tarafımızdan Hz. Peygamber'e duyulan saygıyı ortaya koymak⁶⁰⁵ ve bununla da şeref kazanmak⁶⁰⁶ içindir.

Mevdûdî, Allah Teâlâ'nın Müslümanlara Peygamberine salât getirmesi emrini şu şekilde yorumlamıştır: "Ey Mü'minler! Siz Câhiliye karanlıklarında kaybolmuştunuz, size bilgi ışığını ulaştırdı. Ahlaken çökmüştünüz, sizi ahlakın yüceliklerine ulaştırdı da bugün çevrenizdekiler sizi kıskanıyor. Barbarlık ve vahşete dalmıştınız, o sizi yüksek bir medeniyete ulaştırdı. Kâfirler, size bu nimetleri verdi diye ona düşman oldular, yoksa

⁵⁹⁷ er-Râzî, a.g.e., C. XVI, ss. 184-185.

⁵⁹⁸ el-Kurtubî, a.g.e., C. XIV, s. 232.

⁵⁹⁹ er- Râzî, a.g.e., C. XXV, s. 228.

⁶⁰⁰ el-Mâturîdî; a.g.e.,C. IV, s. 133; en-Nesefî, a.g.e., C. III, s. 938; Yazır, a.g.e., C. VI, s. 333.

⁶⁰¹ Mevdûdî, a.g.e., C. IV, s. 451.

⁶⁰² Mukâtil, a.g.e., C. III, s. 506.

⁶⁰³ et-Taberî, a.g.e., C. XIX, s. 175.

⁶⁰⁴ er- Râzî, a.g.e., C. XXV, s. 228.

⁶⁰⁵ er- Râzî, a.g.e., C. XXV, s. 229.

⁶⁰⁶ Kutub, a.g.e., C. XII, s. 66.

şahsen o hiçbirinize zarar vermemiştir. Bu nedenle ona şükrân ve minnetinizin ifadesi olarak siz ona bu insanların düşmanlık ve kinlerine eşit veya ondan daha fazla sevgi beslemelisiniz; onların suçlama ve aşağılamalarından daha ateşli bir şekilde onu yüceltmeli ve ona saygı duymalısınız; onların kötülük isteklerine karşılık siz daha içten bir şekilde onun iyiliğini istemeli ve meleklerin gece-gündüz ona dua ettikleri gibi siz de dua etmelisiniz: “Ey Âlemlerin Rabbi, senin Peygamberin nasıl bize sayısız nimet ve lütuflarda bulunmuşsa, sen de ona sınırsız ve sonsuz rahmetini göster, onu bu dünyada en yüksek makamlara ulaştır ve âhirette de sana en yakın olma şerefini bahşet.”⁶⁰⁷

Hiz. Peygamber’e nasıl salât getirileceği hususunda farklı rivayetler gelmiştir. Malik’in rivayetine göre Beşir b. Sad Hiz. Peygamber’e: Allah bize sana salât getirmemizi emretti ey Allah’ın Rasûlü. Biz sana nasıl salât getirelim? diye sormuştur. Rasûlullah: “Allahım, Muhammed’e ve Muhammed’in aile halkına, İbrahim’e salât getirdiğin gibi salât getir. Muhammed’e ve Muhammed’in aile halkına İbrahim’e ve İbrahim’in aile halkına âlemlerin arasında bereket ihsân ettiğin gibi bereketler ihsân et. Şüphesiz ki sen her hamde layık olansın, şanı yüce olansın”⁶⁰⁸ diyerek nasıl salât getirileceğini öğretmiştir.⁶⁰⁹

et-Tahavî (v. 321)’ye göre kişinin ömründe bir salavât getirmek vâciptir. Ma’rûf el-Kerhî (v. 200/815)’ye göre ise her ismi zikredildiğinde getirmek vâciptir. Cumhur da bu görüştedir. “Allah peygambere ve âline salât etsin” şeklinde peygambere salavât getirdikten sonra ona atfen başkası üzerine de salavât getirilirse, bunda hiçbir sakınca yoktur. Fakat, ondan başkasına meselâ ehl-i beyte tek başına salavât getirilirse, bu mekruhtur.⁶¹⁰ Abdullah b. Abbas da Peygamber (s.a.v.)’den başka hiçbir kimseye salavât getirilmeyeceğini bildirmiştir. el-Kurtubî’ye göre ise getirilebileceği görüşü daha sahihtir. Çünkü hitap yalnızca Hiz. Peygambere münhasır değildir. O halde Rasûlullah’ a uymak, onu örnek almak gerekir.⁶¹¹ Çünkü bir kimse bu şekilde dua edince, Yüce Allah’ın: “Onlara dua da et. Senin duan şüphesiz onlara huzur ve güvendir.” buyruğuna uymaktadır.⁶¹²

Murat SÜLÜN de el-Ahzâb sûresinin 56. âyetinde geçen mü’minlerin Hiz. Peygamber’e salât etmeleri emrini: “Hiz. Peygamber hakkında daima hayırhah dualar

⁶⁰⁷ Mevdûdî, a.g.e., C. IV, s. 451.

⁶⁰⁸ et-Taberî, a.g.e., C. XIX, s. 175; el-Mâturîdî, a.g.e., C. IV, s. 133; el-Kurtubî, a.g.e., C. XIV, s. 233.

⁶⁰⁹ el-Cezâirî, a.g.e., C. IV, s. 290.

⁶¹⁰ er-Râzî, a.g.e., C. XVI, ss. 184-185; el-Beyzâvî, a.g.e., C. IV, s. 236; en-Nesefî, a.g.e., C. III, s. 938.

⁶¹¹ el-Kurtubî, a.g.e., C. VIII, s. 249.

⁶¹² el-Kurtubî, a.g.e., C. VIII, s. 250.

beslemek, hayır dualar etmek; onun aleyhinde bulunduğu izlenimi verebilecek en ufak bir tutum dahi sergilememek; onun şanına en ufak bir leke getirebilecek bir şeyi bile ‘söz’ konusu etmemek; düşmanlarının onun aleyhinde incitici (ezâ verici) sözlerine kulak tıkamak, onlara prim vermemek, onları başkalarına taşımamak, özellikle de onun aile hayatı ile ilgili hiçbir olumsuz duygu ve düşünceye sahip olmamak” demektir. Ancak “salâtın terim anlamı” dendiğinde akla ilk gelen şüphesiz bu değildir.”⁶¹³ diyerek yukarıda verdiğimiz âlimlerin görüşleriyle örtüşen bir tefsirde bulunmuştur.

b. Gayri mü’minlerin “salât”ı

Kur’ân’da “salât” kavramı sadece mü’minler için kullanılmıymış, Ehl-i kitab, münâfiklar ve müşrikler hakkında da kullanılmıştır. Bu başlık altında bu inanç grublarının salât’larını incelemeye çalışacağız.

ba. Ehl-i kitab’ın “salât”ı

el-Yûnus 10/87 âyetinde Mûsâ (a.s.) ve kardeşine yani; İsrailoğullarına namazı vakitlerinde,⁶¹⁴ ölçülerine riâyet ederek⁶¹⁵ kılmalarının emredildiği bildirilmektedir. Bu buyrukla ilgili olarak, müfessirlerin çoğunluğu şöyle demişlerdir: İsrailoğulları ancak kendi mescit ve mabetlerinde namaz kılarlardı. Mescitleri de açıkça ortalıkta görülüyordu. Hz. Mûsâ Peygamber olarak gönderilince, Firavun emir vererek İsrailoğullarının bütün mescitleri tahrip edildi ve namaz kılmaları yasaklandı. Yüce Allah da Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn’a İsrailoğullarına Mısır’da bir takım evler yani mescitler seçip edinini diye emir verdi. İbrahim, İbn Zeyd, er-Rabi’, Ebu Mâlik, İbn Abbâs’ın görüşlerine göre bunla mesken olarak kullandıkları evleri kastetmemektedir.⁶¹⁶

Mevdudî, bu âyetin tefsirinde müfessirler arasında görüş ayrılığı olduğunu bildirir. Ona göre Hz. Mûsâ cemaatle namaz kılmak için bir takım binalar inşa etmek ya da evler edinmekle emrolunmuştur. Bu gerekliydi, Çünkü cemaatle namaz kılmak, iktidarın zulmü ve itikad zayıflığı yüzünden İsrailoğulları ve Mısır Müslümanları tarafından terk edilmişti. Bu durum onların dağılmaları ve dini ruhlarının ölmesi sonucunu getirdiği için cemaatle namaz kılmayı yeniden tesis etmek asıl olacaktı. Zira, bu girişim ruhun dirilişi, dağılmış

⁶¹³ Sülün, Murat, “Kur’ân-ı Kerim’de ‘Salât’ın Kavramsal Çerçevesi, Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, İstanbul, 2009, ss.17-46, s. 37-38

⁶¹⁴ Mukâtil, a.g.e., C. II, s. 246.

⁶¹⁵ et-Taberî, a.g.e., C. XII, s. 260.

⁶¹⁶ el-Beyzâvî, a.e., C. II, s. 122; el-Kurtubî, a.e., C. VIII, s. 371.

cemaatin toplanması ve güçlerinin birleştirilmesi yolunda en önemli adım olacaktı. “Evlerinizi kibleye dönük mescidler haline getirin” ifadesi bu doğrultuda şu anlama gelmektedir: “Bu evleri cemaatle namazın kılındığı ortak mekânlar ve toplantılarınızın yapıldığı merkezi yerler haline getirin.”⁶¹⁷

bb. Müşriklerin “salât”ı

“Onların, Kâbe’nin yanında duaları (salât)ıslık çalıp el çırpılmaktan ibarettir. Öyle ise (ey müşrikler) inkâr etmekte olduğunuzdan dolayı tadın azabı.”⁶¹⁸

Müşriklerin Kâbe yanındaki ‘dua’⁶¹⁹ ve ‘ibadetleri’ ıslık çalıp el çırpılmaktan ibaretti.⁶²⁰ İbn Abbâs, İbn Ömer, Atıyye, Mücâhid, ed-Dahhâk, el-Hasan ve Katâde مكاء kelimesini “ıslık çalmak”, "تصدية" kelimesi de “ el çırpılmak”⁶²¹ olarak açıklamışlardır.

İbn Abbâs’ın⁶²² rivayetine göre Mekke müşrikleri kadınlı erkekli, çıplak olarak Kâbe’yi tavaf eder, parmaklarını birleştirerek ağızlarına götürür, ıslık çalar ve el çırpırlardı. Bunu Peygamber (s.a.v) namaz kılmak istediği zaman onu sabote etmek için yaparlardı. Kendilerine de namaz kılıyor görüntüsü verirlerdi.⁶²³ Onların Kâbe’de yaptıkları bu hareketler Allah’a bağlılık, O’nu zikretmek ve Allah’a ibadetin gerektirdiği tüm özelliklerden yoksun⁶²⁴ ve namaz namına yaptıkları edepsiz hareketlerdi.⁶²⁵ Bundan dolayı onların namazı yoktur⁶²⁶ ve onlar bundan dolayı azabı hak etmişlerdir, denilmiştir.

İbn Abbâs’ın görüşüne göre ıslık çalıp el çırpma işi o müşrikler için bir tür ibadet olmuş olur. Mücâhid ve Mukâtil’e göre ise el çırpılmak ve ıslık çalmak Hz. Peygamber’e eziyet vermek için yapılan bir tür eylemdir. Buna göre ıslık çalıp el çırpma işi namaz cinsinden olan bir şey değildir.⁶²⁷

Yüce Allah’ın: “Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayanı!” (1), “İşte o, yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir.” (2,3), “Yazıklar olsun o

⁶¹⁷ Mevdûdî, a.g.e., C. IV, s. 451.

⁶¹⁸ el-Enfâl 8//35

⁶¹⁹ Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. IV, s. 20; el-Bursevî, a.g.e., C. IX, s. 825.

⁶²⁰ Ebû’s-Suûd, a.e., C. IV, s. a.y.

⁶²¹ ez-Zemahşerî, a.g.e., C.I, s. 412; İbn Kayyîm, a.g.e., C. I, s. 444.

⁶²² et-Taberi, a.g.e., C.XI, s. 164.

⁶²³ ez-Zemahşerî, a.e., C.I, s. 412; el-Beyzâvî, a.g.e., C. III, s. 58; en-Nesefî, a.g.e., C. I, ss. 643-644.

⁶²⁴ el-Kuşeyrî, a.g.e., C. I, s. 393; Mevdûdî, a.g.e., C. II, s. 167.

⁶²⁵ Bilmen, a.g.e., C.III, s. 1183.

⁶²⁶ er-Râzî, a.g.e., C. XV, s. 164.

⁶²⁷ er-Râzî, a.g.e., C. XV, s. 165.

namaz kılanlara ki,” (4), “Onlar namazlarını ciddiye almazlar.”(5), “Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar.”(6), “Ufacık bir yardıma bile engel olurlar.”(7) İçerisinde “*feveylün lilmusallin*” âyetinin yer aldığı el-Mâûn sûresinin Mekkî mi yoksa Medenî bir sûre mi olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. İlk üç âyetinin Mekkî olduğu ifade edilmiştir. Mukâtil ve el-Kelbî’ye göre⁶²⁸ As b. Vâil hakkında, İbn Cüreyc’e göre Ebu Süfyan b. Harb hakkında⁶²⁹ nâzil olmuştur. İlk üç âyetten sonra gelen ‘musallîn’ ifadesine binaen bu âyetler Medenî olarak, Abdullah’ın babası⁶³⁰ hakkında nazil oldu denmiştir. İbn Abbâs’dan bu sûrenin hem Mekkî olduğunu hem de Medenî olduğunu ifade eden iki farklı görüş⁶³¹ nakledilmiştir. İbn Abbâs âyette bahsi geçenlerin münâfiklar olduğunu belirtmiş, onların mü’minlerle beraberken gösteriş için namaz kılarken, beraber bulunmadıkları zaman da namaz kılmadıklarını⁶³² dile getirmiştir. Gene İbn Abbâs ve Mücâhid’den yapılan rivayete göre; bu ‘musallîn’den kasıt mükelleflerdir, kâfirler zaten namazı hiç kılmamaktadır. Bunlardan kasıt müşriklerdir, denilirse kâfirler de dinin furûundan sorumludur anlamı çıkar ki bu da doğru değildir.⁶³³

Fakat Cumhurun görüşü, bu sûrenin Mekkî olduğu yönündedir. el-Kevser sûresinden önce et-Tekâsür sûresinden sonra Mekke de inen 17. sûre olduğu ifade edilmiştir.⁶³⁴ Buna gerekçe olarak da sûrenin kısa bir sûre olmakla birlikte âyetlerinin birbiriyle irtibatlı ve tam bir bütünlük içinde oluşunu göstermektedirler. İkinci ve dördüncü âyetin başında yer alan, ‘tâkip’ veya ‘sebeb fâ’sı’ olarak da adlandırılan ‘fe’ edatı, hiçbir kesintiye yol açmaksızın bu âyeti önceki âyetlere bağlamaktadır.⁶³⁵ Dolayısıyla sûreyi ikiye bölüp farklı dönemlerde indiğini söylemek doğru olmaz. Müfessir M. İzzet Derveze’de sûre âyetleri arasındaki insicam ve vezn vs. dikkate alarak sûrenin Mekkî olduğunu ifade etmektedir. Âyetler de yer alan kınama da bu özelliklere sahip insan

⁶²⁸ el-Vâhidî, Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali, **Esbâbü’n-Nuzûlü’l-Kurân**, (v. 468), tah: Seyyid Ahmed Sakr, Dâru’l-Kütübî’l-Cedîd li Cenneti İhyâi’t-Türâsi’l-İslâmî, 1389/1969, s. 502.

⁶²⁹ el-Vâhidî, a.g.e., s. 502.

⁶³⁰ el- Âlûsî, Ebu’l-Fadl Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, (v. 1270/1854), **Ruhu’l-Me’ânî fî Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî**, I-XXX, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Buyrut-Lübân, ts., C.XXX, s. 241.

⁶³¹ el- Âlûsî, a.g.e., C.XXX, s. 241; İbn Âşur, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (v.1973), **et-Tahrîr ve’t-tenvîr**, I-XXX, Dâru’t-Tûnusiyye, Tunus, 1984, C. XXX, s. 563.

⁶³² es-Suyûti, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûti, **Lübâbu’n-nukûl fî esbâbi’n-nuzûl**, (v. 911), Müessesetü Kütübî’s-Sekâfi, Beyrût-Lübân, 1422/2002, s. 307.

⁶³³ el- Âlûsî, a.g.e., C.XXX, s. 243.

⁶³⁴ İbn Âşur, a.g.e., C. XXX, s. 563; Derveze, M.İzzet, **et-Tefsiru’l-Hadis**, çev: Şaban Karataş-Ahmet Çelen-Mehmet Çelen, I-VII, Ekin Yayınları, 2.bs., İstanbul, 1997, s. 196.

⁶³⁵ İbn Âşur, a.g.e., C. XXX., s. 566.

içindir, bu insan tipide her zaman mevcuttur, hedef Müslümanları bundan sakındırmak olabilir,⁶³⁶ de denmiştir.

Mesut Okumuş da sûrenin tamamının Mekke'de ve erken tarihlerde indiği rivayetini dikkate almış, Medine döneminde nazil olduğunu ifade eden rivayetlerin çok daha sonra müfessirler arasında ortaya çıkan tereddütten kaynaklandığını, bu tereddütün de sûredeki 'salât' ve 'musallîn' kelimelerine 'namaz' anlamı verilmesi sebebiyle olduğunu, mezkûr ifadelerin yer aldığı âyetlerin Medine döneminde nazil olması gerektiği ihtimaline yol açtığını savunmuştur. Ancak bu yaklaşımın sûre bütünlüğünü göz ardı ettiği ve her bir âyeti atomize ederek pek de doğru bir yaklaşım sergilemediğini de belirtmiştir.⁶³⁷

Şâyet bu sûre münâfiklardan bahsediyor olsaydı Medine döneminde inmiş olması gerekirdi, denmiştir. Çünkü nifak ve münâfıklık Medine dönemine ait bir olgudur. Mekke dönemi Müslümanların çeşitli baskı ve sıkıntılara maruz kaldıkları zor bir dönem, Mekke döneminde Müslüman olanlar da bazı riskleri, sıkıntı ve zorlukları göze alan samimi Müslümanlardır. O halde "musallîn" kelimesinin müşriklerle ilgili olduğunu düşünerek namaz kılanlar şeklinde değil de 'tapınanlar' şeklinde anlaşılması, daha doğru olacaktır.⁶³⁸

Murat SÜLÜN'e göre; sûrede söz konusu edilen mü'minler değil, kâfirlerdir. "el-musallîn" ve "an salâtihim" ifadeleri ile de henüz teşrî edilmediği için Fıkhın anladığı manada İslâm namazından değil, müşrik dindarlığından bahsedilmektedir.⁶³⁹ Sülün, bu görüş çerçevesinde el-Mâûn sûresinin şöyle anlaşılması gerektiği söyler:

" Görüyor musun şu yargılanma gününü yalanlayanı?!

Yetimi itip kakan; düşkünü doyurmaya teşvik etmeyen budur işte!

Yazıklar olsun dindarlık iddiasındaki bu tiplere...

ki dindarlığın ne demek olduğundan haberleri yoktur!

(Saçıp savurarak) gösteriş yaparlar (yerinde),

ama en basit bir şeyi bile esirgerler (gerektiğinde)..."⁶⁴⁰

⁶³⁶ Derveze, a.g.e., C.I, s. 196.

⁶³⁷ Okumuş, Mesut, "Semantik ve Analitik Açıdan Kur'an'da "Salât" Kavramı", **Ç.İ.F.Dergisi.**, 2004/2, C. III, sayı: 6, ss. 1-30. s. 23.

⁶³⁸ Okumuş, a.g.m., ss. 26-27.

⁶³⁹ Sülün, "Nefs-i Mutma'inne Ayetine Yeni Bir Yaklaşım", **A.Ü.İ.F. Dergisi**, 50:1 (2009), ss.1-24, s. 5.

⁶⁴⁰ Sülün, a.g.m., s. 6.

İmâm Mâturîdî'ye göre bu âyet; eğer münâfiklar hakkında ise bu onların itaat içeren hiçbir fiilde bulunmadıkları, bulunsalarda bundaki amacın gösteriş olduğu anlamını taşır. Şâyet kâfirler hakkında ise ki el-Enfâl 8/35 onların salâtından haber vermektedir, bu onların salâtının hakiki manada olmadığı sadece şeklen salât olduğunu gösterir. Onlar putlara ibadet ediyorlardı. Bununla putların saygınlığına işaret edip insanların Hz. Muhammed'e icabet etmelerini engellemek istemiş olabilirler, der. Aynı zamanda buradaki salâtın "itaat" ve "boyun" eğmeden kinâye de olabileceğini belirtir.⁶⁴¹

bc. Münâfikların "salât"ı

*" Münâfiklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az anarlar. "*⁶⁴²

Kavramımızın yer aldığı yukarıdaki âyette münâfikların salâtından bahsedilmektedir. İbn Abbâs; münâfik olan kimse cemaat arasında bulunursa namaz kılar, tek başına kalırsa namaz kılmaz. Böyle bir kişi namaz dolayısıyla bir mükâfat ummayan, onu terk etmekten ötürü de bir ceza göreceğinden korkmayan bir kimsedir,⁶⁴³ demiştir. Yani, Allah Rasûlü'ne kalben küfürleri devam ettiğinden, namazın ve infâkın ne yerine getirilmesindeki sevaba ne de terkinden dolayı günaha inanmadıklarından, adeta namazı boşuna bir külfet saydıklarından bunları kalben iman ve gönül hoşluğu ile seve seve ve Allah rızası için değil menfaaat için yaparlar.⁶⁴⁴ Buda kaçınılmaz olarak ibadette tembelliğe,⁶⁴⁵ ağırdan almaya⁶⁴⁶ götürür. Böyle kimse arzusuz sırf adet yerini bulsun diye⁶⁴⁷ ibadet ettiğinden ibadetinde huzur ve bereket bulamaz.⁶⁴⁸

B. YÜKLEMİNE GÖRE "SALÂT" KAVRAMI

"Yüklemine Göre 'Salât' Kavramı Bölümü"nde salât kavramını daha iyi tahlil edebilmek için anlam sahasına girdiğini düşündüğümüz, kavramımızla ilgisinin olduğuna inandığımız kavramların -hepsini olmasada- bir kısmını içermektedir.

⁶⁴¹ el-Mâturîdî, a.g.e., C. V, s. 524.

⁶⁴² en-Nisâ 4/ 142; vb. âyet et-Tevbe 9/54

⁶⁴³ Ebû's-Suûd, a.g.e., C. IV, s. 74.

⁶⁴⁴ Yazır, a.g.e., C. IV, s. 363.

⁶⁴⁵ el-Kurtubî, a.g.e., C. VIII, s. 163; el-Bursevî, a.g.e., C. X, s. 543.

⁶⁴⁶ el-Beyzâvî, a.g.e., C. III, s. 85; el-Cezâirî, a.g.e., C. II, s. 380; el-Bursevî, a.g.e., C. X, s. 543.

⁶⁴⁷ Kutub, a.g.e., C. VII, s. 14.

⁶⁴⁸ el-Kuşeyrî, a.g.e., C. I, s. 428.

1. Somut fiiller /Amelî fiiller alanı

Bu başlığımız altında salât'ın infâk, zekât, savm, hac ve hasene fiileri ile olan ilişkisini incelemeye çalışacağız.

a. “Salât”ın diğer kavramlarla ilişkisi

“Salât” namaz anlamıyla İslâm'ın beş şartından birisidir ve bu nedenle doğrudan İslâm'ın diğer üç ameli şartıyla yakından ilgilidir. Bu ilgiyi biz salât kavramının geçtiği âyetlerde göstermekteyiz. İbadet kelimesi, kendini alçaltmanın, alçak tutmanın veya kendi kibrini, gururunu kırmanın' son noktasını ifade eder ve bunu da ancak en nihai derecede ihsânda bulunan Yüce Allah hak eder.⁶⁴⁹ Bundan dolayı Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti...*”⁶⁵⁰

İbadetin iki çeşit olduğu söylenmiştir. Bunlar: 1.Teshîr: Yüce Yaratıcının belirli bir amaç ya da amaçlar doğrultusunda zorla boyun eğdirip sevk etmesi yoluyla gerçekleşen ibadet. 2.İhtiyari olarak⁶⁵¹ akıl sahipleri tarafından gerçekleştirilen ibadet.⁶⁵²

Mukâtil'e göre “u’budû / اعبدوا” ve “ibadet” üç şekilde tefsir edilir: ⁶⁵³ 1. “Tevhid edin, birleyin”⁶⁵⁴ 2. “Ya’budûne” “itaat ederler”⁶⁵⁵ 3. “el-İbâd” mülk altındakiler, kullar, köleler.”⁶⁵⁶

İbadet tapınmadan daha fazlasını ifade eder. Kelime anlamı hizmetkârlık ve kölelik olan ibadet, Allah’a itaat edilerek, Onun emirlerine uygun olarak ve O’nun rızasını kazanmak gayesiyle icra edilen bir kulluk fiilidir. Şeklî düzeyde namaz, zekât, oruç ve hac gibi fiillere ibadet denilebilir. Ancak Kur’ân ibadet kavramını, Allah’la münasebetini tıpkı bir kölenin ya da hizmetkârın efendisiyle olan ilişkisi gibi bilerek yapılan her fiili içine

⁶⁴⁹ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C. IV, s. 9.

⁶⁵⁰ el-İsrâ 17/23

⁶⁵¹ er- Râğıb, a.g.e., C.II, s. 415.

⁶⁵² el-Bakara 2/21

⁶⁵³ Mukâtil, **Eşbâh ve’n-Nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm**, muh. Abdullah Mahmud Şehhate, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2004, s. 382.

⁶⁵⁴ el-A’râf 59-73; en-Nisa 36; en-Nuh 3

⁶⁵⁵ es-Sebe 34/40-41; el-Kasas 28/63, el-Yâsîn 36/60

⁶⁵⁶ ez-Zümer 39/53, en-Nur 24/32

alacak şekilde genişletmektedir. Bu anlamda insanın bütün hayatı boyunca yaptıkları ibadet sayılabilir.⁶⁵⁷

İbadet, boyun eğmenin son sınırır. İbadete ancak bol bol nimet verme sebebiyle hakk kazanılır. Bu nedenle Allah'tan başkasına 'ibadet câiz değildir. İbadet, kendisine ibadet edilen varlığı bilmedikçe de gerçekleşmez.⁶⁵⁸ İbadet, yalnızca semavat ve arzın Yaratıcısı olan Allah'a mahsustur. Bütün peygamberler insanları bir olan Allah'a ibadete davet etmişlerdir.⁶⁵⁹ Allah'tan başka tapılan bütün varlıklar ve nesnelere sadece isimden ibaret ilahlardır, zira onların ilahlıklarının hiçbir delili yoktur ve onlarda Allah tarafından yaratılmışlardır.⁶⁶⁰

aa. "Salât" – "infâk" ilişkisi

Namazla infâk 7 âyette⁶⁶¹ birlikte yer almaktadır. İnfâkın malla olabildiği gibi başka şekilde olabileceği, vacibi yerine getirme olarak da isteğe bağlı olarak da yapılabileceği söylenmiştir.⁶⁶² "نفقة" ise, 'infâk edilen, tüketilen şeyin adıdır.⁶⁶³ İnfâk'ın Kur'an'da iki vechi vardır. Bunlar:⁶⁶⁴ 1. Tasadduk⁶⁶⁵ 2. İnfâk edilen şey.⁶⁶⁶

İnfâk, aynı zamanda malların toplumun ve cemaatin uğruna harcanması için kullanılan genel bir kelimedir. Bunun içine zekât ve sadaka da girmektedir. Ve bu kelime çoğunlukla "infâk fi sebilullah" ifadesinin kısaltılmış halidir.⁶⁶⁷

Kur'an Müslümanlara infâkı emretmektedir. Kendisine infâk edilecekler,⁶⁶⁸ kişinin anne-babası, akrabaları, yetimler, fakirler ve yolculardır. Kişinin servetini hür bir biçimde harcaması gerekir. Çünkü, evvela sahip olduğu şeyler ona Allah'ın bir ihsânı ve nimetidir.⁶⁶⁹ İkinci olarak, Allah kendisinin yolunda harcanan her şeyin karşılığını kat kat

⁶⁵⁷ Mîr, Mustansır, **Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü**, terc: Murat Çiftkaya, İnkılab Yayınları, İstanbul, 1996, s. 94.

⁶⁵⁸ el-Askerî, Ebû Hilâl, (v. 397), **Arab Dili'nde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü**, (el-Furuq fi'l-Luğa), trc: Veysel Akdoğan, 2.bs., İşaret Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 323-324.

⁶⁵⁹ el-Bakara 2/133

⁶⁶⁰ Mîr, a.g.e., s. 94.

⁶⁶¹ el-Enfâl 8/3; et-Tevbe 9/54; er-Ra'd 13/22; el-İbrahim 14/31; el-Hacc 22/35; el-Fâtır 35/29; eş-Şûrâ 42/38

⁶⁶² er- Râğıb, a.g.e., C. II, s. 415.

⁶⁶³ er- Râğıb, a.g.e., C. II, s. 650.

⁶⁶⁴ en-Nisâbü'rî, a.g.e., s.66.

⁶⁶⁵ el-Bakara 2/3; el-İbrahim 14/31

⁶⁶⁶ et-Talâk 65/6-7

⁶⁶⁷ Mîr, a.g.e., s. 101

⁶⁶⁸ el-Bakara 2/215

⁶⁶⁹ el-Bakara 2/3

verecektir.⁶⁷⁰ Kur'ân, mallarını hayırlı bir maksat için bollukta ve darlıkta⁶⁷¹ gece ve gündüz gizli ve açıktan⁶⁷² harcayanları övmektedir. Fakat infâk, Allah'tan sevap kazanılmak isteniyorsa halkın övgüsünü kazanmak için değil, Onun rızasını kazanmak için yapılmalıdır. Ayrıca kendisine infâk yapılacak olanlar incitilmemeli veya başa kakma şeklinde muamele edilmemelidir.⁶⁷³ Sahip oldukları şeyleri topluluğun acil ihtiyaçları için harcayanlara özel sevap vaad edilmektedir.⁶⁷⁴ İnfâk toplumdaki sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve diğer sosyal ihtiyaçları karşılamak gibi önemli⁶⁷⁵ bir görevi de yerine getirmektedir.

İbn Kesîr; "Allah namaz ile mallardan infâk yapmayı birlikte çok anar. Çünkü, zekât Allah'ın hakkıdır ve O'na kulluktur. Namaz Allah'ı birleme, övme, şanını yüceltme, yalvarış, dua ve tevekkülü içerir. İnfak ise Allah'ın kullarına faydalı olmak suretiyle iyilik yapmaktır,⁶⁷⁶ der.

ab. "Salât" – "zekât" ilişkisi

"زكاة" sözcüğü temelde 'Yüce Allah'ın bereketinden hâsıl olan, ortaya çıkan büyüme veya artış' anlamına gelir. 'İnsanların Yüce Allah'ın hakkından çıkarıp fakirlere verdikleri şeye' de "زكاة" denmiştir.⁶⁷⁷

Müslümanlar zekât vermekle yükümlüdür. Kelime anlamı "temizlik" olan zekât, sadakanın mecburi biçimine verilen isimdir. Zekâtın ve ödeme şartlarının ayrıntıları hadislerle bildirilmiştir. Fakat verilmesi bir yükümlülük olduğundan, zekât sadaka ile aynı şey sayılamaz. Zekât alan kişi onu veren kişiye hiçbir şekilde minnettar olmaz, olmamalıdır. Zira zekât veren kimse önemli bir yükümlülüğü ifa ederek kendi servetini ve kalbini temizlemektedir.⁶⁷⁸

⁶⁷⁰ el-Bakara 2/261

⁶⁷¹ Âl –i İmrân 3/134

⁶⁷² el-Bakara 2/274

⁶⁷³ el-Bakara 2/262-264

⁶⁷⁴ el-Hadîd 57/10

⁶⁷⁵ Mîr, a.g.e., s. 101

⁶⁷⁶ İbn Kesîr, a.g.e., C.I, ss. 168-169

⁶⁷⁷ er- Râğîb, a.g.e.,C.I, s. 282.

⁶⁷⁸ Mîr, a.g.e., s. 209

Kur'ân, zekâtın menşeyini çok öncelere dayanan dîni bir yükümlülük olarak tanıtmaktadır. Zekât, İslâm ile başlamamış, önceki bütün kavimlere de emredilmişti.⁶⁷⁹

Kur'ân namazla zekâtı 27 âyette birlikte zikrederek⁶⁸⁰ onun namaz kadar önemli olduğunu belirtmektedir.⁶⁸¹ İbn Zeyd ve İbn Mes'ûd'un; zekât vermeyenin namazı yoktur,⁶⁸² dedikleri nakledilmektedir.⁶⁸³ "Kur'ân'da "ikametü's-salât" lafzı ile birlikte kullanılan bütün "ita'üz-zekât" ibarelerinin de "zekât vermek" anlamına⁶⁸⁴ geldiği söylenmiştir.

Namaz kılmak ve zekât vermek, Müslüman topluluğun ayırt edici niteliği olarak tarif edilmektedir.⁶⁸⁵ Ayrıca doğru ve hakperest kişilerin iktidara geldiklerinde namaz kılmalarının ve zekât vermelerinin onların ayırt edici vasıfları olduğu belirtilmektedir.⁶⁸⁶ Zekâtın gayesi, servetin belli ellerde toplanmasını önlemek ve servetin toplumda daha dengeli dağılımını sağlamaktır.⁶⁸⁷

*" Fakat tevbe edip, namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilen bir kavme âyetleri işte böyle ayrı ayrı açıklarız."*⁶⁸⁸ âyetiylede tevbe, namaz ve zekât din kardeşi⁶⁸⁹ olma yani müslim olmanın şartı olarak ortaya konulmaktadır.⁶⁹⁰

ac. "Salât" – "savm" ilişkisi

"صوم" sözcüğü 'yemek yeme, konuşma ya da yürüme türünden bir fiili yapmaktan kendini tutmak, geri durmak'⁶⁹¹ anlamındadır. Şerî dilde ise, "صوم" sözcüğü 'mükellefin, niyet ederek, beyaz iplikten siyah ipliğe kadar, yemekten, cimadan istimnâdan ve içecek

⁶⁷⁹ el-Bakara 2/43-83-110

⁶⁸⁰ el-Bakara 2/43-83-110- 153-177-277, en-Nisâ 4/77-162, el-Mâide 5/12-55, et-Tevbe 9/5-11-18-71, el-Meryem 19/31-55, el-Enbiyâ 21/73, el-Hacc 22/41-78, en-Nûr 24/56, en-Neml 27/3, el-Lokmân 31/4, el-Ahzâb 33/33, el-Fâtır 35/18, el-Mücâdele 58/13, el-Müzzemmil 73/20, el-Beyyine 98/5

⁶⁸¹ Mîr, a.g.e., ss. 209-210.

⁶⁸² el-Kurtubî, a.g.e., C. VIII, s. 81.

⁶⁸³ Mîr, a.e., ss. 209-210.

⁶⁸⁴ Mevdûdî, a.g.e., C. IV, s. 89.

⁶⁸⁵ Mîr, a.g.e., ss. 209-210.

⁶⁸⁶ el-Hacc 22/41, en-Nûr 24/37

⁶⁸⁷ Mîr, a.e., s. 210.

⁶⁸⁸ et-Tevbe 9/11

⁶⁸⁹ et-Taberî, a.g.e., C. XI, s. 361.

⁶⁹⁰ el-Kurtubî, a.g.e., C. VIII, s. 81.

⁶⁹¹ ez-Zeccâc, a.g.e., C.I, s. 232.

bir şey içtemekten kendini tutması anlamına gelir.⁶⁹² “Savm’ın Kur’ân’da iki vechi vardır.⁶⁹³ Birisi bizzat oruç,⁶⁹⁴ diğeri ise “susmak”tır.⁶⁹⁵

Savm ve sıyâm kelimeleri, savaşın şiddetine karşı mukavemet edebilmeleri için atların düzenli olarak az beslenmesi anlamını ifhtiva eder. Oruç da, ruhî bir disiplin ve ahlaki bir dayanıklılık tesisi gibi bir gayeye hizmet eden düzenli bir çabadır. Orucu emreden âyet⁶⁹⁶ aynı zamanda bu emrin ardındaki hikmeti de beyan etmektedir. Ayrıca oruc bu âyete göre ramazan ayında nazil olan Kur’ân nimetine karşı gösterilecek hamd ve şükrün bir vesilesidir. Orucun asli gayesi insandaki kulluk şuurunu geliştirmek ve takviye etmektir ki, bütün Salih amellerin kaynağı da bu şuurdur.⁶⁹⁷

ad. “Salât” – “hac” ilişkisi

Hac kelimesi İbrânîce de “bayram” anlamına gelir. Kelimenin asıl anlamının “bir şeyin etrafında dönme, dolaşma ve halka oyun” olduğu daha sonra “bayram” anlamını kazandığı belirtilmektedir.⁶⁹⁸ Arapça da ise temelde ‘ziyaret etmek maksadıyla bir kimseye veya bir yere doğru yönelmek ya da gitmek’ anlamına gelir. Şerî dilde ise, ‘ nüsükleri yerine getirmek için Beytullah’a doğru yönelme, oraya gitme anlamına tahsis edilmiştir.⁶⁹⁹

İslâmî kaynaklara göre haccın Hz. Âdem dönemine kadar uzanan bir geçmişi vardır. İslâm da ne zaman farz kılındığı konusunda ise âlimler arasında görüş birliği yoktur. Fakat Hicretin 9. Yılında farz kılındı, görüşü daha muhtemel ve kuvvetli görülmüştür.⁷⁰⁰

İslâm’ın doğuşu sırasında haccın bir parçası olan âdetler devam ettirilmekte, hac putperest gelenekleri ile sürdürülmekteydi. Ancak bu şirk unsurları İslâm’ın gelişiyle temizlenmiş, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak gibi son aşamasını İslâmiyet teşkil etmiş, tevhîd dininin bir farîzası yapmıştır.⁷⁰¹

⁶⁹² er- Râğıb, a.g.e., C.II, s. 380.

⁶⁹³ en-Nîsâbûrî, a.g.e., s. 353.

⁶⁹⁴ el-Bakara 2/183-184-185-187

⁶⁹⁵ el-Meryem 19/26

⁶⁹⁶ el-Bakara 2/183

⁶⁹⁷ Mîr, a.g.e., s. 156.

⁶⁹⁸ Harman, Ömer Faruk, “ İslâm’dan Önceki Dinlerde Hac”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 1996, C. XIV, ss.382-386, s. 382.

⁶⁹⁹ er- Râğıb, a.g.e., C.I, s. 141.

⁷⁰⁰ Özaydın, Abdülkerim, “İslâm’da Hac”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 1996, C.XIV, ss. 386-389, s. 386-388.

⁷⁰¹ Özaydın, “a.g.md.” C. XIV, ss. 387-389.

“ Şüphesiz Safa ve Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindedir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir.”⁷⁰² Âyeti Kur'ân-ı Kerîm'de hac ibadetinden bahseden âyetlerden birisidir. Gene Kur'ân -ı Kerîmde hac ibadetinin belirli bir vaktinini bulunduğu, hilâlinde bunda vakit ölçüsü olduğu⁷⁰³, hac ve umrenin Allah rızası için tamamlanması gerektiği,⁷⁰⁴ bu ibadeti ifa ederken nasıl hareket edilmesi gerektiği,⁷⁰⁵ Hz. İbrahim'in halkına haccı ilan etmekle emredildiğini⁷⁰⁶ haber verilmektedir.

ae. “Salât” – “hasene” ilişkisi

"حسن" sözcüğüyle 'mutluluk, sevinç veren ve istenen, arzulanan ya da beğenilen her şey' ifade edilir.⁷⁰⁷ Hasene, hüsn konusunda en yüksek dereceye sahip olandır. Bu nedenle hasene kelimesinin kapsamına, farz ve nafileler de girer.⁷⁰⁸

Hasenenin Kur'ân-ı Kerîm'de on iki vechinin olduğu belirtilmiştir.⁷⁰⁹ Bunlar: 1. “Feth ve ganimet”,⁷¹⁰ 2.”Tevhid”,⁷¹¹ 3. “Yağmur”,⁷¹² 4. “İlim ve ibadet”,⁷¹³ 5. “Salât”,⁷¹⁴ 6. “Afiyet”,⁷¹⁵ 7. “Yumuşak söz”,⁷¹⁶ 8. “Güzel söz”,⁷¹⁷ 9. “Senâ”,⁷¹⁸ 10. “Taât”,⁷¹⁹ 11. “Sâliha kadın”⁷²⁰ ve 12. “Dünya ve âhirette iyilik”.⁷²¹

“ (Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.”⁷²² Ashab

⁷⁰² el-Bakara 2/158

⁷⁰³ el-Bakara 2/189

⁷⁰⁴ el-Bakara 2/196

⁷⁰⁵ el- Mâide 5/1-2-95

⁷⁰⁶ el-Hac 22/27

⁷⁰⁷ er- Râğib, a.g.e., C.I, s. 155; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C. II, s. 464.

⁷⁰⁸ el-Askerî, a.g.e., s. 326.

⁷⁰⁹ en-Nîsâbü'rî, a.g.e., s. 200.

⁷¹⁰ Âl-i İmrân 3/120

⁷¹¹ el-En'âm 6/160

⁷¹² el-A'râf 7/ 95

⁷¹³ el-A'râf 7/156

⁷¹⁴ el-Hûd 11/ 114

⁷¹⁵ er-Ra'd 13/6

⁷¹⁶ en-Nahl 16/125

⁷¹⁷ er-Ra'd 13/22

⁷¹⁸ en-Nahl 16/122

⁷¹⁹ eş-Şûrâ 42/23

⁷²⁰ el-Bakara 2/201

⁷²¹ el-Bakara 2/201

⁷²² el-Hûd 11/114

ve tabînden te'vil bilginlerinin çoğunluğunun kanaatine göre Yüce Allah'ın: “ *Çünkü iyilikler kötülükleri giderir*” buyruğunda sözü edilen “iyilikler” beş vakit namazdır.⁷²³ İbn Atiyye ise; bu lafız iyilikler (hasenât) hakkında umumî, kötülükler (seyyiât) hakkında ise hususîdir,⁷²⁴ demiştir.

Âyetin nüzul sebebi cumhurun görüşünü desteklemektedir. Çünkü; âyet-i kerîme bir görüşe göre Ebu'l Yesar b. Amr, bir diğer görüşe göre Abbâd adında Ensâr'dan birisi hakkında nâzil olmuştur. Bu kişi bir kadın ile baş başa kalmış, cima dışında ondan murad almıştı. Peygamber (s.a.v)'e gelerek durumu anlatmış, işte ben huzurundayım, hakkımda dilediğin hükmü ver, demiştir. Rasûlullah (s.a.v) da ona hiçbir karşılık vermemiş bu kişi gittikten sonra Rasûlullah ardından birisini göndererek onu çağırılmış ve ona: “*Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.*” âyetini sonuna kadar ona okumuştur. Hazır bulunanlardan bir sahâbi bu yalnız ona özel mi? diye sormuş, Hz. Peygamber de: “Hayır, bütün insanlar için.” diye buyurmuştur.⁷²⁵

b. Bizzat “salât” ile ilgili kavramlar

Çalışmamız esnasında kavramımız çerçevesinde incelemeye çalıştığımız kavramların bazısının salât kavramı ile yakından bazılarının dolaylı olarak ilgisi vardır. Bu kavramların bazısı direk namazın ifasıyla ilgiliyken bazıları ise namazın bir parçasını oluşturmaktadır.

ba. “Salât”ın ifâsıyla ilgili kavramlar

“Salât” kavramının geçtiği pek çok âyette “ikâme”, “dâim”, “hafeza” ve “sehv” kavramlarıyla birlikte kullanıldığını ve tefsirlerde de “salât” kavramı ile bu kavramlar arasındaki ilişkiye yer verildiği için burada bu kavramları incelemeye çalıştık.

1) İkâme

Salât ile ‘ikâme’ 45 âyette birlikte zikredilmişlerdir. İkâme “kıyâm” veya “kıvâm” dan “if’âl” babındandır. Sözlükte “kaldırıp dikmek”, “düzeltip doğrultmak”,

⁷²³ Mukâtil, a.g.e., C. II, s. 300; et-Taberî, a.g.e., C. XII, s. 612.

⁷²⁴ Mukâtil, a.e., C. II, s. 300.

⁷²⁵ Mukâtil, a.e., C. II, s.301.

“kıymetlendirmek”, “devam ettirmek” veya “dikkat ederek yapma” anlamlarına gelir. Salâtle ilgi kurularak sadece يصلون “namaz kılarlar” yerine, iki kelimelik " يقيمون الصلاة " “namazı ikâme ederler” tercih edilmiştir.⁷²⁶ “yükümüne’s-salâte”, “dosdoğru namaz kılarlar” demek değil; “namazı, dosdoğru kılarlar” anlamına geldiğine ve arasındaki ince farka dikkat etmek gerekir.⁷²⁷

en-Nîsâbüri’ye göre ikâme’nin Kur’ân’da iki vechi vardır. Bunlar:⁷²⁸ 1. “İkrâr.”⁷²⁹ ve 2. “İtmâm”⁷³⁰ el-Fîrûzâbâdî’ye göre ise ikâmenin Kur’ân’da altı vechi vardır:⁷³¹ 1. “İtmâm” “İkâmü’s-Salât” 2. “Kibleye yönelme”⁷³² 3. “Dinde samimi olma”⁷³³ 4. “Farzları ve Kitab’ın kanunlarını yerine getirme.”⁷³⁴ 5. “Tesviye ve imare”⁷³⁵ ve 6. “Vatanda yerleşme, istikrar.”⁷³⁶

er- Râğib el-İsfehânî’ye göre; Allah Teâlâ’nın namaz ibadetini övdüğü veya da namaza teşvik ettiği her yerde إقامة الصلاة kelimesi mastarıyla birlikte zikretmiştir. ... و ... *Hem namazı dürüst* “ و أقيموا الصلاة ... ”⁷³⁷ *o namazı dosdoğru kılanlar...* “المقيمون الصلاة... ”⁷³⁸ إقامة لافzının salâta tahsis edilmesinin nedeni ise namaz kılmada maksadın namazın hukukuna ve şartlarına riâyet etmek olduğuna yoksa yalnızca şekilsel olarak icrâ etmek olmadığına dikkatleri çekmektir. Bundan dolayı şöyle denmiştir: المصلين كثير و *Namaz kılan çoktur; fakat onu hakkıyla icra edenler azdır.*⁷³⁹ “المقيمون لها قليلاً”

Namazın ikâme etmekten kastın ne olduğu konusunda birçok görüş ileri sürülmüştür. Bunlar: 1. Namazın ikâmesi, namazın hudûdları,⁷⁴⁰ farzları, sünnetleri ve âdablarında hiçbir eksiklik olmadan, tadil-i erkân ile ve devamlı kılmaktan ibarettir. er-

⁷²⁶ Yazır, a.g.e., C.I, s. 175.

⁷²⁷ Yazır, a.g.e., C.I, s. 178.

⁷²⁸ en-Nîsâbüri, a.g.e., s. 66.

⁷²⁹ el-Maide 5/-66-68; et-Tevbe 9/5-11

⁷³⁰ el-Bakara 2/3-43

⁷³¹ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C. II, s.186.

⁷³² el-A’râf 7/29

⁷³³ el-Yûnus 10/105

⁷³⁴ el-Maide 5/66

⁷³⁵ el-Kehf 18/77

⁷³⁶ en-Nahl 16/80

⁷³⁷ en-Nisâ, 162

⁷³⁸ el-Bakara 2/277

⁷³⁹ er- Râğib, a.g.e., C.II, s. 375; es-Semîn el-Halebî, a.g.e., C.II, s. 406; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C.III, s. 436.

⁷⁴⁰ et-Taberî, a.g.e., C. VII, s. 230.

Râzî de ikâme kelimesini, “ rükünlerinde ve şartlarında⁷⁴¹ hiçbir eksiklik bırakmaksızın namaza devam etmek” manasına hamleder.⁷⁴² 2. Namazın ikâmesi, namaza devam etmekten ibarettir. ⁷⁴³ Bu ona rağbet edilmesi manasınadır. Çünkü, namaza devam edildiği zaman, o, arzuların kendisine temâyül edip çokça rağbet gören, kılınmadığı zaman ise, âdeti kendisine rağbet edilmeyen ve revaç bulmayan bir şey gibi olur. 3. Namazın ikâmesi, onu eda etmek için, her şeyden kendini tecrid edip, edasında bir gevşeklik göstermemekten ibarettir. 4. Namazın ikamesi, edasından ibarettir. Eda edilmesi, “ikâme” mastarı ile ifade edilmiştir. Çünkü kıyâm, namazın rükünlerinden birisidir. Nitekim namaz, kunut, rükû ve sücûd, kelimeleri ile de ifade edilir.⁷⁴⁴ Ayrıca Arablar kişi namaz kıldığı zaman, içinde tesbîhat olduğu için “sebbehâ” tesbîh etti” fiili ile bunu ifade etmişlerdir.⁷⁴⁵ 5. Vaktinde kılmak. Mukâtil “namazın ikame edilmesini” vakitlerinde⁷⁴⁶ kılmak olarak anlar. 6. İmâm Mâtürîdî namazı ikâme etmek onu sadece Allah rızası için kılmak anlamında olabileceğini ifade etmiştir.⁷⁴⁷

İbn Abbâs, namazı ikâme etmek; rükû, secde ve kırâati eksiksiz yapmak, tam olarak huşûyla ve Allah’a yönelik haliyle eda etmek demektir,⁷⁴⁸ demiştir. Katâde⁷⁴⁹ ve Mukâtil b. Hayan’a göre vakitlerini geçirmeksizin zamanında ve abdesti tam alıp rükû ve secdeleri, Kur’an tilavetini, tahiyyat ve salevatları mükemmel şekilde yaparak eda etmektedir.⁷⁵⁰

Mevdûdî’ye göre “ikâmetü’s-salât” terimi çok geniş anlamli olup namazın cemaatle kılınması⁷⁵¹ gerektiğine ve namaz için her yerde sürekli düzenlemeler yapılması gerektiğine işaret eder. Aksi takdirde bir yerin sakinlerinin hepsi tek tek namazlarını kılsalar bile namaz ikâme edilmiş olmayacaktır.⁷⁵²

⁷⁴¹ et-Taberi, a.e., C. V, s. 48; ez-Zemahşerî, a.g.e., C.I, s. 38; el-Kurtubî, a.g.e., C. V, s. 374.

⁷⁴² ez-Zemahşerî, a.e., C.I, s. 38; er-Râzî, a.g.e., C.II, s. 32; es-Semerkindî, a.g.e., C.I, s.90; en-Nesefî, a.g.e., C.I, ss. 41-42; Ebû’s-Suûd, a.g.e., C.I, s. 54; el-Bursevî, a.g.e., C.I, s. 63.

⁷⁴³ ez-Zemahşerî, a.e., C.I, s. 38; en-Nesefî, a.e., C.I, s. 41.

⁷⁴⁴ ez-Zemahşerî, a.g.e., C.I, s. 38; en-Nesefî, a.g.e., C.I, ss. 41-42; Ebû’s-Suûd, a.g.e., C.I, s. 54; el-Bursevî, a.g.e., C.I, s. 63.

⁷⁴⁵ ez-Zemahşerî, a.e., C.I, s. 38; er-Râzî, a.g.e., C.II, s. 32.

⁷⁴⁶ el-Kurtubî, a.g.e., C. VI, s. 222; İbn Kayyîm, a.g.e., C.I, s. 125.

⁷⁴⁷ el-Mâtürîdî, a.g.e., C.I, s. 70.

⁷⁴⁸ et-Taberi, a.g.e., C.I., ss. 241-242; el-Beyzâvî, a.g.e., C.II, s. 38; İbn Kesîr, a.g.e., C.I, s. 168; el-Cezâirî, a.g.e., C.I, s. 20.

⁷⁴⁹ Mukâtil, a.g.e., C. I, s. 226.

⁷⁵⁰ Mukâtil, a.e., C. I, s. a.y.

⁷⁵¹ es-Semerkindî, a.g.e., C.I, s. 115.

⁷⁵² Mevdûdî, a.g.e., C.I, s. 49.

Yazır şöyle der: Kur'ân'da namaz hakkında “yüsallûne” veya “sallû” fiillerinden çok اقيموا الصلوة، حافظوا على الصلوات، و يقيمون الصلوة buyrulması dikkate değer bir husustur. Elbette “namazı ikâme ederler” demek, “namazı kırlarlar” demekten fazla bir anlam vardır ki bu, en az “doğru dürüst” yani “namazın şartlarına uymak, Allah'a boyun eğmek ve tevâzu göstermek suretiyle güzelce kılmak ve hatta kıldırmak manalarını ifade eder. Ve bunun için namazda ta'dil-i erkân vâcip olduğu gibi, özellikle namaz için iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak, namazın gereklerinin tamamlamak için gayret sarf etmek de dinin lüzumlu gördüğü hususlardandır. Ana-babanın çocuklarına namaz terbiyesi; din kardeşlerin birbirlerine tavsiye ve hatırlatması; amirlerin engelleri ortadan kaldırma ve imkânları tamamlama suretiyle beğendirmesi ve teşvik etmesi; Cum'a namazına ve cemaatle namaz kılmaya dikkat ve devam etmesi de bu cümledendir.”⁷⁵³

2) Dâim

“ Onlar, namazlarına devam eden kimselerdir. ”⁷⁵⁴

Âyetinde yer alan ‘dâim’in anlamı konusunda da iki görüş vardır. Ukbe b. Amir, “devam etmek” ten maksadın 1.Sükûn ve huşû olduğunu söylemiştir. Bunlar namaz kıldıklarında sağa sola bakmazlar⁷⁵⁵. Çünkü “devam eden” sakin ve hareketsiz duran demektir.⁷⁵⁶ 2. Devam: bir tembellik, bir gevşeklik ya da bir meşguliyet onların namazına mani olmaz. Namaz vakti gelince her şeyi bırakarak Allah'ın huzurunda dururlar.⁷⁵⁷ “Dâimûn” ile “yükîmûne” fiillerinin aynı manada oldukları da ifade edilmiştir. Ayrıca bu âyette dâimûn ile birlikte kullanılan salâtın nafil ibadet olduğu da zikredilmiştir.⁷⁵⁸

Seyyid Kutub ise bu âyette yer alan “dâim” kelimesini şöyle tefsir etmiştir: “Burada özellikle namaz vasfının sürekliliği belirtilmektedir. “Onlar ki namazlarında daimdirler.” Bu ifade devamlılık ve kararlılık manası taşımaktadır. Sözü edilen namaz tembelliğe ve ihmale gelmeyen namazdır. Sürekli olarak hiç kopmadan kulu Allah'a bağlar.”⁷⁵⁹

⁷⁵³ Yazır, a.g.e., C.I, s. 175.

⁷⁵⁴ Meâric 70/23

⁷⁵⁵ et-Taberî, a.g.e., C. XXIII, s. 268.

⁷⁵⁶ el-Kurtubî, a.g.e., C. XVIII, s. 291; Mevdûdî, a.g.e., C. VI, s. 461.

⁷⁵⁷ Mevdûdî, a.g.e., C. VI, s. 461.

⁷⁵⁸ el-Mâturîdî; a.g.e.,C. V, s. 252.

⁷⁵⁹ Kutub, a.g.e., C. XV, s. 237.

3) Hafeza

"حفظ" hıfz kelimesi bazen ‘anlama neticesinde ulaşılan bir şeyin zihinde kalıcı olmasını sağlayan nefsin, aklın ya da zihnin bir kuvveti anlamında, bazen bir şeyin akılda ya da zihinde tutulması, ezberlenmesi anlamında, bazen de bu gücün kullanılması anlamında kullanılır. Bunun zıddı unutmak anlamında nisyanıdır.⁷⁶⁰

eş-Şûrâ 42/48 deki "حفيظ" sözcüğü ‘koruyucu, muhafız’ anlamındadır. "حفاظ" sözcüğü "محافظة" anlamındadır. Yani, ‘iki tarafın karşılıklı olarak birbirini koruması, muhafaza etmesi’ anlamına gelir.⁷⁶¹

Salâtle ‘hâfeza beş âyette birlikte kullanılmıştır.’⁷⁶² Fakat buradaki korumaktan maksadın ne olduğu konusunda farklı açıklamalar vardır. Bunlar: 1.Vakit:⁷⁶³İbn Mes’ûd, Mesrûk, Ebu’d-Duha, Alkame b. Kays, Said b. Cübeyr ve İkrime bundan maksat “namaz vakitleridir”, demiştir.⁷⁶⁴ 2.Devam etme.⁷⁶⁵ 3.Vakit ve devam: Namazların vakitlerine, rükünlerine ve şartlarına titizlikle uyararak devam etme.⁷⁶⁶ 4.Vakit ve cemaat: Temiz bir şekilde, namaz için belirlenmiş vakitlerde, namazları cemaatle kılma.⁷⁶⁷ 5.Huşû: yani namaz kılarken saygılı bir tutum içinde olma.⁷⁶⁸ 6.Vakit ve şartları: Katâde’ye göre; vakitlerine, rükûlarına ve sücudlarına dikkat etmektir.⁷⁶⁹

er-Râzî’ye göre huşû ve namaza devam, birbirinden farklıdır ve birbirini gerektirmez. Zira huşû, namaz kılan kimsenin, namazı eda esnasında takındığı bir sıfattır. Namazı devam ise, namaz kılan kimse, onu hakkıyla yerine getirmediğinde de olabilen bir durumdur. Buradaki devam ile kastedilen, namazın vakti, temizliği gibi şartlarını ve rükünlerini hakkıyla yerine getirmek ve tastamam yapmak olabilir.⁷⁷⁰

⁷⁶⁰ er- Râğıb, a.g.e., C. I, s. 164.

⁷⁶¹ er- Râğıb, a.e.,C. I, s. 164; et-Tabâtabâi, a.g.e., C. II, s. 250.

⁷⁶² el-Bakara 2/238; el-Enâm 6/92; el-Meâric 70/34; el-Bakara 2/238; el-Mü’minûn 23/9

⁷⁶³ Mukâtil, a.g.e., C.I, s. 201; el-Beyzavî, a.g.e., C. I, s. 147; en-Neseî, a.g.e., C. IV, s. 1262; et-Tabâtabâi, a.g.e., C. VII, S.289.

⁷⁶⁴ İbn Kesîr, a.g.e., C. X, s. 110.

⁷⁶⁵ et-Taberî, a.g.e., C.IV, s. 342; el-Kurtubî, a.g.e., C. III, s. 208; İbn Kesîr, a.g.e., C. XIV, s. 133.

⁷⁶⁶ en-Neseî, a.g.e., C. I, s. 199-200; el-Bursevî, a.g.e., C. XVIII, s. 26; Yazır, a.g.e., C. V, s. 509; Mevdûdî, a.g.e., C. III, s. 406; Kutub, a.g.e., C. X, s. 304.

⁷⁶⁷ el-Cezâirî, a.g.e., C. II, s. 89.

⁷⁶⁸ et-Tabâtabâi, a.g.e., C. VII, S.289.

⁷⁶⁹ en-Neseî, a.g.e., C. IV, s. 1262; İbn Kesîr, a.g.e., C. X, s. 110; Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. XII, s. 5637.

⁷⁷⁰ er-Râzî, a.g.e., C. XXIII, s. 82; Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. VI, s. 125.

Gene er-Râzî'ye göre, onların namazlarına devamları; namazları hiçbir vakit terk etmemeleri, namazlarını muhafaza etmeleri ise namaza önem vermeleri ve onu en mükemmel bir biçimde ifa etmeleri demektir. Önem verme işi ise, bazen namazdan önce, bazen namaz esnasında, bazen de namazdan sonra olan hususlarda olur.⁷⁷¹

4) Sehv

“ Onlar namazlarını ciddiye almazlar.”⁷⁷² Âyetinde namazla birlikte yer alan ‘sehv’ kelimesinin anlamına dair âlimler den farklı görüşler beyan edilmiştir.⁷⁷³ Sa’d b. Ebu Vakkâs,⁷⁷⁴ Mesrûk,⁷⁷⁵ Hasan el-Basrî ve Mukâtil “sâhun” kelimesinin manasını “namazlarının vakitlerine⁷⁷⁶ ve şartlarına uymamak” olarak anlamışlardır. Buna göre âyet, “ O, namaz kılıp, kılmamaya aldırılmaz” anlamını ifade eder.⁷⁷⁷ Mücâhid; namazın kendisini terktir, demiştir. Bazılarına göre önemsememek, ihmal etmektir.⁷⁷⁸ ed-Dahhâk, İbn Abbâs’tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Bu namaz kıldığı vakit sevab alacağını ümit etmeyen, terk etmesi halinde de bundan ötürü cezalandırılmaktan korkmayan kimsedir”. Yine ondan gelen rivayete göre bunlar, namazları vakitlerinden sonraya bırakıp geciktirenlerdir. Ebu’l Aliye de namazı kendine mahsus vakitlerinde kılmazlar. Rükû ve sücudlarını tam yapmazlar, demiştir. Mücâhid den gelen bir başka rivayete göre, onlar onu eğlenceye alarak bazen vaktini zayi ederler, bazen namazı terk ederler, demektir.⁷⁷⁹ Yine İbrahim’den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Burada sözü edilen kişi, secde ettiği vakit sağına soluna bakacak şekilde başını kaldıran kimsedir. Kutrub’a göre bu kimse namazında Kur’an okumayan, Allah’ı zikretmeyen kişidir.⁷⁸⁰ Bir başka görüşe göre; namazı rükünleriyle, şartlarıyla emroldukları şekilde eda etmekten yana gaflet içindedirler ya da namaz içerisinde huşû ve anlamlarını iyice düşünmekten yana gaflet içindedirler.⁷⁸¹

er-Râzî'ye göre: “ Namazdan gâfil olan, namazı hatırlamayan ve namazı boş veren kimsedir” görüşü zayıftır. Çünkü “namazdan gafil olma” namaz kılmama ve terk etme”

⁷⁷¹ er-Râzî, a.e., C. XXX, s. 129; Yazır, a.g.e., C. VIII, s. 341.

⁷⁷² el-Mâûn 107/5

⁷⁷³ Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 87; et-Taberî, a.g.e., C. XXIV, ss. 659-660; İbn Kesîr, a.g.e., C. XIV, s. 468.

⁷⁷⁴ el-Kurtubî, a.g.e., C. XX, s. 212.

⁷⁷⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. XIV, s. 468.

⁷⁷⁶ Mukâtil, a.g.e., C. IV, s. 87; et-Taberî, a.g.e., C. XXIV, s. 659; İbn Kesîr, a.g.e., C. XIV, s. 468.

⁷⁷⁷ er-Râzî, a.g.e., C. XXXII, s. 114.

⁷⁷⁸ et-Taberî, a.g.e., C. XXIV, ss. 659-660; el-Beyzâvî, a.g.e., C. V, s. 341; Mevdûdî, a.g.e., C. VII, s. 259.

⁷⁷⁹ et-Taberî, a.g.e., C. XXIV, ss. 662-663; el-Kurtubî, a.g.e., C. XX, s. 211.

⁷⁸⁰ el-Kurtubî, a.g.e., C. XX, s. 212

⁷⁸¹ İbn Kesîr, a.g.e., C. XIV, s. 468.

manasına alınmaz. Zira Allah Teâlâ, âyetin başında, “İşte o namaz kılanların vay haline...” demek suretiyle, zaten bahsedilen bu kişilerin namaz kıldıklarını belirtmiştir.⁷⁸² Allah Teâlâ, şekle nazaran, bunlara “namaz kılanlar” demiş, batına ve gerçek hallerine nazaran da, “namazdan gafil olduklarına” yani namaz kılmadıklarına hükmetmiştir. Namaz kılarken “sehvemek” mü’minin hallerinden; namazdan gaflete düşmenin de kâfirin hallerinden olduğu sabit olur.⁷⁸³ Onun namazı bir egzersiz gibidir. Çünkü kalbinde Allah’ı zikretme niyeti yoktur.⁷⁸⁴

İbn Kayyîm el-Cevziyye de, namazda sehivde olmak, namazı tamamen terk etmek demek değildir, der. Aksi halde ‘namaz kılanlar’ ifadesi olmazdı. Dolayısıyla sehivden maksat, İbn Mes’ûd ve diğerlerinin söylediği gibi vakit gibi farz veya vaciplerinden birine uymamak; ya da namazda gereken içtenlik, huşû ve kalbi hazırlığın olmamasıdır. İbn Kayyîm de er-Râzî gibi düşünüp bu konuda doğru olan görüşün her iki sehiv türünü de kapsadığını ifade eder. Dolayısıyla bu sehiv, namazın ister farz olan vaktinde olsun ister içtenlik, kalp hazırlığı ve huşûsunda olsun fark etmez. Zaten bu yüzden Allah, bu şekilde namaz kılanları riyakârlıkla nitelemektedir. Eğer sehivden maksat, terk etmek olsaydı bu durumda riyâ olmazdı,⁷⁸⁵ der.

5) Zayi etme

*“ Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve dünyevî tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır. ”*⁷⁸⁶

Âlimler “zayi etmek” ten muradın ne olduğu konusunda ihtilafa düşmüş,⁷⁸⁷ bunun sonucunda iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlar:

a. Vakitleri geçirmek: Bazıları vakitlerini geçirmek veya tehir etmektir, demiştir. Sahabe ve tabiin alimleri bu âyetin açıklamasında “namazı yitirip terk etmek” ifadesini “namazların vaktini geçirmek, vaktini, rükûn ve vâciplerini gereklerini ve aslî kimliğini yitirmek” olarak açıklamaktalar. Namazları bile bile vaktin sonuna erteleyenler ya da vakti girmeden kılmaya çalışanlar Allah (c.c.)’ın bu hususta koymuş olduğu sınırları tecavüz

⁷⁸² er-Râzî, a.e., C. XXXII, s. 114

⁷⁸³ er-Râzî, a.e., C. XXXII, s. a.y.

⁷⁸⁴ Mevdûdî, a.g.e., C. VII, s. 259

⁷⁸⁵ İbn Kayyîm, a.g.e., C. III, s. 370.

⁷⁸⁶ el-Meryem 19/59

⁷⁸⁷ el-Kurtubî, a.g.e., C. XI, s. 122; İbn Kesîr, a.g.e., C. IX, s. 264.

etmektedirler.⁷⁸⁸ İbn Abbâs,⁷⁸⁹ İbn Mes'ûd,⁷⁹⁰ Mesrûk,⁷⁹¹ Ömer b. Abdülaziz⁷⁹² ve el-Kâsım b. Muhaymire⁷⁹³ ve Ali b. Saad vakitleri zayi etmektir zira namazın terki küfürdür, demiştir.⁷⁹⁴ el-Kurtubî de bu görüşte olup, abdestini, rükûunu, sücûdunu mükemmel bir şekilde yapmaya çalışmayan bir kimse namazı gereği gibi korumuş olmaz. Namazı gereği korumayanda onu kaybetmiş olur,⁷⁹⁵ demiştir.

b. Namazı terk etmek: Diğer bir grup ise, onların namazı zayi etmesi onu terk etmesi demektir, görüşündedir.⁷⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, İmam Şafiî bu çerçevede terk edeni tekfire gitmiştir.⁷⁹⁷ er-Râzî'ye göre "namazı zayi ettiler" ifadesinin zahiri, "namazı terk ettiler" anlamındadır. Fakat onların namazı terk etmeleri bazen hiç kılmaması, bazen de her ne kadar birinci mana daha açık ise de vaktinde kılınmaması manasındadır.⁷⁹⁸

c. "Salât" ile kurulan mecâz-ı mürseller: "Cüz'ü zikredip kül'ü kastetme"

Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerini incelediğim zaman bazı kavramların "salât" kavramımızın terim anlamı dediğimiz "namaz" anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Bunlardan bazıları "rükû", "secde", "kıyâm", "kırâat", "Kur'ân", "tesbîh", "zıkr" ve "hasene"dir. Bu kavramları kısaca ve gerektiğinde örnek âyetlere de yervererek işlemeye çalışacağız.

ca. Kıyâm

"قيام- يقوم" sözlükte "ayak üzere kalkıp durmak" anlamına gelir. Mastarı "قيام" (kıyâm) şeklindedir.⁷⁹⁹ Kavram olarak ise; Allah'a bir ibadet şekli olan namazda ayakta durmaya denildiği gibi, haklı veya haksız bütün başkaldırlara, gece namazına ve Allah

⁷⁸⁸ İbn Kayyîm, a.g.e., C. II, s. 175.

⁷⁸⁹ en-Nesefî, a.g.e., C. II, s. 342.

⁷⁹⁰ et-Taberî, a.g.e., C. XV, s. 567.

⁷⁹¹ et-Taberî, a.g.e., C. XV, ss. 568-569.

⁷⁹² İbn Kesîr, a.g.e., C. IX, s. 265.

⁷⁹³ el-Kurtubî, a.g.e., C. XI, s. 123; İbn Kesîr, a.g.e., C. IX, s. 265.

⁷⁹⁴ en-Nesefî, a.g.e., C. II, s. 342.

⁷⁹⁵ el-Kurtubî, a.g.e., C. XI, s. 123.

⁷⁹⁶ et-Taberî, a.g.e., C. XV, s. 567; el-Kurtubî, a.g.e., C. XI, s. 122; İbn Kesîr, a.g.e., C. IX, s. 264.

⁷⁹⁷ İbn Kesîr, a.g.e., C. IX, s. 264.

⁷⁹⁸ er-Râzî, a.g.e., C. XXI, s. 236.

⁷⁹⁹ er- Râğıb, a.g.e., C.II, s. 538; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C. IV, s. 307; örnek âyet için bkz: el-Mâide 3/6

Teâlânın sıfatlarından biri olan “varlığının kendinden olmasına” denilmektedir.⁸⁰⁰ “Kâim” de; ayakta duran, ayağa kalkan, namaz için ayakta olan, demektir.⁸⁰¹

“Kıyâm”ın çeşitli şekillerde gerçekleştiği belirtilmiştir. Rükûda da olduğu gibi ya Allah Teâlâ’nın belirli bir amaca ya da amaçlara doğru zorla boyun eğdirip sevk etmesi dediğimiz teshîr yoluyla ya da ihtiyari olarak bir şahsın, varlığının kıyamı.⁸⁰² Kur’ân’da hem bir şeyi koruma, bakma ve muhafaza etme’, “namaz fiilini devam ettirme ve koruma” anlamında⁸⁰³ hem de bir şeye azmetme anlamında⁸⁰⁴ kullanılmıştır.

Namazda kıyâm denildiği zaman ise; namaz için ayağa kalkmak, Allah’a saygı ve O’nu büyük tanımak için namazı ayakta kılmak anlaşılır. Fakat namazda kıyâm yalnızca bir şekilden ibaret değildir. Allah’ın huzuruna tam bir teslimiyet, derin bir alçak gönüllülük, hürmet anlayışı ve hisleri içinde çıkmaktır.⁸⁰⁵

"اقامة الشيء" "Bir şeyin hakkını tam olarak vermek," demektir. Namazda asıl maksadın, onun biçimlerini yerine getirmek olmadığına aksine şartlarını hakkını vererek yerine getirmek olduğuna dikkatleri çekmek için, Yüce Allah istisnasız namazı emrettiği ve namazı methettiği yerlerin tümünde "اقامة" lafzını kullanmıştır.⁸⁰⁶ Örneğin: el-İbrahim 14/40 âyeti *'beni namazın şartlarını hakkını vererek yerine getirmeye muvaffak kıl.'*⁸⁰⁷ Namaz, bazen "kıyâm" ayakta durmak" ile de ifade edilmiştir. Meselâ; filan kişi gece boyunca kalkar, denilirken namaz kıldığı kastedilir.⁸⁰⁸

en-Nîsâbûrî’ye göre Kur’ân’da “kıyâm”ın on dört vechi vardır. Bunlardan birisi de “salât”dır,⁸⁰⁹ “namazı eda etmek”⁸¹⁰ tir. *“Onlar Rabblerine secde ederek ve kıyamda durarak geceleyenlerdir.”*⁸¹¹ âyetinde olduğu gibi. ez-Zümer 39/9, el-Müzzemmil 73/2-20 âyetlerinde ise “teheccüd namazı” anlamında kullanılmıştır.⁸¹²

⁸⁰⁰ Ece, Hüseyin K., **İslâm’ın Temel Kavramları**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2013, **İslâm’ın Temel Kavramları**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 353.

⁸⁰¹ Ece, a.g.e., s. 353.

⁸⁰² el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C.III, s. 370; örnek âyet için bkz: el-Hûd 11/ 100; ez-Zümer 39/9

⁸⁰³ el-Fîrûzâbâdî, a.e., C.IV, s. 307; örnek âyet için bkz : el-Bakara 2/3; et-Tevbe 9/ 71

⁸⁰⁴ er- Râğîb, a.g.e., C.II, s. 538; el-Fîrûzâbâdî, a.e., C. IV, s. 307; örnek âyet için bkz: el-Mâide 3/6

⁸⁰⁵ Ece, a.g.e., ss. 353-354.

⁸⁰⁶ er- Râğîb, a.g.e., C.II, s. 540; el-Fîrûzâbâdî, a.e., C.IV, s. 308.

⁸⁰⁷ el-Bakara 2/43; en-Nisâ 4/162; el-İbrahim 14/40

⁸⁰⁸ el-Kurtubî, a.g.e., C.VIII, s. 258.

⁸⁰⁹ en-Nîsâbûrî, a.g.e., s. 455; örnek âyet için bkz : Tevbe 9/108

⁸¹⁰ el-Bakara 2/ 3-43-277; el-İbrahim 14/40

⁸¹¹ el-Furkân 25/ 64

⁸¹² el-Fîrûzâbâdî, a.e., C. IV, s. 309.

“ (Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde, secde hâlinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki: “ Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.”

813

“ Kalk, birazı hariç olmak üzere geceyi; yarısını ibadetle geçir. Yahut bundan biraz eksilt.”⁸¹⁴ Âyetindeki "Kalk!" lafzının; namaz kıl!" anlamında olduğu söylenmiştir. Bu fiil namaz eylemi hakkında ve istiare yoluyla kullanılmıştır. Çokça kullanım sonucunda da artık bu fiilin bu anlamı ifade etmesi, bir örf haline gelmiştir.⁸¹⁵ Çoğunlukla tefsirlerde gece kalkıp namaz kılmanın Hz. Peygamber'e farz kılındığı, beş vakit namaz farz kılındıktan sonra da bunun Hz. Peygamber için aynen devam ettiği bildirilmektedir. Teheccüd adı verilen bu gece namazı yükümlülüğü Hz. Peygamber'e mahsus olup ümmetinin de geceleyin kalkıp bu namazı nafil olarak kılmaları sünnet kabul edilmiştir.⁸¹⁶

cb. Kırâat

"القراءة": “Tertil esnasında, harfleri ve kelimeleri birbirine eklemek, katmak”⁸¹⁷ demektir. “ Artık Kur’an’dan kolayınıza geleni okuyun”⁸¹⁸ buyruğundaki kırâattan maksatın ne olduğuna dair iki görüş vardır. Bunlar: 1- Pek çok yerde namazın karşılığı olarak rükû etmek ve secde etmek kelimeleri kullanıldığı gibi⁸¹⁹ buradaki “okuma” ile “namaz kılma” kastedilmiştir. Çünkü Kur’ân okumak, namazın parçalarından biridir. O halde, burada cüz’ü zikretmiş, bununla küllü kastetmiştir. “sizler, kolayınıza geldiği kadar gece namazı kılın” denilmiştir. Bu hususta da iki görüş vardır. 1.1. Hasan el- Basrî, Hakk Teâlâ’nın bu emirle akşam ve yatsı namazlarını kastettiğini söyler. 1.2. Diğer bazı âlimler ise, teheccüd namazının farziyeti nesh edilmiş ve teheccüden yapılabilecek kadarıyla yetinilmiş, daha sonra bu da beş vakit namazın farz kılınışıyla nesh edilmiştir.⁸²⁰ 2-Bu

⁸¹³ ez-Zümer 39/9

⁸¹⁴ el-Müzzemmil 73/2-3

⁸¹⁵ el-Kurtubî, a.g.e., C.XIX, s.34.

⁸¹⁶ el-Kurtubî, a.g.e., C.XIX., s. 34.

⁸¹⁷ er- Râğıb, a.g.e., C.II, s. 520.

⁸¹⁸ el-Müzzemmil 73/20

⁸¹⁹ Mevdûdî, a.g.e., C. VI, s. 504.

⁸²⁰ er-Râzî, a.g.e., C. XXX, s. 187.

ifade ile bizzat “Kur’ân okumak” kastedilmiştir ve âyetin anlatmak istediği, unutulmasını diye, daha çok Kur’ân okumayı sağlamak⁸²¹ amaçlanmıştır.

1) Kur’ân

Kur’ân sözcüğü özellikle Hz. Muhammed’e indirilen kitabı ifade etmek için kullanılmıştır. Bunun sonucunda Tevrat’ın Hz. Mûsâ’ya indirilen ve incil’in de Hz. İsa’ya indirilen Kitabın özel adı olduğu gibi, Müslümanların kitabı için özel bir ad olmuştur.⁸²²

en-Nîsâbûrî’ye göre Kur’ân sözcüğünün yedi vechi vardır.⁸²³ Bunlar: 1.Bizzat “Kur’ân”,⁸²⁴ 2. “Kitaplardan her hangi bir kitap”,⁸²⁵ 3. “Besmele”⁸²⁶ 4. “Âyete’l-Kürsî”⁸²⁷ 5. “Tevhid”⁸²⁸ 6. “Kırâat”⁸²⁹ ve son olarak 7. “Sabah namazı.”

أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى عَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

“Güneşin batıya kaymasından, gecenin karanlığına kadar geçen vakitler içinde namazı kıl. Sabah namazını da kıl. Doğrusu, sabah namazında melekler hazır bulunur.”⁸³⁰ Âyette yer alan "sabah namazını" ifadesinde cüz’ün kül hakkında kullanılması türünden bir mecaz-ı mürsel sanatı vardır. Yani namazda Kur’ân okunduğu için⁸³¹ bu şekilde zikredilip sabah namazı⁸³² kastedilmiştir. Müfessirlerin izahına göre bu âyet-i kerîme, namazın beş vaktini de açıklamaktadır. Güneşin tam tepe noktasından batıya doğru kaymasından başlayıp batması zamanına kadar öğle ve ikindi namazları kılınmaktadır. Güneşin batışından sabaha kadar ise akşam ve yatsı namazları kılınmaktadır. Sabah namazı da ayrıca zikredilmektedir. Sabah namazının şahitli olduğu, yani meleklerin onda hazır bulunduğu ifade edilmektedir.⁸³³

⁸²¹ er-Râzî, a.e., C. XXX, s. 187.

⁸²² er- Râğıb, a.g.e., C.II, s. 520.

⁸²³ en-Nîsâbûrî, a.g.e., s. 466

⁸²⁴ el-Bakara 2/185; el-Hicr 15/1; el-Yâsîn 36/69; en-Neml 27/6-92

⁸²⁵ el-Yûnus 10/15

⁸²⁶ er-Ra’d 13/31

⁸²⁷ el-Hicr 15/87

⁸²⁸ er-Rahmân 55/2

⁸²⁹ el-Kıyâme 75/18

⁸³⁰ el-İsrâ 17/78

⁸³¹ et-Taberî, a.g.e., C. XV, s. 33; er- Râğıb, a.g.e., C.II, s. 296.

⁸³² ez-Zuhaylî, Vehbe, **et-Tefsîru’l-Münîr fi’l-Akîdeti ve’ş-Şerîati ve’l-Menhâ**, I-XVII, 10.bs., Dâru’l-Fikr, Dımaşk, 1430/2009, C. VIII, s. 151.

⁸³³ et-Taberî, a.g.e., C. XV, s. 33.

2) Tesbîh

Tesbîh sözcüğü ‘sebh’ fiilinden türemiştir. ‘Sebh’ sözlükte; havada ve suda hızlı hareket etmek, geçip gitmek, yüzerek uzaklara gitmek anlamlarına gelir. Kur’ân’da bu anlamları ile el-Yâsîn 36/37 ve el-Enbiya 21/33 âyetlerinde geçmektedir.⁸³⁴

İstilah olarak ise; “Yüce Allah’ı tenzîh etme, ‘Yüce Allah’a ibadete süratle gitme, koşma anlamına gelir. Hayırlı iş yapmayla ilgili bir söz, fiil ya da niyet şeklinde olsun bütün ibadetleri kapsayacak şekilde de kullanılmıştır.⁸³⁵ Arapçada ‘Allah’ı tesbîh etmenin asıl manası, Allah’ı kendisine yakışmayan sıfatlardan arındırmak ve o sıfatlardan beri olduğunu zikretmektir.⁸³⁶ Tesbîh bu anlamıyla Allah Teâlâ’yı büyük tanıma, O’na noksan sıfatları yakıştırmama, ‘sübhanellah’ demek ve O’na ibadet etmektir. Bazı âlimlere göre ‘tesbîh’ Allah’ı zikretme türlerinden biridir.⁸³⁷

Bazı sûrelerin başında, mazî sigasıyla, "tesbîh etti", bazılarında ise, muzârî sigasıyla "tesbîh ediyor, eder" şeklinde gelmiştir. Bu, bu nesnelere tesbîh etmelerinin, herhangi bir vakte tahsis edilmediğine, aksine mâzîde de hep tesbîh edici olduklarına, gelecekte de tesbîh ediciler olacaklarına bir işarettir.⁸³⁸ Yüce Allah’ın: “ *Eğer o, Allah’ı tespih edip yüceltenlerden olmasaydı, mutlaka insanların diriltileceği güne kadar balığın karnında kalırdı.*”⁸³⁹ âyetinde yer alan “tesbîh” ifadesinin “namaz kılanlardan” anlamında olduğu söylenmiştir.⁸⁴⁰ Fakat er-Râğıb el- İsfehânî buradaki “tesbîh” sözcüğünün taşıdığı anlamların her üçüne de hamledilebileceğini ifade etmiştir.⁸⁴¹ Âyet, Yûnus (a.s.)’un, balığın kendisini yutmasından önceki zamanlarında Allah’a kulluk edip onu tesbîh edenlerden olmasaydı, balığın karnında, içine düştüğü sıkıntılı durum kıyâmet gününe kadar devam ederdi. Fakat o Allah’ı çokça zikredenlerdendi. Bu sebeple Allah onu balığın karnında uzun süre tutmayıp sahile çıkardı,⁸⁴² şeklinde tefsir edilmiştir.

en-Nisâbûrî’ye göre “tesbîh”in Kur’ân-ı Kerîm de dört vechi vardır.⁸⁴³ Bunlar: 1.“Namaz”, 2.“zikir.”⁸⁴⁴ 3.“Çok zikir.”⁸⁴⁵ 4. “İstisnâ”⁸⁴⁶ dır. el-Fîrûzâbâdî’ye göre ise

⁸³⁴ Ece, a.g.e., s. 713.

⁸³⁵ et-Taberî, a.g.e., C. XIX, s. 627.

⁸³⁶ et-Taberî, a.e., C.I, s. 504.

⁸³⁷ Ece, a.e.,s. 713.

⁸³⁸ er-Râzî, a.g.e., C. XXIX, ss. 206-207.

⁸³⁹ es-Sâffât 37/ 143-144

⁸⁴⁰ et-Taberî, a.g.e., C. XIX, s. 627.

⁸⁴¹ er- Râğıb, a.g.e.,C. II, s. 296.

⁸⁴² et-Taberî, a.e., C. XIX, s. 627.

⁸⁴³ en-Nisâbûrî, a.g.e., s. 152

‘Kur’an’ı Kerim’de “tesbîh”in otuz vechi vardır. Bunlardan 6 tanesi melekler, 9 tanesi Hz. Muhammed(s.a.v), 4 tanesi diğer nebiler, 3 tanesi hayavânat ve cemâdat, 3 tanesi mü’minler, 6 tanesi tüm mevcudat için kullanılmıştır.⁸⁴⁷

"Tesbîh" sözcüğünün taşıdığı anlamları⁸⁴⁸ şu şekilde özetleyebiliriz:

1) Dua: Yûnus (a.s.)'un o zulumatlar içinde: *"Zünnûn'u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, " Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum" diye dua etti. "*⁸⁴⁹ dediği sözcükler kastedilmiştir.⁸⁵⁰

2) Namaz kılanlar: İkinci görüşe göre namaz kılanlar anlamındadır.⁸⁵¹ Namaz kılan kişiye, namazı ile Allah'a saygı göstermesi ve O'nu, O'na yakışmayan şeylerden tenzih etmesi nedeniyle "müsebbîh" (tesbîh eden) denilmiştir.⁸⁵² İbn Abbâs da "tesbîh edenlerden" buyruğunu namaz kılanlardan diye açıklamıştır.⁸⁵³ Katâde, Yûnus (a.s.)'un kıssasının geçtiği âyetin tefsirinde, O daha önceden Allah kendisini korusun diye namaz kıları, yüce Allah da onu kurtardı, demiştir. er-Rabî b. Enes, şâyet önceden onun salih bir ameli olmasaydı "diriltilecekleri güne kadar balığın karnında kalırdı elbet, demiştir. el-Hasan ise, O balığın karnında namaz kılmıyordu, ancak rahatlık dönemlerinde salih ameller işlemişti. Sıkıntılı halinde de yüce Allah o salih ameli nedeniyle onu andı,⁸⁵⁴ diyerek görüşünü ifade etmiştir.

Bazılarına göre de buradaki “tesbîh etme” namaz manasında olmakla birlikte bu namaz balığın karnında kılınmıştır. Fakat el-Kurtubî bu görüşü zayıf bulur. Ona göre Yunus (as)’un bu tesbîhi kalb ile uyumlu, dil ile tesbîhdur.⁸⁵⁵

3) İstisnâ: *" Onların en akl-ı selim sahibi olanı, " Ben size 'Rabbinizi tespîh etseydiniz ya! dememişmiydiniz?" dedi. "*⁸⁵⁶ âyetinde "tesbîh", "istisna" (inşallah deme)

⁸⁴⁴ et-Tegâbün 64/1; el-Cum'a 62/1; el-A'la 87/1; el-Va'kıâ 56/74

⁸⁴⁵ en-Nasr 3/110

⁸⁴⁶ el-Kalem 68/ 28

⁸⁴⁷ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C. II, s. 285.

⁸⁴⁸ er-Râzî, a.g.e., C. XXIX, ss. 206-207.

⁸⁴⁹ el-Enbiyâ 21/87

⁸⁵⁰ er-Râzî, a.g.e., C. XXVI, s. 165.

⁸⁵¹ er-Râzî, a.g.e., C. XXVI, s. a.y.; ez-Zuhaylî, a.g.e., C. XVI, s. 155.

⁸⁵² er-Râzî, a.g.e., C. XXIX, ss. 206-207.

⁸⁵³ et-Taberî, a.g.e., C. XIII, s. 574.

⁸⁵⁴ ez-Zuhaylî, a.g.e., C. XV, s. 126.

⁸⁵⁵ el-Kurtubî, a.g.e., C. XV, s. 127.

manasına kullanılmıştır. Yani, "İnşallah demeli değil miydiniz" demektir. Bunun izahı da, "inşaallah" diyerek Allah'a ta'zime dayanır.⁸⁵⁷

“ *Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tespih ederler. Her şey O'nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız. O, halîm'dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır.*”⁸⁵⁸ âyetinde yer alan tespih ifadesinin gerçek anlamda bir tesbîh olması gerektiği ifade edilmiştir. Bütün varlıklar O'nu tesbîh eder ve O'na secde eder. Bir kısmı teshirle, bir bölümü de kendi ihtiyârıyla O'nu tesbîh eder ve secde eder. Göklerin, yerin ve yerde kımıldayıp hareket eden tüm hayvanların teshir sonucunda tesbîh ettikleri tartışma götürmez bir gerçektir.⁸⁵⁹

“ *Hani, Rabbin meleklere, “ Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbîh ve takdis ediyoruz.” demişler. Allah da, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti.*”⁸⁶⁰ Bu âyette zikredilen “tesbîh etmek”ten neyin kastedildiği hakkında da çeşitli açıklamalarda bulunulmuştur: Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd ve diğer bir kısım sahabilerden nakledilen bir görüşe göre buradaki “seni överek tesbîh ediyoruz” ifadesinden maksat, “senin için namaz kılıyoruz.” demektir. Buna göre melekler Allah için namaz kıldıklarını bu ifade ile zikretmişlerdir.⁸⁶¹

el-Ahzâb 33/42. âyette yer alan “onu sabah akşam tesbîh edin” “namaz kılın”⁸⁶² olarak tefsir edilmiştir.

“ *Allah'ın yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O'nu tesbîh ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar.*”⁸⁶³ Âyetinde yer alan “tesbîh edenlerin” nitelendirilmesi hususunda da âlimler farklı görüşlere sahiptir. Bir görüşe göre bunlar, Yüce Allah'ın emirlerini gözetenler ve onun rızasını talep edenlerdir.

⁸⁵⁶ el-Kalem 68/28

⁸⁵⁷ er-Râzî, a.e., C. XXIX, ss. 206-207.

⁸⁵⁸ el-İsrâ 17/44

⁸⁵⁹ er- Râğîb, a.g.e., C.II, ss. 292-293.

⁸⁶⁰ el-Bakara 2/ 30

⁸⁶¹ et-Taberî, a.g.e., C.I, s. 504.

⁸⁶² el-Kurtubî, a.g.e., C. XIV, s. 198.

⁸⁶³ en-Nûr 24/36-37

Dünya işlerinden hiçbir iş onları namaz kılmaktan ve Allah'ı anmaktan engellemez.⁸⁶⁴ “O’nu oralarda tesbîh ederler” buyruğu namaz kılarlar anlamındadır. Nitekim kuşluk namazını ifade etmek üzere “ sübhatü’ d-duha” tabiri de buradan gelmektedir. “ *Seni hamdinle tesbîh ederiz.*”⁸⁶⁵ Buyruğunun tefsirlerinden birisi de “namaz kılarız, salât ederiz”,⁸⁶⁶ şeklindedir. İbn Abbâs da, Kur’ân-ı Kerîm de geçen her tesbîh lafzı “namaz” demektir, demiştir.⁸⁶⁷

“ *Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen gözlerimizin önündesin, kalktığında Rabbini hamd ile tespih et.*”⁸⁶⁸ Avf b. Mâlik ve İbn Zeyd’e göre bu âyette geçen “*Kalktığın zaman rabbini tesbîh et.*” ifadesinden maksat, “Uykudan kalktığın zaman rabbini tesbîh et ve namaz kıl” demektir. et-Taberî bu görüşü tercih etmiş ve buradaki “uyku”dan maksadın öğle vaktinde uyunan “kaylûle uykusu” olduğunu, bu uykudan sonra yapılması istenen tesbîhin de “öğle namazı” olduğunu söylemiştir. et-Taberî’ye göre, onu namazdan önce herhangi bir tesbîhe yorumlama o tesbîhin farz olmasını gerektirir. Böyle farz olan bir tesbîh olmadığına göre bundan maksat, uykudan sonra namaz kılmaktır. Uykudan sonra farz olan namaz da sabah namazıdır. Sabah namazını kılmayı da bundan sonra gelen ve “ *Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışı sırasında O’nu tespih et.*”,⁸⁶⁹ diyen âyet emretmektedir. Bu nedenle uykudan sonra kılınacak olan farz namaz ancak öğle uykusundan sonraki öğle namazı olabilir. Dahhâk, Rebi’ b. Enes, Abdurrahman b. Zeyd, Mücâhid vb. âlimlere göre buradaki tesbîhden maksat, “farz namaza başlamadan önce: “*Sübhanেকে Allahümme vebi hamdike vetebarekesmük...*” duasını okumaktır.”⁸⁷⁰

“ *O hâlde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın.*”⁸⁷¹ Âyetinde güneş doğmadan önce Rabbini hamdederek tesbîh et ile “sabah namazı”, gecenin bir bölümünde de rabbini tesbîh et ile “yatsı namazı”, gündüzün taraflarında da rabbini tesbîh et ile de “öğle ve akşam namazı”⁸⁷² kastedilmiştir.

⁸⁶⁴ el-Kurtubî, a.g.e., C. XII, s. 279.

⁸⁶⁵ el-Bakara 2/30

⁸⁶⁶ el-Kurtubî, a.g.e., C.I, s.169.

⁸⁶⁷ el-Kurtubî, a.g.e., C. XII, s. 276.

⁸⁶⁸ et-Tûr 52/ 48

⁸⁶⁹ et-Tûr 52/ 49

⁸⁷⁰ et-Taberî, a.g.e., C. XXI, ss. 606-607.

⁸⁷¹ et-Tâhâ 20/ 130; vb. âyet için bkz: el-Kâf 50/39; el-İnsan 76/26

⁸⁷² et-Taberî, a.g.e., C. XVI, ss. 209-210.

3) Zikr

Zikr sözcüğü; bazen insanın kazanacağı veya elde edeceği bilgileri ezberlemesini veya hatırlamasını mümkün kılan, nefisteki bir hey'et kastedilerek, 'bilginin hazıra getirilmek istenmesi, akla çağırılması, hatırlanması göz önünde bulundurularak bazen de unutmamanın zıddı,⁸⁷³ bir şeyin kalpte veya dilde hazır bulunması anlamında kullanılır. Bundan dolayı "zikr" iki kısımdır, denmiştir. 1. Kalple olan zikir; hatırlamak, anmak. 2. Dille olan zikir; anmak, yâd etmek. Bunlardan her biri de iki kısma yararılır. Biri nisyandan kaynaklanan zikir, diğeri nisyandan, unutmadan kaynaklanmayan bilakis hıfzetmeyi, ezberlemeyi devam ettirme, sürdürme amacından kaynaklanan zikirdir.⁸⁷⁴

Kavram olarak ise; Allah'ı anmak niyetiyle yapılması veya söylenmesi tavsiye edilen, hamd, dua, ibadet ve övgü gibi fiiller ve sözlerdir. Bazılarına göre insana sevap kazandıran her türlü amelin genel adıdır zikir.⁸⁷⁵ Allah Teâlâ, mü'minlere kendisini sürekli olarak zikretmelerini emretmektedir. Bu emir bazen şükürle, bazen verilen nimetleri hatırlatma ile bazen namazla, bazen diğeri ibadetlerle birlikte gelmektedir.⁸⁷⁶

en-Nîsâbü'rî'ye göre "ذکر" sözcüğünün Kur'ân'da on dokuz vechi vardır.⁸⁷⁷ Bunlar: "Cuma namazı",⁸⁷⁸ "beş vakit namaz",⁸⁷⁹ "ikinci namazı", "hıfz, hatırlama",⁸⁸⁰ taat",⁸⁸¹ "dil ile zikir",⁸⁸² "kalb ile zikir",⁸⁸³ "beyan",⁸⁸⁴ "Tevrat",⁸⁸⁵ haber",⁸⁸⁶ Kur'ân",⁸⁸⁷ "şeref",⁸⁸⁸ "ayıp, kusur",⁸⁸⁹ "Levh-i Mahfuz",⁸⁹⁰ "tefekür",⁸⁹¹ "vahy",⁸⁹² "Nebî (s.a.v.)",⁸⁹³ "vaaz",⁸⁹⁴ ve son olarak da "mahlukâtın zikri"⁸⁹⁵ dir.

⁸⁷³ el-Askerî, a.g.e., s. 91.

⁸⁷⁴ er- Râğîb, a.g.e., C.I, s.237; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C. III, s. 9.

⁸⁷⁵ Ece, a.g.e., s.789.

⁸⁷⁶ Ece, a.e., s. 792.

⁸⁷⁷ en-Nîsâbü'rî, a.g.e., s.251.

⁸⁷⁸ el-Cum'a 62/ 9

⁸⁷⁹ en-Nûr 24/37; el-Münâfikûn 63/9

⁸⁸⁰ âyetler için bkz: el-Bakara 2/40-47-63-231; Âl-i İmrân 3/103; el-Mâide 5/7-110,

⁸⁸¹ el-Bakara 2/152

⁸⁸² âyetler için bkz: el-Bakara 2/198; Âl-i İmrân 3/191; en-Nisâ 4/103

⁸⁸³ âyetler için bkz: Âl-i İmrân 3/135

⁸⁸⁴ el-A'râf 7/63

⁸⁸⁵ el-Enbiyâ 21/7

⁸⁸⁶ el-Kehf 18/83; el-Enbiyâ 21/24

⁸⁸⁷ el-Enbiyâ 21/2; eş-Şu'arâ 26/5; ez-Zuhruf 43/5; el-Enbiyâ 21/50

⁸⁸⁸ âyetler için bkz: el-Enbiyâ 21/10; el-Mü'minûn 23/71; ez-Zuhruf 43/ 44; es-Sâd 38/1

⁸⁸⁹ en-Nîsâbü'rî, a.g.e., s.253; âyet için bkz: el-Enbiyâ 21/60

⁸⁹⁰ el-Enbiyâ 21/105

⁸⁹¹ el-Yûsuf 12/104; es-Sâd 38/87; et-Tekvîr 81/27

⁸⁹² es-Sâffât 37/3; es-Sâd 38/8; el-Mürselât 77/5

el-Fîrûzâbâdî'ye göre “zikr’in Kur’ân’da 20 vechi vardır. en-Nisâbûrî'nin saydıklarına ek olarak en-Nisâ 4/103 âyeti ‘kısaltmanın özrü’ anlamında, el-Yûsuf 12/ 32 ‘şefaât’ anlamında, el-Mâide 5/110 “Allah’ın nimetini, ihsânını hatırlama, zikretme” anlamında⁸⁹⁶ geldiklerini ifade etmiştir.

“ *Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah’ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü’minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır.*”⁸⁹⁷ Âyetinde yer aln üç haldeki zikirden maksat; içlerinde İbn Mes’ûd’un⁸⁹⁸ da yer aldığı bazı âlimlerin görüşüne göre o hallerdeki namazdır.⁸⁹⁹ Namaz kılmak istediğinizde; savaşta kılıçla vuruşurken ayakta; ok atarken dizleriniz üzerinde; yaralarınız sebebiyle yanlarınız üzerinde yatarken namaz kılın,⁹⁰⁰ demektir. Delilleri de âyetin sonunda yer alan vakit ifadesidir.⁹⁰¹ İmam Şafî’ nin görüşü ise, sonra huzura kavuştuğunuz o sıkıntılı hallerde kılmış olduğunuz namazları kaza edin, yönündedir. Ancak Ebû’s-Suûd Efendi bu görüşe katılmamaktadır.⁹⁰²

“ *Şüphesiz yok ki ben Allah’ım. Benden başka hiçbir ilâh yoktur. O hâlde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.*”⁹⁰³ Geçen âyette yer alan “zikr” (anmak) mastarı hakkında farklı görüşler serdedilmiştir. Bunlardan birincisi: Masdar öznesi ile tamlama içerisindeydir. Buna göre anlam: “Namazı benim seni hatırlamam için kıl.” olur. İkincisi: Masdar nesnesi ile tamlama içindedir. Buna göre anlam “Beni anıp hatırlaman için namaz kıl!”⁹⁰⁴ olur. Buradaki iki görüşe göre lam edatı sebep bildirir. Üçüncü görüşe göre ise masdardan önceki “lam” edatı zaman bildirir. Buna göre anlam “Beni hatırladığında namaz kıl!” olur. İbn Kayyîm el-Cevziyye ikinci görüşü tercih etmiş olmakla birlikte üç görüşü de doğru kabul etmiştir.⁹⁰⁵

Bir diğer açıklamaya göre namaz, Yüce Allah’a bir yakarış, O’nun huzurunda durmak olduğundan zikrin kendisidir. Nitekim Yüce Allah’ın: “*Cuma günü namaz için*

⁸⁹³ el-Kalem 68/52

⁸⁹⁴ el-Mâide 5/13; el-En’âm 6/44; el-A’râf 7/165; el-Kâf 50/45; ez-Zâriyât 51/ 55; el-Gâşiye 88/21

⁸⁹⁵ en-Nisâbûrî, a.g.e., s.254; âyetler için bkz: el-Yûsuf 12/42; el-Meryem 19/41

⁸⁹⁶ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C. III, ss. 14-15.

⁸⁹⁷ en-Nisâ 4/ 103

⁸⁹⁸ el-Kurtubî, a.g.e., C. V, s. 373.

⁸⁹⁹ el-Beyzâvî, a.g.e., C.II, s. 94.

⁹⁰⁰ Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. II, s.228

⁹⁰¹ el-Beyzâvî, a.g.e., C.II, s. 94.

⁹⁰² Ebû’s-Suûd, a.g.e., C. II, s. 228.

⁹⁰³ et-Tâhâ 20/14

⁹⁰⁴ et-Taberî, a.g.e., C.XVI, s. 32; el-Kurtubî, a.g.e., C. XI, s. 177.

⁹⁰⁵ İbn Kayyîm, a.g.e., C. II, s. 179.

çağrıda bulunulduğu vakit Allah'ın zikrine koşun.”⁹⁰⁶ buyuruğunda namaz zikr diye adlandırılmıştır.⁹⁰⁷Çünkü namaz zikrin ve kulluğun bütün unsurlarını bünyesinde taşımaktadır. Namazın hazırlığından tutunuzda sonundaki selâma kadar her bir rüknü, her bir unsuru birer zikirdir. Kıyâm, kırâat, Sübhâneke, Fâtiha Sûresi, rükû, secdeler, tesbîhler, salavâtlar, dualar ve diğerleri zikrden başka bir şey değildir.⁹⁰⁸

“ Allah'ın yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O'nu tesbîh ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar.”⁹⁰⁹ Bu âyetteki “Allah'ı anmaktan” buyruğunun te'vili hususunda da farklı görüşler vardır. İbn Abbâs ve Atâ, burada kasıt namazda hazır bulunmaktır, demiştir. İbn Abbâs ayrıca o farz namazdır, diye kayıtlamıştır.⁹¹⁰

“ (Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor.”⁹¹¹ Bir görüşe göre burada Allah'ı zikretmekten kasıt Allah için namaz kılmak,⁹¹² diğer bir görüşe göre maksat Allah'ı anmaktır. Buna göre mana şöyle olur: Allah'ı anmak, ibadetlerin en üstünüdür. Çünkü söz konusu anmanın mükâfâtı yine anmaktır.⁹¹³ Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “ Siz beni taat ve ibadetle anın ki ben de sizi anayım...”⁹¹⁴

“ Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer.”⁹¹⁵ Ebu Ahvas, İbn Abbâs ve ed-Dahhâk bu âyette yer alan “Allah'ı anmaktan” kastın; namaza giderken yolda zikir yapmak⁹¹⁶ olduğunu ifade etmişlerdir.

“ Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, mü'minlere

⁹⁰⁶ el-Cum'a 62/9

⁹⁰⁷ el-Kurtubî, a.g.e., C. XI, s. 177.

⁹⁰⁸ Ece, a.g.e., s. 795.

⁹⁰⁹ en-Nûr 24/36-37

⁹¹⁰ el-Kurtubî, a.g.e., C. XII, ss. 279-280.

⁹¹¹ el-Ankebût 29/ 45

⁹¹² Mukâtil, a.g.e., C. III, ss. 384-385.

⁹¹³ el-Bursevî, a.g.e., C. XIX, s. 279.

⁹¹⁴ el-Bakara 2/152

⁹¹⁵ el-A'la 87/15

⁹¹⁶ el-Kurtubî, a.g.e., C. XX, ss. 21-23.

belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır."⁹¹⁷ Bu âyette yer alan zikirden maksadın da namaz olduğu söylenmiştir. Rivayet olunduğuna göre Abdullah b. Mes'ûd, insanların mescidde yüksekçe seslerini çıkartıp gürültü ettiklerini görür. Bu gürültü de ne oluyor diye sorar, onlar: Yüce Allah: "Ayakta iken, otururken ve yanlarınız üzere iken Allah'ı anın" demiyor mu? Diye cevap verirler. O da şöyle der: Yüce Allah bununla farz namazı kastediyor. Eğer ayakta kılamiyorsan oturarak kıl, eğer buna da gücün yetmiyorsa yanın üzere yatarak kıl, demektir. O halde bundan kasıt bizzat namazdır. Çünkü namaz yüce Allah'ı zikretmektir. Ve namaz, farz olsun, sünnet olsun bütün zikirleri kapsamaktadır.⁹¹⁸

cc. Rükû

Sözlük anlamı "eğilmek veya bükölmek" demektir. Bazen, 'namazdaki belli bir biçimi' ifade etmek için bazen de 'ya ibadette ya da başka bir şeyde, tevâzu gösterme, alçak gönüllü veya itaatkâr olma ve kendini alçaltma, alçak tutma veya kendi kibrini, gururunu kırma' anlamında kullanılır.⁹¹⁹ en-Nisâbüri'ye göre Kur'ân'da rükû'nun dört vechi vardır.⁹²⁰ Bunlar: 1. Namaz.⁹²¹ 2. Bizzat rükû⁹²² 3. řükür⁹²³ ve 4. Hudû⁹²⁴dur.

Rükû, namazda ayakta kırâat bittikten sonra, eller dizlerde olarak, beli mümkün olduğu kadar düz bir şekle getirip eğilmektir. Tıbkı secde gibi, namazın en önemli unsurlarından, Allah'a hürmetin en yüce derecelerinden biridir. Mü'min kulun Rabbine olan hürmetinin, O'nun huzurunda tezellöl etmesinin ve âcizliğini ortaya koymasının bir göstergesidir. Bu şekliyle mü'min kul, Rabbine olan aşırı saygısından dolayı adeta iki bükölüm olur.⁹²⁵

*" Sizin dostunuz ancak Allah'tır, Resölüdür ve Allah'ın emirlerine boyun eğererek namazı kılan, zekâtı veren mü'minlerdir."*⁹²⁶

*"Ey iman edenler, rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz."*⁹²⁷

⁹¹⁷ en-Nisâ 4/ 103

⁹¹⁸ el-Kurtubî, a.g.e., C. V, s. 374.

⁹¹⁹ er- Râğıb, a.g.e., C.I, s. 267; âyetler için bkz: el-Hac 22/43 -77; el-Bakara 2/125, et-Tevbe 9/112

⁹²⁰ en-Nisâbüri, a.g.e., s. 264.

⁹²¹ et-Taberî, a.g.e., C. XII, s. 111; en-Nisâbüri, a.g.e., s. 264; âyetler için bkz: el-Bakara 2/43-125

⁹²² et-Taberî, a.g.e., C. XIV, s. 639; âyetler için bkz: el-Hac 22/ 77

⁹²³ Âl-i İmrân 3/43; es-Sâd 38/24

⁹²⁴ el-Mürselât 77/

⁹²⁵ Ece; a.g.e., ss. 566-567.

⁹²⁶ el-Mâide 5/55

⁹²⁷ el-Hac 22/77

“ O gün vay yalanlayanların hâline! Onlara, “Rükû edin (namaz kılın)” dediği zaman rükû etmezler.”⁹²⁸

Yukarıda örnek olarak verilen âyetlerde de rükû kelimesi bazen itaat, boyun eğme anlamında, hem sözlük anlamını ihtivâ eden bir şekilde bazen de namaz ibadeti olarak geçmektedir. Kur’ân âyetlerinde namaz, rükû emredilmekte, kimi insanların menfaatler karşısında eğilirken, iki kat olurken Allah’ın huzurunda rükû etmekten kaçındıkları bildirilmektedir.

“ Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.”⁹²⁹ âyetinde yer alan "rükû" ile namazın kastedilmiş olması âlimler tarafından câiz görülmüştür. Zira, namaza "sücûd" adı da verilmektedir. Namaz kılanlarla birlikte namaz kılma (rükû etme) emri ile cemaat ile namazın kılınmasının kastedilmiş olması da mümkün, olarak yorumlanmıştır. Hitab Yahudilere olup sizde Müslümanlar gibi rükûlu bir şekilde ve cemaatle birlikte namaz kılın denmektedir. Çünkü Yahudilerin kıldıkları namazlarda rükû bulunmuyordu.⁹³⁰

cd. Sücûd

Secde; ‘sücûd’ kökünden gelmektedir. Arap dilinde bunun ifade ettiği anlam “boyun eğdiğini ve kendini alçak görerek itaat ettiğini” göstermektedir.⁹³¹ Sücûd sözcüğü temelde ‘öne eğilme, aşağıya bükülme’ ve ‘ tezellül gösterme, kendini alçaltma, alçak tutma veya kendi kibrini, gururunu kırma’ anlamına gelir.⁹³² Zıddı da “kibr”dir.⁹³³

Şerî istilahta; “Yüce Allah’a karşı kendini alçaltma, alçak tutma veya kibrini, gururunu kırmayı ve ibadet etmeyi” ifade etmek için kullanılmıştır.⁹³⁴ Namazı tamamlayan, alını, elleri, dizleri ve ayakları yere koymak şeklindeki rükündür.⁹³⁵ Bu rükünler hadislerle sabittir.

Secde edene “sâcid”, çok secde yapana ise “süccâd” denir. Secde yapma fiiline de “sücûd” denilmiştir. Sücûd aynı zamanda “sâcid” gibi çok secde yapan anlamında

⁹²⁸ el-Mürselât 77/ 47-48

⁹²⁹ el-Bakara 2/ 43

⁹³⁰ el-Mâturîdî, a.g.e., C.I, s.70; ez-Zemahşerî, a.g.e., C.I, s.74; en-Nesefî, a.g.e., C. I, s. 8

⁹³¹ el-Kurtubî, a.g.e., C. I, s. 29

⁹³² er- Râğîb, a.g.e., C.I, s. 295; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C.III, s.188; âyet için bkz: en-Necm 53/69

⁹³³ Ece, a.g.e., s.598

⁹³⁴ er- Râğîb, a.e., C.I, s. 295; el-Fîrûzâbâdî, a.e., C.III, s.188; âyet için bkz: en-Necm 53/62

⁹³⁵ Ece, a.e., s. 598

gelmektedir.⁹³⁶

en-Nisâburî'ye göre "sücûd"un Kur'ân-ı Kerîm'de altı vechi vardır:⁹³⁷ 1. "Sücûdu's-şükür"⁹³⁸ 2. "Namaz kılanlar"⁹³⁹ 3. "Bizzat secde"⁹⁴⁰ 4. "Teshîr".⁹⁴¹ 5. "Tevâzu"⁹⁴² 6. "Huşû"⁹⁴³ el-Fîrûzâbâdî'ye göre ise Kur'ân'da beş vecihte gelmiştir.⁹⁴⁴ Bunlar: Namaz kılan kimse,⁹⁴⁵ namaz secdesi,⁹⁴⁶ rükû,⁹⁴⁷ hudû ve boyun eğmedir.⁹⁴⁸

İslâm hukukunda "سجود" sözcüğü "namazın herkesce iyi bilinen rüknüne, secdeye ve buna benzer olarak "Kur'ân secdelerine" ve "şükür secdelerine" tahsis edilerek kullanılmıştır. Ayrıca bununla "namaz" da ifade edilmiştir.⁹⁴⁹ Araplar kuşluk namazını "سبحة الضحى ve سجود الضحى" diye adlandırmışlardır.⁹⁵⁰

"Secde"; insanı, hayvanları ve cansızları' kapsayan genel bir sözcüktür.⁹⁵¹ Fakat insanın dışındaki varlıkların secde şekli konusunda kesin bir şey söylenememiştir. Bazı âlimlere göre onların Allah'a olan itaatlarının secde olarak nitelenmesi sembolik bir ifadedir. Bu açıdan secdenin anlamı mutlak bir itaatı, boyun bükmeyi, tesbîh etmeyi, Allah'ın hükmüne uymayı içine alır⁹⁵² ve iki kısma ayrılır: 1. İhtiyari olarak secde etmek: Bu anlamda yalnız insan için kullanılır. Bunun sonucunda insan sevabı hak eder.⁹⁵³ 2. Teshir yoluyla: Allah Teâlâ'nın kendisini belirli bir amaca ya da amaçlara doğru zorla boyun eğdirip sevk etmesi sonucunda gerçekleşen secde etmedir. Bu anlamda insan, hayvan ve bitkiler için kullanılır.⁹⁵⁴ Göklere bulunan Melekler ve benzeri varlıklar, Allah'a isteyerek secde ederler.⁹⁵⁵ Yeryüzündeki mü'minler de Allah'a isteyerek secde

⁹³⁶ Ece, a.e., s. 599

⁹³⁷ en-Nisâburî, a.g.e., ss. 299-300.

⁹³⁸ el-Hicr 15/30

⁹³⁹ el-Alak 96/19; el-Bakara 2/ 43-113-125; el-Hac 22/26;el- İnsan 76/26

⁹⁴⁰ el-Hac 22/77; el-Alak 96/19

⁹⁴¹ en-Nahl 16/48; er-Rahmân 55/6

⁹⁴² el-Yûsuf 12/100

⁹⁴³ el-Yûsuf 12/100

⁹⁴⁴ el-Fîrsûzâbâdî, a.g.e., C.III, s.190.

⁹⁴⁵ er-Râd13/ 15,

⁹⁴⁶ el-Alak 96/19

⁹⁴⁷ el-Bakara 2/58

⁹⁴⁸ er-Rahmân 55 /6; eş-Şu'arâ 26/219.

⁹⁴⁹ el-Kâf 50/40

⁹⁵⁰ er- Râğib, a.g.e., C. I, s. 297.

⁹⁵¹ er- Râğib, a.e., C.I, s. 295; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C.III, s. 188.

⁹⁵² Ece, a.g.e., s. 599.

⁹⁵³ er- Râğib, a.g.e., C.I, s. 295; el-Fîrûzâbâdî, a.e., C.III, s. 188; âyet için bkz: en-Necm 53/ 62

⁹⁵⁴ er- Râğib, a.e., C. I, s. a.y; âyet için bkz: er-Râd 13/15; er-Rahmân 55/6

⁹⁵⁵ en-Nahl 16/48-49

ederler. Kâfirler ise, başları dara düşünce istemeseler de kendilerini mecbur görerek beklide içgüdüsel olarak Allah'a boyun eğler. Hatta bütün canlıların, varlıkların gölgelerinin bile sabah ve akşam, Allah'a secde ettiği söylenmiştir. Her şey Allah'ın hükümranlılığı ve kontrolü altındadır, bütün yaratıklar ister istemez sonunda ona boyun eğmek ve onun önünde secdeye kapanmak zorundadırlar.⁹⁵⁶ Zira bütün varlıklar, hayatlarını devam ettirebilmek için yüce Mevlânın kendilerine verdiği nimetlerden istifade etmek zorundadır. Bu sebeple bile kendilerine nimet veren Allah'a boyun eğmek zorundadırlar.⁹⁵⁷

Allah Teâlâ için secde, ibadet olarak yapılır. İslâma itikadına göre Allah'tan başkasına secde edilemez. Allah'tan başkasına secde edenler secde ettikleri şeyi tanrı haline getirmiş ve Allah'a şirk koşmuş olurlar.⁹⁵⁸ Meleklerin Hz. Âdem'e, babasının ve kardeşlerinin Hz. Yûsuf a secde etmeleri⁹⁵⁹ saygı için yapılan bir secde olarak yorumlanmıştır.

Secde, kulun şükürünün en yüksek makamıdır. Kul Rabbine yaptığı secde ile itaatın, saygının, ilâhî sevginin, huşû'nun en yücesine çıkar. Kulun Rabbine en yakın olduğu hal secde halidir. Kul bu secde ile Rabbinin katında derede kazanır.⁹⁶⁰

Secde etmenin iki türlü olduğu belirtilmiştir. Birincisi: Kulluk etmek, ilâh edinmek kastıyla yapılan secdedir ki, bu da yalnızca Yüce Allah'a yapılır. Bunun da iki şekli vardır: Ya namazda alışılmış şekil olan alnı yere koymak şeklinde ya da iradesinin gereği olan itaat ve boyun eğmek şeklinde olur. Nitekim Yüce Allah: "*Gövdeli bitkiler de gövdesiz bitkiler de secde ederler.*"⁹⁶¹ diye buyurmaktadır. Bu şekilleriyle secde, kayıtsın ve şartsız olarak yalnız Allah'ındır, başkasına yapılmaz. İkincisi: Selamlamak maksadıyla yapılan secdedir.⁹⁶²

" *Hani meleklere, "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.*"⁹⁶³ âyetinde yer alan "secde" emrinden kastın ne olduğu konusunda

⁹⁵⁶ et-Taberî, a.g.e., C. XIII, s. 491.

⁹⁵⁷ et-Taberî, a.e., C. XIV, s. 245.

⁹⁵⁸ Ece, a.e., s. 598.

⁹⁵⁹ ez-Zuhaylî, a.g.e., C.I, s. 143.

⁹⁶⁰ Ece, a.g.e., s. 600.

⁹⁶¹ er-Rahmân, 55/6; vb. âyet için bkz: er-Ra'd, 13/15

⁹⁶² ez-Zuhaylî, a.e., C.I, s. 145.

⁹⁶³ el-Bakara 2/34; es-Sâd 38/73

farklı görüşler dile getirilmiştir. Meleklerin Âdem'e secde etmelerinin, ona ibadet için değil saygı göstermeleri ve Allah'ın emrine itaat etmeleri için olduğu ifade edilmiştir. Âyet-i kerîmenin sonunda: “ *İblis hariç o diretti.* ” buyrulmaktadır. Bunun manası: “ İblis, Âdem'e secde etmemekte diretti. Allah'ın emrine boyun eğmeye karşı böbürlendi ve büyüklük tasladı.” demektir.⁹⁶⁴

Meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesinin mahiyeti konusunda ileri sürülen görüşleri şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Secde, Allah için yapılmış olup, Hz. Âdem "kible" ve "mihrâb" olarak kullanılmıştır. Bu, tıpkı mü'minlerin namaz kılarken Kâbe'yi karşlarına almaları gibidir. Namaz kılan, her ne kadar Kâbe'ye yönelse de onun secdesi Allah içindir. Melekler, Hz. Âdem'in şahsında, Allah'a ibadet etmişler, secdeyi Hz. Âdem için değil; Allah için yapmışlardır. Dolayısıyla bu secde Allah'tan başkasına yapılmış bir secde değildir; Allah'ın emrini yerine getirmedi. Çünkü Rabbimiz meleklerle, "*Secde edin*" demiş, melekler de secdeye kapanmışlardır. Bu, meleklerin denenmesi ve onların da bir "emre boyun eğmesi"dir. Kur'ân bunu hatırlatıp, insanların da Allah'ın bütün emirlerine böylece itaat etmeleri gerektiğini bildirmektedir.⁹⁶⁵

Hz. Yâkub'un oğullarının, Hz. Yûsuf'a secde etmeleri de bu zaviyeden, Allah Teâlâ'ya itaat olarak anlaşılmalıdır. Çünkü Hz. Yûsuf'a yapılan secde ⁹⁶⁶ Hz. Yûsuf'un emrine girerek O'nun buyruklarının dışına çıkmamak ve önünde saygı ile eğilerek onu selâmlamak şeklinde anlaşılır. Bu yoruma göre "*Âdem'e secde edin*", "*Âdem'e boyun eğip itaat edin*" demektir. ⁹⁶⁷ Fakat Bütün müslümanlar, bu secdenin ibadet olmadığına ittifak etmişlerdir. Çünkü başkasına ibadet secdesi küfürdür. Küfür de emredilmez. ⁹⁶⁸ et-Taberî ve İbn Kesîr'in tercih ettiği görüşe göre ise Hz. Yâkub'un döneminde saygı göstermek maksadıyla bir insanın önünde eğilmek câiz olup⁹⁶⁹ onların secdesi de sadece bir saygı göstergesi olma anlamını taşıyordu.

2) Bu secde, meleklerden O'na bir selam gibi Hz. Âdem'i ta'zim ve tahiyye için olmak üzere yapılmıştır. Müslümanların birbirlerine selam vermesi gibi, geçmiş ümmetler

⁹⁶⁴ et-Taberî, a.g.e., C.I, s. 535.

⁹⁶⁵ er-Râzî, a.g.e., C. II, s. 230; et-Tabâtabâî, a.g.e., C.I, s. 141.

⁹⁶⁶ el-Yûsuf 12/100

⁹⁶⁷ er-Râzî, a.e., C. II, s. 231; et-Tabâtabâî, a.e., C.I, s. a.y.

⁹⁶⁸ er-Râzî, a.e., C. II, ss. 230-231; el-Kurtubî, a.g.e., C. I, s. 249.

⁹⁶⁹ et-Taberî, a.g.e., C. XIII, s. 356.

de bunu yapıyorlardı. Katâde'nin, Cenab-ı Hakk'ın "*Ve onun için secdelere kapandılar*"⁹⁷⁰ âyetindeki secde için, o zaman insanların birbirlerine selamı, secde etmek şeklindeydi",⁹⁷¹ demesinden bunu da selamlama olarak değerlendirdiğini düşünebiliriz.

İslâm âlimleri, meleklerin Âdem'e secdelerinin, ibadet mahiyetini taşımadığı üzerinde ittifak etmekle birlikte, secdelerinin keyfiyeti hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Cumhur, namazda alışılmış secdede olduğu gibi alını yere koymak şeklinde meleklerle verilmiş bir emir olarak değerlendirmiştir. Bir guruba göre ise o secde, günümüzde alışılmış olan alının yere konulması şeklinde değil idi. Sözü geçen bu secde, kelime olarak dildeki aslî manası olan zillet göstermek ve itaat etmek, üzere bırakılmıştır. Buna göre "*Âdem'e secde edin*" buyruğu; "Âdem'e boyun eğip itaat edin, onun faziletini ikrar ve kabul edin" demektir.⁹⁷²

Çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre yaratıklara da secde Rasûlullah (s.a)'ın dönemine kadar mubah idi. Ashabî; ağaç ve deve Rasûlullah'a secde ettiğinde; ağaçtan ve ürküp kaçan deveden sana secde etmeye biz daha layıkız, demişler, bunun üzerine Hz. Peygamber; Âlemlerin Rabbi olan Allah'tan başka hiçbir kimseye secde edilmemelidir,⁹⁷³ buyurmuştur.

Taberî'ye göre her ne kadar bu âyet-i kerîme, özellikle de İblis'i zikrediyorsa da, Allah'ın emir ve yasaklarına, böbürlenerek boyun eğmeyen ve Allah'ın birbirlerine karşı yerine getirmelerini emrettiği vazifeleri yerine getirmeyen herkesi de kapsamına almaktır. Böylece Allah Teâlâ kıskanması ve kibri yüzünden Âdem'e secde etmeyen İblisi Yahudilere örnek göstererek onların da kıskanma ve böbürlenmelerinden dolayı, Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu itiraf etmediklerini bildirmekte, onları da İblis gibi cezalandırmakla tehdit etmektedir.⁹⁷⁴

2. Soyut fiiller / Nazarî fiiller alanı

"Salât" kavramının itikadî ve nazarî alanında yapacağımız çalışmayı "müsbet" ve manfî" olmak üzere iki guruba ayırdık. Kavramımızın geçtiği âyetler ve kavramımızın

⁹⁷⁰ el-Yûsuf 12/100

⁹⁷¹ er-Râzî, a.e., C. II, ss. 230-231.

⁹⁷² ez-Zuhaylî, a.g.e., C.I, s. 143.

⁹⁷³ el-Kurtubî, a.g.e., C. I, s. 249.

⁹⁷⁴ et-Taberî, a.g.e., C. XIII, s. 356.

mahiyeti göz önüne alındığında doğrudan veya dolaylı olarak bu sözcüklerle ilgili olduğu görülmektedir.

a Müsbet fiiller

Salât kavramı itikadî ve nazarî alanında yer alan kavramlardandır. Bu başlığımız altında salât kavramıyla ilgili Allah'ın ve insanın fiillerinin bazılarını kısaca işlemeye çalışacağız.

aa. Allah'ın fiilleri

1) Din

“Din” kelimesi ‘deyn’ kökünden gelir. Sözlük anlamı; üstünlük, egemenlik, itaat, , itaatkâr olarak kendini bir güce teslim etmek, borçlanmak, birinin emrine girmek, onun otoritesi altında boyun eğmeyi kabul etmek, demektir. Şeriat, millet, kanun, yol, âdet, taklit, hesaba çekmek, ceza ve mükâfat vermek vb. geldiği anlamlar arasında sayılabilir.⁹⁷⁵ Kavram olarak ise din; insanlığın en önemli faaliyeti olan inanmayı, bir yaratıcıya itaat ve ibadet etmeyi, ahlâkî davranışları, fazilet ve iyilikleri, toplumsal düzeni ve doğru yolda olmayı ifade eder.⁹⁷⁶

Din'in Kur'ân'da sekiz vechi vardır.⁹⁷⁷ Bunlar: “Hesap”,⁹⁷⁸ “tevhîd”,⁹⁷⁹ “küfir”,⁹⁸⁰ “bizzat din”,⁹⁸¹ “bayram”,⁹⁸² “hudû”,⁹⁸³ “hükm”,⁹⁸⁴ ve “millet”dir.⁹⁸⁵ “Din” sözcüğü genelde şeriata itaat etme ve boyun eğme anlamı göz önünde bulundurularak kullanılır⁹⁸⁶ ve yüce bir hâkimiyet, bu yüce hâkimiyete boyun eğip itaat etme, bu hâkimiyetin şekillendirdiği inanç ve hükümler sistemi ve bu sisteme uygun hareket emekle elde

⁹⁷⁵ Ece, a.g.e., s. 136.

⁹⁷⁶ Ece, a.e., s.a.y.

⁹⁷⁷ en-Nîsâbü'rî, a.g.e., ss. 243-244.

⁹⁷⁸ el-Fâtiha 1/4; en-Nûr 24/25; es-Sâffât 37/ 20-53; el-Vâkıa 56/ 86; el-Müddessir 74/46; el-İnfîtâr 82/15-17-18; el-Mütâffifîn 83/11

⁹⁷⁹ Âl-i İmrân 3/19, Zümer 39/2-3-11

⁹⁸⁰ Âl-i İmrân 3/84

⁹⁸¹ el-Mâide 5/3; et-Tevbe 9/33; el-Fetih 48/28; es-Saff 61/9

⁹⁸² el-En'âm 6/70

⁹⁸³ et-Tevbe 9/ 29

⁹⁸⁴ el-Yûsuf 12/76; en-Nûr 24/2

⁹⁸⁵ el-Yûsuf 12/40; el-Beyyine 98/5

⁹⁸⁶ en-Nîsâbü'rî, a.e., ss. 243-244.

edilecek mükâfat son olarak da aykırı hareket etmekle karşılaşılacak ceza,⁹⁸⁷ unsurlarını içine alır.

Kur'ân'ın din kelimesini kullanım şekli, onun, Arapların aşına olduğu kelimelerin içini yeni manalarla nasıl doldurduğuna ilişkin pek çok örnekten sadece birisidir. Din kelimesinin Arapçadaki yaygın anlamı “âdet, tatbikat”tı. Fakat Kur'ân bu kavramı terfi ettirerek ona “kanun” anlamını yükledi. Aynı şekilde daha önce Arapçada hiç olmadığı halde “ceza” anlamı da Kur'ân tarafından tesis edildi. İslâm öncesi kullanımda adaletin ahlakî vecheleri hemen hiç yer kaplamıyordu.⁹⁸⁸ Kur'ân ısrarla, din'in kendi bütünlüğü içinde⁹⁸⁹ uygulanması ve yürütülmesi gerektiğini, yalnızca Allah'ın dininin üstün olması gerektiğini belirtti.⁹⁹⁰ Bu itibarla, İslâm Dini'nin hayatın “dinî” ve “ruhanî” yönlerini olduğu kadar “seküler” yönlerini de kuşattığı anlayışı, Kur'ân'da kendisine temel buldu.⁹⁹¹

Kur'ân, dinin insana tepeden inme dayatılan bir şey değil, insanın ihtiyaç duyduğu zaruri bir yardım olduğunu beyan eder. Gerek kendi var edilişindeki, gerekse çevresindeki nizamda her şeyin kendisinin hizmetine sunulduğunu, büyük bir dikkatle nimetlendirildiğini gören insan, bu durum karşısında görülmeyen cömertlik sahibi bir Varlık karşısında şükran duygusuyla dolar. Acziyet ve şükür içinde o Varlık'a hizmet ve kulluk etmek için harekete geçen insan bunu nasıl yapacağını bilemez. Bu noktada devreye din girer ve insana hizmet ve kulluğunu nasıl yapacağını anlatır, öğretir. Başlangıçta biraz belirsizlik gösteren insanın yaratılışındaki Allah'a ibadet meylini açığa çıkarır ve bu meylin icrası için uygun mecralar sağlar. Din böylece insan ruhunun derinden ihtiyaç duyduğu bir şeyi temin etmiş olur.⁹⁹²

Kur'ân Allah'ın insanlara indirdiği tek dinin İslâm olduğunu vurgular.⁹⁹³ İslâm “itaat” anlamını taşıdığından⁹⁹⁴ dinler ayrıntılarda birbirlerinden ayrılırsalar da, bütün peygamberlerin Allah'a itaat gibi aynı aslî mesajı getirdiğini ima etmektedir.⁹⁹⁵ İnsan

⁹⁸⁷ Ece, a.e., s. 138.

⁹⁸⁸ Mîr, a.g.e., s. 49.

⁹⁸⁹ el-Enfâl 8/39

⁹⁹⁰ et-Tevbe 9/33; el-Feth 48/38

⁹⁹¹ Mîr, a.e., s. 49.

⁹⁹² Mîr, a.g.e., s. 50.

⁹⁹³ Âl-i İmrân 3/19

⁹⁹⁴ Âl-i İmrân 3/19

⁹⁹⁵ eş-Şûrâ 42/13

şirkten tevhide ilerlemiş değildir, tevhidten şirke gerilemiştir. Tevhidin keşfi, aslında onun yeniden keşfinden başka bir şeydeğildir.⁹⁹⁶

Dinin zâhirî biçimleri devirden devire değişmiş ve bu değişiklikler her devrin kendisine özgü ihtiyaç ve şartlarına göre gerçekleşmiştir. Her devirde dinin bir evrensel bir de mahallî unsurları olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v) son peygamber, İslâm da son dindir.⁹⁹⁷ Diğer bir ifadeyle din İslâmiyet ile kemaline ulaşmıştır.⁹⁹⁸ el-Bakara 2/ 256 âyeti dinde zorlama olmadığını belirtir. Bunun anlamı şudur: Allah insanı hakikati kabul etmesi için zorlamamış, bu konuda tercihini yapması için onu serbest bırakmıştır ve hakikati kabul edip etmeme sorumluluğu insana aittir.⁹⁹⁹

Her miller bir “din”dir, oysa her din bir “millet” değildir, denmiştir. Yahudilik bir millettir, çünkü bünyesinde bir takım şeriatler bulunmaktadır. Oysa “şirk”, bir millet değildir. “Allah indinde din, kuşkusuz İslâmdır.”¹⁰⁰⁰ âyetinde olduğu gibi, din, mutlak olarak kullanıldığında, “karşılığında sevâb olan genel tâ’at” anlamına gelir. Mukayyed olarak getirilmesi durumunda ise, anlamı değişir. Anlam yakınlığı nedeni ile bazı durumlarda din ve millet birbiri yerine kullanılabilir.¹⁰⁰¹

2) İslâm

“İslâm” sözcüğü; iki taraftan her birinin diğerinden gelecek herhangi bir zarardan salim olması,¹⁰⁰² teslim olma ve barış anlamına gelir. Bir şeyi çıkarıp vermek anlamına gelen "أسلم" fiilinin mastarıdır.¹⁰⁰³

Teslim olma: Allah’a teslim olmak demektir ve bu teslimiyetin ayırt edici vasfı topyekün ve şartsız oluşudur. Barış’ı da; şahsî hayatında ve toplum hayatında barış, olarak geniş bir şekilde değerlendirmek gerekir. Allah’a teslim olan kişi ferdî ve sosyal hayatında huzurlu ve insanlarla barış içinde olacaktır.¹⁰⁰⁴

⁹⁹⁶ Mîr, a.g.e., s. 51.

⁹⁹⁷ Mîr, a.e., s. a.y.

⁹⁹⁸ el-Mâide 5/3

⁹⁹⁹ Mîr, a.g.e., s. 51.

¹⁰⁰⁰ Âl-i İmrân 3/9

¹⁰⁰¹ el-Askerî, a.g.e., s. 322.

¹⁰⁰² er- Râğıb, a.g.e., C.I, s. 317

¹⁰⁰³ er- Râğıb, a.e., C.I, s. a.y.

¹⁰⁰⁴ Mîr, a.g.e., s. 103.

İslâm kavram olarak, Allah Teâlâ'nın ilk insandan son insana kadar, beşeri hayatın başından kıyâmete kadar gelecek bütün insanlara, bütün toplumlara ve bütün çağlara gönderdiği dinin adıdır.¹⁰⁰⁵ Şeriatta "İslâm"ın iki türlü olduğu belirtilmiştir. Birincisi: İmanın altındadır. Dille itiraf etmek demektir. İnanç olsun ya da olmasın bu itirafla birlikte o kimsenin kanının akıtılması haram olur.¹⁰⁰⁶ İkincisi: İmanın üstündedir.¹⁰⁰⁷ Burada itirafla birlikte, tam bir inanmanın ve boyun eğmenin olması gerekir.¹⁰⁰⁸

en-Nisâbûrî'ye göre "esleme" fiilinin Kur'ân'da iki vechi vardır.¹⁰⁰⁹ Bunlar "ihlâs"¹⁰¹⁰ ve "ikrâr"dır.¹⁰¹¹ el-Fîrûzâbâdî'ye göre ise bunların yanında bir de "din"¹⁰¹² anlamı vardır. "Müslîm"ın ise üç vechi vardır.¹⁰¹³ Bunlar: "müti",¹⁰¹⁴ "muhlîs",¹⁰¹⁵ ve "ikrâr eden"dir.¹⁰¹⁶

Teslim olan kişiye "müslîm" denir. İslâm bu dinin bizzat adı; Müslîm de Nebî Muhammed tarafından kurulmuş olan dini cemiyetin bir ferdidir. Kur'ân'da çöl Araplarının, tiynetine atfen, İslâm fiili iman fiilinden kesin olarak ayırt edilmektedir. İslâm'ın, inanıştaki sadece bir ilk adım ve kalbe derinlemesine nüfuz etmemiş sığ bir inanç olduğu söylenmektedir. Böylece, bütün "mü'minler" doğal olarak "müslimdirler" fakat bunun tersi her zaman geçerli değildir.¹⁰¹⁷ " Bedevîler "İman ettik" dediler. Deki: "İman etmediniz. (Öyle ise, "iman ettik" demeyin.) "Fakat boyun eğdik" deyin. Henüz iman kalplerinize girmedir. Eğer Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz, yaptıklarınızdan hiçbir şeyi eksiltmez. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."¹⁰¹⁸ "İman edenler ancak, Allah'a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir."¹⁰¹⁹ Âyetlerinde anlatılmak istenen sadece bir kimsenin Müslüman camiasına katılmasının,

¹⁰⁰⁵ Ece, a.g.e., s. 298.

¹⁰⁰⁶ el-Hucurât 49/14

¹⁰⁰⁷ er-Râğıb, a.g.e., C.I, s. 317.

¹⁰⁰⁸ el-Yûsuf 12/ 101

¹⁰⁰⁹ en-Nisâbûrî, a.g.e., s. 92.

¹⁰¹⁰ el-Bakara 2/112, 3; Âl-i İmrân 3/20; en-Nisâ 4/125; el-Lokmân 31/22

¹⁰¹¹ Âl-i İmrân 3/83; et-Tevbe 9/74;el-Hucurât 49/14

¹⁰¹² el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C. II, s. 183.

¹⁰¹³ en-Nisâbûrî, a.g.e., s. 541.

¹⁰¹⁴ el-Bakara 2/128

¹⁰¹⁵ Âl-i İmrân 3/67; el-Enâm 6/163

¹⁰¹⁶ el-Bakara 2/136; Âl-i İmrân 3/64

¹⁰¹⁷ Izutsu, **Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, trc. Selâhattin Ayaz, Pınar Yayınları, 3.bs., İstanbul, s. 251.

¹⁰¹⁸ el-Hucurât 49/14

¹⁰¹⁹ el-Hucurât 49/15

onda kelimenin gerçek anlamıyla iman olduğunu garanti etmediğidir. Çağdaş dilbilim terminolojisi içinde, “eslamtu” lafzının “performatif” yani konuşmacıyı bağlayıcı bir tip konuşma olduğu söylenebilir. Yani, eslamtu diye beyanda bulunmak sureti ile şahıs kendisini gelecekte belli bir şekilde davranışta bulunmaya icbar etmekte yahut ta belli bir tavır ya da niyet sahibi olduğunu anlatmaktadır. Ama bütün “performatifler” gibi “eslamtu” ifadesi gayri samimi de olabilir.¹⁰²⁰

Tarihi açıdan ifade edilecek olursa, İslâm 1400 sene önce Arabistan’da Hz. Muhammed’e vahyedilen dinin adıdır ve bu anlamıyla el-Mâide 5/3 vb. âyetlerde kullanılmaktadır. Fakat diğer semavi dinlerde “İslâm”dı. Çünkü onlarda teslimiyet ve barış fikrini taşıyorlardı. Bu itibarla Hz. İbrahim ve diğer peygamberler “İslâm’ın takipçileri” olarak tarif edilmektedir.¹⁰²¹ Bazı âyetlerde bütün Kâinat, Allah’a itaat etmeleri, yani teslim olmaları anlamında “Müslim” olarak nitelenmektedir. Bu tür âyetler, bütün kâinatın itaat ettiği Allah’a, insanın da itaat etmesi gerektiğine işaret etmektedir.¹⁰²²

İslâm bir inançlar, ibadetler silsilesi ve bir davranış nizamıdır. Allah’ın birliğine inanmak, âhirete inanmak ve peygamberlere, meleklerle ve bütün semâvî kitaplara inanmak; namaz, zekât, oruç ve hacc gibi ibadetleri yerine getirmek gerekir. İslâm; insanın hayatına bir davranış nizamı getirir. Bu çerçevede Kur’ân’da, sosyal, siyasi ekonomik, hukukî, ahlakî vs. gibi insan hayatının çeşitli alanlarıyla ilgili hükümler yer almaktadır.¹⁰²³

3) Sekîne

"السكون" sözlükte; bir nesnenin hareketliliğinin ardından hareketsiz veya durağan hale gelmesi,¹⁰²⁴ demektir. Sükûn; zihnen rahatlamak, huzur bulmak ya da sakinleşmek için bir şeye dayanmak, itimat etmek, güvenmek, anlamlarına gelir. "السكُنُ" ise; zihnen rahatlamak, huzur bulmak¹⁰²⁵ ya da sakinleşmek¹⁰²⁶ için kendisine dayanılan, itimat edilen, güvenilen şeye denir. Sekîne, gaybdan gelen şeylerin tenezzülü esnâsında kalbin bulunduğu itmînân hâli¹⁰²⁷ olarak ifade edilmiştir. “Sekîne” nin aslı tume’nin yani gönül rahatlığı,

¹⁰²⁰ Izutsu, a.g.e., s. 252.

¹⁰²¹ el-Bakara 2/128-131-133

¹⁰²² Mîr, a.g.e., s. 104

¹⁰²³ Mîr, a.e., s. a.y.

¹⁰²⁴ er- Râğıb, a.g.e., C.I, s. 311.

¹⁰²⁵ et-Tevbe 9/103

¹⁰²⁶ el-En’âm 6/96

¹⁰²⁷ el-Cürcânî, a.g.e., s. 97.

vakâr ve şiddetli korku anında Allah Teâlâ'nın kulun kalbine indirdiği sükûndur. Bundan sonra ona gelen herhangi bir şey onu rahatsız etmez, onu korkutmaz.¹⁰²⁸

Sekîne'nin Kur'ânı Kerîm'de iki vechi vardır: ¹⁰²⁹ Bunlar: "Gönül rahatlığı, iç huzuru, güven"¹⁰³⁰ ve "sebât"tir.¹⁰³¹ "Sükûnet" in dört vechi vardır: Bunlar ise:"Sabit olmak",¹⁰³² "rahatlamak, sakinleşmek"¹⁰³³, "gönül rahatlığı, iç huzuru, güven"¹⁰³⁴ ve "ikâmet etmek, oturmak, konaklamak"dır.¹⁰³⁵

"O, inananların imanlarını kat kat artırmaları için kalplerine huzur ve güven indirendir. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir." ¹⁰³⁶ âyetinde yer alan "sekîne"ye dair iki görüş vardır. ¹⁰³⁷ Bir görüşe göre 'mü'min kişinin kalbini teskin eden ve ona emniyet güvenlik hissi veren bir melektir. Diğer bir görüşe göre "akıldır". Eğer akıl sahibini şehvetlere meyletmekten ve korkudan uzaklaştırıp teskin ederse ona "سكينة" denir.¹⁰³⁸ Üçüncü görüşe göre 'sekîne' ve 'seken' sözcükleri aynı anlama, yani korkunun zâil olması, ortadan kalkması¹⁰³⁹ anlamına gelir. Bazı büyük zatların zor durumlarda 'sekîne âyetini' bu nedenle okudukları rivayet edilmiştir.¹⁰⁴⁰

4) Rahmet

"رَحْمَةٌ" lügatta; "rahmet", "merhamet", "acıma" veya "şefkat" anlamında kullanılmaktadır. Rahmet; merhamet edilen, acınan veya şefkat duyulan kimseye ihsânda bulunmayı gerektiren şefkat, acıma ya da yufka yüreklilik, olarak da tanımlanmıştır. Bazen salt şefkat, acıma ya da yufka yüreklilik anlamında bazen de şefkatten, acımadan ya da yufka yüreklilikten soyutlanmış olarak "ihsân" anlamında kullanılır. Bununla Allah Teâlâ

¹⁰²⁸ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C. III, s. 238.

¹⁰²⁹ en-Nisâbûrî, a.g.e., s. 308.

¹⁰³⁰ et-Tevbe 9/26- 40; el-Feth 48/4

¹⁰³¹ el-Bakara 2/248

¹⁰³² el-En'âm 6/13

¹⁰³³ el-A'râf 7/189

¹⁰³⁴ et-Tevbe 9/103

¹⁰³⁵ el-İbrahim 14/14- 45-103

¹⁰³⁶ el-Feth 48/4

¹⁰³⁷ er- Râğıb, a.g.e., C.I, s. 312.

¹⁰³⁸ er-Ra'd 13/28

¹⁰³⁹ el-Bakara 2/248

¹⁰⁴⁰ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C. III, s. 238.

vasıflandığında, yalnızca “ihsân” anlamı kastedilir. Nitekim bu çerçevede şöyle rivayet edilmiştir: ‘Allah’ın rahmet etmesi nimet ihsân etme, bahşetme ve lutfetme şeklinde olur. İnsanların rahmeti ise, acıma veya yufka yüreklilik ve şefkat gösterme şeklinde olur.’¹⁰⁴¹

“Rahmân” sözcüğü; rahmet olarak yahut ihsânı her şeye vâsi olan, her şeyi içine alan, kuşatan anlamındadır. Bundan dolayı bunun anlamının ancak Yüce Allah’ta bulunması caizdir. “Rahîm” ise; “rahmeti çok olan”, anlamına gelir.¹⁰⁴²

Kur’ân’daki vecihleri arasında şunlar sayılabilir:¹⁰⁴³ “Peygamberlerin nübüvveti”,¹⁰⁴⁴ “İslâm ve İman”,¹⁰⁴⁵ “İrfan nimeti”,¹⁰⁴⁶ “ismet”,¹⁰⁴⁷ “İnsan ve hayvanların rızıkları”,¹⁰⁴⁸ “yağmur, bereket”,¹⁰⁴⁹ “belâ ve imtihandan uzak olmak”,¹⁰⁵⁰ “cehennem azabından kurtuluş”,¹⁰⁵¹ “düşmana karşı zafer kazanma”,¹⁰⁵² “Hz. İbrahim ve oğullarını övme”,¹⁰⁵³ “Allah’a yalvarıp yakaran Zekeriyya (a.s)’nın duasına icabet”,¹⁰⁵⁴ “günah sahibinin affi”¹⁰⁵⁵ ve “Rahîm Rahmân sıfatı manasında”.¹⁰⁵⁶

Rahmet, ihtiyacı olan kimseye ihsânda bulunmak demektir.¹⁰⁵⁷ İbn Abbâs’ın dediğine göre, rahmân, rahîm’den daha ince, ma’nâ bakımından daha belîğdir. Allah’ın kullarına rahmet etmesi ve onlara ni’met vermesi, hem dîn hem dünya konusundadır.¹⁰⁵⁸

Yüce Allah, dünyada Rahmân, âhirette de Rahîmdir, denmiştir. Yüce Allah’ın ihsânı, dünyada mü’min kâfir herkesi kapsar, âhirette ise yalnızca mü’minlere mahsustur.¹⁰⁵⁹ Allah Teâlâ, ihsân, cömertlik, şefkat gösterme, acıma ve lütf sıfatlarını “rahmân” ismine tahsis etmiştir. Rahmet, Allah ile kul arasında birleştirici bir bağıdır. Allah Teâlâ bu sıfatı ile kullarına Peygamberler, Kitap’lar göndermiş, onun ile onları hidâyete

¹⁰⁴¹ er- Râğıb, a.g.e.,C.I, s. 253; el-Firûzâbâdî, a.g.e., C. III, s. 53.

¹⁰⁴² er- Râğıb, a.e., C.I, s. 254; el-Firûzâbâdî, a.e., C. III, s. a.y.

¹⁰⁴³ en-Nisâbûrî, a.g.e., s. 29; el-Firûzâbâdî, a.e., C. III., s. a.y.

¹⁰⁴⁴ ez-Zuhruf 43/32

¹⁰⁴⁵ el-Bakara 2/105

¹⁰⁴⁶ el-Hûd 11/28

¹⁰⁴⁷ el-Hûd 11/43

¹⁰⁴⁸ el-İsrâ 17/100

¹⁰⁴⁹ eş-Şûrâ 42/28

¹⁰⁵⁰ ez-Zümer 39/38

¹⁰⁵¹ en-Nûr 24/ 10-1420-21

¹⁰⁵² el-Ahzâb 33/17

¹⁰⁵³ el-Hûd 11/73

¹⁰⁵⁴ el-Meryem 19/2

¹⁰⁵⁵ ez-Zümer 39/53

¹⁰⁵⁶ el-En’âm 6/54

¹⁰⁵⁷ el-Askerî, a.g.e., s. 283.

¹⁰⁵⁸ el-Askerî, a.g.e., s. 284.

¹⁰⁵⁹ er- Râğıb, a.g.e., C.I, s. 254.

erdirmiş, Âhîret yurduna yerleştirmiş, onlara rızık vermiş ve onları korumuş, sağlık vermiştir.¹⁰⁶⁰

Kur'ân Allah Teâlâ'nın rahmetinden, O'nun Rahmân ve Rahîm oluşundan bahsetmektedir. Rahmet sıfatı Allah'ın âlemlerin Rabbi ve her şeyin yaratıcısı oluşunun bir gereğidir. O, bu sıfatıyla varlıkları yaratmış ve onlara ihtiyaç duydukları her şeyi bahşetmekmiş¹⁰⁶¹ ve bahşetmektedir. Allah Teâlâ kendisi için rahmeti yazmıştır. Evrendeki her olay ve oluş onun rahmetinin sonucudur. O'nun rahmeti her şeyi kapsamaktadır. Gazâp etmesi veya cezaya çarptırması insanın inkârcı ve aşırı isyancı olma şartına bağlı iken Allah'ın rahmeti hiçbir şarta bağlı değil, bütün yaratıklar hakkında geneldir.¹⁰⁶²

“ *İşte Rableri katında rahmet ve merhamet onlardır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır.*”¹⁰⁶³ âyetinde yer alan rahmetten murat edilenin: “Lütuf”, “ihsân”¹⁰⁶⁴, “re’fet”¹⁰⁶⁵, “hidâyet etme”¹⁰⁶⁶, “günahları aff”¹⁰⁶⁷, “nimet bahşetme, ateşten kurtulduktan sonra cennete girmek”¹⁰⁶⁸ vb. olduğu ifade edilmiştir.

5) Mağfiret

"غفران" Sözlükte “örtmek” demektir. "العفر" ve "مغفرة" sözcüğü; Yüce Allah'la ilgili kullanıldığında, ‘Yüce Allah’ın bir kulu, kendisine azabın dokunmasından koruması’ anlamına gelir.¹⁰⁶⁹ "غافر" ve "غفور" sözcükleri ise Allah Teâlâ'nın sıfatlarındandır, O nitelenirken kullanılır.¹⁰⁷⁰ "غفيرة" sözcüğü – "غفران" sözcüğü gibi “Allah Teâlâ günâhın üzerini örttü ve günahı affetti.” anlamına gelen "غفر الله له ذنبه – يغفره” fiilinin mastarıdır.¹⁰⁷¹

Gufrân, cezanın düşürülmesini, cezanın kaldırılması ise sevâbı gerektirir, denmiştir. Bu nedenle, sevaba lâayık olan mü’minden başka hiç kimse gufrâna layık değildir. Ve bu gufrân Allah’tan başkası için kullanılmaz. Afv ise, yergi ve kınamanın düşürülmesini

¹⁰⁶⁰ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C. III, ss. 54-55.

¹⁰⁶¹ Ece, a.g.e., s. 536

¹⁰⁶² Ece, a.e., s. 537

¹⁰⁶³ el-Bakara 2/157

¹⁰⁶⁴ el-Beyzâvî, a.g.e., C. I, s. 115.

¹⁰⁶⁵ et- Taberî, a.g.e., C. II, s. 708; ez-Zemahşerî, a.g.e., C.I, s. 105.

¹⁰⁶⁶ İbn Kayyîm, a.g.e., C. I, ss. 158-159.

¹⁰⁶⁷ et- Taberî, a.g.e., C. II, ss.707-708.

¹⁰⁶⁸ el-Cezâîrî, a.g.e., C. I, s. 134.

¹⁰⁶⁹ el-Bakara 2/285; Âl-i İmrân 3/133-135

¹⁰⁷⁰ el-Mü’min 40/3; el-Fâtır 35/ 30; ez-Zümer 39/53

¹⁰⁷¹ er-Râzî, a.g.e., C. IX, s. 5.

gerektirirken sevab ve karşılık verilmesini gerektirmez. Bu nedenle insan için kullanılabilir.¹⁰⁷²

Bir kimse, bir başkasını her ne kadar tam olarak bağışlamamış olsa da, görünüşte o kişinin suçundan, kabahatinden veya hatasından dolayı onu bağışladığında da bazen " غفر له " denir.¹⁰⁷³

"الاستغفار" (istiğfâr): mağfiretin, sözle ve fiillerle istenmesi,¹⁰⁷⁴ demektir. Eğer sadece sözle olursa o yalancılardan söz gibi olur,¹⁰⁷⁵ denerek aynı zamanda fiille de olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. "Kur'ân'da üç vecihte gelmiştir: 1. "Şirk ve küfürden dönme",¹⁰⁷⁶ 2. "Salât" (namaz kılanlar),¹⁰⁷⁷ ve 3. "Günahlardan aff talebi".¹⁰⁷⁸

*"Rabbimizin bağışına, genişliği göklerle yer arası kadar olan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun."*¹⁰⁷⁹ Âlimler, bu âyette bir hazfin bulunduğunu söylemişlerdir. Buna göre mana, "Rabb'inizin mağfiretini icâb ettiren şeylere koşuşun." şeklindedir. Allah'ın mağfiretini gerektiren şeyin, emredilenleri yapıp, yasaklananları terketmek olduğunda ise şüphe yoktur. Bu, emredilenleri yapmaya ve nehyedilen şeyleri bırakmaya koşmaya emirdir.¹⁰⁸⁰

Müfessirlerin Âl-i İmrân 3/133 âyetinde yer alan "mağfiret" kelimesi hakkındaki görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz: a)İbn Abbâs'a göre bu mağfiretten murad İslâm, b) Hz. Ali (r.a)'ye göre, farz ibadetleri yerine getirme, c)Hz. Osman (r.a)'a göre ihlâs, d) ed-Dahhâk ve Muhammed İbn İshâk'a göre cihâd, e) Sa'îd İbn Cübeyr' e göre namazın iftitâh tekbiri, f) Bir görüşe göre beş vakit namaz, g)İkrime'ye göre taatların hepsi, dir. er-Râzî'ye göre kabule şayan olan; bu ifadeyi vâcipleri edâ edip, bütün mahzurlu şeylerden tevbe edip uzak durma mânasına hamletmektir. Çünkü burada "mağfiret" lafzı umûmîdir, onu tahsis etmek mümkün değildir.¹⁰⁸¹

¹⁰⁷² el-Askerî, a.g.e., s. 348.

¹⁰⁷³ er-Râzî, a.g.e., C. IX, s. 5.

¹⁰⁷⁴ Mukâtil, **Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, ss. 165-166; el-Firûzâbâdî, a.g.e., C. IV, s. 136.

¹⁰⁷⁵ el-Firûzâbâdî, a.e., C. IV, s. 136.

¹⁰⁷⁶ en-Nûh 71/10; el-Hûd 11/90

¹⁰⁷⁷ Âl-i İmrân 3/17; ez-Zâriyât 51/18

¹⁰⁷⁸ el-Muhammed 47/19; el-Yûsuf 12/29

¹⁰⁷⁹ Âl-i İmrân 3/133

¹⁰⁸⁰ er-Râzî, a.g.e., C. IX, s. 5.

¹⁰⁸¹ er-Râzî, a.e., C. IX, s. a.y.

ab. İnsan'ın fiilleri

Bu başlık altında salât kavramı ile ilgili olduğunu düşündüğümüz “hamd”, “şükür”, “iman”, “dua”, “huşu”, “sabr”, ve “tevbe” kavramlarını incelemeye çalışacağız.

1) Hamd

‘Bir kimse övüldüğünde veya methedildiğinde "حَمْدٌ" "فلان محمود" denir. “Övülecek, methedilecek hasletleri, vasıfları, âdetleri veya alışkanlıkları çok olduğunda ‘ o kişiye ” "محمد" denir. Ve övgüye, methedilmeye değer bulunduğu ise “muhmedün” denir. Allah Teâlâ'nın şu âyetinde geçen: “*Melekler, “Allah'ın emrine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketi size olsun ey (peygamber ocağının) ev halkı! Şüphesiz O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir.” dediler.*”¹⁰⁸² "حميد" sözcüğü "محمود" övülen, methedilen anlamındadır. "حامد" öven, metheden demektir.¹⁰⁸³ "الحمد لله تعالى": Allah Teâlâ'yı vasıflandığı faziletle, kemalle veya yüksek dereceyle sena etmek, övmek ya da methetmek, demektir.¹⁰⁸⁴

“Hamd” sözcüğü Kur’ân-ı Kerîm’de; “şükür”,¹⁰⁸⁵ “senâ”,¹⁰⁸⁶ “medh”,¹⁰⁸⁷ “emr”,¹⁰⁸⁸ “zikr”,¹⁰⁸⁹ “söz”,¹⁰⁹⁰ “icâbet”,¹⁰⁹¹ ve “salât”¹⁰⁹² vecihlerinde gelmiştir.

Türkçede ‘hamd’ kavramını tam olarak karşılayacak bir kelime yoktur. Çünkü o sadece bir övme değil, methetme ile şükür arasında bir çeşit övme, özel bir methetmedir. Birçok şey methedilebilir fakat hiçbir onlara, Allah’tan başkasına hamd edilmez.¹⁰⁹³ Bunu bizlere kesin olarak şu âyet-i kerîme bildirmektedir: “*O, Allah’tır. O’ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Dünyada da ahirette de hamd O’na mahsustur. Hüküm yalnızca O’ nundur. Kesinlikle O’na döncürüleceksiniz.*”¹⁰⁹⁴

¹⁰⁸² el-Hûd 11/73

¹⁰⁸³ er- Râğıb, a.g.e.,C. I, s. 173.

¹⁰⁸⁴ er- Râğıb, a.e., C. I, ss. 172-173; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C. II, s. 499.

¹⁰⁸⁵ el-Fâtiha 1/ 2

¹⁰⁸⁶ el-En’âm 6/1

¹⁰⁸⁷ el-İsrâ 17/111

¹⁰⁸⁸ el-Bakara 2/30

¹⁰⁸⁹ en-Nasr 110/3

¹⁰⁹⁰ Âl-i İmrân 3/188

¹⁰⁹¹ el-İsrâ 17/52

¹⁰⁹² er-Rûm 30/18

¹⁰⁹³ Ece, a.g.e., s. 238.

¹⁰⁹⁴ el-Kasas 28/70

"حمد" sözcüğü "مدح" sözcüğünden daha özel anlamlı, "شكر" sözcüğünden de daha genel anlamlıdır. Çünkü "مدح" sözcüğü hem 'insandan, kendi seçimi sonucunda sadır olan şeylerle' ilgili kullanılır hem de 'insandan Yüce Yaratıcının kendisini belirli bir amaca ya da amaçlara doğru zorla boyun eğdirip sevk etmesi, sonucunda sadır olan ve insanda mevcut olan özelliklerle' ilgili kullanılır. Bundan dolayı insan bazen boyunun uzunluğu ve yüzünün güzelliği dolayısıyla methedilebildiği gibi malından ihsânda bulunmasından, cesaretinden, yiğitliğinden ve ilminden dolayı da methedilebilir. "حمد" sözcüğü burada bunlardan sadece ikincisiyle ilgili kullanılır.¹⁰⁹⁵ Hamd, ancak bir ihsâna karşılık olabilir. Allah, kullarına olan ihsânından dolayı Kendisine Hâmid'dir.¹⁰⁹⁶ Oysa medh, hem fiile hem de sığata olabilir.¹⁰⁹⁷ "Senâ" ise "tekrar tekrar yapılan medh" demektir.¹⁰⁹⁸

Hamd, bir iyiliğin karşılığı olmaktan çok, Yaratıcının eşsiz, sonsuz güç ve kuvvetine, verdiği nimetlerin çokluğuna, O'nun Rabliğine duyulan hayranlığın övme yoluyla dile getirilmesidir.¹⁰⁹⁹ Allah Teâlâ'nın şu âyetinden "hamd etmenin" mü'minlerin özelliği olduğunu anlamaktayız: "*Bunların oradaki duaları, "Seni eksiklerden uzak tutarız Allah'ım!", aralarındaki esenlik dilekleri, "selâm"; dualarının sonu ise, "Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur" sözleridir.*"¹¹⁰⁰

2) Şükr

Şükr, nimeti tasavvur etmek ve izhâr etmek, kalbin, dilin nimeti ihsân edenin zikriyle dolması, anlamına gelir. Nimeti unutmak ve üzerini örtmek anlamına gelen "كفر" sözcüğünün zıddıdır.¹¹⁰¹ "Şükr" iki manada tefsir edilmiştir.¹¹⁰² Bunlar: "Tevhid, muvahhid"¹¹⁰³ ve "nimete şükr, nimete teşekkür" dür.¹¹⁰⁴

Şâkir, şükr mastarının fâil ismi olup şükreden,¹¹⁰⁵ yüceltme amacıyla, verdiği nimet sebebi ile nimeti verenin hakkını zikreden kişi'dir. Allah hakkında şâkir sıfatını kullanmak

¹⁰⁹⁵ er- Râğıb, a.g.e., C. I, s. 172-173; el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C. II, s. 499.

¹⁰⁹⁶ el-Askerî, a.g.e., s. 47.

¹⁰⁹⁷ el-Askerî, a.e., s. 48.

¹⁰⁹⁸ el-Askerî, a.e., a.y.

¹⁰⁹⁹ Ece, a.g.e., s. 239.

¹¹⁰⁰ el-Yûnus 10/10; vb. âyetler için bkz: el-A'raf 7/ 43; et-Tâhâ 20/ 130; el-Kasas 28/70; ez-Zümer 39/ 74

¹¹⁰¹ er- Râğıb, a.g.e.,C. I, s. 350.

¹¹⁰² Mukâtil, *Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 172.

¹¹⁰³ Âl-i İmrân 3/145; el-En'âm 6/53; el-İbrahim 14/7

¹¹⁰⁴ el-Bakara 2/152; en-Neml 27/40; el-Lokmân 31/12

¹¹⁰⁵ Ece, a.g.e., s. 659.

mecâzen câiz görülmüştür. Bunun manası, “Allah, Kendisine yapılan taate, nimete karşı şükredenlere vereceği mükâfâtı verir” şeklindedir.¹¹⁰⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de iki âyette Allah hakkında, diğerlerinde ise Allah’a şükreden mü’minler hakkında geçmektedir. Allah hakkında kullanılan şâkir ve şekûr sıfatları tek başına değilde Gafûr, Halîm ve Alîm sıfatlarıyla birlikte gelmektedirler.¹¹⁰⁷ “Allah, kendilerine mükâfatlarını tam olarak versin ve kendi lütfundan daha da artırsın diye (böyle yaparlar). Şüphesiz O, çok bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir.”¹¹⁰⁸ “...Kim güzel bir iş yaparsa, onun iyiliğini artırırız. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir.”¹¹⁰⁹

Şükürün; kalbin, dilin ve diğer âzâların olmak üzere üç kısmı olduğu söylenmiştir. Kalbin şükürü: “Nimeti tasavvur etmesi”; dilin şükürü: “Nimeti ihsân edeni övmesi”; diğer âzâların, organların şükürü ise: “Hak ettiği oranda nimetin karşılığını vermesi” olarak açıklanmıştır. Şükürün Kur’ân’da ise altı vechi vardır.¹¹¹⁰ Bunlar: “ Nimete şükür”,¹¹¹¹ “tevhîd”,¹¹¹² “meczaz”,¹¹¹³ “iman”,¹¹¹⁴ “kabûl”¹¹¹⁵ ve “ taat”tır.¹¹¹⁶

Yalnız dil ile “Allah’ım sana şükürler olsun.” demek şükür için yeterli görülmemiştir. Bedenin organlarıyla, nimet verene itaat edildiğinde ve O’nun yüce emirleri yerine getirildiğinde kısaca İslâmı her bakımdan yaşamak için gayret sarfedildiğinde şükür edilmiş olur.¹¹¹⁷

Allah dostlarından İbrahim ve Nuh (a.s.) şükürleri ile övülmüştür. Allah Teâlâ’nın şükür ile vasıflandırılması¹¹¹⁸ ile O’nun kullarına nimet vermesi ve şükürü ifa eden kullarını mükâfatlandırması¹¹¹⁹ kastedilmiştir. Şükür imanın yarısıdır. Allah Teâlâ onu emretmiş aksini yasaklamış, şükredenleri övmüş, onları yarattıklarının havassı olarak nitelemiştir.¹¹²⁰ Şükür beş kural üzerine bina edilmiştir. Bunlar: Şükür edenin şükür edilene hudûsu, nimetten

¹¹⁰⁶ el-Askerî, a.e., a.y.

¹¹⁰⁷ Ece, a.g.e., s. 659.

¹¹⁰⁸ el-Fâtır 35/30

¹¹⁰⁹ eş-Şûrâ 42/23

¹¹¹⁰ en-Nisâbûrî, a.g.e., ss. 334-335.

¹¹¹¹ el-Bakara 2/52-56-172

¹¹¹² Âl-i İmrân 3/144; en-Nisâ 4/ 147; el-En’âm 6/53

¹¹¹³ el-Bakara 2/158; el-Fâtır 35/ 34; en-Nisâ 4/147

¹¹¹⁴ el-İbrahim 14/7; el-İnsan 76/3

¹¹¹⁵ el-İsrâ 17/19

¹¹¹⁶ el-Lokmân 31/14

¹¹¹⁷ Ece, a.g.e., s. 665.

¹¹¹⁸ et-Teğâbün 64/17

¹¹¹⁹ el-Fîrûzâbâdî, a.g.e., C. III., ss. 334-335.

¹¹²⁰ el-Fîrûzâbâdî, a.e., C. III, s. 335.

dolayı ona nimet vereni sevmesi, onun nimetini itiraf etmesi, ondan dolayı onu övmesi, yasaklanan şeylerde onu kullanmamaya dikkat etmesidir. Bu beş esas“şükürün” temelidir. Ne zaman bunlardan biri kaybolursa şükürde eksiklik olmuş olur.¹¹²¹

Şükür konusunda, Hamdân el-Kassâr, şükür: “Kendini bir asalak olarak görmek”, Ebu Osman, “âcizliğini bilmendir”, demiştir. Şükür, nimeti verene izafe etmektir, de denmiştir. Cüneyd, şükür: “Nefsini yani kendini nimet ehli olarak görmemendir”, Ruveym, “taatte bütün gücünü harcamaktır”, Şiblî, “nimeti değil nimet vereni görmektir”, diyerek şükür tanımlamışlardır.¹¹²²

Allah’ın sayısız nimetine mazhar olan insan O’na karşı şükürle mükelleftir.¹¹²³ Kur’ân şükürü idrak sahibi bir insanın en fitrî duygusu olarak takdim eder. Kâinat insanın ihtiyaç ve kullanımı için öylesine musahhar edilmiştir ki, bu durum nimetlendirici bir Yaratıcının varlığına işaret eder. Allah’ın nimetlendiriciliğinin farkına varılması ise insanda bir şükür duygusunu uyandırır veya uyandırmalıdır. Bazı âyetler Allah’ı “şâkir” veya “şekûr” diye vasıflandırır. Bu, Allah’ın insanların hayırlı amellerini “takdir ettiği” anlamını taşır. Böyle amelleri takdir ediyorsa, bu demektir ki onu mükâfatlandıracaktır ki şükürün aslî anlamı da zaten “takdir etme, değerini bilme” dir ve şükür bir takdir etme biçimidir.¹¹²⁴

Şükür anlamında kullanılan bir diğer kelime de “hamd”dir. Hamdin tam olarak anlamı, “ müteşekkîrâne övgü” dür. Hemen hemen sadece Allah için kullanılan ve sadece Allah’a yöneltilen hamd kelimesi¹¹²⁵ en çok nida ifadelerinde geçer. Bazı âyetlerde meselâ: et-Tâhâ sûresinin 130. âyetinde, el-Kâf sûresinin 39. Âyetinde namaz hamd ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Zira namazın esasını Allah’a şükür ve hamdin takdimi teşkil etmektedir.¹¹²⁶

Şükür, “nimet sâhibini yüceltme amacıyla verdiği nimeti itiraf”tır. Hamd ise, “söz konusu nimet sâhibini yüceltme amacıyla onu güzel sözle zikretmek”tir. Hamd, nimete karşılık olabileceği gibi nimet karşılığı olmaksızın da olabilir. Şükür ise, ancak ni’mete karşılık olabilir. Şükür, nimet gereği, hamd ise hikmet gereği yapılır. Hamd’in nâkızı,

¹¹²¹ el-Fîrûzâbâdî, a.e., C. III, s. 337.

¹¹²² el-Fîrûzâbâdî, a.e., C. III, s. 338.

¹¹²³ el- Bakara 2/172

¹¹²⁴ Mîr, a.g.e., s. 184.

¹¹²⁵ el-En’âm 6/1

¹¹²⁶ Mîr, a.e., s. 185.

sadece bir kötülüğe karşı yapılan zemdir.¹¹²⁷

Minnettarlık, şükür ve takva, insanın Allah'ın âyetlerine, nimetlerine, ihsânına karşı yerli yerinde iki tepki türünün adıdır. Şükürün Kur'ân görüşüne göre, özde ve temelde 'küfr'e zıt olduğunu gösteren örnekler vardır.¹¹²⁸ Kâmil olan Kur'ân nazarındaki "şükür", tek yanlı olmayıp karşılıklı oluşudur. Allah'ın ikramlarına karşılık şükretmek görevi insana düşüyorsa Allah'ın da bu şükârna şükâr ile mukâbele etmesi beklenmektedir. İşte bu tür karşılıklı şükür alışverişi, Allah ile insanlar arasındaki ideal ilişki biçimi¹¹²⁹ olarak ifade edilmiştir.

3) İman

"أمن" sözcüğü temelde, 'nefsin itminana kavuşması ve korkunun ortadan kalkması' anlamına gelir.¹¹³⁰ "ایمان" sözcüğü bazen "Hz. Muhammed (s.a.v)'in şeriatinin adı olarak" kullanılır.¹¹³¹ Allah'ı ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini ikrâr ederek onun şeriatine giren herkes bununla vasfedilirler. Ayrıca itikâd, doğru söz ve sâlih amelden her birine ayrı ayrı "ایمان" denir.¹¹³²

en-Nisâbûrî'ye göre "iman"ın Kur'ân'da on vechi vardır.¹¹³³ Bunlar: "Tasdik",¹¹³⁴ "salât",¹¹³⁵ "kesin olarak bilmek",¹¹³⁶ "kabûl",¹¹³⁷ "cesaret, cüret, atılganlık",¹¹³⁸ "ihlâs",¹¹³⁹ "tevhîd",¹¹⁴⁰ "ikrâr",¹¹⁴¹ "emn"¹¹⁴² ve "subût"tur.¹¹⁴³

İslâm'da iman; Allah'tan başka tanrı olmadığına, Hz. Muhammed'in son peygamber olduğuna, Allah'ın kitaplarına, peygamberlerine, meleklerine, hayır ve şerri

¹¹²⁷ el-Askerî, a.g.e., s. 45.

¹¹²⁸ en-Neml 27/40; ez-Zümer 9/7; el-İbrahim 14/6-7

¹¹²⁹ Izutsu, a.g.e., s. 267.

¹¹³⁰ er- Râğıb, a.g.e., C. I, s. 32.

¹¹³¹ el-Mâide 5/69

¹¹³² er- Râğıb, a.g.e., C.I, s. 33.

¹¹³³ en-Nisâbûrî, a.g.e., ss. 63-64.

¹¹³⁴ el-Bakara 2/3-55-75

¹¹³⁵ el-Bakara 2/ 143

¹¹³⁶ el-Bakara 2/260

¹¹³⁷ el-Bakara 2/285

¹¹³⁸ Âl-i İmrân 3/173

¹¹³⁹ en-Nisâ 4/144

¹¹⁴⁰ el-Mü'min 40/12

¹¹⁴¹ el-Münâfikûn 63/3

¹¹⁴² el-Kureyş 106/4

¹¹⁴³ en-Nisâ 4/136

yaratanın Allah olduğuna, şüphe etmeksizin âhîret gününe kalple inanma ve bu inancını dil ile tasdik etmedir. İman eden insana yani; Allah'tan gelen haberleri doğrulayana, onlara inanana, onlar hakkında güven içinde olana ve kendisi de güvenilir olan kişiye mü'min denir.¹¹⁴⁴

İman kelimesinin kökü “e-m-n” olup, “barış, emniyet” anlamını ve bu noktada kişinin kendi imanından emin olma ve kendi kendisiyle barışık olma durumunu temsil eder. Kişinin imanı, iman rükünlerini tasdik etmekle birlikte aynı zamanda hareketlerinde yansımayı gerektirir. Diğer bir ifadeyle, kişinin sâlih amel işlemesi gerekmektedir. Kur'ân sık sık iman ile sâlih ameli bir arada zikreder ve kurtuluş için her ikisinin de şart olduğunu söyler. Bu açıdan, sâlih ameller hakiki imanın göstergesi, iman da sâlih amelin temeli¹¹⁴⁵ olarak kabul edilir.

İman, Allah'a öyle bir itaattir ki, bu itaat kişiyi azaptan emin kılar. Bu itaate bağlı olmaları bakımından nâfile ibadetler, iman olarak isimlendirilmiştir. İslâm ise, Hz. Muhammed'in getirdiği şeriatin özel ismi gibi olmuştur. Bu nedenle Yahudiler ve diğerleri iman'ın kapsamı dışında tutulmadıkları halde, İslâm'ın kapsamı dışında tutulmuşlardır.¹¹⁴⁶

İman olumlu ahlakî değerlerin tam manası olup, tüm İslâmî erdemlerin çıktığı kaynaktır; hepsini oluşturan odur ve İslâm'da Allah'a ve Vahiylerine karşı içten bir inanişaya dayalı olmayan hiçbir fiil fazilet olarak değerlendirilemez.¹¹⁴⁷

Gerçek inaniş, insanları hayırlı işler işlemeye teşvik etme görevini görmelidir; yoksa, o inaniş sahih değildir. Allah önündeki temel duygu olan nedamet ve huşû, Allah'ın iradesi karşısındaki sorgusuz itaat, ilâhî nimetler karşılığı can-ı gönülden hissedilen şükran vb. duygular salîh amel olarak vücud bulmalıdır.¹¹⁴⁸

İdeal bir mü'minde bulunması gereken nitelikler el-Furkân sûresinin 63-68; 72-74 âyetleri çerçevesinde şunlardır: Hilm; sürekli kulluk vazifeleri, hesap gününden korku duymak; Câhiliye'nin¹¹⁴⁹ kontrolsüz ve övünçlü eli açıklığına vardırmaksızın infâk, Allah'ın yasaklamış olduğu Câhiliye fiilleri olan şirkten, haklı bir sebep olmaksızın bir canlıyı öldürmekten, zinâdan sakınmak, vahiy kelâmının derin manasına karşı hassas bir

¹¹⁴⁴ Ece, a.g.e., s. 290.

¹¹⁴⁵ Mîr, a.g.e., s. 98.

¹¹⁴⁶ el-Askerî, a.g.e., s. 335.

¹¹⁴⁷ İzutsu, a.g.e., s. 245.

¹¹⁴⁸ İzutsu, a.e., s. 246.

¹¹⁴⁹ İzutsu, a.e., s. 247.

alaka ve âhiretin verdiği ümide dayalı olarak bu dünyada sükûnet ve huzur içinde¹¹⁵⁰ olmadır.

4) Dua

“Dua” sözcüğünün “davet” ve “da’va” ile aynı kökten geldiği ifade edilmiştir. Bu kelimeler sözlükte; çağırmak, seslenmek, yakarmak, yardım isteğinde bulunmak, sığınmak ve ilgi kurmak gibi anlamlara gelir. Bu çağrı Allah’tan insana doğru olursa da’vet; kuldun Allah’a doğru olursa dua olarak isimlendirilir. Kavram olarak ise dua; kulun Allah’a sığınma ve yakarışını, Allah’ın yüceliği karşısında kulun güçsüzlüğünü itiraf etmesini, sevgi ve ta’zim duyguları içerisinde yardımını ve affını dilemesi anlamını ifade eder.¹¹⁵¹

Duanın Kur’ân’da beş vechi vardır.¹¹⁵² Bunlar: 1.“İstiâne”,¹¹⁵³ 2.“Süâl”,¹¹⁵⁴ 3.“İbâdet”,¹¹⁵⁵ 4. “Nida”¹¹⁵⁶, 5. “Söz”¹¹⁵⁷ dür.

Şu âyette “dua” sözcüğünün ibadet anlamında kullanıldığını görmekteyiz: “*De ki: Allah’tan gayrı ilah diye iddia ettiklerinize dua edin bakayım. Onlar göklerde de, yerde de zerre ağırlığınca bir şeye sahip değillerdir*”¹¹⁵⁸ Bu âyette ise “salât” sözcüğünün sözlük anlamı olan dua anlamında¹¹⁵⁹ kullanıldığını müşahade etmekteyiz: “*Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*”¹¹⁶⁰

İbn Kayyîm; duanın ibadet duası ve dilek duası olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirtir. Namaz kılan bir kimse ise tekbîr getirdiği andan itibaren selâm verinceye kadar ibadet olan dua ile dilek ihtiva eden duada bulunur. Bundan dolayı kişi, mecâzî anlamıyla değil, hakikat anlamıyla salât içerisinde demektir.¹¹⁶¹

Allah Teâlâ mü’min kullarının dua etmelerini istemektedir: “*Rabbiniz şöyle dedi: “Bana dua edin, duânıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler*

¹¹⁵⁰ Izutsu, a.e., s. 248.

¹¹⁵¹ Ece, a.g.e., s. 143.

¹¹⁵² Mukâtil, a.g.e., s. 377 ; en-Nisâbüri, a.g.e., s. 245.

¹¹⁵³ el-Bakara 2/23; el-Yûnus 10/38; el-Hûd 104/ 13; el-Mü’min 40/26

¹¹⁵⁴ el-Bakara 2/61-68-69-/70; el-A’râf 7/134-55-56; el-Enbiyâ 21/90; el-Mü’min 40/60.

¹¹⁵⁵ el-En’âm 6/71; el-Yûnus 10/106; eş-Şu’arâ 26/213; el-Kasas 28/88; el-Furkân 25/55

¹¹⁵⁶ el-İsrâ 17/52; el-Kamer 54/6

¹¹⁵⁷ el-A’râf 7/5; el-Yûnus 10/10; el-Enbiyâ 21/15

¹¹⁵⁸ es-Sebe 34/22; vb. âyetler için bkz: en-Nahl 16/20; el-Furkân 25/77

¹¹⁵⁹ İbn Kayyîm, a.g.e., s. 298.

¹¹⁶⁰ et-Tevbe 9/103

¹¹⁶¹ İbn Kayyîm, a.g.e., s. 298.

aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir."¹¹⁶² Dua etmeyen, bundan kendisini müstağni gören kullarını ise şu âyet çerçevesinde uyardı: "(Ey Muhammed!) De ki: "Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin! Siz yalanladınız. Öyle ise azap yakanızı bırakmayacak."¹¹⁶³ Allah Teâlâ dua eden, âcizliğini itiraf eden, bağışlanma dileyen kulunu sevmektedir. Çünkü dua etmek; Rabbe itaat ve boyun eğmek, O'nun yüceliğini iman etmektir. Kendi âcizliğinin; O'nun ise her şeye gücünün yettiğinin bir itirafı kabilindedir.¹¹⁶⁴

Kur'ân, müşrik Arapları Allah'tan başka ilahlara yalvardıkları için tenkid etmektedir. Tek ilah Allah olduğu için ve insanlara fayda ya da zarar verme kudreti sadece Allah'a ait olduğu için, insanın yardımı sadece O'ndan istemesi gerekir.¹¹⁶⁵ İnsanın yardım istediği Allah'ın haricindeki tüm varlıklar, insan gibi, Allah tarafından yaratılmış ve ona yardım etmekten âcizdir.¹¹⁶⁶ Kur'ân, insanın başı dara düştüğü vakitlerde diğer bütün ilahları unutup Allah'a yalvarmasını,¹¹⁶⁷ insanın varlığının derinliklerinde yalnızca bir Allah'ı tanıyıp bilme duygusunun bulunduğu delil getirmektedir.¹¹⁶⁸

Dolayısıyla her hal ve şartta, insan yardım için Allah'a yönelmelidir. Duaları ancak Allah Teâlâ işitir,¹¹⁶⁹ O uzaktan değil yakından dinler ve cevap verir.¹¹⁷⁰ Ne yazık ki, insan Allah'a en samimi dualarıyla sıkıntı ve zorluk vakitlerinde yönelmekte,¹¹⁷¹ refah, sıkıntıdan uzak zamanlarında unutmakta, yüz çevirmektedir.

Duanın en güzel şekli; tevâzu ve acziyet içinde,¹¹⁷² ihlâs, samimiyet ve alçak gönüllülük içinde yapılanıdır. En güzel dua vaktinin, kişinin uykusunu terk ettiği ve Allah'a "ümit ve korku"yla yalvardığı gece vakti olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁷³ Günahlarının affını isteme, hidâyette olma ve Allah'ın yardımına ulaşabilme, Allah'tan yardım, izzet, lütuf, rahmet, başarı vb. isteklerde bulunma müslümanın duasındaki amaç olmalıdır.¹¹⁷⁴

¹¹⁶² el-Mü'min 40/60

¹¹⁶³ el-Furkân 25/77

¹¹⁶⁴ Ece, a.g.e., s. 144.

¹¹⁶⁵ el-En'âm 6/71

¹¹⁶⁶ el-A'raf 7/194

¹¹⁶⁷ el-İsrâ 17/67

¹¹⁶⁸ el-En'âm 6/63

¹¹⁶⁹ Âl-i İmrân 3/38

¹¹⁷⁰ el-Bakara 2/186

¹¹⁷¹ Mîr, a.g.e., s. 52.

¹¹⁷² el-A'raf 7/55

¹¹⁷³ es-Secde 32/16

¹¹⁷⁴ Ece, a.g.e., s. 147.

5) Huşû

Huşû, organlarda bulunan alçak gönüllülük, itaatkârlık, zelillik, horluk veya hakirlikle ilgili kullanılmakla birlikte¹¹⁷⁵ kelâmında da görülen bir durumdur. Bunun delili olarak, Yüce Allah'ın: “*Rahman için sesler kısılmıştır.*”¹¹⁷⁶ âyeti gösterilmiştir. Kelimenin “kalbi fiil” olduğu da söylenmiştir. Bazılarına göre huşû, kişinin ancak karşısında eğildiği varlıktan korkması ile olup, herhangi bir zorlama ile olmaz. Bu nedenle huşû kelimesi kalbe izafe edilmiştir.¹¹⁷⁷ Ali b. Ebi Tâlib, İbrahim en-Nehâi ve Hasan el-Basrî¹¹⁷⁸ de kalbe izafe etmişlerdir. Huşûnun kalpte dâimî bulunan korku olduğu da söylenmiştir. Kızdırıldığı, kendisine muhâlefet edildiği ya da yanlışlandığı zaman bunları kabul ile karşılaması bir kimsede huşûnun bulunduğunu gösteren alâmetlerden¹¹⁷⁹ sayılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de huşûnun dört vechi vardır.¹¹⁸⁰ Bunlar: “Tevâzu”,¹¹⁸¹ “sükûn”,¹¹⁸² “havf”¹¹⁸³ ve “zelîl”¹¹⁸⁴ sözcükleridir.

Yüce Allah'ın: “*Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.*”¹¹⁸⁵ âyetinde “...ancak huşû edenler hariç” ifadesi “tevâzu gösterenler” olarak tefsir edilmiştir. Zira huşû; tevâzudur. Alçak kum tepesine “haşaa” denilmesi de bundandır. Hudû ise yumuşaklık ve itaattir. Huşûnun organlarda; hudûnun da kalpde olması¹¹⁸⁶ arasında bir nüansın olduğunu gösterir.

Huşû ehlinine dair farklı görüşler ifade edilmiştir: İbn Ebi Talha, İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre: “Allah'ın indirdiklerini tasdik edenler”, Mücâhid: “Gerçekten iman edenler”, Ebu Âliye: “Korkanlar”, Mukâtil: “Mütevâziler”,¹¹⁸⁷ ed-Dahhâk: “Allah'a itaat edip boyun eğen, azabından korkan,¹¹⁸⁸ müjde ve tehditlerini tasdik edenler”¹¹⁸⁹ olarak

¹¹⁷⁵ er- Râğıb, a.g.e., C.I, s. 197.

¹¹⁷⁶ et-Tâhâ 20/108

¹¹⁷⁷ el-Askerî, a.g.e., s. 368.

¹¹⁷⁸ İbn Kesîr, a.g.e., C. X, s. 107.

¹¹⁷⁹ el-Cürcânî, a.g.e., s. 66

¹¹⁸⁰ en-Nisâbü'rî, a.g.e., s. 229.

¹¹⁸¹ el-Bakara 2/45

¹¹⁸² et-Tâhâ 20/108

¹¹⁸³ el-Mü'minûn 23/2

¹¹⁸⁴ el-Kamer 54/7

¹¹⁸⁵ el-Bakara 2/45

¹¹⁸⁶ el-Beyzâvî, a.g.e., C. I, s. 78.

¹¹⁸⁷ Mukâtil, a.g.e., C. III, s. 152.

¹¹⁸⁸ Ebû's-Suûd, a.g.e., C. VI, s. 123.

¹¹⁸⁹ İbn Kesîr, a.g.e., C. I, s. 253.

anlamışlardır. Bir başka rivayete göre İbn Abbâs, Mücâhid, Hasan el-Basrî, Katâde ve Zührî huşû ehlini; “korku içinde” ve “sükûnet sahibi”¹¹⁹⁰ olanlar olarak değerlendirmişlerdir.

İslâm âlimlerinin, “huşû”nun ne çeşit bir fiil olduğu hususundaki¹¹⁹¹ görüşlerini şöyle sıralayabiliriz: 1. Kalbî fiillerle¹¹⁹² olur: Allah’tan korkup çekinmek ve Allah’ın azametini devamlı surette kalpte hissetmek. 2. Organların hareketiyle olur. Atâ; huşû bir kimsenin namaz kılariken bedeninde herhangi bir şeyle boşu boşuna uğraşmamasıdır, der. 3. Hem kalp hem de organlardadır.¹¹⁹³ er-Râzî’ye göre tercihe şayan olan görüş budur. Peygamber (s.a.v.) namaz kılariken sakalıyla uğraşan bir adam görünce, şöyle buyurmuştur: “Şâyet bu adamın kalbi huşû duymuş olsaydı, vücut organları da elbette huşû bulacaktı.”¹¹⁹⁴ Bir rivayete göre Hz. Peygamber¹¹⁹⁵ bir rivayete göre ashabi¹¹⁹⁶ namaz kılariken semaya bakıyordu. Bunun üzerine huşûyu emreden el-Mü’minûn sûresinin 2. âyeti nazil oldu.¹¹⁹⁷

6) Sabr

“Sabr” sözlükte, darlık içinde tutmak, alıkoymak, anlamına gelir. Nefsi, aklın ve şeriatin gerektirdiği şekilde, nefsin kendisinin alıkonmasını gerektirdiği şeylerden alıkoymak, tutmak veya menetmek, demektir. Bu çerçevede ‘sabr’ genel anlamlı bir lafızdır. Kullanıldığı yerlerin farklılığından dolayı bazen isimlendirmeleri arasında da farklılıklar olmuştur. Eğer nefsin hapsedilip alıkonmasının sebebi bir ‘musibet’ ise, bu sadece "صبر"; bir ‘savaşla’ ilgili olursa, şecaat, yiğitlik veya bahadırılık,¹¹⁹⁸ ‘kederlendirip göğsü daraltan, can sıkıyan veya rahatsız eden bir kazayla, talihsizlikle, musibetle veya felaketle’ ilgili olursa "رحب الصدر"; ‘konuşmaktan kendinin tutmayla’ ilgili olursa "كتمان" olarak adlandırılmış,¹¹⁹⁹ Yüce Allah bunların tümünü "صبر" olarak adlandırmıştır.¹²⁰⁰

¹¹⁹⁰ İbn Kesîr, a.e., C. X, s. 107.

¹¹⁹¹ er-Râzî, a.g.e., C. XXIII, s. 78.

¹¹⁹² er-Râzî, a.e., C. XXIII, s. 78; İbn Kesîr, a.g.e., C. X, s. 107.

¹¹⁹³ er-Râzî, a.e., C. XXIII, s. 78; el-Bursevî, a.g.e., C. XVIII, s. 14; El-Cezâirî, a.g.e., C. III, s. 504-505; Bilmen, a.e., C. V, s. 2260.

¹¹⁹⁴ er-Râzî, a.e., C. XXIII, s. 78; el-Kurtubî, a.g.e., C. XII, s. 103.

¹¹⁹⁵ el-Kurtubî, a.g.e., C. XII, s. 103.

¹¹⁹⁶ el-Kurtubî, a.e., C. XII, s. 102.

¹¹⁹⁷ et-Taberî, a.g.e., C. XVII, ss. 6-7.

¹¹⁹⁸ en-Nisâbûrî, a.g.e., s. 352.

¹¹⁹⁹ er-Râğıb, a.g.e., C. II, s. 359.

“Sabrın” Kur’ân-ı Kerîm’de üç vechi olduğu ifade edilmiştir. Bunlardan birincisi “oruç”,¹²⁰¹ ikincisi “haps etme”¹²⁰² ve üçüncüsü “bizzat sabr”¹²⁰³ manasıdır.¹²⁰⁴ Sabrın bir türü olmasından dolayı “oruç”¹²⁰⁵ da “sabr” diye adlandırılmıştır.¹²⁰⁶

“Sabr” kelimesi semantik açıdan, başlarına geleni itidal ile dayanıklılık gösteremeyen ve kolaylıkla öfkeye kapılıp şiddete başvuranların özelliği demek olan “ceze’a”nın tam zıddıdır. Bu zıtlık, sabrın; ruhen belalar ve acılar karşısında itidali muhafaza ve her türlü zorluğun karşısında, davasının bayraktarlığını yapmakta sebat etmesi için gerekli güce sahip olması anlamını taşıdığı¹²⁰⁷ göstermektedir

Ebu Ubeyde: “Onlar ateşe karşı ne kadar da sabırlıdırlar!”¹²⁰⁸ âyetinde yer alan “sabr” sözcüğünün, “cüret” anlamında kullanılan bir lehçe olduğunu ifade etmiştir. Bu bir mecazın gerçek suretinde tasavvur edilmesidir. Çünkü bu ifadenin anlamı: ‘Kendi zannınca bunu işlemeye cüret ettiğine göre, Allah Teâlâ’nın azabına karşı ne kadar da sabırlısın!’¹²⁰⁹ olur.

Sabr; direnme, dayanma,¹²¹⁰ itidali muhafaza, kolayca vazgeçmeme ya da tahammül gösterme demektir. Dînî değer taşıyan Kur’ânî bir terim olarak ise; Allah’ın rızasını kazanmayı arzularak sâlih amelde sebat göstermek ve bunu Allah’a iman ve tevekkül ederek yapmak, demektir. Sabr bir “sebat” ve “sadakat” fiilidir. Ayrıca kişi bir tehlikeyle karşılaştığında, savaşta hayatını kaybetme¹²¹¹ ihtimali bulunduğu veya başka bir muhtemel kayıp söz konusu olduğunda¹²¹² ya da düşmanları tarafından ezaya maruz bırakıldığında¹²¹³ sabır gündeme gelmektedir. Allah, Mısır’da kendilerine zulmedenlere karşı gösterdikleri sabr dolayısıyla İsrailoğullarını tebrik etmekte, Hz. Eyyûb sâbir oluşuyla

¹²⁰⁰ el-Bakara 2/177; el-Hac 22/ 35

¹²⁰¹ el-Bakara 2/ 45-153

¹²⁰² el-Kehf 18/28; el-Bakara 2/153; Âl-i İmrân 3/146

¹²⁰³ en-Nahl 16/127

¹²⁰⁴ en-Nisâbüri, a.g.e., s. 352.

¹²⁰⁵ ez-Zemahşerî, a.g.e., C. I, s. 75.

¹²⁰⁶ el-Ahzâb 33/35

¹²⁰⁷ Izutsu, a.g.e., s. 147.

¹²⁰⁸ el-Bakara 2/175

¹²⁰⁹ er- Râğıb, a.g.e., C.II, s. 360.

¹²¹⁰ Mîr, a.g.e., s. 167.

¹²¹¹ Mîr, a.g.e., s. a.y.

¹²¹² el-Bakara 2/155-177

¹²¹³ el-İbrahim 14/12

övülmekte, Hz. Ya'kub'un "mükemmel" sabrı zikredilmekte¹²¹⁴ ve Hz. Muhammed'e de benzer bir sabır göstermesi emredilmektedir.¹²¹⁵

Zor vakitlerde gösterilmesi istensedeyse, sabır sadece bu durumlara münhasır değildir. Sabır, kolay ve uygun durumlarda kişinin benimsediği sükûnetli ve vakur bir tutumun da ismidir.¹²¹⁶

Kur'ân; sabrı, kişinin seçtiği yolda karşılaştığı zorluklar karşısında cesaret ve dayanıklılıkla yürümesini sağlayan ahlâkî gücü, istikrarlı olma ve amaca ulaşma konusundaki direnci, ahlâkî disiplin ve kontrolü ifade etmek için de kullanır¹²¹⁷ ve Müslüman toplumun üyelerinin geliştirmeleri ve başkalarını da geliştirmeye teşvik etmeleri gereken sosyal bir fazilet olarak takdim eder.¹²¹⁸ Mü'minlerin katlanmak zorunda oldukları acılar, hiçbir zaman bedeni ızdırapla sınırlı değildir. Bunlar kâfirlerin alay edişi, hakir görüşü, tekzîb ve tâciz edici tepeden bakışları vs. şekillerde de tezahür edebilir¹²¹⁹ ve bazen bunların hepsine de sabretmek gerekebilir.

"Sabır" kelimesinin sözlük anlamlarından birisi de "kontrol etmek" ve "bağlama"dır. Fakat kullanımda, dayanmak, zorluklara göğüs germek¹²²⁰, acıya katlanmak, onu geçirmek için dayanmak ve karşı koymaktır ki, her ferahın, her başarının anahtarı olarak gösterilmiştir. Baştaki darlığın, sıkıntının geçmesi için Allah'ın yardımını celbedecek sebeplerin birincisidir.¹²²¹ Akıl ve şeriate muhalif şeylerden kaçınarak habsi nefiste bulunmak ta sabırdır. Birçok eziyetler sabır ve sebat, Hakka tazarru ve niyaz sayesinde giderilir.¹²²²

Bazı âlimlere göre sabır üç türdür: Musibetlere karşı sabır; Allah'a itaat ve ibadet etmekte sabır¹²²³ ve günahları terk edip işlememeye sabırdır. "*Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağırlık gelir.*"¹²²⁴ âyetinde yer alan sabırdan maksat, Allah'a itaat üzere sabırdır ki,

¹²¹⁴ el-Yûsuf 12/18-83

¹²¹⁵ el-Meâric 70/5

¹²¹⁶ Mîr, a.g.e., s. 168.

¹²¹⁷ Mevdûdî, a.g.e., C. I, s. 73.

¹²¹⁸ Mîr, a.g.e., s. 168.

¹²¹⁹ Izutsu, a.g.e., ss. 148-149

¹²²⁰ Mevdûdî, a.g.e., C. I, s. 73.

¹²²¹ Yazır, a.g.e., C. I, s. 289.

¹²²² Bilmen, a.g.e., C. I, s. 147.

¹²²³ el-Kuşeyrî, a.g.e., C. I, s. 43.

¹²²⁴ el-Bakara 2/45

güçlükler karşısında terk edilmemelidir.¹²²⁵ Buradaki salât'ın aynı zamanda duâ olma ihtimali de vardır. Böyle olunca: “Sabır ve duâ ile yardım dileyin” anlamında olabilir.¹²²⁶

Allah Teâlâ kullarına umdukları dünyevi ve uhrevi nimetlere erişmek için sabır ve namazın yardımına başvurmalarını, özellikle namazla sabrı 7 âyette¹²²⁷ birlikte zikrederek emretmektedir. Mukâtil b. Hayyân Bakara 2/45 âyeti, âhireti kazanma çabanızda, farzları sabır ve sebatla yapmak ile namazdan destek alınız, olarak tefsir etmiştir. Mücâhid¹²²⁸ ve bazı âlimlere göre bu âyette geçen “sabır” ifadesinden kasıt oruçtur. Bu görüşe göre bu âyet-i kerîmede namaz ve oruç, aralarındaki ilişki dolayısıyla bir arada gelmiştir. Çünkü oruç şehvetlerden alıkoyar, dünyaya karşı zühdü telkin eder. Namaz ise münkerden ve ahlaksızlıktan alıkoyar,¹²²⁹ insanın kalbine huşû verir ve namazda insana âhireti hatırlatan Kur’ân okunur¹²³⁰ ki Kur’ân ve namaz Allah’ın emirlerinde sabır ve sebatla¹²³¹ en büyük yardımcıdır. Herhangi bir musibet, felâket veya bela gelince de derhal namaza koşarak bundan yardım ve medet beklenmelidir.¹²³² Âyette yer alan sabredenlerle olma şeklindeki beraberlik ise yardımcı olma, destekleme anlamını ifade eder. Buna göre sabır kurtuluşun anahtarıdır.¹²³³ İbn Cüreyc: “Sabır ile namaz Allah’ın rahmetinin gelmesi için iki yardımcıdır.” demiştir.¹²³⁴

Allah Teâlâ, kullarının nefsânî arzu ve isteklerinin baskısı altında doğru istikamette yürümelerinin zorluğunu çok iyi biliyor ve bu yüzden onlara karşı sabırlı olmayı emrediyor, bunun için Kur’ân’da sabırla namazı aynı paralelde zikrediyor.¹²³⁵

Namaz kalbi sukunete ulaştırır ve azmi arttırır. Sabır, ancak namazla sebat bulur. Namaz, sabra rızauallahı, tatlı yüzü, iç huzurunu, güveni ve yakini ekler. Âciz, fâni ve mahdut olan insanoğlunun büyük ve ilâhî güç olan ilâhî kuvvete sarılması gerekir. Karşılaşılan iş insanoğlunun aşınca mutlaka o büyük varlıktan yardım dilemek mecburiyetindedir. Nefsânî arzuları yenmenin, şehvânî duyguları yok etmenin, hak yolunda azimle yürümenin, fesad ve zulümle cihad etmenin zorlaştığı zamanlarda

¹²²⁵ es-Semerkandî, a.g.e., C. I, s. 116.

¹²²⁶ ez-Zemahşerî, a.g.e., C. I, s. 75.

¹²²⁷ el-Bakara 2/45-153-177; er-Ra’d 13/22; et-Tâhâ 20/132; el-Hacc 22/35; el-Lokmân 31/17

¹²²⁸ el-Kurtubî, a.g.e., C. I, s. 372.

¹²²⁹ el-Ahzâb 33/45

¹²³⁰ el-Kurtubî, a.g.e., C. I, s. 372; el-Beyzâvî, a.g.e., C. I, ss. 77-78.

¹²³¹ el-Kurtubî, a.g.e., C. II, s. 60.

¹²³² en-Nesefî, a.g.e., C. I, s. 86.

¹²³³ et-Tabâtabâî, a.g.e., C. I, s. 340.

¹²³⁴ İbn Kesîr, a.g.e., C. I, s. 251.

¹²³⁵ Kutub, a.g.e., C. I, s. 294.

insanoğlunun o ezeli ve ebedi güce sarılmaktan başka çaresi yoktur. İşte bu gibi zor zamanlarda namazın baskın kimliği ortaya çıkar. Namaz, fâni olan insanla bâki olan Allah Teâlâ arasında bir bağ, buluşma zamanı ve yeridir.¹²³⁶

7) Tevbe

Tevbe; günah işlemeyi en övgüye lâyık yolla terk etmek, bırakmak, demektir. Şer'î dilde ise tevbe; çirkin ya da fena oluşundan dolayı günah işlemeyi bırakmak, daha önce işlenmiş olanlara pişmanlık duymak, bir daha tekrar etmeyeceğine azmetmek ve mümkün olduğu kadar onları başka amellerle telafi etmeye, düzeltmeye çalışmaktır.¹²³⁷ Tâib ise; tevbe konusu olan günâhı işlediğini ikrâr eden ve bu konuda herhangi bir özrü olmadığını itiraf eden¹²³⁸ kişiye denir.

Tevbe sözcüğü kul hakkında da Allah hakkında da kullanılır. Allah hakkında kullanıldığında, cezalandırmaktan dönmeyi; kul hakkında kullanıldığında ise günahattan ve itaatsizlikten dönmeyi ifade eder. Bu fiil yalnızca yapılan bir hatadan pişmanlık duyup, Allah'tan af dileme değil, ayrıca sürekli dua ve istiğfar ederek temizlenme çabasıdır.¹²³⁹

Yüce Allah: *“Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra da O'na tevbe edin ki sizi belirlenmiş bir süreye (ömrünüzün sonuna) kadar güzel bir şekilde yararlandırınsın ve her fazilet sahibine faziletinin karşılığını versin. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum.”*¹²⁴⁰ âyetiyle kullarına tevbe etmelerini emretmektedir. Allah Teâlâ kullarına tevbe konusunda büyük bir genişlik veriyor ve şirk dışında¹²⁴¹ ve ölüm esnası dışında¹²⁴² yapılan tevbeleri kabul edeceğini bildiriyor.

Allah Teâlâ, tevbe eden, iman eden ve iyi işler yapanlara daha büyük iyilikler verir.¹²⁴³ Allah tevbe eden kullarını övmekte,¹²⁴⁴ çok tevbe edenleri sevmekte¹²⁴⁵ ve kullarının sırf tevbe etmeleri için onları bazı şeylerle imtihan etmektedir.¹²⁴⁶

¹²³⁶ Kutub, a.e., .a.y.

¹²³⁷ er- Râğıb, a.g.e.,C. I, s. 99.

¹²³⁸ el-Askerî, a.g.e., s. 346.

¹²³⁹ Ece, a.g.e., s. 720.

¹²⁴⁰ el-Hûd 11/3; vb: âyetler için bkz: ez-Zümer 39/53-55; en-Nûr 24/8; et-Tevbe 9/117-118

¹²⁴¹ en-Nisâ 4/48

¹²⁴² en-Nisâ 4/18

¹²⁴³ el-Furkân 25/70

¹²⁴⁴ et-Tahrîm 66/5

¹²⁴⁵ el-Bakara 2/222

¹²⁴⁶ et-Tevbe 9/ 126

b. Menfi fiiller

“Salât”; kişinin Allah Teâlâ'nın yüceliğini, kendisinin ise âcizliğini kabul edip O'na yönelmenin, aynı zamanda da emre itaatin bir göstergesidir. Salât, maddi ve manevi anlamda kendinden yüce bir varlığın olduğunu kabul etmenin ilânıdır. Bu nedenle “kibir” ve “isyan” salât'ın karşısında yer almaktadır. Kibir ve emre itaatsizlik kendini büyük, müstağni görmenin en somut göstergeleridir. İtikadî ve nazarî alanda; küfr, nifak, şirk, fiske, münker ve riya sözcükleri “salât” kavramının karşısında yer almaktadır. Bu başlık altında zikrettiğimiz bu kavramları ele almaya çalışacağız.

ba. Küfr

“K-f-r” kökünün temel manası “örtmek”dir. Özellikle hayırların bahşedilişi ve kabulü ile ilgili konularda, kelimenin doğal anlamı, “ele geçen menfaatleri örtmek, bilmezlikten gelmek” ve bu suretle nankör olmaktır.”¹²⁴⁷ Kâfir kelimesi de sözlükte, bir şeyin üzerini örten, demektir.¹²⁴⁸ Çoğulu küffâr, kâfirûn veya kefere'dir.¹²⁴⁹ Kur'ân-ı Kerîm'e göre kâfir, İslâmı kabul etmeyen ve Kur'ân-ı inkâr eden, Allah'tan gelen hakkı kabul etmeyen, Peygamberleri ve onların getirdiği ilâhî vahyi inkâr eden, özetle ifade etmek gerekirse; bir bütün olan iman ilkelerinden bir kaçını veya birini kabul etmeyen demektir.¹²⁵⁰

el-Kirmânî “k-f-r” kökünün, biri “küfr” diğeri “küfrân” olmak üzere birbirinden farklı iki mastarı olduğunu belirtmekte, ilkinin iman yani “inanç”ın karşıtı olduğunu diğeri taraftan ikincisinin “şükr” yani “minnettarlığın” zıttı “nankörlük” demek olduğunu söylemektedir. Kâfir bu suretle Allah'ın lütfuna muhatap olduktan sonra, davranışında hiçbir minnettarlık ifadesi taşımayan ve hatta kendisine lütuflarda bulunana karşı isyankâr davranan kişidir.¹²⁵¹ Kur'ân, “k-f-r” kökünü bu iki farklı manada kullanmaktadır. Ne var ki bazen bu ikisi arasına kesin bir ayırım yapabilmek güçtür. Zira bu ikisi Kur'ânî düşünüşte birbirlerine sıkı bir kavramsal bağ ile irtibatlanmışlardır.¹²⁵²

Temelde küfr, çok sık olmak kaydıyla imanın kâmil zıddı olarak kullanılır. Kur'ân'da mü'min, ya da Müslimin en belirgin karşıtı kâfirdir. Öyle ki, sık biçimde

¹²⁴⁷ Izutsu, a.g.e., s. 165.

¹²⁴⁸ Ece, a.g.e., ss. 319-320.

¹²⁴⁹ Ece, a.g.e., s. 367.

¹²⁵⁰ Ece, a.e., ss. 319-320.

¹²⁵¹ Izutsu, a.g.e., s. 166; Ece, a.g.e., s. 319.

¹²⁵² Izutsu, a.e., s. 172.

imanın karşıtı olarak kullanılan küfr zamanla aslen anlam çekirdeğinde bulunan “nankörlük” ögesinden iyice sıyrılarak, gittikçe daha çok “inançsızlık” anlamını taşımaya başlamış ve nihâyet en yaygın şekliyle bu anlamda kullanılır olmuştur.¹²⁵³

Kâfûr kelimesi el-Beyzâvî’ye göre, küfrün şeddeli bir derecesinin habercisidir ve uğradığı en ufak bir hasarı hafızasında barındırdığı halde, yararlandığı tüm nimetleri unutan insan tipine işarettir.¹²⁵⁴

Kur’ân’da hemen hemen kâfûr ile aynı manada kullanılan kelime “kanud” dur. Kök “k-n-d” dir ve anlamı, “nankörlük” etmek, elde edilen herhangi menfaati kabule yanaşmamaktır. İçinde kullanıldığı konum itibarıyla kelime burada; insanın nankörlüğünü aşırı derecede hırslı olmak ve diğer insanlara Allah’tan aldığı güzel şeylerin küçük bir bölümünü bile çok görmek olarak kullanılmıştır. İlâhî ihsânların hiç olmazsa bir kısmının yoksul ve ihtiyaç sahibi olanlara aktarılmasının Kur’ân’da kişinin, lütuf ve keremi nedeniyle Allah’a karşı duyduğu minnet hissini kısmi göstergesi addedilir.¹²⁵⁵

Kur’ân; bazen müşriklere,¹²⁵⁶ Hıristiyan ve Yahudilere,¹²⁵⁷ âhireti inkâr edenlere,¹²⁵⁸ bazen Allah’ın rahmetinden ümidini kesenlere¹²⁵⁹ ve bazen de Allah’ı ve Peygamberini inkâr edenlere¹²⁶⁰ kâfir nitelemesinde bulunmakta ve Allah’ın kâfirleri sevmediğini,¹²⁶¹ onlara düşman olduğunu¹²⁶² ve onlar için cehennemi hazırladığını¹²⁶³ bildirmektedir.

Kur’ân mü’minlere kâfirlerin özelliklerini bildirmiştir. Bunların birkaçını şu şekilde özetleyebiliriz: Onların kalpleri hakka karşı kapalıdır.¹²⁶⁴ Onlar şeytanın en iyi dostları ve askerleri,¹²⁶⁵ heva ve heveslerinin peşinden giden,¹²⁶⁶ dünya ve dünya malına aşırı bir

¹²⁵³ Izutsu, a.g.e., s. 166.

¹²⁵⁴ Izutsu, a.e., s. 168.

¹²⁵⁵ Izutsu, a.e., s.171.

¹²⁵⁶ el-Furkân 25/ 55

¹²⁵⁷ el-Mâide 5/17-52-73; et-Tevbe 9/307

¹²⁵⁸ el-Enâm 6/150

¹²⁵⁹ el-Yûsuf 12/87

¹²⁶⁰ en-Nîsa 4/150-151

¹²⁶¹ Âl-i İmrân 3/32

¹²⁶² el-Bakara 2/198; en-Nîsa 4/102

¹²⁶³ el-Bakara 2/104; en-Nîsa 4/37; el-İsrâ 17/8

¹²⁶⁴ el-İsrâ 17/ 46

¹²⁶⁵ el-A’raf 7/146; en-Nahl 16/63

¹²⁶⁶ er-Rûm 30/ 29; el-Furkân 25/43

şekilde bağlı olan,¹²⁶⁷ Müslümanlarla alay edip onların dinini eğlence yerine alan kimselerdir.¹²⁶⁸

bb. Şirk

Şirk kelimesi ‘şerike’ fiilinden bir mastardır. Sözlük olarak, bir ortaklığı, ortak olmayı, eş-arkadaş turmayı, malda ve tasarrufta hissedar bulmayı; terim olarak ise, Allah’a zâtında, sıfat ve tasarrufunda ortak tanıma fiili veya inanişini ifade eder.¹²⁶⁹

İslâm âlimleri şirki grublara ayırmışlardır. Bunlar: 1. Şirkü’l-İstiklâl: Birbirinden ayrı iki ilâhın varlığını kabul etme, 2. Şirkü’t- Tad’ib: Bir Allah’tan kaynaklanan üç ilâhın varlığına inanma, 3. Şirkü’t-Takrib: Allah’a yaklaştıracak düşüncesiyle putlara tapmak, 4. Şirkü’t-Taklid: Ataların batıl inançlarını aynen sürdürmek, atalar dinine inanmak.¹²⁷⁰

Yüce Allah’ın: “*Hani Lokmân, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: “Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”*”¹²⁷¹ âyetinde belirtildiği üzere şirk en büyük zulümdür. Bu çerçevede Kur’ân’ın haber verdiği göre Allah Teâlâ şirk koşma dışında kalan günahlardan dilediğini bağışlayacak; fakat şirk koşmayı bağışlamayacaktır.¹²⁷² Hesap gününde affedilmeyi istedikleri zaman ortak koştuklarından medet ummaları istenecek; fakat o şirk unsurları onlara asla yardım edemeyecek,¹²⁷³ hatta şirk koştukları şeyler dile gelip müşriklere “siz yalancılarsınız” diyerek Allah’a teslim olduklarını ifade edeceklerdir.¹²⁷⁴

bc. Nifak

Nifak kelimesi sözlükte; yer altında bir delikten girip öbür delikten çıkmak, anlamına gelir. Yer altındaki bir ucundan girilip öbür ucundan çıkılan yola veya tünele de ‘nefak’; nifak sahibi ve nifak içinde olan kimseye de ‘münâfik’ denilir.¹²⁷⁵

Nifağın terim anlamı ise, kalben ve gizliden gizliye inanmaz iken, dil ile iman ikrârında bulunmaktır. Bu nedenledir ki, fıskın tipik niteliklerinden biri durumundaki ‘amel-söz uyuşmazlığı’, nifak anlamındaki en temel ögedir.¹²⁷⁶

¹²⁶⁷ el-Câsiye 45/114

¹²⁶⁸ el-A’râf 7/51; el-Bakara 2/ 22; el-Furkân 25/41

¹²⁶⁹ Ece, a.g.e., s. 652.

¹²⁷⁰ Ece, a.e., s. 656.

¹²⁷¹ el-Lokmân 31/13

¹²⁷² en-Nisâ 4/48-116

¹²⁷³ el-En’âm 6/23

¹²⁷⁴ en-Nahl 16/ 86-87

¹²⁷⁵ Ece, a.g.e., s. 454

Arap filologlarının bir kısmı nifağı küfrün çeşitlerinden biri addederek ona küfr el-nifak (küfrün nifak türü) demişlerdir. Fakat buna karşın yine de belli bir açı mevcuttur ki bu açıdan nifağın “inanç” ve “küfr” arasında bağımsız bir kategori olarak ele alınması daha doğru gözükmektedir. Allah Teâlâ'nın: “*Münâfiklar Allah'ı kandırmak peşindedirler, oysa esasında Allah onları kandırmaktadır. Namaz için yerlerinden kalktıklarında, insanlar görsün diye istemeye istemeye kalkarlar...*”¹²⁷⁷ âyeti nifağın iki aşırı kutup arasında gidip geldiğini açık bir şekilde göstermektedir.¹²⁷⁸ Bazı durumlarda nifak, adeta inancın orta yerinden neşet ettiği izlenimi vermektedir. Bir mü'min inanışına uygun tarzda hareket etmediği zaman, nifak yolunda ilk adım atılmıştır; o hâlâ bir mü'min,¹²⁷⁹ fakat davranışı mü'min davranışı değildir.

Kalbde “hastalık” yahut maraz olduğu şeklindeki mecaz, nifağın anlam binasındaki en önemli öğelerden biri sayılmıştır. Zira Kur'ân'da “münâfik”ları belirtmek için “kalblerinde hastalık olanlar” şeklindeki tabirin sürekli yinelenerek ve münhasıran kullanıldığına şahit olmaktadır.¹²⁸⁰

Münâfikların özelliklerini Kur'ân âyetleri haber vererek mü'minleri bu konuda uyarılmaktadır. Özetle bunların bir kaçını: Münâfiklar; imanla küfür arasında gidip gelir,¹²⁸¹ yeryüzünde fesad çıkardıkları halde kendilerini ıslah edici olarak niteler,¹²⁸² Allah'a karşı kötü zanda bulunup ma'rûfu engel olur ve insanları münkere çağırır,¹²⁸³ mü'minler arasına tefrika sokmak için çalışır,¹²⁸⁴ kendilerine kâfirleri dost edinir,¹²⁸⁵ Allah yolunda mallarını harcamaktan hoşlanmaz¹²⁸⁶ ve Peygambere karşı düşmanlık beslerler.¹²⁸⁷

bd. Münker

Münker sözcüğü ‘nekr’ kökünden türemiştir. Negr'in sözlük anlamı; “tanımamak”tır. Münker de tanınmayan, inkâr edilen,¹²⁸⁸ akl-ı selîmin çirkinliğine,

¹²⁷⁶ Izutsu, a.e., s. 238; benzer açıklama: Ece, a.g.e., s. 454.

¹²⁷⁷ en-Nisâ 4/142-143

¹²⁷⁸ Izutsu, a.g.e., s. 240.

¹²⁷⁹ Izutsu, a.e., s. 242.

¹²⁸⁰ Izutsu, a.g.e., s. 243.

¹²⁸¹ en-Nisâ 4/ 143

¹²⁸² el-Bakara 2/12

¹²⁸³ et-Tevbe 9/ 67 -69

¹²⁸⁴ et-Tevbe 9/107

¹²⁸⁵ en-Nisâ 4/138-139

¹²⁸⁶ el-A'râf 7/58

¹²⁸⁷ el-Mücâdele 58/9-10

¹²⁸⁸ Ece, a.g.e., s.459

fenalığına hükmedeceği ya da kabih bulunmasında veya güzel bulunmasında akılların durup şeriatin, kabihliğine; çirkinliğine ve fenalığına hükmedeceği her türlü fiildir.¹²⁸⁹

Münker “şirk”¹²⁹⁰ olarak tefsir edilmiş, zıddı olarak tefsirlerde “tevhid”¹²⁹¹ diye yorumlanan; güzelliği akıl veya şeriat aracılığıyla bilinen her tür fiil¹²⁹² olarak tanımlanan “ma’rûf” sözcüğü gösterilmiştir.¹²⁹³

Allah Teâlâ: “... şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o size hep münkeri emreder...”¹²⁹⁴ âyetiyle mü’minleri uyarıyor ve münkerden en iyi korunma yolu olarak şu âyetle namazı gösteriyor: “(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah’ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibaettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor.”¹²⁹⁵ Şu âyetle de Allah mü’minleri her türlü münkerden sakındırmaktadır: “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt verir.”¹²⁹⁶ Aynı zamanda şu âyetle münkerle mücadele mü’mininlerin özellikleri arasında gösteriliyor: “Onlar öyle kimselerdir ki, şâyet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, iyiliği emreder ve kötülüğü yasaklarlar. Bütün işleri âkıbeti Allah’a aittir.”¹²⁹⁷

be. Fısk

Fısk kelimesi sözlük olarak, şeriatin haram dairesinin dışına çıkmak demektir. Bu kullanım Arapların ‘taze hurma kabuğundan çıktığında’ söyledikleri “feseka’r-rutabü” sözlerinden gelmiştir. Günahların azına da çoğuna da “fısk” denir. Bu nedenle “fısk” sözcüğü “küfr” sözcüğünden daha genel anlamlıdır. Fakat fıskın çok olan günahla ilgili kullanımı yaygınlık kazanmıştır.¹²⁹⁸

¹²⁸⁹ Er- Râğıb, a.g.e., C. II, s. 654.

¹²⁹⁰ Mukâtil, a.g.e., C. III, s. 130; et-Taberî, a.g.e., C. XVI, s. 583.

¹²⁹¹ Mukâtil, a.g.e., C. III, s. 435 .

¹²⁹² er- Râğıb, a.g.e., C. II, s. 431.

¹²⁹³ er- Râğıb, a.g.e., C. II, s. a.y.

¹²⁹⁴ en-Nûr 24/21

¹²⁹⁵ el-Ankebût 29/45

¹²⁹⁶ en-Nahl 16/90

¹²⁹⁷ el-Hac 22/41; vb. âyet için bkz: el-Ankebût 29/ 45; el-Lokmân 31/17

¹²⁹⁸ er- Râğıb, a.g.e., C. II, s. 491; Izutsu, a.g.e., s. 212.

Fâsık kelimesi ise ‘fisk’ mastarının fâil ismidir.¹²⁹⁹ Daha çok “şeriatin hükümlerini gözetme sorumluluğunu üzerine almış ve onun otoritesini ikrâr etmiş, sonra da şeriatin hükümlerinin tümünü ya da bir bölümünü uygulamayı ihmal etmiş, yapmamış ya da yerine getirmeden bırakmış¹³⁰⁰ olan kimseyle ilgili kullanılır.¹³⁰¹ İslâm âlimlerine göre şeriatin büyük günah dediği haramları işleyenler ile küçük günahlarda ısrar edenler fâsıktır. Âyetlerin çoğunda kâfirlere, müşriklere, münâfiklara ve Ehl-i kitaba, bazen de peygamberi dinlemeyen ya da Allah Teâlâ’nın çağrısına uyarak cihad etmeyen mü’minlere fâsık denildiği görülmektedir.¹³⁰²

Allah Teâlâ: “*Öyle ya mü’min olan fâsık olan gibi olur mu?*”¹³⁰³ âyetinde fâsıklığın karşıtı olarak imanı zikretmiştir. Dolayısıyla fâsık sözcüğü kâfir sözcüğünden zâlim sözcüğü de fâsık sözcüğünden daha genel anlamlıdır.¹³⁰⁴ Belli bir dereceyi aştığında küfrü fiska dönüşmektedir. Yani; fisk küfrün daha yüksek bir derecesidir ve fâsık el-Beyzâvî’nin tefsirinde belirttiği gibi kâfirin çok inatçı bir türüdür. Fâsık, İslâmî düşünüş zaviyesinden, özel bir ehemmiyete sahiptir. Çünkü daha sonra ilahiyat bilimlerinden biri olan Kelâm’da, “elim bir günah işlemiş birisi” şeklinde bir anlama sahip teknik bir anahtar terim olarak rol oynayacaktır.¹³⁰⁵

Kur’ân mü’minlere fâsıkların özelliklerini bildirmektedir. Onlar dünya malına meyledip Allah yolunda cihad etmekten yüz çevirir,¹³⁰⁶ kâfirleri ve müşrikleri dost edinir,¹³⁰⁷ Allah’ın indirdiğiyle hükmetmez, Allah’ın gönderdiği hükümleri ölçü almaz, inanç, ibadet ve sosyal düzende Allah’ın ne buyurduğuna aldurmazlar.¹³⁰⁸

bf. İsyân

‘İsyân’ın sözlük anlamı, bir şeyi âsâ ile engellemek, demektir. Zamanla hertürlü karşı çıkma, itaatsizlik, karşı koyma anlamlarını içine almıştır. ‘İsyân’ kelimesinin kökü

¹²⁹⁹ Ece, a.g.e.,s.171

¹³⁰⁰ en-Nur 24/55

¹³⁰¹ er- Râğıb, a.g.e., C. II, s. 491; Izutsu, a.e., s. 212.

¹³⁰² Ece, a.e., s.171

¹³⁰³ es-Secde 32/18

¹³⁰⁴ er- Râğıb, a.g.e., C.II, s. 491

¹³⁰⁵ Izutsu, a.g.e., ss. 211-212.

¹³⁰⁶ et-Tevbe 9/ 24

¹³⁰⁷ el-Mâide 5/81

¹³⁰⁸ el-Mâide 5/47

Hız. Mûsâ'nın değneğinin adı olan asâdır. Hız. Mûsâ'nın âsâsı hem bilinen âsâyı hem de o günün tâğûtu olan Firavun'a karşı O'nun haklı isyanını sembolize eder.¹³⁰⁹

İsyan kelimesi hem olumlu hem de olumsuz anlam ifade edebilmektedir. Yani bu kavramın özünde yapmak ve yıkmak anlayışı vardır. Günahkârlar ve isyankârlar yıkmak için Allah'a, O'nun buyruklarına, İslâmî olana karşı çıkarlar. Peygamberler ve onların izinden gidenler ise Allah'a itaatsilik eden zâlimlere itaat etmezler. Müfsitlerin yıktıklarını yapmaya çalışırlar. Hız. Mûsâ, yoldan çıkan, tanrılık iddiasında bulunan Firavun'a Allah'tan aldığı emirle karşı çıkmıştı. Bu bir itaatken; Şeytan Allah'ın Âdem'e secde edin emrine isyan ederek Allah'a karşı geldi ve böylelikle ilk isyankâr oldu. Hız. Âdem ise yasak meyve yemesiyle emre itaatsizlik etmiş; fakat bunda diretmeyip tevbe etmiştir.¹³¹⁰

Allah Teâlâ: *“Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: “Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.” Şöyle de dediler: “İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır.”*¹³¹¹ âyetiyle mü'minlerin emirleri karşısında isyankâr değilde itaatkâr tavır takındıklarını; *“Hani, Tûr'u tepenize dikerek sizden söz almıştık, “Size verdiğimiz Kitab'a sımsıkı sarılın; ona kulak verin” demiştik. Onlar, “Dinledik, karşı geldik” demişlerdi...”*¹³¹² âyetiyle bazı kullarının itaat yerine isyanı seçtiklerini; *“Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse, şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır.”*¹³¹³ âyetiyle de emre itaat etmeyip isyan edenlerin sapıklık içinde olduklarını haber vermiştir.

bg. Kibir

Kibir, büyüklenmek, ululuk ve büyüklük taslamak, böbürlenmek, kendini ulaşılmaz ve başkalarından üstün görüp, onları aşağılamaya, onlara hakaret etmeye denir.¹³¹⁴ Allah'ın sıfatları konusunda ise kibir, bir övgü nitelemesidir. Çünkü Allah'ın şânı yücedir. Yapı ve

¹³⁰⁹ Ece, a.e., s. 312

¹³¹⁰ Ece, a.e., a.y.

¹³¹¹ el-Bakara 2/ 285

¹³¹² el-Bakara 2/93

¹³¹³ el-Ahzâb 33/36

¹³¹⁴ Ece, a.g.e., s. 356.

konum itibâriyle insan küçük olduğundan insanlarla ilgili olduğunda bir yergi nitelemesidir. Allah büyüklenmeye layık; insan ise değildir.¹³¹⁵

En büyük kibir hakkı kabul etmekten yüz çevirmek, onu reddetmek, Allah'ı ibadeti kendine yakıştırmamaktır. Allah'a karşı kibir göstermek küfürdür. İnanmayanların kendilerini büyük ve üstün görerek, Allah'a ihtiyaçlarının olmadığını sanarak veya Allah Teâlâ'nın karşısında boyun eğmeyi gururlarına yediremeyerek ibadete yanaşmamaları da birer kibir göstergesidir.¹³¹⁶

Allah Teâlâ'nın: *“Hani meleklerle, “Âdem için saygı ile eğilin” demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.”*¹³¹⁷, *“Ancak İblis eğilmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu.”*¹³¹⁸ âyetleri ilk kibir gösterip büyüklük edenin İblis olduğunu; *“Rabbimiz şöyle dedi: “Bana dua edin, duânıza cevap vereyim. Bana kulluk etmeyi kibirlerine yediremeyenler aşağılanmış bir hâlde cehenneme gireceklerdir.”*¹³¹⁹ âyeti Allah'a ibadet etmekten kendilerini müstağni görenlerin cehenneme gireceklerini; *“Şüphesiz ki Allah, onların gizlediklerini de, açığa vurduklarını da bilir. O, büyüklük taslayanları hiç sevmez.”*¹³²⁰ âyeti de Allah'ın büyüklük taslayanları sevmediğini bildirmektedir.

bh. Riya

Riya'nın aslı görmek anlamına gelen “ru'yet” olup kişinin görsünler diye bir davranışta bulunması, bir ibadeti gösteriş için yapması anlamına gelmektedir. Salih bir ameli Allah rızası için değil, insanların beğenisini, onların hoşnutluğunu kazanmak için yapmaktır.¹³²¹ Allah Teâlâ: *“Münâfiklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir. Onlar, namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı pek az anarlar.”*¹³²² âyeti ile riyayı Münâfikların önemli bir özelliği olarak sunmakta, başka bir âyette Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla değil de gösteriş için yapılan infâkın geçersiz olduğunu belirtmektedir.¹³²³

¹³¹⁵ el-Askerî, a.g.e., s. 364.

¹³¹⁶ Ece, a.g.e., s. 356.

¹³¹⁷ el-Bakara 2/34

¹³¹⁸ es-Sâd 38/74

¹³¹⁹ el-Mü'min 40/60

¹³²⁰ en-Nahl 16/ 23

¹³²¹ Ece, a.g.e.,s.555

¹³²² en-Nisâ 4/142

¹³²³ el-Bakara 2/272

el-Mâûn sûresinin 6. âyetinde yer alan ve "halka gösteriş yapma" eğilimi olarak tanımlanan riya, dinimizde eleştirilmiştir. Riya, dinî davranışlarla ilgili bir terim olup bir kimsenin, kendisinde bulunmayan fakat dinî ve ahlâkî bir meziyeti, bir erdemi varmış gibi göstererek, iyilik niyetiyle o fiili yapıyormuş gibi görünmesine rağmen yaptıklarıyla maddî veya manevî bir çıkar amaçlamasıdır.¹³²⁴

Riyanın ağır ve hafif derecelerinin olduğu belirtilmiştir. Ağır olanı, kulun Allah rızası için yapılması gereken ameli insanlara gösteriş için yapması, hafif olanı da, Allah rızası için yerine getirmesi gereken bir ameli hem Allah Teâlâ'nın hem de insanların hoşnutluğunu kazanmak amacıyla yapmasıdır. Riyanın en tehlikelisi olarak da yalnız Allah Teâlâ'ya gösterilmesi gereken ta'zimi Allah'tan başkası için gösterme, görülmüş ve bunun için riya mutasavvıflar ve İslâm âlimleri tarafından "gizli şirk" kabul edilmiştir.¹³²⁵

III. KUR'ÂN'DA "SALÂT" KAVRAMININ HEDEFLERİ

Namaz bütün amellerin özellikle de beden amellerinin başı,¹³²⁶ imandan sonra ibadetlerin en şerefliisidir.¹³²⁷ İslâm Dini'nde ne pahasına olursa olsun onun ifa edilmesi gözetilmiştir. el-Mâide sûresinin 6. âyetinden de anlaşıldığı üzere gusül veya abdeste ihtiyaç hissedip de su bulamayınca veya su bulunur da onu kullanmanın, bedenî bir arızaya yol açacağını veya su az olduğu için onu, daha mühim hayatî zaruretlere saklamak mecburiyetini hissedince teyemmüm gibi bir çıkar yol gösteriliyor, bir kolaylaştırıcı hüküm getiriliyor ki; namaz eda edilsin. Yolculuk halinde de kezâ aynı şey geçerlidir.¹³²⁸

Bütün bunlar; muhârebe esnasında korku namazının keyfiyetini bildiren en-Nisâ sûresinin 102. âyetinin beyanında da görüleceği üzere, ilâhî nizamın namaza karşı duyduğu itinaya delalet eder. Öyle ki, hiçbir sebep müslümanı namazdan koparamaz. Korku,¹³²⁹ hatta hastalık anında ayakta durmaya gücü yetmeyenlerin oturarak, yatarak namaz kılmalarına ruhsat verilmesi; Şafii mezhebine göre vücûdu ve azaları hareket ettirmek

¹³²⁴ Karaman, Hayrettin v.dğr., **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, I-V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 20007, C. V, s. 697.

¹³²⁵ Çağrı, Mustafa, "Riya" **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 2008, C. XXXV, ss.137-138, s. 138.

¹³²⁶ el- Kuşeyrî, a.g.e., C. I, s. 365; el-Kurtubî, a.g.e., C. III, s. 362.

¹³²⁷ Ebû's-Suûd, a.g.e., C. III, s. 163.

¹³²⁸ Kutub, a.g.e., C. III, s. 247.

¹³²⁹ en-Nisâ 4/ 103

mümkün olmadığında göz kapaklarının hareketleri ile namazı eda hususu, namaza verilen ehemmiyeti anlatmaya kâfidir.¹³³⁰

Yüce Allah'ın: *“Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tevbe ederler, namazı kılp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”*¹³³¹ âyeti ve şu âyeti: *“Fakat tevbe edip, namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilen bir kavme âyetleri işte böyle ayrı ayrı açıklarız.”*¹³³² namazın kişinin Müslüman olduğunun zâhirî bir göstergesi olduğuna işaret etmektedir. Müslümanlar kimin kâfir olduğunu bilmelidir ki, bir topluluk ve toplum oluşturabilsinler ve Allah yolunda birbirleriyle yardımlaşabilsinler.¹³³³ Yüce Allah'ın: *“Onlar şöyle derler: “Biz namaz kılanlardan değildik.”*¹³³⁴ âyetinde ise namaz imandan kinâyeye olarak zikredilmekte, bu akîdenin meydana gelişinde namazın ehemmiyetine dikkat çekilmektedir. Namaz imanın delili ve işaretidir. Bu sebeple de inkâr edenin küfrüne delalet eder ve mü'minlerin safından uzaklaşmasını gerektirir.¹³³⁵ Zira namazın bu dinde çok yüce bir mevkiî vardır. Kelime-i şehâdetten sonra bu dinin ikinci temel kaidesi, Allah'a icabet edişin birinci örneğidir. Namaz kul ile Rab arasında bir bağlantı olup, tek bir safta rükûa ve secdeye varan kullar arasındaki eşitliğin en güzel örneğidir. Namazda bir baş bir baştan önce kalkmaz. Bir kişi diğer bir kişinin önüne geçmez. Bunun için namazdan hemen sonra meşveret prensibine yer verilmiş ve ondan sonra zekât meselesine geçilmiştir.¹³³⁶

Ebu'l-Âliye'ye göre namazın üç hasleti vardır. Bu hasletlerden herhangi birisinin bulunmadığı hiçbir namaz, namaz değildir. Bunlar: İhlâs, haşyet ve Allah'ı zikretmektir. İhlâs ona iyiliği emreder, haşyet onu münkerden alıkoyar, Allah'ın zikri ise Kur'ân'dır ki ona emirler verir ve yasaklar koyar.¹³³⁷

¹³³⁰ Kutub, a.e., C. III, s. 247.

¹³³¹ et-Tevbe 9/5

¹³³² et-Tevbe 9/11

¹³³³ Mevdûdî, a.g.e., C. IV, ss. 302-303.

¹³³⁴ el-Müddesir 74/43

¹³³⁵ Kutub, a.g.e., C. XV, s. 374.

¹³³⁶ Kutub, a.e., C. XIII, ss. 135-136.

¹³³⁷ İbn Kesîr, a.g.e., C. X, s. 516.

Yazır'a göre namazını kılan kimsenin hayatta en az dört kazancı vardır. Bunlar: Temizlik, kalp kuvveti, vakitlerin intizamı ve toplumsal düzelmedir. Bu faydalar devam şartıyla, kılınan her namazda vardır.¹³³⁸

A. GÖZETTİĞİ TEMEL (ASLÎ) HEDEFLER (MAZARRATLARI DEFETME)

“Salât” kavramımızın geçtiği âyetlerden namazın uhrevî ve dünyevî olarak nitelendirebileceğimiz pek çok hedefi ve faydası olduğunu görmekteyiz. Namaz ibadetinin gözettiği aslî gayeler İslâm'ın gözettiği temel gayelerle paraleldir. Çünkü namaz kılan bir mü'min, aslında İslâm'ın oluşturmak istediği örnek kişiliktir. “Musallî” dünya ve âhirette azaptan kurtulmuş ve yine dünya ve âhirette mutluluğa ermiş kimsedir.

Bu başlık altında biz sadece namazın “Kibri Yenme” ve “Kötülükten ve Fahşadan Alıkoyma” hedeflerini incelemeye çalıştık.

1. Kibri Yenme

“Şüphesiz bu, (Allah'a) saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir.”¹³³⁹ âyetinin de işaret ettiği üzere namaz, özellikle de secde kibre olan tesiri dolayısıyla kibirlilerinin tepkisini çeker. Namaz kibir ve gururu kırarken, aynı zamanda insanın ruhî hürriyetine yükselme verir. Bunun için namaz mü'minin mi'racıdır. Yani o beşeri olmanın sertliğinden, tek olan Allah'a ait arşa çıkartan bir merdivendir.¹³⁴⁰

2. Kötülükten ve Fahşadan Alıkoyma

Allah Teâlâ'nın: “(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor.” el-Ankebût sûresi 45. âyetinde de ifade edildiği üzere namaz insanı kötülükten ve fahşadan alıkor.¹³⁴¹ el-Kurtubî; kişi kendisine, bu onun son ameli olabilir, duygusunu kazandırabilirse ve namazın bâtinî ve zâhirî şartlarını yerine getirirse bu gerçekleşir, der. Zira ölümün sınırlı bir yaşı, özel bir zamanı, belli bir hastalığı yoktur. Namazda huşû, tezekkür ve fazilete riâyet yoksa işte böyle bir namaz kişiyi nerede olursa o konumda bırakır.¹³⁴²

¹³³⁸ Yazır, a.g.e., C. I, s.176.

¹³³⁹ el-Bakara 2/45

¹³⁴⁰ Yazır, a.g.e., C. I, s. 177.

¹³⁴¹ er-Râzî, a.g.e., C. XXV, s. 74.

¹³⁴² el-Kurtubî, a.g.e., C. XIII, s. 348.

el-Kuşeyrî de gerçek namazın, sahibini hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyacağını hiç olmadı kötülüğü engelleyici duyguların doğması anlamında alıkoyucu olacağını ifade eder. Ne var ki, kul hayâsızlıkta ve kötülükte ısrar ederek o duygulara uymamaktadır. Şâyet namaz kulu hayâsızlık ve kötülükten alıkoymuyorsa kılınan namaz namazın gerçeği değil, şeklidir.¹³⁴³ Hasan-ı Basri' den gelen bir rivayete göre o şöyle demiştir: “Bir kimsenin kılmakta olduğu namaz, onu kötülüklerden, fuhşiyattan ve iğrençliklerden menetmiyor, uzaklaştırmıyorsa, onun namazı namaz değil ve o namaz onun üzerinde bir vebaldir, bir yükür.¹³⁴⁴ İbn Abbâs tarafından rivayet edilen merfû bir hadise göre de Nebî şöyle buyurmuştur: “Kimin namazı kendisini hayâsızlıktan ve münkerden alıkoymuyorsa onun Allah'tan uzaklaşışından başka bir şeyini de arttırmaz.”¹³⁴⁵

Mevdûdî de namazın insanı hayâsızlıktan ve fahşâdan alıkoyma gücüne inanmakta ve şöyle söylemektedir: “Namazın doğası hakkında biraz düşünen herkes, insanın kötülüklerden sakınması için konulan sınır ve engeller içinde en etkilisinin namaz olduğunu kabul edecektir. Hangi kontrol mekanizması, insanı günde beş defa Allah'ı zikretmeye çağırın, onu defalarca bu dünyada hür olmadığını, bilakis Allah'ın kulu olduğunu ve Allah'ın onun yaptığı gizli açık her şeyden, hatta gönlünden geçirdiği gizli niyet ve amaçlardan bile haberdar olduğunu ve bütün yaptıklarından Allah'ın huzurunda hesap vereceği bir günün geleceğini hatırlatan namazdan daha etkili olabilir...”¹³⁴⁶

Gene Mevdûdî, namaz kılan kişinin kötülüklerden sakınıp sakınmamasına dair de son derece realiteye uygun bir tespitte bulunmuştur. Bu sonucu namaz kılan kişinin, diğer bir yönüyle kendisini ıslah etmek için eğitim yapan kişinin kendisine bağlamıştır. Eğer kişinin namazdan bu faydayı elde etme niyeti varsa ve bunun için gayret sarf ederse, namazın ıslah edici etkisi mutlaka onun üzerinde de görülecektir. Aksi takdirde dünyada düzelmek istemeyen veya ona karşı koyan bir kimseye etki edecek hiçbir ıslah metodu yoktur.¹³⁴⁷

Yüce Allah'ın: “*Onlardan sonra, namazı zayı eden, şehvet ve dünyevî tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba*

¹³⁴³ el-Kuşeyrî, a.g.e, C. IV, s. 291.

¹³⁴⁴ en-Nesefî, a.g.e., C. II, s. 679.

¹³⁴⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. X, s. 513.

¹³⁴⁶ Mevdûdî, a.g.e., C. IV, s. 256.

¹³⁴⁷ Mevdûdî, a.g.e., C. IV, s. 257.

çarpıtılacaklardır."¹³⁴⁸ âyetinden anlaşılıyor ki sapık bir topluluk namazı tamamen terk etmiş veya onun edasında tamamen dikkatsiz ve aldırılmaz olmuştur. Bu, sapık bir topluluğun işlediği ilk günahdır. Bundan sonra onlarla Allah arasında başka bir bağ kalmaz. Bu nokta burada evrensel bir ilke şeklinde, yani eski peygamberlerin hepsinin ümmetlerinin ilk önce namazı bırakarak sapıtmaya başladıkları gerçeği ortaya konularak sunulmaktadır. Bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak da namazdan gittikçe uzaklaşırken yavaş yavaş şehvetleri onlara hakim olmaya başlamıştır.¹³⁴⁹

B. GÖZETTİĞİ TEMEL YAN (TÂLÎ) HEDEFLER (MENFAATLERİ CELBETME)

“Salât”ın insanlığa sunduğu temel hedeflerin yanında gözettiği yan hedefler de vardır. Bu yan hedefler aslî amaca ulaşmada önemlidir. Biz bunları “Allah-insan”, “insan-Allah” ve “insan-âlem” ilişkisinde görebilmekteyiz.

1. Allah – İnsan ilişkisinde

Allah Teâlâ namaz ibadeti ile mü'minleri şerden uzak tutmuş ve onları hayra yöneltmiş, onlara hayr vaat etmiştir.

a. İnsanı şerden uzak tutması/şerri defetmesi

Yüce Allah'ın şu âyetleri namazın insanı maddî ve manevî şerlerden uzak tuttuğunun ve Allah'ın rahmet ve merhametine de neden olduğunun göstergesidir: “*Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de- yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanıncaya kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince ya da eşlerinizle cinselilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip, (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah, çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.*”¹³⁵⁰

“ *Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?*”¹³⁵¹

¹³⁴⁸ el-Meryem 19/59

¹³⁴⁹ Mevdûdî, a.g.e., C. III, s. 225.

¹³⁵⁰ en-Nisâ 4/43

¹³⁵¹ el-Mâide 5/91

“(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah’ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor.”¹³⁵²

“İşte Rableri katında rahmet ve merhamet onlarıdır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır.”¹³⁵³

b. İnsanı hayra delâlet etmesi

Allah Teâlâ şu âyetler ile namaz ibadetin gerek dünyada gerek âhirette hayra delâlet ettiğini, insanın hayrına olduğunu haber vermektedir: -37-38-39 :“(Dünyalık olarak) size her ne verilmişse, bu dünya hayatının geçimliğidir. Allah’ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır. Bu mükâfat, inananlar ve Rablerine tevekkül edenler, büyük günahlar ve çirkin işlerden kaçınanlar, öfkelenedikleri zaman bağışlayanlar, Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar; işleri aralarında şûrâ (danışma) ile olanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman, aralarında yardımlaşanlar içindir.”¹³⁵⁴

“O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size merhamet eden; melekleri de sizin için bağışlanma dileyendir. Allah, mü’minlere çok merhamet edendir.”¹³⁵⁵

“Şüphesiz, Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerininie rızık olarak verdiğimiz şeylerden, gizlice ve açıktan Allah yolunda harcayanlar, asla zarar etmeyecek bir ticaret umabilirler.”¹³⁵⁶

2-3 : “Kur’an, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve âhirete de kesin olarak inanan mü’minler için bir hidâyet rehberi ve bir müjdedir.”¹³⁵⁷

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.”¹³⁵⁸

“Fakat tevbe edip, namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir. Bilen bir kavme âyetleri işte böyle ayrı ayrı açıklarız.”¹³⁵⁹ Bu ibadeti

¹³⁵² el-Ankebût 29/ 45

¹³⁵³ el-Bakara 2/157

¹³⁵⁴ eş-Şûrâ 42/38

¹³⁵⁵ el-Ahzâb 33/ 43

¹³⁵⁶ el-Fâtır 35/29

¹³⁵⁷ en-Neml 27/3

¹³⁵⁸ el-Cu’ma 62/ 9

zâhirî olarak yerine getirmek Müslüman toplumda bir müslümanın gördüğü muameleyi görmeyi sağlar.

“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹³⁶⁰

2. İnsan-Allah ilişkisi

Mü'min kişi her gün emredildiği üzere, emredilen vakitlerde bu ibadeti yerine getirdiğinde Yaratıcı ile irtibata geçmiş, arasındaki Rab-kul bağına devam ettirmiş olmaktadır. Bu ibadet aynı zamanda dünya meşgalesi arasında sürekli Yüce Yaratıcıyı hatırlatması nedeniyle de kulun diğer farzlar, emir ve yasaklar konusunda gaflete düşmemesi içinde bir hatırlatıcı görevi görmektedir.

a. Allah ile kul arasındaki bağı sağlama

Namaz, kul ile Allah arasında bir rabıttır. Koparılmasını, Allah'ın katiyen istemediği bir alâkadır. Çünkü Allah, kulunun zaruretlerini, ihtiyaçlarını bilir. Hâlbuki kendisi bütün âlemlerden müstağnidir. Kulların ibadetlerinden O'nun bir kazancı yoktur. Gaye onların salaha ermeleridir. Namazda Allah ile olan irtibatta; kullara zorluklara karşı yardım, Müslümanların kalpleri için huzur, ruhları için itminan vardır. Şüphesiz Allah, onların fitrî asıllarını ve onları ıslah edecek şeyleri çok iyi bilir.¹³⁶¹ Bu şekilde düşünüp böyle inananlar namazlarına devam ederler ki, devamlı Allah'a karşı kuvvetli bir bağla bağlansınlar ve namaz şeklinde ortaya çıkan Allah'a itaat vazifesini yerine getirsinler.¹³⁶²

İbn Teymiyye'ye göre namazla iki şey hedeflenir. Bunlardan biri diğerinden daha büyüktür. Amaçlanan şeylerden biri, namazın kötü ve çirkin işleri engellemesidir. Diğerisi Allah'ın anılmasıdır ki bu kötü ve çirkin işleri engellemesinden daha üstündür.¹³⁶³

Yazır da şöyle der: Allah'ı anmak yani namaz en büyük işittir. Bütün incelikleri, detayları ve gerçeği ile Allah Teâlâ'yı anmak ve O'nun azamet ve kibriyası huzurunda kulun hâl ve tavırları ile âcizlik ve ihtiyacını arzetmesi demek olan namaz, en büyük amel

¹³⁵⁹ et-Tevbe 9/11

¹³⁶⁰ et-Tevbe 9/10

¹³⁶¹ Kutub, a.g.e., C. III, s. 247.

¹³⁶² Kutub, a.g.e., C. III, s. 328.

¹³⁶³ İbn Kayyîm, a.g.e., C. II, s. 301.

veya açık ve gizli kötülüklerden men için en büyük sebeptir.¹³⁶⁴ Namaz kılmak, vaktinde ve adabına uygun şekilde eda etmek insan ruhunda hikmetin tahakkukuna vesile olur ve namazla insan gönlü Rabbine bağlanır. Bir ünsiyet elde eder, gönülleri Allah'a ulaşmanın zevkine erer.¹³⁶⁵

Allah, el-Meâric sûresinin 22. âyetinde namaz kılan o mü'minleri, dünya hırsıyla dolu olmaktan, ahlaksızlıktan, azaptan, kötü sonuçtan istisnâ etmiştir.¹³⁶⁶ İnsan, insan olmak itibariyle bu yerilmeyi gerektiren niteliklere sahiptir. Fakat yüce Allah, kendilerini koruyup, başarı ihsân ederek, hayra hidâyet edip ilettiği, hayrın yollarını kendisine kolaylaştırdığı namaz kılan kimseleri bundan müstağni tutmuştur.¹³⁶⁷ Onlar, sonuna kadar ihtiyaç mevkilerine bağlı kalırlar. Çünkü "salât" kelimesinin anlamlarından biri de bir yere bağlanmaktır.¹³⁶⁸ Namaz, İslâm'ın bir esası, imanın bir alâmeti olmaktan öte kulu Allah'a bağlayan bir vasıtaadır. İnsanın o kaynaktan beslenmesini sağlar. Rubûbiyet makamıyla ubûdiyet makamının belirli bir şekilde birbirinden ayrıldığı hâlisâne ve samimi bir ibadettir.¹³⁶⁹

b. Allah'ın kanunlarına bağlılığı sağlama

Sosyal düzenle ilgili gerekli kanun ve düzenlemeler ortaya konulduktan sonra Allah Teâlâ, son olarak namazın önemini vurgulamaktadır. Çünkü namaz tek başına bile Allah korkusu, fazilet ve hikmet duyguları doğurup İlâhî Kanun'a itaatkâr bir tavır ortaya çıkarabilir ve insanı doğru yolda tutabilir. Hiç kimse namazsız Allah'ın kanunlarına tamamen bağlı kalmaz; çünkü insan, Yahudiler gibi şu veya bu tür isyana kaymaya mütemayildir.¹³⁷⁰

Hem Allah'a yönelmek hem de O'nun gazabından korkmak kalbî ibadetlerdendir. Bunun devamlı olması için böyle bir ruh halinin kaçınılmaz olarak fiziksel bir davranışa dönüşmesi gerekir. Bu ibadet kişinin bir tek Allah'a ibadete döndüğünü, başkalarına duyurmaya yarar ve aynı zamanda pratik deney ve uygulamalarla kişinin samimiyet ve takvasının gelişip beslenmesine de yardımcı olur. İşte bu nedenle Allah kalpteki değişikliği emrettikten sonra fiziksel bir davranışı da yani namazın ikâme edilmesini de emrediyor.

¹³⁶⁴ Yazır, a.g.e., C. V, s. 223.

¹³⁶⁵ Kutub, a.g.e., C. XI, s. 461.

¹³⁶⁶ Yazır, a.g.e., C. VIII, s. 338.

¹³⁶⁷ İbn Kesîr, a.g.e., C. XIV, s. 133.

¹³⁶⁸ el-Kuşeyrî, a.g.e., C. VI, s. 161.

¹³⁶⁹ Kutub, a.g.e., C. XV, s. 236.

¹³⁷⁰ Mevdûdî, a.g.e., C.I, s. 186.

Bir fikir insanın kafasında sadece fikir olarak kaldığı sürece asla dengeli ve sürekli bir fikir olamaz. Ya yok olur ya da değişir. Fakat insan onu uygulamaya başladığında, fikir onda kökleşir ve daha çok uygulama ile gittikçe sebat ve denge kazanır. Bu noktada hiçbir davranış ile hareket, kişinin kendi nefsinde Allah korkusunu ve takvayı güçlendirmek için günde beş vakit kıldığı namaz kadar etkili olamaz.¹³⁷¹

Namaz mü'mine Allah'ın hiçbir emrine isyan etmemesi için her namaz vaktinde ahlakî bir eğitim de verir. Namazın başlangıcından sonuna dek, kişi Allah'ın koyduğu kanunlara itaat mi yoksa isyan mı ettiğini bilen üçüncü bir şahıs bulunmaksızın belirli bazı hareketler yapmak zorundadır. Meselâ; niyetini, okuduğunun Kur'an mı şiir mi olduğunu sadece kendisi ve Allah bilmektedir.¹³⁷²

3. İnsan – Âlem ilişkisinde

Namaz sayesinde insan kendisini bu âlemde yalnız, çaresiz, bir başına hissetmemekte, kendisinin tüm ihtiyaçlarını karşılayan bir yaratıcısı olduğunu günde en az beş vakitte hatırlamaktadır. Savaş anında bile ihmal edilmeyen bu ibadet mü'mine manevi güç vermekte, âhirette de çeşitli nimetlere nâil olmasını sağlamaktadır.

a. Manevi güç verme

Yeryüzünde sefere çıkan insan, Rabbi ile dâimi bir irtibat ihtiyacındadır. Bu irtibat daima ona güç verir, ona yardım eder, yolda da ona bir nevi muhafızlık vazifesi yapar. Şüphe yoktur ki namaz, bütün bağların, Allah'a en yakın olanı, felaket ve musibet anlarında Müslümanların Allah'a iltica ettikleri gizli bir takviye kuvvetidir.¹³⁷³

en-Nisâ sûresinin 103. âyetinde namaz adeta bir korku ve heyecan anının müsekkini olarak takdim edilmiştir. Korkuya kapılanların en çok muhtaç oldukları şey, Allah'ın zikri ile kalplerinin mutmain olmasıdır. Yurdundan hicret edenin en çok ihtiyaç duyduğu husus Allah'ın himaye ve muhafazasına sığınabilmesidir.¹³⁷⁴

Namaz, bir takviye kuvveti, manevi bir silahtır. Müslümanlar bu manevi silahla düşmana karşı üstünlük kazanıyorlar. Yani bildikleri tek bir ilâha inanmak, yegane mâbuda

¹³⁷¹ Mevdûdî, a.e., C. IV, s. 303.

¹³⁷² Mevdûdî, a.e., C. IV, s. 256.

¹³⁷³ Kutub, a.g.e., C. III, s. 418.

¹³⁷⁴ Kutub, a.e., C. III, s. 419.

kul olmak suretiyle,¹³⁷⁵ bu üstünlüklerini ortaya koyuyorlar. Kâdir-i Mutlak olan Allah'ın savaş anında dahi, kendileriyle beraber olduğu şuurunu muhafaza ediyorlar. Uğrunda can vermeye değer bir hedefe, hedeflerin en ulvisine sahip olduklarını biliyorlar.¹³⁷⁶

Mevdûdî şöyle der: “Kur'an okuma ve namaz kılma mü'mini sadece bâtil ve kötülüğün şiddetli fırtınalarına cesaretle karşı koymasını değil, aynı zamanda onları yenmesini de sağlayan güçlü bir karakter ve mükemmel bir kapasiteye kavuşturan iki araçtır. Fakat insan, ancak sadece kelimeleri okumakla kalmayıp Kur'an'ın öğretilerini iyice anladığında ve onları ruhunda sindirdiğinde ve namazı sadece fiziksel hareketlerden ibaret kalmayıp kalbinden gelen bir hareket ve ahlak ve karakterinin bir dürtüsü olursa Kur'an okuma ve namaz kılmaktan güç kazanabilir.”¹³⁷⁷

b. Dünyevî ve uhrevî mükâfatı sağlama

Yüce Allah'ın: “Şüphesiz iman edip Salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır.”¹³⁷⁸ “Kitab'a sınıksız sarılanlara ve namazı dosdoğru kılanlara gelince, şüphesiz biz, iyiliğe çalışan (erdemli) kimselerin mükâfatını zayi etmeyiz.”¹³⁷⁹ 36-37-38-39: “(Dünyalık olarak) size her ne verilmişse, bu dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha hayırlı ve kalıcıdır. Bu mükâfat, inananlar ve Rablerine tevekkül edenler, büyük günahlar ve çirkin işlerden kaçınanlar, öfkelenedikleri zaman bağışlayanlar, Rablerinin çağrısına cevap verenler ve namazı dosdoğru kılanlar; işleri aralarında şûrâ (danışma) ile olanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcayanlar, bir saldırıya uğradıkları zaman, aralarında yardımlaşanlar içindir.”¹³⁸⁰ vb. âyetleri bize namazın Allah katından verilecek olan mükâfata vesile olduğunu göstermektedir. Bu mükâfat, mükâfatların en büyüğü olmakla birlikte dünyevî de uhrevî de olabilir.

Yüce Allah: “Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve dünyevî tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba

¹³⁷⁵ en-Nisâ 4/102

¹³⁷⁶ Kutub, a.e., C. III, s. 421.

¹³⁷⁷ Mevdûdî, a.g.e., C. IV, s. 254.

¹³⁷⁸ el-Bakara 2/277

¹³⁷⁹ el-A'raf 7/170

¹³⁸⁰ eş-Şûrâ 42/38; vb. âyet için bkz: er-Ra'd 13/22; el-Fâtır 35/29; en-Nisâ 4/16; et-Tâhâ 20/132

*çarpıtılacaklardır.*¹³⁸¹ bu âyette de namazı kılmamanın azaba uğrama sebebi olduğunu bildirmiştir.

¹³⁸¹ el-Meryem 19/59

SONUÇ

“Salât” kavramının “slv” mi yoksa “sly” mi kökünden geldiği tartışmalıdır. Bu sebeple verilen manalar temelde “dua etmek” ve “ateşe atmak, yakmak” manalarında ikiye ayrılıyor diyebiliriz. Bazı dilciler “salât”ın, “kuyruk sokumunu çeviren iki taraf, kalça”, anlamına gelen الصلوان (es-salveyn) geldiğini savunmuştur. İbn Fâris, صلى kelimesinin biri “ateş” diğeri de “bir ibadet çeşidi” olmak üzere iki anlama geldiğini ifade etmiştir. Namaz kılan kişi de ateşin karşısında sopanın şekil alması gibi namaz halinde, huşû içinde Allah’a boyun eğmiş durumdadır.

ez-Zeccâc’a göre salâta asıl olan “lüzum” yani “ısrarla devam etmek”, “zorunlu ve kaçınılmaz olması”dır. Bu nedenle namaza “salât” denilmiştir. el-Ezherî de ez-Zeccâc gibi düşünür ve salât; Allah Teâlâ’nın farz kılmasıyla lüzumludur ve ısrarla devam edilmesi emredilen farzların en büyüğüdür, der.

Salât sözlük olarak “dua”, “rahmet”, “mağfiret”, “mağfiret dileme”, “hüsnü senâda bulunma”, “ta’zim”, “tesbîh etme” anlamlarına gelir. Dua anlamının hakikât, rahmet, bağışlanma dileme anlamlarının ise mecaz olduğu söylenmiştir. ez-Zebîdî de “salât” kelimesinin taşıdığı “dua” anlamının temel anlam olduğunu belirtmiştir. Dilcilerin çoğu da salât’ın “dua”, “tebrik”, “bereket duası etme” ve “temcîd” anlamında olduğunu kabul etmiştir.

İslâm Şeriatinde “salât” namaz ibadetinin özel ismi olmuştur. İslâm âlimlerinin bir kısmına göre aslının dua olması, bu ibadetin içerisinde dua, Allah’a ta’zim bulunması sebebiyle namaz ibadeti salât olarak isimlendirilmiştir. Bir kısım âlim de, kişinin bu ibadet esnasında baldırını/kalçasını hareket ettirdiği için rükû ve secde fiillerinin bulunduğu bu ibadetin salât olarak isimlendirildiği görüşündedir.

İnsan tarih boyunca insanüstü bir güçle irtibatta bulunmuş, ihtiyaçları için onun üstünde, onu aşan bir güce, kudrete yönelmeye ihtiyaç duymuş; bu yönelişi dua, niyaz ve ibadetlerle ortaya koymuştur.

Âyetlerden, namaz ibadetinin ilâhî dinin ve mesajın ayrılmaz bir parçası olduğu anlaşılmakta ve kıyâm, rükû, secde, tesbîh, zikir, iman ve salât'ın namazı ifade etmek için kullanılan kelimelerden bazısı olduğu görülmektedir. Tabîî dinler olarak adlandırdığımız bu dinlerde görülen bir yüce Varlığa yönelme eğilimi dua, niyaz ve çeşitli şekillerde ortaya çıkmış, İslâm Dini'ndeki namaz ibadetinin aynısı olmasa da onda bulunan dua ve secde dediğimiz saygının ve acziyetin göstergesi kabul edilen fiiller görülmüştür.

İslâm Dini'nde ise, dinî tebliğ başlayınca çok geçmeden namaz ibadeti İslâm Dini'nin temel taşlarından biri olmuş, dini görevler arasında namaza son derece önemli bir yer verilmiş, namaz yeni kurulmakta olan İslâm toplumunun ayırıcı vasfı haline getirilmiştir.

Erken dönemde nazil olan Mekkî sûrelerdeki âyetlerde namaz anlamındaki 'salât' kelimesinin ve türevlerinin yer almış olması bu ibadetin İslâm'ın ilk dönemlerinde mevcut olduğunu gösterir. Ayrıca nübüvvetin beşinci yılında Habeşistan'a hicret eden Müslümanların Habeş Kralına 'bu peygamberin kendilerine namaz kılmayı da emrettiğini' söylemeleri Müslümanların namaz ibadetini erken dönemde icra ettiklerini teyit eder.

Bilgilerden de anlaşıldığı üzere hiç bir dindeki ibadet, İslâm Dinindeki namaz ibadetinin 12 farzının tamamını ihtivâ etmemiş, İslâm Dini'ndeki kadar belirli bir vakit kavramı yer almamış, ibadetten önce hadesten ve necasetten temizlenme kadar titiz bir hazırlık gözlemlenmemiş, niyet İslâm'daki kadar ibadetin ana rüknü olmamıştır.

Din ile felsefe arasında, her ikisinin birden insanın beşerî tecrübesi arasında yer almalarından doğan bir münasebetleri vardır. Akıl ve akıllı olmak insanın en ayırıcı özelliğidir. Aklın ve akıllı olmanın en bâriz özelliği de düşündürmektir. Felsefenin özü düşündürmektir; dinin özü ise, rûhânî zevk halini yaşamaktır. Felsefe yaparken bir fikre sahip oluruz; dini yaşarken anlar duyar ve ibadet ederiz. İslâm Dini, aklın ve insanlık tecrübesinin üstünde vahiy ile Hz. Muhammed tarafından Allah'tan alınmış olan bir hayat nizamıdır. İnsanın sadece metafizik sorularına cevap veren bir spekülâtif doktrin değil; ahlâk, hukuk, devlet, Tanrı ile kul arasındaki irtibatı sağlayan ibadetler ve dua gibi bir çok hususu da kuşatan yönleri sahiptir.

Namaz ibadeti, insanın bütün ifade imkân ve vasıtalarını bir bütün halinde faaliyete geçiren tam bir davranışlar sistemidir, denilebilir. Namazdaki kıyâm, rükû, secde vb. şekli erkânlar dindarın Rabbi karşısında duyduğu saygı ve ta'zim hislerinin ifade edildiği

fenomenlerdir. Bu özellikleri ile namaz, ciddi bir vaziyet alış, söz ve hareket unsurlarından oluşmuş tam bir ifade sistemidir. Bu unsurlar kendilerine uygun düşen psikolojik muhtevalardan ayrı düşünülemez. Kişinin namaz anında yaşadığı ruh halleri bu davranışlarla uyum ve uygunluk içerisinde olduğu ölçüde ibadet anlamına uygun olarak yerine getirilmiş olur.

Ferdin namazda Allah'ın huzurunda itaat ve niyaz içinde durması ruhsal saflık, kalbî dinginlik, psikolojik bakımdan güven bilincinin oluşması hususunda ruhsal bir aktivite meydana getirmektedir. Namazın meydana getirdiği bu rehâvet ve sükûnet hâli kişilerin stres ve tedirginlik gibi ruh hastalıklarından kurtulmasını sağlar ve bu sükûnet hâli namazdan sonra bir müddet devam eder. Mü'min, her hangi bir farz ibadetini yerine getirdiğinde yaratıcısı olan yüce Varlığa karşı vazifesini yerine getirmiş olmanın iç huzurunu, rahatlığını yaşar ve sonuçta elde etmesi mümkün olan mükâfatların ümidiyle moral düzeyini yüksek tutabilir.

İbadetler aynı merkezî tecrübeyi paylaşan kimseleri birbirine bağlamaya, birleştirmeye, dinî grup kurmaya ve geliştirmeye de yardımcı olur. Genel anlamda din, özel de namaz ibadeti coğrafya ve yerleşim birimleri açısından da birleştirici bir etkiye sahiptir. İslâm toplumunda şehirler cami ve tekkelerin etrafında gelişmiştir. Araplar ve Türkler gibi içerisinde göçebe unsurlar taşıyan milletlerin yerleşik hayata geçmelerinde mabetlerin ve toplu icra edilen ibadetlerin etkisi olmuştur.

Çocuklarda dinî duygu ve inanç kendiliğinden ortaya çıkabiliyorsa da bu konuda eğitim ve öğretimin önemli etki ve katkıları vardır. Bu duygu ve düşüncenin erkenden veya gecikerek, sağlıklı ve sağlıksız gelişmesi verilen eğitimle, ailenin dindarlık durumuyla doğru orantılıdır. İslâm Dini'nde ibadet eğitimi önemli bir husus olmuş, bu faaliyetle aile, okul, mabet ve toplum gibi sosyal kurum ve ortamlar ilgilenmiştir.

İslâm'ın temelinde yer alan kelime-i şehâdet, namaz ve oruç çocukları öncelikle ilgilendiren ibadetlerdir. Zira çocuklar küçük yaştan itibaren namaz ve oruçla ilgilenirler. Bundan dolayı zihinsel gelişim döneminde öncelikle namaz ve oruç ibadetinin üzerinde durmak gerekir.

Toplu kılınan namazlar bireyleri ferdiyetçilikten toplumculuğa yöneltip toplum şuurunun güçlenmesini sağlayarak insanda birlikte yaşama ve kardeşlik şuurunu geliştirecek, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı öğretecek, ibadet edenler arasındaki

makam, mertebe ve ırk üstünlüğü duygusunu ortadan kaldırmak suretiyle sosyal eşitliği oluşturup besleyecektir.

İslâm'ın ikinci temel kaynağı olan hadisler bize; namazın ne zaman, nerede, kaç rekât olarak farz kılındığı, mü'minle kâfir arasındaki farkı ortaya koyduğu, hiçbir şekilde terkine izin verilmeyip bazı durumlarda ruhsatların olduğu, çocuklara yedi yaşına geldiklerinde başka bir rivayete göre sağlarını sollarından ayırt etmeye başladıklarında öğretilmesi gerektiği, bu ibadeti bizzat peygamberin uygulayarak ashabına öğrettiği vb. bilgilerini sunmaktadır.

Fıkıh kitaplarında ise namaz ibadeti; tahâret konusundan sonra ibâdât kısmının birinci konusu olarak ele alınmakta, en ince ayrıntısına kadar eserlerde ciltler halinde ona yer verilmektedir. Bu ibadetin büluğ çağına gelen her müslümana farz olduğuna İslâm âlimleri tarafında ittifak edilmiş, farz olması Kitap, sünnet ve icmâ'da açık olduğundan farzietini inkâr eden kâfir sayılmıştır. Kişinin meşru bir mazeret olmadan namazın vaktinden sonraya bırakması caiz görülmemiştir. Cumhura göre özürsüz bir namazın vaktini geçirmek büyük günah olup bu günah kaza etmekle oratadan kalkmaz, ayrıyetten kişinin tevbe etmesi gerekir.

İslâm, bâtında Allah'ın emirlerine teslim olmak, zâhirde de boyun eğmektir. İslâmsız iman olmaz; imansız da İslâm olmaz. İslâm âlimleri farz kılınmış taatin hepsinin gerekli olduğu ve şer'î nafilelerin fazileti üzerinde anlaşmış olmalarına rağmen ikrâr ve dış organların taatine iman denilip denmeyeceği hususunda ayrılığa düşmüş, neye iman denileceği hususunda pek çok görüş ortaya atmışlardır.

Amel ile iman arasında çok yakın bir münasebet vardır. İman dini hükümlerin itikad bölümünü; amel ise Allah Teâlâ'ya ibadet ve insanlar arasındaki muâmelat kısmını içine alır. İmanı olmayan bir kimsenin ameli caiz değildir. İmanın kemâle erişmesi, olgun bir hale gelmesi ve Allah Teâlâ'nın vaad ettiği nimetlerden bir insanın faydalanabilmesi için ibadet ve amel-i sâlih işlemesi gereklidir.

Sûfilerin büyük çoğunluğuna göre iman; tasdik anlamına gelen niyet, ikrâr ve amelden ibarettir. Böyle olunca da, ibadete büyük önem verilmiştir. Kalple sürekli zikir yapmak, nafîle ibadetlerle meşgul olmaktan daha faziletli ve daha faydalı telakki edilmekle birlikte farz ibadetin insanı Allah'a yaklaştıracığına, nafilelerin de bu yakınlığı

arttıracağına inanılarak nafilelere de ihtimam gösterilmiştir. Gerçek sûfiler tasavvuf tarihin de görülen, amelin şeyhden düşeceği, şeklindeki sapkın düşüncelere karşı çıkmışlardır.

Salât kavramının geçtiği âyetler incelendiğinde; “Allah’ın “salât”ı, Meleklerin “salât”ı, Peygamber’in “salât”ı, Mü’minlerin “salât”ı, Ehl-i kitab’ın “salât”ı, Müşriklerin “salât”ı, Münâfikların “salât”ı ve Diğer canlıların “salât”ından bahsedildiğini görmekteyiz.

Allah Teâlâ, Peygamber’ine ve mü’min kullarına “salât” etmektedir. Yüce Allah’ın Rasûlüne salât etmesinden neyin kastedildiği konusunda farklı görüşler ifade edilmiştir. Bundan maksat bir görüşe göre, meleklerin nezdinde onu “övmesi”dir. Sonra Yüce Allah alt âlemde yaşayanlara, ona salât ve selâm getirmelerini emretmektedir. Böylelikle hem üst âlemde bulunanların hem alt âlemde bulunanların Peygambere övgüleri bir arada bulunmuş olacaktır. Süfyan es-Sevrî’ye göre Rabbin salâtı “rahmet”, meleklerin salâtı ise “merhamet dilemek”tir. İbn Abbâs’a göre Allah’ın Peygambere “rahmet etmesi”, meleklerin de ona “dua etmeleri” demektir. İbn Abbâs’tan gelen başka bir rivayete göre Allah ve meleklerin Peygamberi “tebrik etmeleri”, demektir. Bir başka görüşe göre Allah’ın nebîye salâtı: Mağfirette bulunması, demektir.

Allah’ın mü’min kuluna “salât”ı hakkında da farklı görüşler vardır. Ebu Âliye’ye göre Allah’ın salât etmesi, melekleri arasında “kulu övmesi”, bir başka görüşe göre “acıması ve manevî şefkat göstermesi”, diğer bir görüşe göre ise “rahmeti”, “mağfaret etmesi” ve “bağışlaması” anlamına gelir.

Mevdûdî, “salât” kelimesinin “alâ” harfi ceri ile kullanıldığında üç anlama geldiğini ifade eder. Bunlar: 1- Birisine yönelmek, bir kimseye sevgiyle yaklaşmak ve onun üzerine eğilmek 2- Bir kimseyi yüceltmek 3- Dua etmek: Dua manası Allah hakkında düşünülemez. Çünkü Allah âciz ve muhtaç değildir. Dua, bir başkası için, bir üçüncüsünden bir fayda talep etmek demektir. Allah için sadece ilk iki anlamda kullanılabilir. Fakat bu kelime melekler, insanlar ve Allah’ın kulları için kullanıldığında “sevgi”, “övgü” ve “dua” anlamlarının üçünü de ihtiva eder.

Salât namaz anlamıyla İslâm’ın beş şartından birisidir. Bu nedenle diğer amelî fiiller olan infâk, zekât, savm, hac ve hasene ile yakından ilgilidir. Namazla infâk 7 âyette, namazla zekât 27 âyette birlikte yer almaktadır. Gene salât’ın geçtiği pek çok âyette bu kavram onun ifası ile ilişkili olan ikâme, dâim, hafeza ve sehv fiileri ile birlikte geçmektedir. Bu fiiller salâtın âyet içindeki anlamını açmaktadır. Kıyâm, kırâat, rükû,

secde, Kur'ân, tesbîh, zikir ve hasene gibi bazı kelimeler de âyetlerde salât'ın terim anlamı olan namaz anlamında kullanılmıştır.

Namazın uhrevî ve dünyevî olarak nitelendirebileceğimiz pek çok hedefi ve faydası vardır. Namaz ibadetinin gözettiği aslî gayeler İslâm'ın gözettiği temel gayelerle paraleldir. Çünkü namaz kılan bir mü'min aslında İslâm'ın oluşturmak istediği örnek kişiliktir. Musallî dünya ve âhiret azabından, kurtulmuş ve yine dünya ve âhirette mutluluğa ermiş kimsedir. Namaz kişinin kibrini yenmesini sağlar ve fahşadan uzaklaştırır. Kişiyi Rabbine yakınlaştırır, emir ve yasaklara bağlılığı temin eder.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuad, **Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kurâni'l-Kerîm**, Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire, 1364
- Akyüz, Vejdi, **Mukayeseli İbadetler İlmihali**, I-II, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995
- Altun, Ahmet, **Namazın Sırları**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006
- el- Âlûsî, Ebu'l -Fadl Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, (v.1270/1854), **Ruhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, I-XXX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Buyrut-Lübnân, ts.
- Arslantürk, Zeki, “ Namazın Cemaatle Kılınması veya İbadetin Toplumsallaşması”, **Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami**, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul, 2009
- Asım Efendi, Ebu'l-Kemal Ahmed (v.1235/1819), **el-Ukyânûsu'l-Besit fi Tercemeti'l- Kâmûsu'l-Muhît**, I-III, Asitane, İstanbul, ts,
- el-Askerî, Ebû Hilâl (v.397? h.), **el-Furuq fi'l-Luğa: Arab Dili'nde ve Kur'ân'da Farklar Sözlüğü**, 2.bs., trc: Veysel Akdoğan, İşaret Yayınları, İstanbul, 2013
- Ay, Mehmet Emin, “Ailede Verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler”, **İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II)**, Editör: İbrahim Canan, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005
- Aydar, Hidâyet , “Bir Din Eğitimi Konusu Olarak “Namaz” ve Bunun Öğrencilerin Hayâtındaki Tezâhürleri”, **Kurân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi**, Mayıs, Haziran 99, Sayı: 16, 17, 18, ss.121-148
- Aydın, Mehmet, **Dinler Tarihine Giriş: dinler-mezhepler- yeni dini hareketler**, 6.bs., Literatürk, Konya, 2012
- Aydın, Mehmet S., **Din Felsefesi**, 5.bs., Selçuk Yayınları, Ankara, 1996
- _____, “Din Felsefesi”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 1994, C. IX, ss.339-341
- _____, “İnançtan Eyleme”, **Üçüncü 1000'e Girerken İslâm**, Kutlu Doğum Sempozyumu-2000, T.D.V. Yayınları/ 330, Ankara, 2005, ss. 275-283
- Aydın, Mehmet Zeki, “Belçika'da İlk ve Orta Öğretimde Okutulan İslâm Din Dersi Programları”, **C.Ü.İ.F. Dergisi**, S.VII/1, Sivas, 2003
- Ateş, Süleyman **İslâm Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.
- el- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkaabir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî (v. 429/1037), **el- Fark Beyne'l-Fırak**, trc. Ethem Ruhi Fıglalı, Kalen Yayınları, İstanbul, 1979

- Bardakoğlu, Ali, “Iskat”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 1999, C.XIX
- el-Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebî Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed (v.685/1286), **Envâru’t- Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vil**, I-V, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrût-Lübnân, ts.
- Bilgin, Beyza, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, A.Ü. İ.F. Yayınları, Ankara, 1988
- Bilgin, Beyza - Mualla Selçuk, **Din Öğretimi: Özel Öğretim Yöntemleri**, Akid Yayıncılık, Ankara, 1991
- Bilgin, Vejdî, **İbadet: Şekilsel, Sembolik ve Toplumsal**, Emin Yayınları, Bursa, 2011
- _____, “Din ve Kültür”, **Din Sosyolojisi**, ed. Mehmet Bayyigit, Palet Yayınları, Konya, 2013
- Bilmen, Ömer Nasuhi (v.1971), “**Kur’anı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri**”, I-VI, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ts.,
- _____, **Muvazzah İlmi Kelâm**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ts.,
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ’il b. İbrâhîm el- Cu’fî (v. 256/870), **el-Câmi’u’s-Sahîh**, I-XXIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981/1401, (Genel Cilt. I-II-III Eser Cilt. I-II-III)
- el-Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, çev. Mehmed Sofuoğlu, I-XVI, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989
- el-Bursevî, İsmâîl Hakkı (v.1137/1725), **Tefsîru Ruhû’l-Beyân**, I-XXVI, çev: Ömer Faruk Hilmi, Osmanlı Yayınevi, İstanbul, ts.,
- Certel, Hüseyin, “ Psikolojik Bir Yaklaşımla Sözlü ve Fiilî Şart ve Rükûnlarıyla Namaz”, **A.Ü.İ.F.Dergisi**, S.13, Erzurum, 1997
- _____, “Ebû Tâlib El-Mekkî’de Namazın Psikolojisi”, **S.D.Ü.İ.F.Dergisi**, S.6., 1999, s.135
- el- Cevherî, Ebu Nasr İsmâîl b.Hammâd (v. 398/1007), **es-Sihâh Tâcu’l-Luga ve Sihâhu’l- ‘Arabiyye**, I-VII, 2.bs., tah. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru’l-İlmi li’l- Melâyin, Beyrût,1399/1979
- el-Cevzî, Ebu’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî b.Muhammed el-Bağdâdî, (v.597/1201), **Nüzhetu’l-A’yün en- Nevâzir fî İlmi’l-Vucûh ve’n-Nezâir**, 3.bs., tah. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Müessesetu’r-Risâle, Beyrût, 1407/1987
- el-Cezâirî, Ebu Bekir Câbir, **Eyserü’t-Tefâsir li Kelâmi’l-Aliyyi’l-Kebir**, I-V, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, Medînetü’l-Münevvere, 1414
- el-Cürcânî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî (v. 816/1413), **Ta’rîfât:Tasavvuf Istılahları**, trc. Abdülaziz Mecdî Tolun, yay. haz. Abdurrahman Acer, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2014
- Çağrı, Mustafa, “Riya” **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 2008, C. XXXV., ss.137-138
- Çelik, Celalettin, “Sosyal Bütünleşme ve Din”, **Din Sosyolojisi**, ed. Mehmet Bayyigit, Palet Yayınları, Konya, 2013,ss.171-175

- Çetiner, Bedreddin, “Ferdî Namaz- Cemaatle Namaz”, **Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami**, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul, 2009
- Çolak, Abdullah, “Allah’a Karşı Derin Sevgi ve Saygının Bir Tezahürü Olarak Namazda Huşû”, **Biliname XVI**, 2009/1,
- Dam, Hasan, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, **Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, editör: Mustafa Köylü, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010
- ed-Dâmegânî, el-Hüseyn b. Muhammed, **Kâmûsü’l-Kur’ân: Islâhu’l-Vucûh ve’n-Nezâir**, 4.bs., tah. Abdulazîz Seyyide’l-Ehl, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrût, 1983
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el- Fazl (v.255/869), **Sünenü’-d-Dârimî**, I-XXIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981/1401, (Genel Cilt. 19. Eser Cilt. I-II)
- ed-Dârimî, **Sünen-i Dârimi**, I-VI, terc ve tah. Abdullah Aydınli, Madve Yayınları, İstanbul, 1996
- Daryal, Ali Murat, **Dini Hayatın Psiko- Sosyal Temelleri**, M.Ü.İ.F. Yayınları:75, İstanbul, 1999
- Demirci, Mehmet, “İbadetlerin İç Anlamı”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergi**, S.3, Ankara, 2000, ss. 9-30
- Demirci, Kürşat “Şintoizm”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 2010, C.XXXIX
- Derveze, M.İzzet, **et-Tefsiru’l-Hadis**, çev: Şaban Karataş-Ahmet Çelen-Mehmet Çelen, I-VII, 2.bs., Ekin Yayınları, İstanbul, 1997
- Dodurgalı, Abdurrahman, **Ailede Çocuğun Din Eğitimi**, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları Nu. 123, 2.bs., İstanbul, 1998
- Doğrul, Ömer Rıza, **İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008
- Ebu Dâvûd, Süleymân b. El- Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el- Ezdî (v.275, 889), **Sünenü Ebû Dâvûd**, , I-XXIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981/1401, (Genel Cilt. Eser Cilt. I-II)
- Ebu Dâvûd, Sünen-i Ebû Dâvud, terc ve şerh. Necati Yeniel-Hüseyn Kayapınar-Necat Akdeniz, I-IX, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1988
- Ebi’l-İzz, mam Kadı Ali b. Muhammed b. Ebi’l-İzz ed-Dımeşkî el-Hanefî (v.792), **el- Akîdetü’t-Tahâviyye ve Şerhi**, trc. M. Beşir Eryarsoy, Gurabe Yayınları, İstanbul, 2002
- Ebû Hanîfe, Nu’man İbn-i Sâbit (v.148/767), **Fıkh-ı Ekber: Aliyyül-Kârî Şerhi**, trc. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1979
- Ebû’s-Suûd, Muhammed b. Muhammed Muhyiddîn el-İmâdî, (v.982/1574) **İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm: Tefsîru Ebû’s-Suûd**, I-XI, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrût-Lübnân, ts.
- Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Muhammed (1394/ 1974), **İslâmda Fıkhî Mezhepler Tarihi**, trc. Abdülkadir Şener, 2.bs., Hisar Yayınevi, İstanbul, 1978

- Ece, Hüseyin K., **İslâm'ın Temel Kavramları**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2013
- ed-Dihlevî, Şâh Veliyyullah Dihlevî, Amed b. Abdirrahman (v.1762), **Hüccetullâhi'l-Bâliğa**, I-II, trc. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, ts.
- Efe, Mehmet, "İlahi Dinlerde İbadet ve Namaz", **İslam Araştırmaları**, S.3., 2009, s. 21, (Avrupa İslam Üniversitesi)
- el- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, (1332-1420/1914-1999), **Sahîhu Süneni'n-Nesâî**, I-III, Mektebetü'l-Maârif, Riyâd , 1419/ 1998
- Er, İzzet, **Din Sosyolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998
- Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, 4.bs, M.Ü.İ.F. Yayınları, İFAV, İstanbul, 1994
- Erdem, Hüseyin, **Problematik Olarak Din-Felsefe Münasebeti**, Konya, 1997
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Basrî (v. 324/935-36), **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musâllîn: İlk Dönem İslam Mezhepleri**, trc. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005
- el- Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed (v.370/980), **Tehzîbu'l-Luga**, I-XV, 1.bs., tah. Rıyâd Zekî Kâsım, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût-Lübân, 1422/2001
- el- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed, (v.170), **Kitâbu'l-Ayn: müratteben alâ hurûfu'l-Mu'cem**, I-IV, 1.bs, tah. Abdülhamîd Hindâvî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût-Lübân, 1424/ 2003
- Fığlalı, Ethem Rûhi, **Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri**, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1980
- el-Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (v. 817/1415), **el- Kâmûsü'l-Muhît**, 8.bs., tah. Mekteb Tahkîku't-Turâsî, Müesseseti'r-Risâle, Beyrût-Lübân, 1426/ 2005
- _____, **Besâiru Zevî't- Temyîz fî Letâifu'l- Kitâbu'l-Azîz**, I-VI, tah. Muhammed Ali en-Neccâr, Mektebü'l-İlmiyye, Beyrût, ts.
- Freyer, Hans, **Din Sosyolojisi**, çev. Turgut Kalpsüz, A.Ü.İ.F. Yayınlarından, Ankara, 1964
- el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed İbn Muhammed el-Gazâlî, (v.505/1111), **İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn**, trc. Ahmed Serdaroğlu, 3. bs, I-IV, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1974
- _____, **el Münküzü Mine'd-Dalâl: Tasavvuf Bahisleri**, haz. Abdulhalîm Mahmûd, trc. Salih Uçan, Kitap Dünyası, İstanbul, 1984
- _____, **Kalblerin Keşfi**, trc. Hüseyin S. Erdoğan, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1975
- el-Geylânî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdulkâdir b. Ebî Sâlih Mûsâ Zengîdost el-Geylânî (v.561/1166) **Geylânî Külliyyatı**, trc. Dilâver Gürer, Mehmet Eren, Osman Güman, v.dğr., Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2012
- Goldziher, Ignaz, **İslâm'da Fıkıh ve Akaid**, trc. İlhan Başgöz, Ardıç Yayınları, Ankara, 2004
- Gölcük, Şerafeddin -Süleyman Toprak, **Kelâm Tarih-Ekoller-Problemler**, 7.bs., Konya, 2012

- Güç, Ahmet, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, Esra Fakülte Kitabevi, İstanbul, 1999
- Güllüce, Hüseyin, “Salât Kavramı: Etimolojisi ve Bazı Mülâhazalar”, **A.Ü.İ.F.Dergisi**, S.23, Erzurum, 2005, ss. 171-184
- Gümüş, Sadrettin, “Kur’ân’da Namazın Asr-ı Saadet’teki Yorumu ile Zaman İçinde Meydana Gelen Değişiklikler ve Sapmalar”, **Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami**, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, İstanbul, 2009
- Gündüz, Şinasi, **Son Gnostikler Sâbîler İnanç Esasları ve İbadetleri**, 2.bs., Vadi Yayınları, Ankara, 1999
- _____, **Hıristiyanlık**, İsam Yayınları, İstanbul, 2006
- _____, “Mecûsîlik”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, Ankara, 2003, C.XXVIII.
- Güngör, Harun, “Türk”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 2012,C.XXXXI
- Güngör, Özcan, “Kur’ân’da Sosyal Bütünleşme”, **Diyanet İlmi Dergi**, C.40, S.3, 2004
- Hamidullah, Muhammed, **İslâm’a Giriş**, çev. Cemal Aydın, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1996
- Harman, Ömer Faruk , “ İslâm’dan Önceki Dinlerde Hac”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 1996, C. XIV, ss.382-386
- Hayta, Akif, “ İbadetler ve Ruh Sağlığı”, **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, ed. Hayati Hökelekli, A. O. Yayınları, Ankara, 2002
- Hıck, John, “Din Felsefesi Nedir?”, çev. İsmail Çetin, **U.Ü.İ.F. Dergisi**, S.4, C.4, 1992, ss.339-342
- Hökelekli, Hayati, **Din Psikolojisi**, 7.bs., T.D.V. Yayınları, Ankara, 2008
- _____, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul, 2009
- Izutsu, Toshihiko, **Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, 3.bs., trc. Selâhattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1997
- _____, **Kur’ân’da Allah ve İnsân ve İslâm Düşüncesinde Islah**, çev. Süleymen Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.
- İbn –i Âbidin, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz (v.1252/1836), **Reddü’l-Muhtar Ale’d-Dürrü’l-Muhtar**, I-XVIII, trc. Ahmed Davudoğlu, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1982
- İbn Âşur, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (v.1973), **et-Tahrîr ve’t-tenvîr**, I-XXX, **Dâru’t-Tûnusiyye**, Tunus, 1984

- İbn Düreyd, Ebu Bekir Muhammed b. Hasan el- Ezdî el-Basrî (v.321), **Cemheretü'l-Luga**, I-III, tah. Remzî Münîr Ba'lebekkî, Dâru'l-İlmi li'l- Melâyin, y.y., ts.
- İbn Fâris, Ebu'l- Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (v.395), **Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga**, I-VI, tah. Abdüsselâm Muhammed Harun, Dâru'l-Fikriyye, y.y., 1399/1979 C.III, s.300;
- , **Mücmelü'l-Luga**, 1.bs., tah. Züheyr 'Abdulmuhsin Sultan, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1404/1984
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî (v.241/885), **el-Müsned: el- Fethu'r- Rabbânî Tertibi**, I-II-III, trc ve açıklama. Rıfat Oral, Tahkik ve Tahriç: Süleyman Sarı, Ensar Yayıncılık, Konya, 2003
- İbn Kayyîm, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî ed-Dımeşkî el-Hanbelî (v.751/1350), **Bedâiu't-Tefsîr**, I-III, Dâru'l-İbni'l-Cevziyye, y.y.,1427
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kaysî eş-Şafîî (v.774/1373), **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, I-XV, tah. Mustafa es-Seyyid Muhammed Seyyid Reşâd-Ali Ahmed Abdu'l-Bâî v.dğr., Mektebetü Evlâdi'ş-Şeyh li't-Türâs, Kâhire, 1421/2000
- İbn-Kudâme, Ebû Muhammed Abdillâh b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, **el-Muğnî** (v.620/1223), I-II, Beytü'l-Efkâri'l-Düveliyye, Lübnân, 2004
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (v.275), **es-Sünen**, I-XXIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981/1401, (Genel Cilt. XVII, Eser Cilt. I)
- İbn Mâce, **Sünen-i İbni Mâce**, trc ve şerh. Haydar Hatipoğlu, I-X, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1983
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (v.711/1311), **Lisânü'l-Arab**, I-XV, 1.bs., Dâru Sâdir, Beyrût, 1410/1990
- İbn Rüşd, İmâm Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd El-Kurtubî (v.595), **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, I.II, 6.bs., Dâru'l-Ma'rife, 1402/ 1982
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdiddîn b. Abdüsselâm b. Teymiye (v.728), **İman**, Tevhid Yayınları, trc. Cemal Güzel, İstanbul, 1999
- İbrâhim el-Halebî, **İbrahim b. Muhammed el-Halebî** (v.956/1549), **Mültekâ'l-Ebhûr: Mevkûfât**, I-II, şerh. Mehmed Mevkûfâfî, sâd: Ahmed Davudoğlu, Saadet Yayınevi, İstanbul, ts.,
- İslâmoğlu, Mustafa, **Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir**, I-II, 12.bs. Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011
- İzmirli İsmail Hakkı, (v.1946), **Yeni İlm-i Kelâm**, yay.haz. Sabri Hizmetli, Umran Yayınları, Ankara, 1981
- Kallek, Cengiz, "Hisbe", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 1998, C. XVIII, s. 133-143

- Kamili, Fahri, İslam Fıkında Namaz İbadeti (Anlamı, Önemi, Tarihçesi, Fert ve Toplum Üzerindeki Etkileri), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2006
- Kara, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergah Yayınları, 5.bs, İstanbul, 1999
- Karadoğu, Ali, Sosyo- Kültürel Açından Namaz İbadeti, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2008
- Karaman, Hayreddin, **İmam-ı Rabbani ve İslâm Tasavvufu**, 2.bs, İklim Yayınları, İstanbul
- Karaman, Hayrettin -Mustafa Çağrı-İbrahim Kâfi Dönmez- v.dğr., **Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007
- Kasapoğlu, Abdurrahman, “ İbadette Şekilcilik: Münâfikların Namazları Hakkında Psikolojik Bir Tahlil”, **K.S.Ü.İ.F. Dergisi**, 2007
- el-Kâşânî, İzzeddîn Mahmûd bin Ali Kâşânî Natanzî (v.735/1334), **Misbâhu'l-Hidâye ve Miftâhu'l-Kifâye: Tasavvufun Ana Esasları**, trc. Hakkı Uygur, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2010
- Kazıcı, Ziya, “Hisbe”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXIV, İstanbul, 1998, C. XVIII, ss. 143-145
- el-Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed b. İshak Buharî Kelâbâzî (v.380/990), **et-Ta'arruf li- mezhebi ehli't-tasavvuf: Doğu Devrinde Tasavvuf**, yay. haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1.bs., y.y., 1979
- Kılavuz, Ahmet Saim **İman Küfür Sınırı: Tekfir Meselesi**, 5.bs., Marifet Yayınları, İstanbul, 1996
- Kimter, Nurten, “Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine” **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, ed: Hayati Hökelekli, Ankara Okulları Yayınları, Ankara, 2002
- Kirpitçi, Eyüp, “Din Eğitimi Açısından Baba-Oğul İlişkisi”, **S.Ü.İ.F.Dergisi**, ss.223-239
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v.671/1273), **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an**, I-XXI, Dâra Âlemi'l-Kütüb, y.y., ts.,
- el-Kummî, Ebu'l- Halef Sa'd b. Abdillâh el-Eş'arî el-Kummî (v.301/913), **Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak**; Ebû Muhammed el-Hasan b. Mûsâ en-Nevbahî (v.300/912), **Fıraku's-Şia: Şii Fırkalar**, trc. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, A.O.Yayınları, Ankara, 2004
- el-Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Havâzin b. Abdilmelik (v.465/1072), **er-Risâletü'l-Kuşeyriyye fi't-Tasavvuf: Sûfilerin İnanç ve Ahlâkı**, trc. Dilaver Selvi, Yeni Şafak, İstanbul, 2009
- _____, **Letâifu'l-İşârât**, I-VI, trc: Mehmet Yalar, Harf Yayınları, İstanbul, 2013
- Kutub, Seyyid, **Fizlâl-il Kur'an**, (v.1966) , XVI, 3.bs., trc: M. Emin Saraç-İ.Hakkı Şengüler-Bekir Karlığa, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1968
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmie el-Ashabî el-Yemmenî, (v.179/795), **El-Muvatta'**, I-XXIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981/1401, (Genel Cilt. XX Eser Cilt. I-II)

- el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî (v.333/944), **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm: Te'vîlâtü Ehli's-Sünnet**, I-V, tah. Fâtîmetü Yûsuf el-Haymî, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 1425/ 2004
- el-Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali b. Atrıyye el-Harisî el-Acemî el-Mekkî, (v.386/996), **Kûtu'l-Kulûb Fi Muamelati'l-Mahub ve Vasfu Tarîkı'l-Mürîd İlâ Makâmi't-Tevhid: Kalplerin Azığı**, trc. Yakup Çiçek, Dilaver Selvi, I-IV, 3.bs, Umran/Semerkand, İstanbul, 2004
- Mevdûdî, Ebu'l-Al'â, **Tefhimu'l-Kur'ân** (v.1979), I-VII, 2.bs., İnsan Yayınları, trc. Muhammed Han Kayanî- Yûsuf karaca-Nazife Şişman v.dğr., tas:Cemil Çiftçi-Ahmet Akçakaya, İstanbul, 1996
- el-Mevsîlî, Ebû'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mevdud Mevsîlî, **el-İhtiyâr: el-muhtâr lil fetvâ** (v.683/1284), trc. Celal Yeniçeri, Şâmil Yayınevi, İstanbul, 1978
- Mîr, Mustansır, **Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü**, trc: Murat Çiftkaya, İnkılab Yayınları, İstanbul, 1996
- Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l- Hasen b. Beşir el- Belhî el-Ezdî (v.150/767), **Tefsîr Mukâtil b. Süleyman**, I-V, Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, Beyrût-Lübnân, 1423/2002
- _____, **Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, muh. Abdullah Mahmud Şehhate, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2004
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (v.261), **Sahîh-u Müslim**, I-V, tah. Muhammed Fu'âd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y., 1374/1955
- Müslim, **Sahîh-i Müslim**, trc ve şerh. Ahmed Davudoğlu, I-XI, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1980
- el-Nakşibendî, el-Hac Mehmed Nuri Şemsüddin el-Nakşibendî (v.1280/1863) , **Miftâh-ül-Kulûb: Kalblerin Anahtarı**, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul, 1973
- Necati, Muhammed Osman, **Kur'an ve Psikoloji**, trc. Hayati Aydın, Fecr Yayınevi, Ankara, 1998
- en-Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb (v.303/915), **Sünenü'n-Nesâî**, I-XXIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981/1401, (Genel Cilt. 15-16. Eser Cilt. I-II-III-VI-V)
- en-Neseî, **Sünen'ün-Neseî**, çev. A. Muhtar Büyükçınar v.dğr., I-VII, Kalem Yayıncılık, İstanbul, 1981
- en-Neseî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd (v. 710/1310), **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, I-III, tah. Yûsuf Ali Beriyyü, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrût, 1419/1998
- en-Nîsâbûrî, Ebu Abdîrrahmân İsmâil b. Ahmed el-Hîrî, (361/431) , **Vucûhü'l-Kurân**,1.bs., tah. Necef Arşî, y.y., ts.
- Okumuş, Ejder, “ Sosyolojinin Din Sorunsalı”,**Din Sosyolojisi**, ed. Mehmet Bayyığıt, Palet Yayınları, Konya, 2013
- Okumuş, Mesut, “Semantik ve Analitik Açından Kur'an'da “Salât” Kavramı”, **Ç.İ.F. Dergisi**, 2004/2, C. III, sayı: 6, ss. 1-30
- Olgun, Tahir, **Müslümanlıkta İbadet Tarihi**, Işık Basımevi, İstanbul, 1946

- Onay, Ahmet, “Mabet İçinde Eğitim” ya da “İçinde Eğitim Olan İbadet”, **Dem Dergi**, Yıl: 1, Sayı: 3, ss. 42-45
- Oruç, Cemil, “Din Eğitiminin Hedefleri”, **F.Ü.İ.F. Dergisi**, 13:1 (2008), ss. 259-269
- _____, Kur’an-ı Kerim Açısından İbadetlerin İnsan Davranışlarına Etkisi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2005, ss.95-97
- Öcal, Mustafa, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**, T. D. V. Yayınları, Ankara, 2007
- Ömer en- Neseî, İbnü Muhammed Ebû Hafs Necmüddîn Ömer en-Neseî (v.537), **İslâm İnançının Temelleri: Akâid**, Hz. M. Seyyid Ahsen, 5.bs., Otağ Yayınları, İstanbul, ts.,
- Öngören, Reşat, “Tasavvuf”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 2011, C.XXXX, ss. 119-126
- Özaydın, Abdülkerim, “İslâm’da Hac”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 1996, C.XIV., ss. 386-389
- Pailin, David A., “Din Felsefesi Nedir?”, **G.Ü. Ç.İ.F. Dergisi**, çev. Ferit Uslu, 2005/1-2, C.IV, S. 7-8, ss.121-154
- Pazarlı, Osman, **Din Psikolojisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968
- Peker, Hüseyin, **Din Psikolojisi**, 1.bs., Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2003
- er-Râğîb, Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî (v.502/1108), **el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân**, I-II, tah. Mektebetü’ d-Dirâsâ, y.y., ts.,
- er-Râzî, Ebu Abdullah Fahrüddîn Mahmûd b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî (v.606/1210), **Mefâtihu’l-Gayb**, I-XXXII, Dâru’l-Fikr, Lübnân-Beyrût, 1401/1981
- _____, **el-Muhassal: Kelâm’a Giriş**, trc. Hüseyin Atay, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, 1978
- es- Sabûnî, Nûreddîn Ahmed b. Mahmud es-Sabûnî,(v.580/1184), **Mârurîdiyye Akaidi: el-Bidâye**,trc. Bekir Topaloğlu, D.İ.B. Yayınları, 2.bs., Ankara, 1980
- Sağlam, İsmail, “Okulöncesi Eğitimde Taklit Etkinlikleri ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”, **U.Ü.İ.F.Dergisi**, Sayı:9, C. 9., 2000
- Sağlam, Tevfik, “Abdest, Namaz, Oruç, Haç ve Zekâtın Sihhî ve İçtimaî Yönlerden Değeri”, **D.İ.B.Dergisi: Dînî, Ahlâkî, Meslekî Aylık Dergi**, C.3., S.1, 1964
- Sâmî, Şemseddîn (v. 1904) **Kâmûs-ı Türkî**, 1.bs., Şifa Yayınevi, İstanbul, 2012
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Genişletilmiş 4.bs., Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002
- Sayım, Huzeyfe, “Sih Dini”, **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 2009, C.XXXVII

- Schimmel, Annamarie, **Dinler Tarihine Giriş**, Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999
- es-Semerkindî, Ebû'l-Leys İmâmülhüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim (v.373/983), **Tefsiru'l-Kur'ân**, I-VI, çev: Mehmet Karadeniz, Özgü Yayınları, İstanbul, 2007
- es-Semîn el-Halebî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf (v.756), **'Umdetu'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrafi'l-Elfâz: Mu'cem Lugavî li Elfâzi'l-Kurâni'l-Kerîm**, I-IV, 1.bs., tah. Muhammed el-Tuncî, İlmî'l-Kütüb, Beyrût, 1414/1993
- es-Serahsî, emsü'l-eimme Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, **Mebûsû**, (1000 Yılın İslam Fıkhı Temel Eseri Deliller ve Hükümler)(v.1009/1090), I-XXX, ed: Mustafa Cevat Akşit, Cilt yazılacak, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul, 2008
- Soysaldı, Mehmet, "İslam Öncesi Mekke Topluluklarında Namaz, Zekât, Oruç ve Haç Uygulamaları", **Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu**, İstanbul, 2011, s.149 (8.Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması, Sempozyum, 1-3 Temmuz, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi)
- es-Suyûti, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûti, **Lübâbu'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl**, (v.911), Müessesetü Kütübî's-Sekâfî, Beyrût-Lübnân, 1422/2002
- es-Sühreverdî, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî (v. 632/ 1234), **Avârifü'l-Meârif: Gerçek Tasavvuf**, trc ve tahrir. Dilâver Selvi, 7.bs, Semerkand, İstanbul, 2010
- Sülün, Murat, "Kur'ân-ı Kerim'de 'Salât'ın Kavramsal Çerçevesi, **Sosyal ve Ferdî İşlevleri Açısından Namaz ve Cami**, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul, 2009, ss.17-46
- _____, "Nefs-i Mutma'inne Ayetine Yeni Bir Yaklaşım", **A.Ü.İ.F. Dergisi**, 50:1 (2009), ss.1-24,
- eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Tâcuddin Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed (v.548/1153),**el- Milel ve'n-Nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi**, trc. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008
- Şentürk, Habil, **Din Psikolojisi**, Esra Yayınları, Konya, 1997
- _____, "Namaz İbadetinin Uyandırdığı Duygu ve Düşünceler Üzerine Pilot Bir Araştırma: SDÜ İlahiyat Fakültesi Örneği", **S.D.Ü.İ.F Dergisi**, S. 13., 2004/2
- Şimşek, Eyup, "Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2004, S.1, ss.207-220
- et-Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin (v.1401/1981), **el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, I-XXII, Müessesetü'l-'A'lamî, Beyrût-Lübnân, 1417/1997
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (v.310) **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, I-XXVI, tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kâhire, 1422/2001

- et-Tahânevî, Muhammed Alî b. Alî b. Muhammed el-Hanefî (v.1158/ 1745), **Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn**, I-IV, tah. Ahmed Hasen, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1418/ 1998
- et- Taftazânî, Sa'üddîn Mes'ûd b. Ömer (v.797) **Şerhu'l-akâid, Kelâm İlmi Ve İslâm akâidi**, haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1980
- Taplamacıoğlu, Mehmet, **Din Sosyolojisi**, 3.bs., A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara, ts.
Taylan, Necip, **İslâm Düşüncesinde Din Felsefeleri**, 3.bs., M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1997
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (v.279/892), **Sünenit'-Tirmizî**, I-XXIII, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981/1401, (Genel Cilt. XII, Eser Cilt. I-II)
- et-Tirmizî, **Sünen-i Tirmizî**, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, I-VI, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul, ts.,
- Tümer, Günay -Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, 3.bs., Ocak Yayınları, Ankara, 1997
- Tümer, Günay, "Din", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 1994, C.IX, ss.312-320
- Türk, İdris, **Sûfilere Göre İbadetlerin İç Anlamı**, Albi Yayınları, İzmir, 2012
- Uysal, Veysel, **Psiko-Sosyal Açından oruç**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1994
- Uludağ, Süleyman, **İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti**, T.D.V.Yayınları, Ankara, 1995
- _____, "Tasavvufçulara göre ibadet", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul I 999, C. XIX, ss.247- 248
- Ülkü, Hayati, **İslâm Dini Akaidi**, Bahar Yayınları, İstanbul, 1969
- Ünal, Vehbi, "İslâm'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu", **C.Ü.İ.F. Dergisi** XIV/1, 2010, s.361
- Wach, Joachim, **Din Sosyolojisi**, çev. Ünver Günay, M.Ü.İ.V. Yayınları Nu.98, İstanbul, 1995
- Wensinck, A.J.-Mensing J.P.-De Haas Et W.P.-Van Loon J.B., **el-Mu'cemu'l-Müfehres li el-Fâzi'l-Hadisi'n-Nebeviyye**, I-VIII, London-Berlin, 1955
- Whitehead, A.N., "Dinin Oluşumu", **Din Felsefesi Yazıları I**, derleyen ve çev. Zeki Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, ss.137-156
- el-Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali, **Esbâbü'n-Nuzûlü'l-Kurân**, (v. 468), tah: Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Kütübi'l-Cedîd li Cenneti İhyâi't-Türasi'l-İslâmî, y.y., 1389/1969
- Vancourt, Raymond, "Hegel'in Din Felsefesi", **Din Felsefesi Yazıları I**, derleyen ve çev. Zeki Özcan, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, ss.25-107
- Yaşaroğlu, M. Kâmil, "Namaz", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, İstanbul, 2006, C. XXXII, ss. 350-357
- _____, "Kazâ", **T.D.V. İslâm Ansiklopedisi**, I-XXXXIV, Ankara, 2002, C.XXV, ss. 110-113

- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili** (v.1942), I-X, sad: İsmail Karaçam-Emin Işık-Nusrettin Boilelli-Abdullah Yücel, Zehraveny Yayıncılık, İstanbul, ts.
- Yıldırım, Celâl, "Namaz Huzur Verir", **D.İ.B.Dergisi: Dînî, Ahlâkî, Meslekî Aylık Dergi**, C.3., S. 10-11
- Yigit, Metin, " Bir İbadet Biçimi Olarak Namazın Tarihçesi", **Diyanet İlmî Dergi**, C. 47, S.1, Ocak-Şubat-Mart, 2011
- ez-Zebîdî, es-Seyyid Muhammed Murtazâ el- Hüseyinî (v. 893/1487), **Tâcu'l-'Arûs :min Cevâhiru'l Kâmûs**, I-X, 1.bs., Dâru Sâdr, Beyrût,1306 /1889
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl (v.311/ 923), **Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu**, I-V, tah. Abdülcelîl Abduh Şelebî, 'Âlemü'l-Kütüb, Beyrût, 1408/ 1988
- ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer el-Havarizmî (v. 538/ 1143), **el-Keşşâf'an Hakâiki -Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl**, I-IV, 3. bs., Dâru'l- Ma'rife, Beyrût, 1430/ 2009.
- _____, **Esâsu'l- Belâga**, Dâru Beyrût, Beyrût, 1385/1965
- ez-Zuhaylî, Vehbe, **et-Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akîdeti ve's-Şerîati ve'l-Menhâ**, I-XVII, 10.bs., Dâru'l-Fikr, Dımaşk, 1430/2009

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Emine Özbek		
Doğum Yeri ve Yılı	Soma- 1988		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise			
Lisans			
Yüksek Lisans			
Doktora			
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.			
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):	eozbek@pau.edu.tr		
	Tarih		
	İmza		
	Adı Soyadı		